

P-379

Tomul XIII 2016

אמת

STUDIA & ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

Redactor: Iulian MOGA
Tehnoredactor: Remus URSACHE
Coperta: Manuela OBOROCEANU

ISSN 1224-8789

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016
România, 700109 Iași, Pinului 1A, tel./fax +40-232-314947
<http://www.editura.uaic.ro> email: editura@uaic.ro

STUDIA ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

Tomul XIII /2016

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

Colegiul de redacție

Acad. Alexandru ZUB (Iași)
Alexandru-Florin PLATON (Iași)
Andrei CORBEA-HOIȘIE (Iași)
Carol IANCU (Montpellier)
Moshe IDEL (Ierusalim)
Erhard Roy WIEHN (Konstanz)
Andrei MARGA (Cluj Napoca)
Maria RADOSAV (Cluj Napoca)
Felicia WALDMAN (București)
Adrian CIOFLÂNCĂ (București)

Comitetul de redacție

Silviu SANIE (redactor șef)
Dumitru VITCU (redactor șef adjunct)
Iulian MOGA (secretar)
Francisca SOLOMON (secretar)

Sumar

Silviu SANIE, *Revista SAHIR la 20 de ani de la apariție. Intenții și realizări* 7

Studii și note

Lucian-Zeev HERȘCOVICI, *Legături ale evreilor din Moldova și Țara Românească cu Palestina („Eretz Yisrael”) în secolele XVI-XVIII* 17

Andrei MELINTE, *File din istoria evreilor din târgul Sculeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea* 65

Violeta-Anca EPURE, *Comercianții evrei din Principatele Române în viziunea consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști* 89

Dumitru VITCU, *Secvențe documentare din viața socială a comunității evreiești ieșene (1850-1859)* 99

Liviu NEAGOE, *Antisemitism și discurs identitar. Reflecții pe marginea modificării articolului 7 din Constituția din 1866* 123

Mircea-Cristian GHENGHEA, *Lascăr Tărăbuș și „Apărarea Neamului” (1906)* 135

Radu Florian BRUJA, *Repere ale activității politice a unui social-democrat din Bucovina: Iacob Pistiner* 153

Andi MIHALACHE, *Când „a scrie” dă un corp lui „a spune”: corespondența lui Franz Kafka* 179

Francisca SOLOMON, *„Uns ist die Zukunft der Monarchie ein Glaubensbekenntnis”. Das Bild der Habsburgermonarchie am Vorabend des Ersten Weltkrieges am Fallbeispiel des „Czernowitzer Tagblattes”* 209

Felicia WALDMAN, *The Jewish Theatre in Interwar Romania* 223

Sergiu-Constantin ENEA, *Din nou despre trenul morții la Târgu Frumos. Cronologie, fapte, personaje* 235

Relatări din Israel

Alexandru ZUB, *Trei zile în Israel. Note de parcurs* 261

Ditza GOSHEN, *Centrul de Studiere a Istoriei Evreilor din România* 265

Miscellanea

Dumitru VITCU, <i>Erată la studiul „Obștea evreiască din târgul Mihăileni în anul 1836”</i>	273
Martha EȘANU, <i>Arheologul și... poezia</i>	281
Martha EȘANU, <i>Cartea unei vieți, file de istorie, file de poveste</i>	285
Dana IONESCU, <i>L'enfant et le génocide: témoignages sur l'enfance pendant la Shoah</i>	291
<i>Autori (date biografice)</i>	293

REVISTA *SAHIR* LA 20 DE ANI DE LA APARIȚIE. INTENȚII ȘI REALIZĂRI¹

Silviu SANIE

Abstract: *SAHIR* – 20 Years from the first publication. Plans and Achievements

In the current article the circumstances in which it was founded *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (*SAHIR*) are presented, under the aegis of two institutes of the Iași Branch of the Romanian Academy – “A.D. Xenopol” Institute of History, Institute of Archaeology –, and the Center for the Study of Jewish History in Romania of FCE. The latest volume (XII) appeared under the auspices of the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași together with the two above mentioned institutes of the Academy. In the following lines the studies and the notes, listed selectively and grouped thematically, are mentioned, as well as some thoughts about the evolution of the journal.

Vă mulțumesc pentru prezența Dumneavoastră la această manifestare științifică care marchează a XX-a aniversare a existenței revistei *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* și la lansarea ei în haine noi.

La fel ca o ființă însuflețită, drumul în viață al unei reviste începe cu o naștere, continuă cu traiectorii diferite, are momente bune – salutate și de cei din preajmă – și altele greu de suportat, apropiate de o sucombare. Dar spre deosebire de ființe, revistele au șansa unei resurecții premesianice.

Lucrări notabile de istoria evreilor sunt cunoscute după jumătatea secolului al XIX-lea, și numărul lor a crescut exponențial în continuare. Ele au fost elaborate atât de istorici români, cât și de evrei. Între semnatari se numără și marii istorici A.D. Xenopol și Nicolae Iorga cu două mari studii în anii 1910, 1913. O încă utilă bibliografie a temei au întocmit Victor Eskenazy și Jean Ancel (1991) care ar necesita să fie adusă la zi.

Fără a intenționa o prezentare succintă a istoriei celor cinci secole de coabitare evreo-română, vom menționa câteva elemente caracteristice cu consecințe importante.

Cei aproximativ 800.000 de evrei din perioada interbelică reprezentau ca număr a treia minoritate națională din România după maghiari și germani. De remarcat că fiecare minoritate națională avea o situație diferită, dependentă de modul și momentul de implantare pe teritoriul României (cucerire, colonizare,

¹ Din cuvântul rostit la Institutul Cultural Român din Tel Aviv, Israel, în ziua de 7 iulie 2016.

imigrări succesive etc.); locuire majoritară compactă în anumite teritorii ale țării: religia, state care aveau în vedere protecția conaționalilor etc. De la perioadele explorărilor și prezenței izolate a unor doctori și negustori evrei până la alcătuirea unor comunități puternice a trecut aproape un veac și jumătate. Creșterea însemnată a populației evreiești a avut loc la mijlocul secolului al XVII-lea și apoi o amplificare substanțială la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea. Astfel în deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea la Iași de exemplu evreii reprezentau deja jumătate din populația orașului.

După anul 1948 a domnit tăcerea inexplicabilă și inacceptabilă, inclusiv asupra victimelor din anii de prigoană. Se considera că socialismul a rezolvat problema națională. O creștere a numărului scrierilor din domeniul istoriei evreilor din România, care, teoretic, ar fi putut duce în timp și la necesitatea unei publicații separate a fost semnalată – în anul 1986. Într-o ședință a Consiliului științific al Institutului de istorie „A.D. Xenopol” a fost discutată problema înscrierii în Planul de cercetare științifică a unor teme de istorie a evreilor și realizarea lor fără clișee, ci doar în lumina faptelor și documentelor. Erau ani dificili pentru cercetare. Totuși la 2 iulie 1986 – Rabinul Șef Dr. Moses Rosen z.l. a inaugurat Muzeul obștii evreiești ieșene pe care-l realizasem împreună cu soția, Șeiva Sanie z.l. La Institut erau unele acțiuni mai „liberale”. Anuarul Institutului avea și studii cu o ținută științifică remarcată, consacrată în exclusivitate amintitei tematici. Revista a mai avut de așteptat un deceniu. Punerea în operă s-a dovedit a fi o întreprindere deloc ușoară. Au fost lungi perioade de educații în direcții opuse, în care personalități ale culturii naționale au exprimat opțiuni defavorabile etniei iudaice, au fost inerții, adversități, o îndelungată propagandă antisemită, în care perioadele faste au fost segmentate. Cele vechi și mai recentul socialism național n-au fost fără urmări, dar, se știe, istoricul este și un *pontifex*, un constructor de poduri între oameni, între etnii – încrezător în ideea contribuției cunoașterii la înțelegere, la un dialog sincer deschizător de perspective.

Trecerea la fapte a fost lentă și din pricina limitării informațiilor arhivistice. Abia în anul 1995 a fost schițat un sumar ideal din care a putut fi tipărit doar o parte un an mai târziu. Finanțarea editării a fost rezolvată prin asocierea Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România al Federației Comunităților Evreiești din România, care primea o subvenție pentru publicații de la Departamentul pentru Relații Interetnice. Delegatul de la București a propus ca numele revistei să fie *Moldavia Iudaica*. Am propus și a fost votată denumirea *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, deoarece Institutul avea în vedere o problematică mai largă și este o istorie care nu poate fi separată de ansamblul istoriei României. Susținerea Prof. Alexandru Zub a contat mult în

luarea deciziei. Consiliul științific a investit coordonatori pe Silviu Sanie și Dumitru Vitcu și am colaborat în bună înțelegere 20 de ani la realizarea tuturor volumelor apărute. Volumul I, tradus în limba engleză a apărut în colaborare – Academia Română și Universitatea din Tel Aviv – Institutul pentru cercetarea Diasporei – Centrul Goldstein Goren pentru Studiul Istoriei Evreilor din România. Din partea israeliană, în colectivul editorial au colaborat Zvi Hartman și Liviu Rotman și aceiași Sanie – Vitcu au fost coordonatori. Volumul I este prefăcut de Acad. Nicolae Cajal și viitorul Acad. Prof. Dr. Alexandru Zub.

Obiectivul nostru a fost și este ca lucrările apărute să devină contribuții la o istorie veridică și completă a evreilor din România, fără a ocoli perioadele critice cu sincope ale demnității umane, a cuprinde toate secolele cu perioadele de integrare și cele de recul importante realizări în multe domenii – nu doar pentru propria etnie, ci și pentru țara de adopție față de care nu erau și nu sunt obligații mai mici decât pentru țara naturală rămasă pentru prea multe secole doar în plan spiritual.

Tematica vastă cuprinde atât aspecte generale, cât și elemente specifice etniei. Orice locuire a unei obști începea cu amenajarea sinagogii, mikvei și cimitirului. Se cuvine așadar să fie cunoscuți cei care au contribuit la păstrarea identității iudaice prin religie, unii dintre ei și autori ai unor lucrări care au învins în luptă cu timpul – precum cele datorate lui Natan Nate Hanover, Iehosua Heschel (Apter Ruv - Ohev Israel), Malbim și ale altora (nu puțini). Cei trei Rabini Șefi ai cultului mozaic din România din secolul trecut, Iacob Ițhac Niemirower, Alexander (Iehuda) Șafran și David Moses Rosen, fiecare a avut merite, ei au răspuns în bună măsură cerințelor epocii în care au îndeplinit această dificilă funcție. Timpul – istoria va omologa realizările cuantificabile ale fiecăruia.

Dar, lăsând la o parte disputele nici măcar talmudice, trebuie avută în vedere zicala „Bli kemach ein Tora” (fără făină nu-i posibilă învățătura) [Înrudită cumva prin semnificație cu „Primum vivere deinde philosophari”]. Au avut importanța lor șefii (staroștii) de bresle meșteșugărești – meseriașii – mai apoi industriașii de la Moritz Wachtel la Max Auschnit.

Doctorii sunt primii evrei menționați în preajma unui domnitor. De la Isac Beg la doctorii ajunși academicieni (Arthur Kreindler, Oskar Sager, Nicolae Cajal ș.a.), grija pentru sănătate a fost permanentă și în înghesuitele ulicioare (ghesolâh) și trecerea de la *hekdeș* la marile spitale alături de maternități, aziluri, cămine pentru orfani poate fi consemnată la multe comunități din marile orașe.

Îndeosebi după dispariția Hahambașiei, *bancherii* au fost în fruntea acțiunilor pentru dobândirea drepturilor civice – de la urmașii lui Michel Daniel (cel ce se considera binecuvântat de Apter Rav) – Israel Haim Daniel, Leib Kahane, Iacob von Neuchatz ș.a. până la Aristide Blank. Se impune a fi descrisă

activitatea artiștilor, scriitorilor, a oamenilor politici – atât cei care vedeau rezolvarea problemei naționale prin socialism, cât și a sioniștilor. Aparent surprinzător, ultimii s-au dovedit a fi mai aproape de calea reală. S-a scris și se mai poate încă scrie mult despre participarea evreilor români la Războiul de Independență, și mai ales la Războiul de Întregire a Țării. Școlile, sinagogile, monumente funerare sau întregi cimitire ș.a. s-ar adauga la lunga listă de teme posibile.

Am selectat un număr de articole din revistă care au ilustrat câteva teme din această vastă problematică.

A. Istorie

Silviu Sanie, *Elemente iudaice sau iudaizante în interferența etno-culturală din Dacia și Moesia Inferior* – studiul asupra trupelor auxiliare din Orientul apropiat, a divinităților (Theos Hypsistos – Deus Aeternus când pot fi ele echivalate cu Yahve, Sabaoth – a mențiunilor lui Yao – Adonai), a antroponimelor P. Ael. Iacubus, Malchus, Barsimus Kalistenis ș.a.) – concluzia – prezența iudaică nu este doar verosimilă, ci reală, dar limitată.

Ecaterina Negruți, *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea (I)*. 59 de târguri înființate de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la jumătatea secolului al XIX-lea. Imigrațiile din Bucovina, Galiția, Basarabia au dus la creșterea populației urbane, apoi și a celei rurale. Boierii văzând foloasele dobândite au cerut tot mai des domniei hrisoave de întemeiere a unor târguri [șetlăh – localități între sat și oraș]

Dumitru Vitcu, *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică Kogălniceniană, (II)*. Este cunoscută poziția unuia din marii ctitori ai României moderne în privința emancipării evreilor. Emanciparea graduală a izraeliților moldoveni (1848). Ajuns în conducerea țării, el indică aceste căi prin școală, armată și adoptarea unor haine „europene”. A fost consecvent cu principiile sale în lunga-i carieră politică.

Gheorghe Platon, *„Problema evreiască” în secolul al XIX-lea. Privire generală, (V)*. Problema evreiască, o locuțiune cu un conținut complex, care viza un grup de probleme de o mare diversitate – de la cele politice și sociale, la statutul evreilor până la posibile influențe în cultura românească. Acad. Gheorghe Platon plasează apariția situațiilor care au generat formula în primele decenii ale secolului al XIX-lea și analizează îndeosebi aspectele îndelungatei lupte a evreilor pentru drepturi civice și argumentează cauzele amânărilor. „Problemei evreiești” rămasă o permanență i-au fost atașate în timp cauzele nerealizărilor din multe alte domenii. Dobândirea drepturilor civice au fost amânate succesiv 1848, 1859, 1866, 1878→1923.

Cătălin Turliuc, „*Chestiunea evreiască în viziunea lui P.P. Carp. I. Anii de început*”. P.P. Carp – o personalitate care a militat pentru acordarea unor drepturi evreilor – Studii în Germania – Conservator – Junimist – Antirus, inclusiv împotriva alianței cu Rusia în Primul Război Mondial.

Mihai-Șt. Ceașu, *Reprezentarea evreimii în Dieta Bucovinei (1861-1918)* (V) Interesantă evoluția numerică a deputaților în Dieta ducatului Bucovina – personalitățile unor deputați ca Beno Straucher, care au militat pentru recunoașterea de către autoritățile centrale habsburgice a evreimii din Imperiu, ca o naționalitate distinctă și nu doar ca o confesiune religioasă.

Probleme interesante mai sunt înfățișate și de alte 15-20 de note și studii cantonate cronologic mai ales în epoca modernă. Vom continua cu grupul de contribuții la cunoașterea situației evreilor din anii cei mai dificili (1938-1944) – ai prigoanei și Shoah-ului, ai dictaturii regale și a celei antonesciene. R.F. Bruja, *Evreii din România și Frontul Renașterii Naționale* (cu alte confirmări a excluderilor din viața politică – după lungul șir de eliminări din administrație, armată, deposedare de bunuri); Lya Benjamin, *Concepția mareșalului Antonescu privind soluționarea problemei evreiești în România* – Lya Benjamin se numără printre istoricii care s-au adaptat la domeniile de cercetare noi și a adus contribuții importante, atât prin volumele de documente la a căror alcătuire a lucrat, cât și prin lucrări de mare diversitate asupra amintitei perioade. Autoarea utilizează stenogramele guvernului, declarațiile și scrierile generalului, apoi mareșalului, și politica aplicată, „purificarea” satelor, deportările, decretele care au limitat evreilor în continuare calitatea de cetățeni și indică momentele unor schimbări precum și cauzele posibile. Anatol Petrencu, profesor de istorie contemporană la Universitatea din Chișinău, *Deportarea evreilor din Basarabia (1940-1941)*, sunt publicate de asemenea o parte din comunicările *Simpozionului 60 de ani de la pogromul (masacrul) din 1941 de la Iași* – L. Eșanu, S. Sanie; articole privitoare la *Shoah* – semnate de E.R. Wiehn și Cristina Spinei.

La acestea se adaugă – cele incluse la grupajul *Confesiuni* semnate de regretații profesori universitari Hugo Rosman, *Amintiri tragice din adolescență – pogromul ieșean* și I. Gotlieb, *Holocaust – Impresii personale* – regretatul profesor de „Teoria fizicii” a fost printre altele deținut în lagărul de la Maidanek, și amintiri din Trenul morții ale ing. Tucărman.

Mai puțin numeroase sunt studiile și notele cu subiecte din perioade apropiate. Aceasta din două considerente: ne-am dorit să nu ne apropiem prea mult de politologie și am păstrat cumva distanța convențională de 50 de ani apreciată că deschide accesul total la documentele problemei cercetate.

Importanta contribuție a domnului ambasador dr. Iosif Govrin, *Relațiile israeliano-române la sfârșitul erei Ceaușescu văzute de un ambasador al Israelului în România 1985-1989*, se înscrie printre lucrările care au avut o largă

circulație (audiență). Continuarea relațiilor diplomatice ale României cu Israelul rupte de celelalte state ale Pactului de la Varșovia după Războiul de 6 zile din 1967; implicarea în încercările pornirii procesului de pace israeliano-arab; posibilitatea emigrării; Bucureștiul, stație de tranzit pentru emigranții din Uniunea Sovietică; politica relativ liberală față de comunitate și conducătorul ei spiritual și laic Dr. Moses Rosen; dialogul cu vecinii Israelului – În contrast a fost politica internă a lui Nicolae Ceaușescu, – demolările și alte acțiuni care au schimbat și poziția marilor puteri. Studiul bine documentat va fi în continuare util istoricilor.

B. Demografie

Evoluția numerică a populației evreiești, implicații uneori măsuri restrictive – formează de asemenea obiectul unui număr important de studii și documente din revistă. Unele cu mărturii și evenimente din ultimele două secole sunt căutate și de genealogiști. Dintre ele menționăm: D. Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași (1755-1860) (I)*; M. St. Ceașu, *Populația evreiască din Bucovina. Statut juridic, evoluție demografică și economico-socială la cumpănă de veacuri (XVIII-XIX) (II)*, D. Vitcu, *Evreii din ținuturile Cărligătura, Herța și Dorohoi în anul 1834 (IX)* și mai ales, Stela Mărieș, *Importanța Catagrafiei din anii 1824-1825 pentru problema sudișilor evrei din Moldova* cu 432 de mențiuni.

C. Viața cotidiană

O preocupare constantă a fost și ilustrarea organizării comunitare în toată diversitatea ei. Articolele: I. Kara, *Din viața cotidiană a evreilor în Moldova și Țara Românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (III)*; Eugen Glück, *Evreii din Timișoara între anii 1848 și 1918. Aspecte economico-sociale, politice și demografice (III)*; David Schaari, *Comunitatea evreilor din Cernăuți în perioada administrației românești între cele două războaie mondiale (IV)*; S. Sanie, *Evreii în viața orașului Iași (XI)*; O. Lazăr, I. Solomon Weinberg, *Din istoria comunității evreilor din Galați (VI)*; L. Ursu, *Stefănești – Izvor al tradiției, loc al memoriei (XI)*; Dumitru Iacob, *Comunitatea evreiască din Vaslui la 1851*; Hildrun Glass, *Viața evreiască din România după catastrofă – Ajutoare pentru supraviețuire și despăgubiri (VI)*.

Se cuvine a fi remarcată raritatea monografiilor situație care va îngreuna realizarea unor sinteze bine documentate.

D. Cultură

Sunt studii consacrate învățământului și culturii. Dumitru Vitcu, *Statistica școlilor israelite din Iași la 1867 (Comentarii Numerus Clausus, numerus nullus*

și înființarea școlilor *Cultura*); L. Rotman, *Tipologia învățământului evreiesc în a II-a parte a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (V); H. Rosman, *Contribuțiile evreiești la dezvoltarea învățământului superior tehnic la Iași* (IX). Odette Blumenfeld, *Teatrul evreiesc din Iași (1876 – 1939)*; S. Sanie, *Cultura iudaică la Iași* (VII); Andrei Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni*; Lucian-Zeev Herșcovici, *Iluminismul evreiesc (Haskala) și renașterea culturală românească la sfârșitul secolului al XVIII-lea: Comparație și elemente de interferență* (V) ș.a.

Problemele limbii idiș – I. Lihăciu;

Articole despre *sionism*: Șeiva Sanie, Silviu Sanie, Carol Iancu;

Despre cultele și religia iudaică: Moshe Idel; L.Z. Herșcovici;

M.R. Ungureanu, *Hahambașia – Sfârșitul unei instituții* (II și III);

I. Agrigoroaiei, *Regimul cultului mozaic după Marea Unire* (III);

Rabin Efraim Gutman, *Dinastia rabinică Gutman la Iași* (V);

E. Glück, *Informații privind rabinii din Transilvania (1591-1920)* (V);

I. Geller, *Despre Malbim* (VI).

Studiile lui Moshe Idel, *Secolul 18 – Hasidismul timpuriu între Europa și Asia*; idem, *Despre înălțarea sufletului în hasidism* (III); I. Geller, *Apostazia în rândul evreilor români între secolul XVII și XX* (VII) ș.a.

Studii despre antisemitism: A. Corbea, *Antisemitismul o permanență a istoriei est-europene* (II); E.R. Wiehn, *Despre sociologia antisemitismului* (III); Gh. Platon, *O „societate” secretă antisemită la Iași în 1875* (IV); E. Glück, *Contribuții la istoria antisemitismului din Transilvania (1591-1920)* (IV); C. Sandache, *Unele considerații privind discursul antisemit interbelic* (VII) etc.

E. Izvoare – Personalități – Miscellanea

Au publicat *Izvoare* (I. Kara, S. Leibovici-Laiș, S. Sanie, I. Muraru, L. Eșanu, D. Agache) și a fost prezentat un lung șir de *Personalități*, la care numai menționăm numele autorilor care le-au evocat: Moses Gaster, Dr. W. Filderman, Israil Haim Daniel, Mendel P. Mendel (ebraist), Adolph Stern, Arnold Schwefelberg, Dr. Herșcu Aroneanu, Carol Drimer, Iuliu Poper, Eugen Relgis, Aristide Blank, Lucia Wald, Mihail Cernea, Șlomo Leibovici-Laiș. (Menționați în ordinea apariției în revistă). Este o rubrică ce va continua și în numerele următoare – alături de cea de *Muzeografie și istorie a artelor și Miscellanea*, bogată și interesantă prin eseurile publicate. A. Corbea, *Memorie colectivă, memorie individuală* (IV); idem, *Între banalitatea răului și fragilitatea binelui* (V); idem, *Memoria ca opus al indiferenței* (VI); E.R. Wiehn, *Amintiri pentru viitor din perspectiva evreiască* (IV); D. Vitcu, *Repere și semnificații ale unei pilduitoare prietenii artistice George Enescu – Yehudi Menuhin*.

Avem așadar o revistă academică și universitară subvenționată și editată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Masteranzii *Centrului de istorie a evreilor și ebraistică* „Dr. Al. Șafran” al Facultății de Istorie vor avea posibilitatea publicării unor lucrări. Directorul Centrului este cunoscutul Prof. Dr. Alexandru-Florin Platon, care este și responsabil cu relațiile externe în Senatul Universității. Am ținut să apară מֵמֶת EMET pe copertă și contrapagină și dorim ca revista să fie în continuare echilibrată, să propage adevărul.

Această lansare este și un omagiu – pentru unii postum – adus celor 14 colaboratori israelieni (amintiți în ordine alfabetică): Martin Bodingher z.l., Ana Brociner, Yacov Geller, Yosif Govrin, Rabin Efraim Gutman, Lucian-Zeev Herșcovici, Moshe Idel, Shlomo Leibovici-Laiș z.l., Avram Rosen z.l., Liviu Rotman, Shimon Rubinstein, David Shaari z.l. și Leon Volovici z.l.

Sperăm că cele 3000 de pagini trimise în lume să contribuie la cunoaștere și înțelegere.

Vă mulțumesc!

STUDII ȘI NOTE

LEGĂTURI ALE EVREILOR DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ CU PALESTINA („ERETZ YISRAEL”) ÎN SECOLELE XVI-XVIII

Lucian-Zeev HERȘCOVICI

Abstract: The aim of our paper is to answer to some questions about the relationship of the Jews of Moldavia and Wallachia to Palestine (“Eretz Yisrael”) in the 16th-18th centuries. What kind of relationships existed? How were they established? What historical sources attest to their existence? In this connection can we only mention Jews who lived in those two Principalities, or may we refer also to Jewish travellers who met them on their way to Palestine? To answer these questions, we must note that all these relations existed within the framework of the Ottoman Empire. Jews travelled to Palestine in order to visit it, to see Jerusalem, the Holy City, to settle there, or to die there. We may relate these travels to the Messianic idea and to the currents that appeared in Judaism in the 16th-18th, among them Sabbataism and Hasidism. Other kinds of relations include efforts to help the Jewish community of Palestine, as well as the presence of certain “*shelichim derabanan*” sent from Palestine to collect money to maintain the *yeshivot* and the poor Jews of the four towns which were centers of *Torah* study (Jerusalem, Hebron Tiberiada, Safed). Jewish merchants also maintained economic connections between the Romanian Principalities and Palestine. In addition to these active direct relations, we may also mention passive indirect relations, such as artistic reproductions of the Temple in Jerusalem or parts of it, and of certain biblical quotations on tombstones, on the walls of some synagogues or on cultic objects, and also the writing of religious books which refer to Jerusalem, “*Yir HaQodesh*” (The Holy City). These cases helped preserve the Holy Land (The Land of Israel) in the Jewish collective memory. We must note that all these aspects are similar to others parallels, existent in other Jewish collectivities in the Balkan Peninsula and in Central-Eastern Europe.

Keywords: Jews; Romanian Principalities; Palestine; 16th-18th centuries; Wallachia; Jassy; Galatz; Silistra; Karaites; Hasidim; Alyah; Jerusalem; Safed.

Introducere: Prezența evreilor în Moldova și în Țara Românească în secolele XVI-XVIII

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea a avut loc o schimbare în istoria contactelor între evrei și Principatele Românești¹. Evrei sefarzi din Imperiul Otoman încep să se stabilească în Moldova și Țara Românească. Țările

¹ Eskenasy, 1987, 24-30; Papacostea, 1993, 59-71; Rosenbaum, 1986, 8-33; Iancu, 2009, 34-36; Rezachievici, 2002, 31-49.

Române intră în circuitul economic european și în circuitul economic al Imperiului Otoman². Evrei din Imperiul Otoman sunt prezenți în Țările Române ca negustori ocupați cu exportul și importul de produse diferite. Izvoare istorice ebraice menționează exportatori evrei de vite din Țara Românească în Turcia, de vin din Insulele Grecești în Polonia prin Basarabia (Moldova Răsăriteană), de textile din Salonic în Țara Românească și în Transilvania și de materii prime necesare industriei textile din Țara Românească și Transilvania în Salonic³. În Moldova este atestată prezența unor negustori evrei⁴ exportatori de vite, dar și de alte mărfuri. În luna mai 1568, sultanul Selim al II-lea a interzis evreilor din Turcia să exporte vite din Moldova și Țara Românească în Polonia și în alte țări creștine. Mulți negustori evrei au devenit cămătari⁵. În anul 1579, domnitorul Moldovei Petru Șchiopul a hotărât expulzarea negustorilor evrei exportatori de vite, dar aceștia reapar ulterior⁶. Creditori evrei din Constantinopol împrumutau bani pretendenților la tronul Moldovei și al Țării Românești, care aveau nevoie de aceștia pentru „a-și cumpăra” scaunul domnesc de la sultan. Aceiași creditori evrei (ca și creditorii musulmani, creștini ortodocși și armeni) obișnuiau să-i însoțească pe noii domnitori în Principate pentru a fi siguri că vor primi banii înapoi⁷. Cămătari evrei împrumutau bani și unor boieri, unor mănăstiri și chiar unor țărani. Sunt cunoscute cazuri de creditori uciși de creditații lor, care nu voiau să înapoieze suma împrumutată⁸. În anul 1594 Mihai Viteazul, domnitorul Țării Românești, a hotărât să nu plătească datoriile sale bănești creditorilor turci și evrei turcești care veniseră împreună cu el la București și i-a ucis. Aron Tiranul, domnitorul Moldovei, a făcut același lucru la Iași⁹. În București, la jumătatea secolului al XVI-lea a existat o obște mică de evrei sefarzi originari din Turcia, probabil exportatori, care au înțeles că le va fi mai ușor să locuiască în oraș decât să călătorească și să fie găzduiți la un han. Această obște, care avea un *beit-din* (tribunal) al ei, format probabil din învățații în *Tora* și bătrânii săi, a adresat o întrebare *halahică* rabinilor Yitzhak Adarby și Shmuel de Medina, ambii din Salonic, precum și rabinului Yosef Karo¹⁰. O prezență evreiască este

² Eskenasy, 1995, XXV-XXVII; Kerem, 2014, 87-88.

³ Herșcovici, 1991, 22; Denize, 2002, 54-57; Iorga, 1914, 169.

⁴ Halevy, 1926, 69-76; Halevy, 1931, 46 și urm.; Rosenbaum, 1986, 15-16; Eskenasy, 1987a, 7-13.

⁵ Pippidi, 1986, 70.

⁶ *Izvoare*, I, 1986, 49 (= 1995, 55); Rosenbaum, 1947, 17-18; Rezachievici, 2002, 35-37; Papacostea, 1993, 67-68.

⁷ Herșcovici, 1991, 24-26.

⁸ *Izvoare*, I, 1995, 36-39; Halevy, 1982, 44-45.

⁹ Schwarzfild, 1886-1887, 70-83; Rosenbaum, 1947, 16-17; *Pinqas*, I, 1969, 40; Siniol, 1980, 18-19; Herșcovici, 1991, 26-27.

¹⁰ Halevy, 1930, 68-72; Halevy, 1931, 41-42; Herșcovici, 1982, 72-73; Denize, 2002, 54;

atestată și în Moldova, incluzând atât evrei sefarzi originari din Turcia, cât și evrei așkenazi originari din Polonia și evrei carați care veniseră în Basarabia din Crimeea¹¹. Evreii sunt reprezentați și pe pereții mănăstirilor din Moldova¹². Legislația din deceniul al treilea al secolului al XVII-lea din ambele Principate menționează ocupațiile evreilor, poziția lor socială, legăturile lor cu creștinii, încercările bisericii și ale autorităților de a-i converti la creștinismul ortodox. Este atestată și prezența medicilor evrei: deși legislația interzicea contactul cu ei, chiar și unii domnitori recurgeau la serviciile lor¹³. În anul 1666 evreii din Moldova au primit un hrisov care le-a permis să se așeze în Principat, fiind recunoscuți ca *breslă*, având dreptul să-și construiască o sinagogă și să-și întemeieze un cimitir la Iași și având obligația de a plăti un impozit colectiv pe cap de evreu așezat; este posibil ca ei să fi primit un hrisov asemănător în anul 1622 sau chiar înaintea anului 1610, an din care datează prima inscripție înregistrată din cimitirul evreiesc din Iași, cartierul Ciurchi¹⁴. Era vorba de evrei așkenazi. Sinagoga din Iași a fost construită în anii '70 ai secolului al XVII-lea. În cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, evrei așkenazi originari din Polonia și Lituania, sau refugiați din Ucraina se stabilesc și în alte orașe din Moldova, precum și în orașe din Țara Românească¹⁵. În anul 1715, sinagoga din București a fost demolată din ordinul domnitorului Ștefan Cantacuzino, iar starostele *breslei ovreiești* a fost ucis într-o răbufnire antievreiască a gloatei. Antonio Maria del Chiaro, un evreu din Italia convertit la catolicism, secretarul domnitorului precedent, Constantin Brâncoveanu, prezintă evreii din Țara Românească: din descrierea făcută de el înțelegem că erau evrei așkenazi. Atât evreii din Moldova, cât și cei din Țara Românească din secolul al XVIII-lea se ocupau cu comerțul local¹⁶.

După tratatul de pace de la Kucuk-Kainargi (1774), numărul evreilor din Principate a crescut. Era rezultatul începutului acordării libertății comerțului, dar și al evoluției demografice din Galiția. În Țara Românească se stabilesc mulți evrei sefarzi, refugiați din Peninsula Balcanică din cauza răscoalei lui Pazvant-

Waldman, Ciuciu, 2011, 11.

¹¹ Kara, 1992-1993, 167-168; Halevy, 1926, 73-76; Halevy, 1931, *passim*; Rosenbaum, 1986, 19-20; Feldman, 1969, 61-74.

¹² Pippidi, 1993, 75-76.

¹³ *Izvoare*, I, 1995, 109-111 și 117-118; Halevy, 1957, 21-30; Denize, 1993, 108-111.

¹⁴ Rosenbaum, 1947, 23-24; Rosenbaum, 1986, 121-188; Kara, 1997, 13-14; Kara, 1959, 153-167; Kara, 1977, 11-16; Kara, Cheptea, 1994, 1-2.

¹⁵ Kara, 1997, 14; Kara, 1998, 55-71; Mitican, 2009, 157-164; Streja, Schwartz, 2009, 158-161; Agache, 1999, 220-231; Melinte, 2015, 11-48.

¹⁶ Rosenbaum, 1986, 34 și urm.; Rosenbaum, 1942, 421-427; *Izvoare*, II.1, 1988, 26-27, 32; *Inscripții*, 1965, 444 și urm.; Cernovodeanu, 2002, 63 și urm.; Pippidi, 1993, 81-82; Waldman, Ciuciu, 2011, 13-14.

Oglu. Vechiul sistem de organizare și vechiul statut juridic al evreilor din ambele Principate (*Breasla Jidovilor* în Moldova și *Breasla Ovreiască* în Țara Românească) își schimbă forma, deoarece autoritățile încep să prefere conducerea *breslei* de către rabin (*hahambașa*), care devine liderul de facto al comunității, funcția starostelui pierzându-și importanța. Mulți dintre evreii așkenazi imigrați recent erau *hasidim*. Ei intră în conflict cu conducătorii *breslei*, care nu erau *hasidim*, în special cu *hahambașa*. Acest conflict continuă în primele patru decenii ale secolului al XIX-lea¹⁷.

În privința vieții spirituale a evreilor din Principate în secolele XVI-XVIII, trebuie să luăm în considerație că aceasta a existat în cadrul unei obștii mici: din punct de vedere spiritual, ea era legată de centrele de studiu de *Tora* din Imperiul Otoman, precum Salonic și Constantinopol, ca și Safed și Ierusalim din Palestina, și de asemenea de centrele de studiu de *Tora* din Polonia. Medicii evrei din Principate, atât cei sefarzi, cât și cei așkenazi, erau învățați în *Tora*. Este atestată și prezența unor rabini învățați în *Tora*, precum Shlomo ben Aroyo, un cabalist, la Iași în primele decenii ale secolului al XVII-lea¹⁸ și Nathan Nata Hannover, tot la Iași, în deceniile 7-8 ale secolului al XVII-lea. Rabinul Nathan Nata Hannover era și „*Rosh Metivtha*” (Șef al Academiei Talmudice), ceea ce indică existența unui asemenea centru de studiu de *Tora*. El era și un autor important, printre scrierile lui fiind cartea de rugăciune *Shaarey Tzyon* (Porțile Sionului) și *Yeven Metzulah* (Abisul disperării), o cronică a suferinței evreiești în Ucraina în timpul pogromurilor din anii 1648-1649. Istoricul român Cornelia Bodea a considerat că rabinul Hannover l-ar fi cunoscut pe Mitropolitul Dosoftei, traducătorul *Psalterii* în versuri și i-ar fi dăruit un exemplar manuscris iluminat cu textul *Cărții Esterei* (*Megillat Esther*) în limba ebraică¹⁹. Putem menționa și alți rabini învățați în *Tora*, printre care liderii obștii²⁰. În deceniul al doilea al secolului al XVIII-lea, timp de câțiva ani, la București a locuit Daniel Fonseca, provenit dintr-o familie de marani reveniți la iudaism, care a fost atât medicul, cât și secretarul și bibliotecarul domnitorului fanariot Nicolae Mavrocordat. Anterior, Daniel Fonseca petrecuse un număr de ani în Franța și fusese apreciat de Voltaire²¹.

¹⁷ *Izvoare*, II.2 și III.1-2, *passim*; Kara, 1980, 94-107; Rosenbaum, 1986, 61-97; Herșcovici, 2004, 67-80; Ivănescu, 1996, 28-50; Ceaușu, 1997, 115-124; Roman, 2001, 48 și urm.; Idel, 2015, 49-76; Siniol, 1981, 122-129.

¹⁸ Tercatin, Herșcovici, I, 2012, 316.

¹⁹ *Encyclopaedia Judaica*, 7, 1972, col. 1273-1274; Bodea, 2002, *passim*.

²⁰ Kara, 1998, 55; Tercatin, Herșcovici, I, 2012, 343; II, 2012, 536 și 539; Melinte, 2015, 34-41.

²¹ Denize, 1993, 109-111 și 115.

Relații pasive indirecte cu *Eretz Yisrael*

Relațiile pasive indirecte ale evreilor din Principate cu *Eretz Yisrael* (Țara lui Israel) aveau un caracter teoretic și se bazau pe credința și speranța mesianică. În această categorie sunt scrieri, obiecte artistice și pietre funerare care amintesc memoria Templului de la Ierusalim și a „Țării Sfinte”, precum și referiri la mișcarea sabateană. Putem menționa reprezentarea imaginară a Templului de la Ierusalim, respectiv a coloanelor sale, pe pietre sepulcrale din Moldova. Studii arheologice și epigrafice publicate de profesorul universitar Silviu Sanie prezintă acest aspect asupra secolelor XVIII-XIX²². Putem presupune că asemenea reprezentări au existat și anterior.

Altă formă de relații pasive indirecte ale evreilor din Principate cu *Eretz Yisrael* sunt prezente în cartea de rugăciuni zilnice a rabinului Nathan Nata Hannover, *Shaarey Tzyon* (Porțile Sionului; Praga, 1662; catalogul Bibliotecii Naționale a Israelului, din Ierusalim, înregistrează 129 de ediții, cea mai recentă din anul 1993). Această carte, influențată de învățătura Cabalei, menționează Sionul și Ierusalimul în rugăciune în mai multe rânduri, exprimând speranța mesianică, la fel ca orice *Sidur Tefilah* (carte evreiască de rugăciune), precum și în titlu. Rabinul Nathan Nata Hannover a fost atât rabin învățat în *Tora*, cât și predicator, cabalist, lexicograf și cronicar. Născut în Volhynia, a părăsit Ucraina plecând în Polonia, apoi în Germania și Olanda. El s-a asociat cu cabaliștii contemporani din Italia – Shmuel Aboab și Moshe Zacuto – și din Palestina: Chayim Kohen, Nathan Schapira și Benyamin HaLevy din Safed și a studiat doctrina Cabalei Luriane din școala rabinului Yitzchak Luria²³. Probabil că în anul 1656 a venit în Moldova și a fost ales rabin al obștii evreiești din Iași, primind titurile și funcțiile de *Av Beit Din* (Președinte al Tribunalului Rabinic) și *Rosh Metivtha* (Șef al Academiei Talmudice). În anul 1666, „anul trezirii mesianice” din punctul de vedere al mișcării mesianice sabateiste, rabinul Nathan Nata Hannover era la Iași. El este menționat printre cei care au trimis scrisori în Lituania pentru a anunța evenimentul²⁴. Acesta este alt aspect al relației lui cu mișcarea mesianică și cu *Eretz Yisrael*. Probabil că el a părăsit orașul Iași în anul 1670, mutându-se la Ungarisch Brod, Moravia, unde a fost predicator și *dayan* (prăvilăș sau judecător religios) și a fost ucis de soldații turci care pătrunseseră în oraș în anul 1683²⁵.

²² Sanie, 1997, 11; Sanie, 2003, *passim*; Sanie, 2000b, *passim*.

²³ *Encyclopaedia Judaica*, 7, 1972, col. 1274; Hannover, 1993, *passim*.

²⁴ Scholem, 1973, 598; *Encyclopaedia Judaica*, 7, 1972, col. 1274; *Izvoare*, 1, 1995, 131-132.

²⁵ *Encyclopaedia Judaica*, 7, 1972, col. 1274; Bodea, 2002, 46-58.

Anexă:

Pagina de titlu a cărții „Shaarey Tzyon” de Nathan Nata Hannover, Praga 1661-1662²⁶ (trad.n.)

[Aceasta este] cartea Porțile Sionului. Acestea sunt cuvintele primite din gura povestitorilor și din cărți, cartea Pomului Vieții, prin care trăiesc cei care le gustă, adunate de devotatul discipol al învățatului atotștiutor învățătorul nostru rabinul Yitzchak Luria binecuvântată fie amintirea lui în lumea viitoare, care nu este altul decât învățatul învățătorul nostru rabinul Chayim Vital binecuvântată fie amintirea lui în lumea viitoare; și după care s-a ridicat discipolul discipolului care a scris această carte, acesta fiind marele învățat, cabalistul atotștiutor, învățătorul nostru, rabinul Nathan Nata fiul martirului învățătorul nostru rabinul Moshe Hannover binecuvântată fie amintirea celui drept, Dumnezeu să-i răzbune sângele, așkenazi, Președintele Tribunalului Rabinic și Șef al Academiei Talmudice în Țara Valahiei, aflate sub steagul spiritului său în obștea sfântă Iași, rezidit fie orașul nostru (Ierusalim), amin. Și l-a trimis rabinul-autor pe fratele său, înțeleptul rabin Mordechai Gompricht, fiul martirului menționat mai sus, și ca un adaus, câteva rugăciuni și cereri pe care le vor vedea în curând ochii voștri. Anul 422 (=1661-1662). Tipărită aici în obștea sfântă Praga în timpul domniei prea-nobilului nostru împărat Leopold, Domnul să-i înalțe gloria și să-i poarte tot mai sus împărăția și să-i dăruiască zile, amin și amin. Corectată de cabalistul, învățatul în *Tora*, învățătorul nostru rabinul Ber Perl legător de cărți, prăvilăș aici în obștea sfântă Praga, fiul învățatului în *Tora* învățătorul nostru rabinul Leib fiul rabinului M. Eibschitz binecuvântată fie amintirea acestui drept. De către nepotul învățatului în *Tora*, învățătorul nostru rabinul Moshe Katz, tipograful, binecuvântată fie amintirea acestui drept.

Relații active directe cu Eretz Yisrael

Testamentul unui evreu sefard din Țara Românească în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, donația unui evreu sefard din Silistra la începutul secolului al XVIII-lea și prezența unor „shelichim derabanan” sefarzi în Principate în secolele XVI-XVII și la începutul secolului al XVIII-lea

O întrebare de cazuistică halahică, în limba ebraică, adresată rabinului Yitzchak Adarby din Salonic (c. 1510-c. 1584), publicată însoțită de răspunsul său în volumul *Sefer sheilot weteshuvot haniqra Divrey Rivot* (Cartea de

²⁶ Vezi și Bodea, 2002, 61-63, cu note explicative ale subsemnatului.

întrebări și răspunsuri numită *Cuvinte de dispute*; Salonic, 1581; Veneția, 1587; ediție fotocopiată, Ierusalim, 1969)²⁷, precum și rabinului Shmuel de Medina (RaShDaM, 1505-1589), de asemenea din Salonic, publicație însoțită de răspunsul său în volumul *Sefer sheilot weteshuvot HaRaShDaM* (Cartea de întrebări și răspunsuri a rabinului Shmuel de Medina; Salonic, 1595; Lemberg, 1862; ediție fotocopiată Ierusalim, 2015)²⁸ se referă la testamentul unui evreu originar din Peninsula Balcanică, poate din teritoriul actual al Bulgariei sau poate din Salonic, decedat în „Țara Valahiei”. Această *Responsa* nu este citată, nici folosită documentar în volumul de izvoare ebraice asupra istoriei economice și sociale a Peninsulei Balcanice în secolele XVI-XVII²⁹, nici în volumele de izvoare și mărturii privitoare la istoria evreilor din România³⁰. O prezentare a ei a fost făcută de subsemnatul în anul 1989³¹. Anul exact al documentului nu este cunoscut; oricum, este vorba despre cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, anterior anului 1581. Un negustor evreu sefard (numit cu pseudonimul „Shimon”), probabil exportator și importator născut într-un oraș din Peninsula Balcanică, a decedat în „Valahia” (respectiv în Țara Românească) unde se afla pentru comerț. El locuise într-un han în care erau găzduiți și alți negustori evrei de origine balcanică. Probabil că era bolnav și își simțea sfârșitul aproape. De aceea, a chemat negustorii evrei aflați în acel han să vină lângă el și să asculte ultima lui dorință, un testament făcut verbal, pe cale orală. Probabil că muribundul nu era căsătorit și nu avea copii. Niciunul dintre frații lui nu era în „Valahia” în ziua morții sale. El a rugat negustorii aflați lângă el să-i spună unuia dintre frații lui (menționat cu pseudonimul „Reuven”), care era și partenerul lui de afaceri în comerț, să plătească toate datoriile pe care le avea, iar restul de bani să fie împărțit astfel încât jumătate să-i revină acestui frate, iar din cealaltă jumătate acesta să doneze 2000 de aspri pentru fetele orfane, ajutându-le astfel să se mărite, înzestrându-le, și 2000 de aspri „yeshivelor din Eretz-Yisrael”. Restul de bani urma să fie împărțit între toți ceilalți frați ai lui. Dar conducătorii comunității evreiești din Nicopole (astăzi în Bulgaria) și prăvilășii ei (*dayanim*) au venit la fratele decedatului, care era executorul lui testamentar și probabil că locuia în același oraș, și i-au cerut să le dea lor cei 4000 de aspri, afirmând că ei sunt părinții orfanelor și că pot trimite banii cu ușurință în *Eretz Yisrael*, însă acesta a refuzat. „Reuven” a afirmat că el de asemenea poate trimite banii în *Eretz Yisrael*. La întrebarea „cine are dreptate”, atât rabinul Yitzhak

²⁷ Adarby, 1970, no. 72.

²⁸ Medina, 2015, Yoreh Deah no. 168.

²⁹ Hananel, Eskenazi, 1958-1960, I-II, *passim*.

³⁰ *Izvoare*, I, 1986 & 1995, II, index.

³¹ Herșcovici, 1989, *passim*.

Adarby, cât și rabinul Shmuel de Medina au răspuns că dreptatea este de partea lui „Reuven”.

Din acest caz învățăm câteva lucruri. Primul este că decedatul era atașat de *Eretz Yisrael* și de academiile talmudice de acolo din punct de vedere mental: acest om se gândea la ele în clipa morții, probabil pentru că se gândise la ele în tot cursul vieții. Al doilea lucru este că disputa indică circulația unor evrei, probabil negustori, învățăcei și învățați în *Tora* din Țara Românească și teritoriul Bulgariei de astăzi spre Palestina. Cel de al treilea lucru este posibilitatea prezenței unor *shelichim derabanan* veniți din *Eretz Yisrael* în aceste regiuni în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceștia erau trimiși de academiile talmudice (*yeshivot*) din Palestina otomană ca să strângă bani, cerându-i de la evreii locali pentru *Chaluqah*, respectiv pentru a-i împărți învățaților și învățăceilor în *Tora*, probabil din orașul Safed („Tzfat”), în perioada de glorie a lui ca centru de studiu al *Torei* și al *Cabalei*. Ulterior, acești *shelichim derabanan* se întorceau cu banii adunați, sau îi trimiteau prin cineva – probabil un călător sau un negustor evreu – predându-i rabinilor care îi trimiseseră, pentru a-i împărți învățăceilor lor.

Alt caz este cel al unei donații de bani la începutul secolului al XVIII-lea, la Silistra. El apare într-o *Responsa* a rabinului Eliyahu ben Benyamin HaLevy din Constantinopol, publicată în volumul acestuia, *Sefer Zaqan Aharon* (Cartea Barba lui Aharon; Constantinopol, 1734; ediție fotocopiată: Ashdod, 1998)³². Este vorba de o donație de 5000 aspri făcută de un evreu din Silistra prin intermediul altui evreu din același oraș, evreilor săraci din Ierusalim. Disputa era asupra dobânzii la această sumă pe care trebuia s-o plătească cel de al doilea, intermedierea având și un aspect de împrumut. Răspunsul rabinului era că nu se percepe dobândă pentru o sumă de bani destinată ajutorării săracilor, mai ales atunci când este vorba despre bani donați pentru Orașul Sfânt Ierusalim. Din acest caz prezentat parțial, rezumativ, numai cu cuvintele rabinului, învățăm despre dorința unui evreu de a ajuta săracii din Ierusalim, desigur învățăcei în *Tora*, despre atașamentul său mesianic pentru *Eretz Yisrael*, precum și despre prezența unor *shelichim derabanan* trimiși de conducătorii obștii evreiești sefarde din Ierusalim în regiunea Valahiei (Țării Românești), Dobrogei și Cadrilaterului în primele decenii ale secolului al XVIII-lea și despre ajutorul dat de evreii sefarzi din aceste regiuni evreilor sefarzi din Ierusalim pentru ca aceștia să se poată dedica studiului *Torei* în orașul sfânt. Călătoriile unor evrei din aceste regiuni, ca și a respectivilor *shelichim derabanan* spre Palestina erau probabil relativ periodice.

³² Eliyahu ben Benyamin, *Sefer Zaqan*, no. 109.

Printre *shelichim derabanan* sefarzi din Palestina care au ajuns în „Valahia” a fost rabinul Avraham Qonqy din Hebron. El a fost *shaliach* din partea obștii evreiești și a centrului de studiu al *Torei* din orașul Hebron în mai multe țări din Europa în perioada 1683-1693. În prefața cărții sale *Avaq sofrim* (Praful scriitorilor; culegere de predici ale sale, Amsterdam, 1704), el menționează țările și comunitățile în care a peregrinat în această calitate, printre aceste țări fiind și „Valahia”. Socrul său, rabinul Yisrael Zeevy, de asemenea din Hebron, a fost trimis și el în *shelichut*, în Turcia, în aceeași perioadă³³.

Anexa I:

Testamentul negustorului evreu decedat în „Valahia” în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea: întrebare adresată rabinului Yitzhak Adarby³⁴ (trad.n.)

Întrebare. Frații Reuven și Shimon făceau negoț în tovărășie. La încheierea unei perioade de câteva zile, Shimon a încetat din viață. Reuven, fratele său, nu era de față, deoarece (Shimon) a murit afară din oraș, în țara Valahia. Și acolo se aflau negustori, iar (Shimon) și-a făcut testamentul dinaintea lor. Acestea sunt cuvintele pe care le-a spus în testamentul său: „Ascultați domnilor, ca fratelui meu cutare să-i spuneți, că după ce va plăti tuturor celor cărora le sunt dator, să-și ia pentru sieși jumătate din sumă după cum va crede el de cuviință, și din rest să dea două mii de aspri orfanelor și două mii de aspri *ieșivelor* din *Eretz Yisrael*, și să păstreze puțin pentru a împărți fraților (noștri) ca între frați”. Și a plecat în lumea veșniciei. După aceasta, judecătorii *halahici* și conducătorii comunității evreiești din Nicopole au venit la Reuven și i-au spus: „Dă-ne nouă cele patru mii de aspri pe care i-a dăruit fratele tău Shimon, odihnească-se în Rai, întrucât noi suntem părinții orfanelor”. Reuven a spus însă că nu vrea să le dea nimic, pentru că fratele său nu a spus „spuneți-i fratelui meu să dea toți banii comunității și frunțașilor ei, iar aceștia să facă ceea ce cred de cuviință”, ci a spus „ca din rest să dea două mii de aspri orfanelor și două mii *ieșivelor* din *Eretz Yisrael*”. Iar (Reuven) susține că sunt săraci, sărmani, și orfani și orfane în familia sa, nepoți de frate; și săracii tăi și săracii orașului tău și săracii tăi sunt primii (pe care să-i ajuți). Iar (în ceea ce privește) cele două mii (de aspri) pe care i s-a spus să-i dea pentru *Eretz Yisrael*, (Shimon) de asemenea nu a spus „spuneți-i fratelui meu, să trăiască sănătos, să dea acești bani frunțașilor comunității, ca ei să-i trimită în *Eretz Yisrael*”. Reuven susține că și el, ca și ei, are avere încredințată la *vakuf*, și el însuși are posibilitatea de a trimite banii prin

³³ Yaari, 1977, 474.

³⁴ Adarby, 1970, no. 72.

cine dorește, atunci când i se va părea potrivit. Iar conducătorii comunității evreiești, Domnul s-o aibă în pază, nu au niciun drept să aibă vreo pretenție de la el, de asemenea pentru că fratele său Shimon, odihnească-se în Rai, nu era din orașul lor și nici din țara lor, și nici nu era căsătorit cu o femeie de aici, ci era doar un oaspete care venise aici să facă negoț. Și, în ceea ce privește spusele lor că au dreptul la acești bani, nici măcar nu a murit în regiunea lor; ci a murit în alt loc, în țara Valahia. Iar (fratele său) a avut încredere că el va face astfel și-i va trimite la cine a vrut. Și nu au câtuși de puțin dreptul (să aibă) vreo pretenție de la el. Să ne învețe rabinul nostru de partea cui este dreptatea.

Fragment din răspunsul rabinului Adarby: Dreptatea este de partea numitului Reuven...

Anexa II:

Scrisoare a rabinului Eliyahu ben Benyamin HaLevy asupra unei chestiuni privitoare la o donație a unui evreu din Silistra pentru săracii din Ierusalim, începutul secolului al XVIII-lea³⁵ (trad.n.)

Să trăiți în siguranță și pace, oameni înțelepți care locuiți în orașul Silistra, iar reușita voastră să crească și pacea să se pogoare peste voi. Iată că vă comunic, onorabililor, că a venit la mine domnul Shlomo, fiul domnului Yom Tov din orașul vostru, plângându-se despre trecut și îngrijorându-se pentru viitor, în chestiunea care i s-a întâmplat. El a pus cinci mii (de aspri) din banii pe care îi avea, pe care i-a primit de la bătrânul domn Yechiel, care au ajuns la el pe o cale ocolită, și a făcut o poliță pentru ei; și după aceea i-a donat săracilor din Ierusalim, reclădit fie el în zilele noastre. Și ca rezultat al presiunii exercitate de oamenii din comunitatea sa, a luat asupra lui acea datorie, și acestei datorii i-a fost adăugată o dobândă de șase sute de aspri pe an, și până astăzi a plătit două mii și două sute de aspri; și m-a solicitat să-i scriu dacă această dobândă trebuie să fie percepută de la el și dacă acest lucru este permis sau nu.

Fragmente din explicațiile rabinului: Donația aceasta, care este pentru întreținerea săracilor, este interzis de a o împrumuta cu dobândă... Și pentru că este vorba de o donație pentru Orașul Sfânt, reclădit fie el, este o obligație religioasă care este îndeplinită prin intermediul unei contravenții de la normele *halahice*, iar Dumnezeu Binecuvântat Fie El, urăște jaful... și este o promisiune solemnă pentru acea donație... Și noi am interzis totdeauna a se lua dobândă pentru banii sinagogii...

³⁵ Eliyahu ben Benyamin, Sefer Zaqan, no. 109.

Rabinul sefard Shlomo ben Aroyo din Iași emigrează la Ierusalim, după 1620

Printre informațiile documentare insuficient studiate asupra istoriei evreilor din România – și implicit asupra relațiilor lor cu Palestina – în secolul al XVII-lea sunt cele aflate în prefața la *Sefer Metzaref leChokhmah* (Cartea celui care se alătură înțelepciunii; Basel, 1628; Odesa, 1864; Varșovia, 1889; ediție fotocopiată: Ierusalim, 2007). Aceasta este o lucrare despre *Cabala*, scrisă de rabinul, filosoful, cabalistul, matematicianul și medicul Yosef Shlomo Delmedigo (1591-1655), cunoscut sub numele „Yashar din Candia” (prin joc de cuvinte: Dreptul din Candia, Creta) sau „Yosef Shlomo Rofé” (Yosef Shlomo medicul). Prefața, o prezentare ulterioară a biografiei sale și a modului în care a ajuns la învățătura *Cabalei*, este scrisă de Shmuel fiul lui Yehuda Leib Ashkenazi, discipol al lui Yosef Shlomo Delmedigo. Un fragment al ei povestește despre vizita lui Delmedigo la Iași pe drumul său din Constantinopol spre Polonia. La Iași l-a cunoscut pe rabinul și medicul Shlomo ben Aroyo (fiul lui Aroyo; după altă lectură: Arvay sau Arvi), autor al câtorva cărți de *Cabala* rămase în manuscris, astăzi pierdute. Rabinul Shlomo ben Aroyo era și un bun cunoscător al filosofiei lui Averroes. Delmedigo îl compară cu filosoful și cabalistul Yakov ibn Nechemias din Constantinopol, de care fusese influențat de asemenea, așa cum a fost influențat de Shlomo ben Aroyo: după afirmațiile autorului prefeței, acești oameni l-au determinat să se îndrepte spre *Cabala*. Vizita lui Delmedigo la Iași a avut loc probabil în luna decembrie 1619 sau ianuarie 1620: cert este că la începutul lunii decembrie 1619 el se afla încă la Constantinopol. Unii apologeți evrei din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea au afirmat că, impresionat de erudiția rabinului Shlomo ben Aroyo, Delmedigo ar fi rămas la Iași 11 ani pentru a-i fi învățăcel. Lucrul nu este adevărat: probabil că el s-a aflat la Iași câteva zile, sau poate săptămâni; în orice caz o perioadă scurtă. Aceasta era o interpretare greșită a textului, datorită neînțelegerii lui. Probabil totuși că cei doi au păstrat legătura. Oricum, mai târziu Delmedigo știa că rabinul Shlomo ben Aroyo a emigrat în Palestina, stabilindu-se la Ierusalim, unde probabil că a și murit. El a emigrat atunci când a avut vârsta de 80 de ani, desigur după anul 1620, dar înainte de anul 1628. Nu știm ce a făcut la Ierusalim, nici anul încetării sale din viață³⁶. Probabil că gândirea lui includea și elemente mesianice, care l-au făcut să se îndrepte spre Țara lui Israel. Totuși, elementele gândirii sale nu pot fi reconstituite, deoarece toate scrierile sale, existente în manuscris în anul 1620, s-au pierdut; în catalogul Institutului

³⁶ Delmedigo, 1865, prefața; Barzilay, 1974, 59; Halevy, 1931, 32; Iorga, 1914, 170; Kara, 1978, 5; Herșcovici, 1991, *passim*.

de Microfilmare a Manuscriselor Ebraice din cadrul Bibliotecii Naționale a Israelului de la Ierusalim nu există niciun manuscris al lui. Nicio carte a lui nu a fost tipărită. Mormântul lui n-a fost identificat. Singura sursă documentară asupra lui este, deocamdată, povestirea lui Shmuel ben Yehuda Leib Ashkenazi, pe baza povestirii lui Yosef Shlomo Delmedigo. Regretatul istoric I. Kara a presupus că fusese medicul domnitorului³⁷, dar nu deținem nicio informație în acest sens. Nu știm nici ce funcție îndeplinea în obștea evreiască din Iași, nici în ce an s-a stabilit în oraș; afirmații în acest sens ale unor *maskilim* cu preocupări istorice și ale unor polemisti apologeti din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care nici măcar nu văzuseră documentul original, ci o simplă frază prezentatoare în limba română, sunt speculații care nu pot rezista în fața criticii. Nici originea lui nu este cunoscută, ci presupusă. Dacă acceptăm lectura „Aroyo” a numelui tatălui său, ne putem gândi la o eventuală origine nord-africano-balcanică sau italiană. În secolul al XVI-lea a fost cunoscută familia Arbib³⁸, de origine nord-africană; unii membri ai ei s-au stabilit în Italia, ajungând de acolo în Imperiul Otoman. Un evreu pe nume Aroyo Arbib trăia la Salonic la jumătatea secolului al XVI-lea. Fiul său, rabinul Yitzchak ben Aroyo născut la Salonic, este autorul a două volume de predici morale. Se pune întrebarea dacă rabinul Shlomo ben Aroyo provenea din aceeași familie. Ceea ce se știe asupra lui este că era învățat în *Tora*, preocupat de *Cabala*, dar și cunoscător al filosofiei arabe (poate și al acestei limbi) și că a emigrat în *Eretz Yisrael*, stabilindu-se la Ierusalim la bătrânețe. Ne putem gândi că a fost unul dintre primii evrei din Principate emigrați în Țara Sfântă.

Anexă:

Fragment din prefața lui Shmuel ben Yehuda Leib Ashkenazi la „Sefer Metzaref LeChokhmah”, referitor la vizita lui Yosef Shlomo Delmedigo la Iași și asupra rabinului Shlomo ben Aroyo și emigrarea acestuia la Ierusalim (trad.n.)

A spus umilul... Shmuel fiul onoratului rabin Yehuda Leib, reprezentant al poporului său. Această carte este istoria marelui om... uriaș între uriași... rabinul Yosef din Candia...

Și autorul (rabinul Yosef Shlomo Delmedigo) recunoaște că la Padova, în zilele tinereții sale, când era în vârstă de 18 ani, se dedicase (studiului) filosofiei grecești a lui Aristotelis ... și nu accepta nimic în afara silogismului logic și de asemenea el a ironizat și a atacat studiul *Cabalei* și a respins și s-a îndepărtat de

³⁷ Kara, 1978, 5.

³⁸ *Encyclopaedia Judaica*, 3, 1972, col. 294 (articol de Cecil Roth).

adeptii ei, iar Dumnezeu nu i-a dat inimă să știe până a ajuns la vârsta de 27 de ani, când a reușit să ajungă la uleiul curat de măsline stors pentru lumină... Și din pleavă s-a înălțat înțelepciunea sa de a privi către Dumnezeu cel Viu Stăpânul Lumii, pentru că atunci când se afla la Constantinopol l-a invitat acasă la el marele filosof... bătrânul domn *Rabi Yakov ibn Nechemias*, care se afla într-un sat din apropierea orașului, unde se refugiase din cauza epidemiei. Acolo a stat câteva zile și au discutat despre câteva subiecte de înțelepciune, iar când au ajuns la înțelepciunea *Cabalei*, *Rabi Yakov ibn Nechemias* a deschis un sipet cu argint, aur și pietre nestemate și a scos câteva scrieri de *Cabala* ale domnului nostru învățatul Yitzchak (Luria), pe care le aprecia în mod deosebit și pe care le cumpărase plătind mulți bani; și se mândrea să arate că înțelepciunea *Cabalei* este apropiată de filosofia lui Platon ale cărui idei sunt adevărate. El i-a cerut lui *Rabi Yosef Shlomo Rofé* să-i traducă din comentariile lui Platon, din limba greacă, pentru că pregătea o carte asupra ambelor concepții; și dacă ar fi rămas acolo mai mult timp i-ar fi îndeplinit dorința. Dar Dumnezeu a hotărât să-i despartă și maestrul a plecat de acolo în Polonia, iar atunci când se afla în orașul Iași din Valahia a întâlnit un om sfânt al lui Dumnezeu, medicul, onoratul rabin, maestrul Shlomo ibn Aroyo, care se ocupa cu studiul *Cabalei* de mai bine de 40 de ani și care a scris cărți asupra ei, și care la bătrânețe, pe când era în vârstă de 80 de ani, a plecat la Ierusalim, zidit și înălțat fie el în zilele noastre. Și l-a întâlnit și a vorbit cu el, iar când a văzut că (el) nu lăsase niciun lucru important pe care nu-l cercetase și fiindcă era un filosof mare și învățat în cărțile lui Averroes și cu toate acestea slăvea și lăuda înțelepciunea *Cabalei*, această înțelepciune a început să impresioneze mintea învățătorului nostru maestrul Yosef Shlomo Rofé. Un alt spirit l-a cuprins atunci când a văzut că cei doi mari învățați menționați mai sus privesc trandafirii acestei înțelepciuni (când au ajuns) la bătrânețe și nu se rușinează să vorbească (despre ea) cu filosofii oricând, iar spusele lor l-au învățat că ideile filosofiei naturale și divine sunt inferioare (înțelepciunii *Cabalei*) și atunci și-a spus: „Oare n-ar fi ceva (adevărat) în aceste lucruri?”. Și atunci a început să cheme Numele Domnului și spiritul cel adevărat i s-a înnoit și (Domnul) i-a lăsat inima să cerceteze și să studieze înțelepciunea *Cabalei*. Toate acestea mi le-a povestit maestrul însuși.

Evreii caraiți din comunitățile din Constantinopol, „Valahia” (respectiv Basarabia), Crimeea și litoralul Mării Negre și al Caucazului invitați de conducătorii obștilor evreiești rabanite sefarde din Ierusalim și Hebron să viziteze Țara Sfântă și să locuiască în hanurile evreilor rabaniți în timpul pelerinajului (1749)

Istoria evreilor caraiți din Moldova (respectiv din regiunea ei estică, Basarabia) este puțin cunoscută. Un studiu în limba ebraică al profesorului Eliyahu Feldman se referă la istoria evreilor caraiți din Cetatea Albă în secolul al XVII-lea³⁹. În perioada interbelică, rabinul doctor Meir Abraham Halevy a publicat câteva articole de istorie popularizată pe această temă, dar neavând la dispoziție documente originale a folosit regeste din secolul al XIX-lea, greșit interpretate. Documentul la care ne vom referi mai jos, inaccesibil rabinului Meir Abraham Halevy, a fost citat de el în anul 1930 după o regestă scrisă de Adolf Neubauer în anul 1866, menționând că ar fi „scrisoarea cu data de 1539, în care obștile rabanite din Ierusalim și Hebron se plâng că, caraiții din Constantinopol, din orașele Valahiei... și din orașele insulei Crimeea vizitează locurile sfinte din Palestina, fără a contribui cu ceva la întreținerea lor”⁴⁰. Documentul, în limba ebraică, provenea din colecția lui Avraham Firkovici și era păstrat la Biblioteca Imperială din St. Petersburg. El a fost publicat de H.Y. Gurland în anul 1867, dar întrucât starea lui de conservare era proastă, iar scrisul insuficient de clar, publicarea a fost parțială și cu erori de citire. A urmat o corectare, dar insuficientă, într-un articol publicistic nesemnlat, tot în limba ebraică, în același an. Ulterior, documentul n-a mai fost găsit. În anul 1935, cercetătorul Jacob Mann a încercat – pe bază comparativă și prin intuiție – să îndrepte anumite greșeli de editare și de interpretare, printre altele combinând textul editat de Gurland cu notița publicată de Neubauer, și comparând situația menționată de document cu cea generală. În anul 1993, am încercat prezentarea documentului, într-un articol în limba română⁴¹.

Documentul reprezintă o hotărâre luată de rabinii obștilor evreiești sefarde din Ierusalim și din Hebron, cu puterea de hotărâre din partea tribunalului rabinic sefard din Ierusalim. Adolf Neubauer – care avusese greutăți în privința lizibilității documentului – crezuse că ar fi vorba despre nemulțumirea obștilor evreiești rabanite din Ierusalim și Hebron, care s-ar plânge asupra faptului că evreii caraiți din regiunile menționate mai sus vizitează locurile sfinte din aceste orașe fără să plătească pentru întreținerea lor. Rezultatul acestei nemulțumiri ar fi fost – după Neubauer – hotărârea conducătorilor obștii rabanite de a interzice accesul pelerinilor caraiți la locurile sfinte din Ierusalim și Hebron aflate sub administrarea lor, deci un conflict între obștea rabanită și obștea caraită. Printr-o lectură greșită a datei, A. Neubauer a considerat că evenimentul s-ar fi petrecut în anul ebraic 5299, respectiv anul gregorian 1539. Reușind să depășească

³⁹ Feldman, 2015, 61-74.

⁴⁰ Halevy, 1930, 2; Neubauer, 1866, 143-144.

⁴¹ Mann, 1972, 126-127, nota 247; Gurland, 1867, *passim*; Kho leChay, 1867, *passim*; Herșcovici, 1993, *passim*.

anumite dificultăți de lectură, H.Y. Gurland a înțeles că sensul documentului este invers, fiind vorba de tendința de a atrage pelerini caraiți, care să vină să locuiască la hanul comunității rabanite din Ierusalim, pe calea reducerilor de taxe. Gurland citise același an de emitere a documentului, 5299 (1539). La câteva luni după publicarea articolului lui Gurland, un autor anonim a demonstrat că datarea este greșită, întrucât toți semnatarii documentului au trăit în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, Yitzchak Zerachyah Azulay era tatăl rabinului Chydda, decedat la 3 Tevet 5525 (=27 decembrie 1754). Rabinul Yakov Algazy este autorul cărții *Shema Yakov* (Ascultă Yakov; Constantinopol, 1745). Rabinul Yehudah fiul rabinului Amram Dywan este autorul cărții *Chut Hameshulash* (Triplul legământ; Constantinopol, 1739). Eliyahu Rolo, evreu bogat și învățat, susținător al săracilor și al școlilor talmudice (*yeshivot*) este menționat în aceeași perioadă în introducerea la cartea *Sheerit Yakov* (Rămășițele lui Yakov). Rabinul Yisrael Meir Mizrachi este autorul volumului de Responsae *Pery HaAretz* (Rodul pământului; Constantinopol, 1745). Rabinul Nisim Chayim Moshe Mizrachi, frate cu precedentul, este autorul volumului de Responsae *Adamat Qodesh* (Pământul sfânt; Constantinopol, 1742). Despre Chyya Zeevy se știe că a fost printre învățații sefarzi din Hebron în această perioadă, din mențiuni contemporane. Adăugăm că doi rabini din aceeași familie, Yisrael Zeevy și ginerele său Avraham Qonqy (desigur rudă cu Daniel Qonqy) au fost *shelichim derabanan* în anul 1683, primul în Turcia și al doilea, în perioada 1683-1693, în țări europene, printre care și în „Valahia”, fiind menționați și în articolul nostru.

Cercetătorul Jacob Mann a stabilit datarea documentului în anul ebraic 5509, repectiv în anul gregorian 1749 pe baza comparației cu alte documente. În anul 1744, învățatul carait Shmuel fiul lui Avraham Halevy din Damasc s-a stabilit la Ierusalim, devenind șeful spiritual al obștii caraita refăcută de el. Această obște a încercat să recupereze anumite clădiri din Ierusalim și din Hebron pe care le avusese în proprietate anterior și apoi trecuseră în proprietatea obștii rabanite. Autoritățile turcești au susținut partea caraită în acest conflict, devenit acut. Conducătorii obștii rabanite s-au răzbunat pe pelerini caraiți, în special pe cei veniți din Constantinopol și din Crimeea. Ca urmare, acești pelerini au încetat de a mai veni. Faptul a determinat pierderi de natură economico-financiară, ceea ce i-a silit pe conducătorii obștii rabanite să dea o asemenea declarație și să scrie această epistolă după câțiva ani, în 1749, pentru a reatrage pelerini caraiți, care să vină să locuiască în hanul obștii rabanite plătind cât vor, fără să fie obligați la plata unei sume fixe, care ar fi depășit posibilitățile lor sau ar fi devenit inconvenabilă.

Observăm și elementul geografic. Toponimele sunt turcești. Documentul vorbește despre caraiți din obștile din orașul „Qustandina” (Constantinopol),

orașele din „Squyfy” (probabil litoralul Mării Negre și nord-vestul Caucazului), „Walachy” (Valahia) și „yi Qyrym” (insula Crimeea) (sic!; probabil că autorii documentului, care nu erau buni cunoscători ai geografiei, au confundat peninsula Crimeea, crezând-o o insulă; oricum, referirea era la Hanatul Tătar al Crimeei). În acest caz, „Walachy” (Valahia) nu poate fi Țara Românească, ci Moldova, respectiv regiunea ei estică, Basarabia, în care este atestată existența unor obști caraite în porturile sud-basarabene la Marea Neagră, în localități situate pe malul de vest al Nistrului ori în apropierea „drumului tătăresc” (Cetatea Albă, Bender, Balta, Hotin). Desigur, caraiții din aceste obști au fost printre vizitatorii evrei ai Palestinei, veniți în pelerinaj la Ierusalim și Hebron, orașele sfinte.

Anexă:

Declarația rabinilor sefarzi din Ierusalim și Hebron, de invitare a evreilor caraiți (printre care cei din Basarabia) care vin în pelerinaj în Țara Sfântă să fie găzduiți în hanul obștii rabanite din Ierusalim, 1749 (pe baza ediției Gurland, 1867 și a corectării făcută de Jacob Mann, 1935; lipsa unei fraze sau a unui cuvânt, datorită stării proaste de conservare a documentului, este menționată prin trei puncte de suspensie; trad.n.).

... Orașul sfânt Ierusalim zidit și înălțat fie el în curând în zilele noastre și obștile (evreiești) din orașul sfânt Hebron zidit și înălțat fie el în curând în zilele noastre, am avut o confruntare cu caraiții (pentru a reevalua) ceea ce (se petrece) atât aici în orașul sfânt Ierusalim, cât și în orașul sfânt Hebron. Aceștia au renunțat să vină în pelerinaj în țară. Și fiindcă am văzut că pentru a aduce evrei (în pelerinaj) în țară trebuie să încheiem un legământ cu... ei vor veni cu plăcere și vor sosi în pelerinaj în țară ... și nu vor fi supărați de nimeni ... în mâna caraiților aflați în orașul *Qustandina* (=Constantinopol) reclădit fie orașul nostru de către Dumnezeu, din obștile aflate în orașele din *Squyfy* (=Sciția) și din obștile aflate în orașele din *Walachy* (=Valahia, respectiv Moldova) și din obștile din insula *Qyrym* (sic!; Peninsula Crimeea) după vechiul obicei... orice bărbat și orice femeie din rândul lor, singur sau în grup, să vină în țară și să vadă aici orașul sfânt Ierusalim zidit și înălțat fie el în curând în zilele noastre, oricând orice persoană, și să nu aibă ei nicio pagubă și nicio supărare ... de la subscripții; nu-i vom stânjeni la locul în care vor fi găzduiți și nimeni nu le va încălca pragul casei lor, iar ei nu au nicio obligație (de a plăti o taxă), ci numai o danie pe care fiecare dintre ei o va da după cum va putea și după cum îl va lăsa inima și mila pentru aceasta; nu au nicio (obligație) nici măcar ... și am scris toate cele de mai sus din tot sufletul nostru și gândul nostru fără nicio silă sau constrângere, și ne-am luat obligația și am stabilit că tribunalul rabinic din Orașul Sfânt să aprobe și

să respecte totul. Și am scris și am semnat cu numele noastre (în săptămâna în care se învăță și se citește) pericopa din *Tora* „wenefesh qy taqriv qorban minchah” (=și omul care va aduce o jertfă în dar; pericopa *Wayqra*, din cartea *Wayqra/Leviticul* 2,1; săptămâna 26 *Adar*–3 *Nisan*) anul 509 după computul mic (16-22 martie 1749), totul fiind exact, clar și autentic... Yitzchak Zerachyah Azulay (evreu) sefard (cu sângele) nealterat, Yakov Algazy Yehuda fiul onoratului rabin Amram Dywan pomenit fie pentru viață în lumea viitoare, Eliyah Rolo, modestul Avraham Almosnino (evreu) sefard (cu sângele) nealterat, Yisrael Meir fiul onoratului nostru învățător rabinul Yosef Mizrachi (evreu) sefard (cu sângele) nealterat, Nisim Chayim Moshe Mizrachi (evreu) sefard (cu sângele) nealterat, și noi... și noi... și conducătorii obștii sfinte din Hebron zidit și înălțat fie el în curând în zilele noastre... Daniel Qonqy, Chayim Yosef fiul domnului Avraham Eliezer, Chayim Shlomo Zeevy, Chyya Zeevy...

Gershon ben Eliezer HaLevi Yiddels din Praga: autor al unui „itinerar”, propunând drumul spre Palestina prin Moldova evreilor central-est europeni așkenazi (1624)

Literatura idiș și ebraică a descrierilor de călătorie din evul mediu și de la începutul epocii moderne include o carte curioasă: *Sefer Gelilot Eretz Yisrael* sau *Dye beshraybung fun eretz yisruel* (în limba idiș; în traducere: *Cartea jînuturilor Țării lui Israel* sau *Descrierea Țării lui Israel*), cunoscută și sub titlul *Igeret HaQodesh* (în limba ebraică: *Scrisoarea sfântă*). Autorul era un evreu din Praga, din cel de al treilea deceniu al secolului al XVI-lea, Gershon fiul lui Eliezer HaLevi (Segal) Yiddels (Ideles). Probabil că acest autor a plecat în călătorie spre Palestina, pe care a vizitat-o și a povestit călătoria în cartea pe care a scris-o după revenirea acasă. Dar cartea a fost scrisă inițial în limba idiș, într-o formă literară. Autorul se adresa nu numai învățaților în *Tora*, ci și publicului larg evreiesc, inclusiv femeilor. Explicația este atât interesul tuturor pentru cunoașterea Țării lui Israel (*Eretz Yisrael*), cât și faptul că această carte reprezenta o lectură plăcută. Ea include atât fapte reale și locuri văzute de autor, cât și prezentarea unor locuri imaginare, ca și a unor prezentări ale altor țări din orient pe care autorul nu le-a văzut, dar le-a copiat din alte „itinerarii” ebraice mai vechi, precum cel ale lui Benyamin din Tudela și cel al lui Petachyah din Regensburg, ambele din secolul al XII-lea, dar pe care nu le citează. Desigur, el a avut la îndemână și alte izvoare literare, pe care de asemenea nu le citează. Printre altele el vorbește despre aspecte ciudate, imaginare, fantastice. Cartea a apărut la Lublin, în anul 1635, în limba idiș. Ulterior a fost republicată la Fürth (1691), Amsterdam (1705 și 1723), iar în traducere ebraică de către Hertz Levi Rofé și ginerele său Kosman la Amsterdam (1749). O ediție completă bilingvă

idiș-ebraică însoțită de un studiu introductiv în limba ebraică a fost publicată în anul 1953 de către istoricul israelian Yitzchak Ben-Zvi, care analizează atât scopurile inițiale (mesianice, dar și de cultivare a curiozității) ale lui Gershon ben Eliezer Segal Ideles, cât și ale editorilor și traducătorului său ebraic postum: necesitățile se schimbaseră de la începutul secolului al XVII-lea până în mijlocul secolului al XVIII-lea, ca și cititorii posibili⁴².

În privința utilizării acestei cărți asupra istoriei relațiilor evreilor din Principate cu Palestina, trebuie să menționăm rolul indirect al acestei cărți. Gershon ben Eliezer HaLevi, evreu din Praga, nu a locuit niciodată în Principate o perioadă îndelungată. El însă vorbește despre trei drumuri posibile de a fi parcurse din Europa Centrală și Răsăriteană spre Palestina. Primul începea de la „Fanidig” (=Veneția), continuând pe mare. Cel de al doilea începea de la „Oven Stadt” (=Ofen, lângă Pest, astăzi inclus în Budapesta), continuând pe Dunăre. Cel de al treilea, pe care îl consideră ca fiind cel mai drept (respectiv cel mai scurt) și mai bun începea de pe uscat, din „Kamenitz-Podolski” (=Kamienetz-Podolsk) prin „Walakhay” (variante ebraică) sau „Wulekhyya” (variante idiș), ceea ce însemna „Valahia” (respectiv Moldova, numită și „Bogdania”, toponim de asemenea menționat de autor), de la Iași („Yas”) la Galați („Galatz” – varianta ebraică, sau „Gylatz” – varianta idiș); de acolo pe Dunăre („Tona”; observăm folosirea denumirii turcești a fluviului) cu corabia „două ceasuri până la un sat turcesc așezat pe graniță în Turcia”, sat pe care autorul nu-l numește; probabil că era în Dobrogea, ne-am putea gândi eventual la Sacsij sau Isaccea de astăzi, menționat într-un context asemănător de către Michal Floryan Rzewuski, secretarul soliei polone care în drum spre Constantinopol a străbătut Moldova la 26 iunie 1677⁴³. Din acel sat drumul continua până la „Prawidyah” (respectiv Provadia, în apropiere de Varna), iar de acolo la „Karnibad” (respectiv Karnobat, în apropiere de Burgas). De la Karnobat continuă drumul spre „Andrinopil” (=Adrianopole, sau Edirne), de acolo la „Constantinopil” (=Constantinopol, sau Istanbul) cu o corabie care poate veni de la „Galipol” (=Gallipoli) sau de la „Kleyn Rados” (=Rodosto, sau Tekirdag) pe „Yam HaMelach” (=Marea Sării, denumire folosită în literatura ebraică veche pentru Marea Moartă; referirea este, fără îndoială, la Marea Marmara; termenul este un împrumut, folosit după metoda existentă în stabilirea toponimelor în geografia medievală ebraică). În toate localitățile propuse de Gershon ben Eliezer HaLevi ca puncte de tranzit sau de popas existau obști evreiești, ceea ce asigura posibilitatea unor hanuri în care să fie găzduiți călătorii evrei, precum și a alimentației rituale pentru aceștia. Probabil că Gershon ben Eliezer HaLevi a

⁴² Yitzchak Ben-Zvi, in: Ideles, 1953, 1-11.

⁴³ Rosenbaum, 1947, 24; *Izvoare*, I, 1986, 135-136.

parcurs acest drum. În cazul în care nu l-a parcurs, a fost informat asupra lui de călători evrei. Era drumul care trecea prin Moldova, fiind străbătut de negustori evrei din Polonia în drum spre Turcia, precum și de *oley-regel* (=pelerini) evrei așkenazi din Polonia și țările Europei centrale spre Palestina. Desigur că el era parcurs și de negustori, pelerini și alți călători creștini care urmau aceeași rută, sau cel puțin ruta Polonia-Constantinopol în scopuri diferite. Fraza referitoare la trecerea prin Moldova a fost tradusă în limba română, dar nu în cadrul contextului ei integral⁴⁴, ci ruptă din cadrul acestuia. Adăugăm mai jos o traducere în cadrul contextului, din prefața lui Gershon ben Eliezer HaLevi Ideles, ca și din capitolul în care apare această descriere. Am folosit ambele variante ale cărții, cea idiș și cea ebraică. Menționăm că varianta ebraică este prescurtată, unele fraze existente în versiunea idiș lipsind de aici. Am selecționat numai fragmentele pe care le-am considerat necesare scopului nostru, omiterea unor fraze cu caracter complet general fiind menționată prin puncte de suspensie.

Anexă:

Fragmente din cartea „Sefer Gelilot Eretz-Yisrael”/ „Igeret HaQodesh” referitoare la scopurile autorului și la călătoria spre Palestina prin Moldova; pe baza ediției Yitzchak Ben-Zvi 1953, paginile 13-15, 53-56 (trad.n.)

Veniți, domnilor și doamnelor și vedeți cărțile și tablourile sfinte... Eu, cel neînsemnat și mărunț din fiii exilului, dintre locuitorii obștii sfinte Praga am văzut... cum datorită păcatelor noastre, risipirii în exil și puterii necazurilor noastre Țara Sfântă aproape că a fost uitată în inima fraților noștri locuitori ai exilului nostru risipiți în toate locurile... Fiecare bărbat și fiecare femeie care vrea să plece la drum are nevoie de o carte. Ei pleacă pentru a se înălța, a vedea și a se prosterna în fața Domnului Dumnezeu al lui Israel, creatorul oștirilor cerului și pământului și a mormintelor strămoșilor drepti, înmormântați în Țara lui Israel, și care să întrețină și să îngrijească locul cel mai important și mai sfânt pe care Domnul l-a ales pentru ca inima Lui și ochii Lui să se afle acolo totdeauna și mai ales Învățătura *Torei*... Eu, Gershon ben Eliezer Segal din familia Ideles am hotărât să scriu într-o carte toate numele locurilor în care sunt înmormântați dreptii, locuri spre care se îndreaptă drumul nostru și să dau explicații asupra lor mai mult decât au dat și au scris predecesorii mei în cărți de acest fel apărute mai înainte. Așa cum trebuie să fie făcute înconjurările, cea mare și cea mică, în jurul orașului Safed, construit și refăcut fie el în curând în

⁴⁴ *Izvoare*, I, 1995, 104.

zilele noastre, precum și în jurul Ierusalimului, orașul sfânt, fiindcă am venit să ne rugăm la mormintele dreptilor... Și să aflăm despre cele zece triburi așezate dincolo de râul *Sambation*, să facem ce s-ar fi putut face în timp, dar ei n-au putut să facă. Numai pentru a-i oferi fiecăruia care este interesat ceea ce vrea să primească, am decis să descriu aceste lucruri pe scurt. Datorită acestui lucru va veni Salvatorul și ne va salva de orice nenorocire. Amin.

Să arătăm celor interesați să știe, care este drumul principal din aceste țări (în care locuiesc ei) spre Țara lui Israel. Sunt câteva căi pentru fiecare. Sunt unii călători care pleacă de la Veneția și unii care pleacă din orașul Ofen pe Dunăre; însă drumul direct și cel mai bun dintre toate este de a călători din obștea sfântă Kaminetz-Podolsk spre orașul Iași, care se află în țara Valahia și care se numește Bogdania. Și de la Iași se pleacă la Galați, care este așezat pe malul fluviului Dunărea. Și de acolo se călătorește cu corabia pe Dunăre până la un sat turcesc așezat pe graniță în Turcia. Și de acolo se pleacă la obștea sfântă din orașul Provadia. Și mai demult acolo era marea și apele s-au retras până la o distanță de jumătate de zi până acolo, iar pe acel loc s-a construit orașul menționat Provadia. Și acolo sunt semne pe pământ, bucăți de scânduri ale unor corăbii mai vechi. Și de acolo se pleacă la obștea sfântă din Karnobat. Și de acolo la obștea sfântă din Adrianopol. Și la Adrianopol se primește vestea dacă este vreo corabie acolo și de unde vine și încotro pleacă ea, deoarece drumul ei poate fi de la obștea sfântă din Galipoli sau de la obștea sfântă din Rodosto, ambele orașe fiind așezate pe țărmul Mării Marmara și nu sunt depărtate de Adrianopol decât la o distanță de trei zile, însă atunci când corabia pleacă de la Constantinopol, merge apoi de la Adrianopol la obștea sfântă din Constantinopol.

Evrei hasidim din Polonia și Lituania în drum spre Eretz-Yisrael ca emigranți (olim), trec prin Moldova în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

După apariția și începutul răspândirii hasidismului, situația este diferită, sub influența misticii hasidice⁴⁵. Ideea emigrării în *Eretz-Yisrael (alyah)* apare încă la *Rabi Yisrael Baal Shem Tov*. El nu a reușit să emigreze, dar cumnatul său, rabinul Gershon din Kotov a emigrat. După moartea lui Yisrael Baal Shem Tov, un grup mic de *hasidim*, în fruntea căruia se aflau rabinul Meir din Przemyslany și rabinul Nachman din Horodenka au emigrat în *Eretz-Yisrael* în anul 1765 și s-au stabilit la *Tveryah* (=Tiberiada). O *alyah* (emigrare) mare, de 300 *hasidim*, a avut loc cu 12 ani mai târziu, în anul 1777, fiind formată din discipolii rabinului predicator (*maggid*) Dov Ber din Miedzyrec. În fruntea ei erau rabinul

⁴⁵ Idel, 1995, 1-30.

Menachem Mendel din Vitebsk, rabinul Avraham din Kalisk și rabinul Yisrael din Polotzk. Acești *hasidim* s-au stabilit la *Tzfat* (=Safed) și după aceea unii dintre ei s-au mutat la *Tveryah* (=Tiberiada)⁴⁶. Ei nu s-au putut stabili la Ierusalim, deoarece exista o interdicție pentru evreii așkenazi de a se stabili acolo, pentru că evreii așkenazi imigrați la 1700 nu-și putuseră plăti datoriile față de arabi⁴⁷. Ulterior, unii au trimis scrisori în comunitățile lor de origine, povestind atât despre situația din *Eretz-Yisrael*, cât și despre călătoria pe care au făcut-o pentru a ajunge acolo, căutând să convingă alți evrei *hasidim* să emigreze sau să-i ajute material pe imigranți. Printre aceștia au fost rabinii Yosef Sofer (1758-1759), stabilit la Safed⁴⁸ și Yisrael din Polotzk (1778), de asemenea stabilit la Safed⁴⁹. Unii dintre imigranți nu s-au putut integra din punct de vedere economic și au trebuit să revină în Europa. Este cazul lui Simchah fiul lui Yehoshua Hes din Zalozce (localitate cunoscută și sub numele de Zolozin, aflată în apropiere de Brody, în Galiția răsăriteană; în pronunția idișizată: Zlotitz), rabin și predicator, care a scris ulterior o povestire a călătoriei sale (1764-1765)⁵⁰. Rabinul Nachman din Braslav a vizitat Țara lui Israel în anii 1798-1799 fără să-și propună a se stabili acolo. Ulterior el a povestit călătoria lui discipolului său Nathan ben Naftali Hirtz din Nemirov, care a înregistrat-o în scris după moartea rabinului⁵¹, care a încetat din viață la Uman, în Ucraina, în cea de a patra zi de *Sucot* 5571 (=17 octombrie 1810). În aceste scrisori și povestiri de călătorie este menționată călătoria prin Moldova (denumită de toți „Valahia”) spre Constantinopol. Aceștia nu sunt singurii autori care au povestit în scris despre călătoria lor spre Țara lui Israel, dar ei sunt cei care povestesc despre drumul parcurs de ei prin Moldova. Despre călătoria altora, chiar autori de scrisori – de exemplu, despre cea a rabinului Meir din Przemyslany – știm din alte surse, respectiv din povestirile autorilor menționați.

În privința utilizării acestor informații ca izvoare asupra istoriei evreilor din România în general și asupra relațiilor dintre evreii din Principate și Palestina, trebuie să menționăm rolul lor indirect, asemănător cu cel al cărții lui Gershon ben Eliezer Segal Ideles, mai ales în ceea ce privește edițiile acestei cărți din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Elementul special este că acești autori *hasidim* povestesc propria lor călătorie, menționând fapte și lucruri văzute de ei personal. Printre altele, ei povestesc despre legăturile lor cu membrii comunităților evreiești întâlnite pe drum (printre care și evreii din Galați), despre

⁴⁶ Alfasi, 1974, 22-23.

⁴⁷ Yaari, 1976, 425.

⁴⁸ Yaari, 1971, 286-306.

⁴⁹ Yaari, 1971, 312-316.

⁵⁰ Hes, 1887, *passim*; Yaari, 1976, 382-423.

⁵¹ Yaari, 1976, 478-500.

relațiile cu aceștia și viața lor, despre unele pauze pe care le fac pe drum, uneori chiar și de un an, pentru a lucra în cadrul comunitar în mod profesional. De aceea, informațiile oferite de ei sunt importante pentru cunoașterea istoriei evreilor din Moldova, ca și a istoriei Moldovei înseși. Nu deținem nicio informație care să arate că acești rabini *hasidim* călători ar fi influențat cu ceva pe evreii locali în direcția hasidismului. Știm însă că rabinul Simchah Hes din Zalozce s-a aflat la Galați o perioadă mai îndelungată și a fost primit cu simpatie de evreii locali, care cu siguranță știau despre apartenența lui la curentul hasidic, precum și de faptul că era pe drum spre a emigra în Țara lui Israel. Acest lucru indică atitudinea lor pozitivă în acest sens. Chiar dacă nu se gândeau să facă același lucru, ei îl priveau pe potențialul emigrant cu simpatie: ideea mesianică era puternic înrădăcinată în rândul lor. Drumul prin Moldova, pe ruta Iași-Galați, este preferat de acești oameni, față de drumul prin Crimeea tătară. Abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea începe o anumită preferință a unora dintre ei – de exemplu a rabinului Nachman din Braslav (1798) – de a pleca prin noul oraș-port Odesa, ceea ce scurta drumul spre Constantinopol. Totuși, ruta moldoveană prin Iași-Galați rămâne cea principală și cea mai sigură.

Rabinul Simchah Hes din Zalozce oferă cele mai multe detalii dintre toți acești călători. El vorbește despre propria sa persoană, despre visul său mesianic pentru care fusese dispus să-și părăsească locul în care trăise mulți ani, să se despartă de fiii săi, ba chiar ajunge să accepte să divorțeze de soția lui în acest scop: ea se opunea plecării; ulterior însă, ea revine asupra faptului. În privința justificării călătoriei sale, el afirmă că timpul mântuirii se apropie, pentru că în anul 1768 se vor împlini 1700 de ani de la distrugerea celui de al doilea Templu de la Ierusalim, iar el voia să ajungă în Țara lui Israel puțin înaintea mântuirii. Rabinul Simchah Hes este întristat că nu a putut rămâne în Palestina deoarece nu se putea întreține acolo, negăsind de lucru. El voia să lucreze ca scrib care copiază suluri de *Tora*, *Tefilin* și *Mezuzot*, dar nu a găsit de lucru. După ce a locuit șapte luni la Safed, el a părăsit Palestina prin Akko, după o vizită prealabilă la Peqyin. De la Akko a plecat pe mare în Egipt, de acolo la Livorno, în Italia, unde a cunoscut un filantrop evreu, care i-a cerut să scrie o povestire a călătoriei sale, ceea ce a și făcut. Ulterior a revenit în Polonia, unde a decedat în anul 1768, în localitatea Brahilov. Cartea scrisă de el, în care povestește descrierea călătoriei sale, intitulată *Sipurey Eretz HaGalil* (=Povestirile Țării Galileii), a fost tipărită la circa 20 de ani după moartea autorului ei, în anul 1790, la Grodno, sub titlul *Ahavat Tzyon* (=Iubirea Sionului)⁵². Mai târziu, un editor i-a schimbat titlul în *Doresh Tzyon* (=Vreau Sionul). Această ediție a apărut la Ierusalim în anul 1887, îngrijită de Chayim Eliezer Hausdorf, la

⁵² Yaari, 1976, 384-385.

tipografia locală Gosciny. Pe baza acestei ediții, cu unele modificări, eliminându-se pasaje provenite din scrierile altor călători adăugate de Hausdorf, textul a fost reeditat de Avraham Yaari în volumul *Masaot Eretz Yisrael shel olim yehudim* (Tel Aviv 1946, reeditat 1976). Am folosit ediția Hausdorf, comparativ cu ediția Yaari; textul părții introductive și a povestirii călătoriei prin Moldova este identic în ambele ediții. Putem observa talentul autorului, care descrie atât ospitalitatea evreilor din Galați, cât și situația portului, modul de circulație a corăbiilor, viața personală a fostului călător. Probabil că, până atunci, el nu mai văzuse corăbii, nici nu circulase pe mare. Este speriat de bubuitul tunului corabiei, care astfel dă de veste că ajunge în port: abia acum învață rostul acestui lucru. Pe corabie capătă rău de mare și povestește despre eforturile sale dietetice pentru a depăși suferința. Raportul lui cu soția sa capătă o anumită doză de umor: el voia să ajungă în Țara lui Israel, acesta fiind idealul său, dar soția lui se opune, fiind omul realist vizavi de omul idealist. După părerea noastră, este o adevărată prezentare a relației bărbat-femeie sub forma biblică „ezer kenegdo” (=ajutor care îi stă dimpotrivă), sau chiar a lui Don Quijote vizavi de Sancho Panza în romanul lui Cervantes. Rabinul Simchah Hes aduce și alte informații, utile pentru cunoașterea istoriei Moldovei, precum și a navigației pe Dunăre și pe Marea Neagră. El povestește nu numai despre propria sa persoană, ci și despre alți „olim” din Polonia și Lituania care au plecat în Palestina odată cu el, prin portul Galați. Textul povestirii călătoriei sale a fost extrem de puțin utilizat pentru cercetarea istoriei evreilor din România. Cu excepția a două fraze, traduse în limba română de regretatul profesor I. Kara⁵³, dar rămase neutilizate în cercetarea istorică, textul a rămas necunoscut istoriografiei evreo-române și românești. Relatarea rabinului Simchah arată și statutul juridic al evreilor din Galați: pentru a avea drept de ședere, ei plăteau un impozit colectiv anual *de capito* sultanului turc, de 2 „arayot” (=lei) și 3 sferturi de leu de persoană, impozitul fiind numit „charatosh” (=haraci; în sens de plată pentru a fi acceptați să locuiască temporar, ca și cum ar fi găzduiți). El trebuia plătit și de evreii vizitatori (sau pentru ei), lucru valabil și la Constantinopol. Impozitul era relativ mare. Cu aceeași ocazie, autorul arată că un „aryeh” (leu) este un „leibn taler” (=Loewenthaler), numit „în limba lor” (probabil română și turcă) „groș” sau „guruz”, având valoarea de 40 de „pares” (parale), iar fiecare „pare” (para) având valoare de 4 „polonezi mari” (probabil zloți), apropiată fiind ca valoare de 2 „draier” din statele germane Brandenburg, Prusia și Silezia. Acești 2 „draier” (treimi; de la cuvântul „drei”, trei, în limba germană) reprezintă jumătate de „Guter Groschin” (=groș bun), moneda mare. Observăm informații interesante asupra valorii și circulației monetare în Moldova la mijlocul secolului al XVIII-

⁵³ Kara, 1970, 6; *Izvoare*, II.2, 1990, 54.

lea. Alte informații se referă la alimentație, respectiv la alimentele uscate consumate în călătorie, precum și la distanțele geografice și modul în care erau parcurse. Călătoria rabinului Simchah ben Yehoshua Hes de la Zalozce la Akko a durat circa trei luni și jumătate, deși el afirmă că o asemenea călătorie ar putea dura numai 21 de zile.

Rabinul Yosef Sofer, de profesiune scrib copist de suluri de *Tora*, *Tefilin* și *Mezuzot* (după cum arată porecla sa, „sofer”, folosită ca nume) a fost unul dintre primii imigranți *hasidim* din Polonia în Țara lui Israel. El și-a părăsit orașelul, Beresteczko din Galiția răsăriteană, situat în apropiere de orașul Brody, în anul 1758. A urmat aceeași rută, prin Moldova spre Istanbul, apoi spre Beirut, unde a ajuns la 31 octombrie 1759 (10 *Cheshvan* 5520, după calendarul ebraic). Dorința lui a fost să se stabilească la Safed. Probabil că Yosef Sofer era un as în profesiunea de scrib: la Constantinopol el reușește să repare un sul de *Tora* deteriorat, pe care alți scribi, locali, nu reușiseră să-l repare. Faptul i-a prelungit călătoria cu un an, dar i-a adus venituri importante, precum și o satisfacție profesională serioasă, mai ales fiind convins că astfel a îndeplinit o „*Mitzvah*”, o poruncă divină și a făcut o faptă bună. El menționează un lucru interesant în privința circulației corăbiilor de la Constantinopol în Palestina: era vorba de câte o corabie pe an. După multe peripeții, din cauza cutremurelor de pământ de la Safed (1759 și 1760) și a epidemiei din Galileea, a reușit să se stabilească la Safed la începutul anului ebraic 5522 (sfârșitul anului 1761), iar în anul următor (1762) a scris o scrisoare lungă membrilor comunității sale. Scrisoarea, în limba ebraică, povestește atât călătoria, cât și peripețiile pe care le-a avut în Galileea. Scrisoarea arată că autorul ei era un idealist, un evreu cu credință mesianică, om care nu a venit în Țara lui Israel ca să se îmbogățească: el trăiește în condiții modeste, dar este mulțumit că se află la Safed. Stilul său este popular. Evenimentele nu sunt totdeauna înșiruite în ordine cronologică. Scrisoarea a fost publicată după varianta manuscrisă de către Baruch David Hakohen din Safed în volumul *Chavat Haaretz* (Ierusalim, 1897) și reprodusă de Avraham Yaari în volumul *Igrot Eretz Yisrael shekatvu hayehudim hayoshvim baaretz leacheyem shebagolah* (Tel Aviv 1943, reeditat în 1971)⁵⁴. Am folosit această ediție. Până în prezent, această scrisoare nu a fost tradusă în limba română și n-a fost folosită pentru cercetarea istoriei evreilor din România. Rabinul Yosef Sofer a trecut și el prin Galați (1758) și a reușit să se salveze de invazia tătară din acel an – ultima năvălire tătară, a tătarilor din Bugeac în Țările Române⁵⁵ – refugiindu-se pe o corabie cu care a plecat.

⁵⁴ Yaari, 1971, 286-306 și 549.

⁵⁵ *Istoria României în date*, 2003, 132.

Rabinul Yisrael din Polotzk era unul dintre cei trei rabini din Lituania, discipoli ai rabinului predicator Dov Ber din Miedzyrec, stabiliți la Safed, ceilalți doi fiind Menachem Mendel din Vitebsk și Avraham Hakohen din Kalisk. Deoarece situația în oraș se agravase ca urmare a cutremurelor de pământ și a epidemiilor, situația economică a familiilor imigrate din Lituania se înrăutățise. Trebuiau strânse fonduri, iar soluția era de a solicita ajutorul evreilor din Diaspora. În acest scop a fost trimis un „*shaliach derabanan*” în persoana rabinului Yisrael din Polotzk, omul cel mai practic dintre cei trei. El a fost trimis la Constantinopol, apoi în Lituania și în Belarus. Misiunea lui a reușit. Atunci când se afla pe drum, între Turcia și Rusia, el a scris o scrisoare către liderii obștii evreiești din Vitebsk (1778), cerându-le ajutorul. În această scrisoare el povestește despre situația noilor imigranți *hasidim* din Lituania la Safed, precum și aspecte din propria lui viață, printre care despre călătoria făcută prin Moldova („Walichey”), inclusiv prin portul Galați. Printre altele, el povestește și despre o furtună pe Marea Neagră în anul 1777, el fiind unul dintre supraviețuitori, deoarece se afla la bordul unei corăbii care nu naufragiase. Informațiile transmise de el, deși utile atât pentru istoria emigrării evreiești în Palestina la 1777, cât și pentru istoria evreilor din România și a României, nu au fost traduse în limba română, nici utilizate până în prezent în acest sens. Scrisoarea a fost publicată pentru prima dată de Baruch David Hakohen din Safed în volumul *Chibat Haaretz* (Ierusalim, 1897) și în alt volum al aceluiași editor *Birkhat Haaretz* (Ierusalim, 1904). Au existat și alte ediții, printre care cea a lui Abraham Moses Luncz, în anuarul *Yerushalayim*, volumul 5 (1901). În cele din urmă, textul scrisorii a fost reeditat de Avraham Yaari, în volumul *Igrot Eretz Yisrael shekatvu hayehudim hayoshvim baaretz leacheyem shebagolah* (Tel Aviv 1943, reeditat în 1971)⁵⁶, însoțit de o scurtă prezentare a biografiei autorului. Am folosit această ediție.

Călătoria rabinului Nachman din Braslav, întemeietorul hasidismului de Braslav, a fost diferită. Scopurile mesianice au fost aceleași, dar rabinul Nachman a plecat cu gândul de a se întoarce, nu de a se stabili în Palestina. El a plecat din Medvedovka, orașelul în care locuia atunci (1798) la Nikolaev și de acolo la Odesa. În povestirea călătoriei sale, spusă lui Nathan ben Naftali Hirtz din Nemirov, care a înregistrat-o în scris, rabinul Nachman afirmă că a preferat călătoria prin Odesa și nu prin Galați, deoarece scurtează drumul. Totuși, a menționat drumul de la Galați spre mare pe Dunăre („Tona”, toponimul turcesc pentru acest fluviu apare și la el, ca și la ceilalți călători). Cartea, intitulată *Masaot hayam* (=Călătorii pe mare), povestește și despre alți oameni care au călătorit prin „Walchey” (=Valahia, respectiv Moldova), ajungând la „kamir”

⁵⁶ *Istoria României în date*, 2003, 312-316, 549-550.

(=punct de vamă). La întoarcere, acești oameni, care nu ascultaseră sfatul rabinului, au plecat de la „Stambul” (=Constantinopol) pe o corabie, „au ajuns la un oraș din insulele mării și acolo i-au luat în robie” (nu este clar la ce oraș și la ce insulă se referă; pare să nu fie vorba despre o insulă din largul Mării Negre, ci – credem – despre Peninsula Crimeea, considerată greșit de unii navigatori ca insulă!, ori de vreo insulă grecească din Marea Egee), iar apoi au fost răscumpărați și eliberați. În cele din urmă au ajuns la Galați, de acolo la Iași pe uscat, iar în Moldova au trecut prin suferințe și greutăți din cauza unei epidemii de ciumă. În cele din urmă, după multe peripeții și greutăți, au ajuns acasă.

Din textul menționat înțelegem apariția unui nou drum, prin Odesa, oraș nou construit de țarul Rusiei după anexarea regiunii de la nordul Mării Negre. De asemenea, aflăm despre nesiguranța drumului, atât din punctul de vedere al furtunii, cât și al piratilor. Totuși nu este exclus ca unele porțiuni să fie exagerate și introduse în text cu scop moralizator, după cum nu pot fi excluse unele eventuale confuzii: cartea a fost scrisă de un discipol al rabinului după moartea acestuia, pe baza povestirilor sale, nu de el însuși. Aflăm de asemenea că drumul din Polonia (în acest caz, din Rusia și Galiția) spre Turcia prin Moldova continua să fie folosit, cu toate că apăruse drumul prin Odesa și cu toate că Moldova fusese lovită de o epidemie de ciumă și era în carantină. Situația de la sfârșitul secolului al XVIII-lea este diferită. Cartea nu a fost folosită până acum ca izvor asupra istoriei evreilor din România și fragmentul respectiv nu a fost încă tradus în limba română.

Cartea *Masaot hayam* (=Călătorii pe mare) a fost publicată relativ târziu, în anul 1846, la Varșovia, ca un supliment la cartea *Maagaley tzedek* (=Căile dreptății), referitoare la viața și modul de comportare ale rabinului Nachman din Braslav. Au urmat alte ediții. Textul ei a fost inclus în volumul *Masaot Eretz Yisrael shel olim yehudim*, editat de Avraham Yaari în anul 1946 și reeditat în 1976, însoțit de o scurtă prezentare a rabinului și a autorului⁵⁷. Am folosit această ediție.

Anexa I:

Fragmente din cartea „Doresh Tzyon” de Simchah ben Yehoshua Hes din Zalozce despre scopul călătoriei sale în Eretz Yisrael și călătoria sa în Moldova și pe Marea Neagră, până la Constantinopol (1764); pe baza ediției Hausdorf 1887, paginile 1-4 (trad.n.)

Cu ajutorul Celui care ajută, care mă consolează la tristețea mea și care are milă de un țăntar mic, așa cum sunt eu, voi povesti binele pe care El mi l-a făcut

⁵⁷ Yaari, 1976, 478-500, 776.

și cu care m-a recompensat, de a-mi pune în aplicare gândul meu și de a-mi îndeplini făgăduiala pe care am făcut-o în tinerețe de a pleca în țara strămoșilor noștri, pământul șederii noastre, și de a regreta cu durere distrugerea și pustiirea ei; și de a căuta binele ei. Și datorită dragostei pentru ceea ce este sfânt și în onoarea Numelui lui Dumnezeu cel sfințit voi pune pe hârtie povestirea plecării și sosirii noastre, a mea și a soției mele, în țara strămoșilor noștri. Și cum din cauza păcatelor noastre am fost alungați din țara noastră și ne-am întors înapoi pe pământ străin, cu un vânt care ne-a izgonit, atunci când am avut speranța că Dumnezeu este cu noi, că vom reveni și vom depăși greutățile, și vom fi înmormântați acolo...

Și am plecat la drum, eu și soția mea în anul 524 la 27 *Iyar* (=29 mai 1764) din orașul *Zalazitz* (=Zalozce), care se află la distanța de 4 *parse* (=16 mile) de Brody în țara Polonia și am ajuns cu bine în orașul Sniatyn de la granița Poloniei. Și de acolo prin țara *Wallachei* (=Valahia), care este lângă ea, am plecat la *Yas* (=Iași) și de acolo la *Galatz* (=Galați), care este așezat pe malul fluviului *Tona* (=Dunărea), care se varsă în Marea Neagră ce se numește *Mare Nigrum* în limba latină. Și de la *Zlatitz* (=Zalozce) la Galați sunt circa 60 de *parse* (=240 mile) pe uscat; am călătorit 10 zile. Și evreii locuitori ai Galațiului sunt buni și darnici și făcători de bine; și plătesc impozit *per capito* care se numește *charatosh* (=haraci) în limba *ișmaeliților* (=în limba turcă), iar acesta este un impozit plătit regelui *ișmaelit* (=sultanului turc) pentru fiecare om 3 *arayot* (=lei) mai puțin cu un sfert de leu, iar fiecare *aryeh* (=leu) se numește *leibn-taler* și în limba lor se numește *groș* sau *guruz*. El este 40 de *pares* (=parale) și fiecare *pare* (=para) este 4 *polonezi mari* (=zloți?) și este aproape de valoarea a 2 *draier* din statele Brandenburg, Prusia și Silezia, care sunt jumătate de monedă mare ce se numește *Guter Groschin*. Ei de asemenea ne-au pregătit ca provizie o bucată de pâine uscată în cuptor, care în limba noastră se numește *suchereș*, iar în limba lor se numește *biscocs* (=pesmeți); și ne-au mai dat alte alimente, vin și ulei și țuică; de asemenea, leacuri. Și pentru o singură persoană, un om singur, nu trebuie de plătit decât un *taler* pentru călătoria cu corabia. Și eu am avut nevoie să închiriez o odaie specială pe corabie împreună cu unul dintre frații noștri, domnul Ury din Lituania din obștea sfântă *Wilna* (=Vilnius), care de asemenea a plecat în Țara lui Israel; și împreună am plătit 12 *taleri*, pentru ca nevestele și bagajele să se afle în odaie și să nu fie văzute de afară, fiindcă în Țara lui Ișmael (=Turcia) femeile trebuie să stea în modestie și discreție. Atunci când corabia a pornit pe apă de la Galați, nevastă-mea a pierdut 6 *arayot* (=lei); și am spus: asta este de asemenea spre bine. Și la vreun sfert de ceas după asta, nevestei mele i s-a întâmplat o minune mare. Pentru că drumul durează mai multe zile, o corabie care ajunge cu bine la destinație face să se audă o bubuitură puternică de tun trasă de lângă roata cârmei („*rad biks*”), de bucurie

pentru a da de veste orașului că a sosit o corabie de departe; și de îndată ce corabia noastră s-a dezlipit de mal și a început să plutească pe apă, în fața ei a apărut o corabie care venea din depărtări și a tras o bubuitură de tun cu tunul de lângă roata cârmei; și în clipa aceea nevasta mea a scos un țipăt și a căzut pe podeaua corabiei noastre. Și s-au dus la ea, și au găsit o bucată din vasul în care era tabac de mirosit, care se înfipsea în șalul cu care era ea îmbrăcată, iar restul vasului căzuse în praful de pușcă și ea dispăruse. Iar atunci când au umplut tunul cu praf de pușcă, ea a ieșit împreună cu praful de pușcă; și slavă Domnului că nu i s-a întâmplat nimic, pentru că a trecut alături de ea.

Da, este adevărat să-mi spun, că piedica principală din cauza căreia nu am reușit să mă stabilesc în Țara lui Israel, este că nevasta mea a plecat în călătorie împotriva voinței ei, iar în tot timpul drumului îmi făcea reproșuri. Dar nici nu voia să primească divorțul. Și o înțelegere fusese făcută între noi încă la Zalozce, atunci când am mutat cărțile și lucrurile din casă la fiii mei... cu condiția că dacă nevasta mea va veni împreună cu mine, atunci cărțile și bunurile mobile vor trece în moștenirea fiilor mei; dacă însă ea nu va veni în această călătorie sau dacă se va răzgândi în timpul ei și se va întoarce acasă, bunurile mobile menționate în actul de căsătorie vor fi ale ei, și în plus îi voi mai da 10 „adumim” (=ducați de aur) în afară de hainele ei, care aparțin corpului ei, și celelalte bunuri mobile.

Și a fost atunci când venisem la hanul din Galați, că ea s-a năpustit asupra mea cu strigătul ei, și nu a vrut să plece de acolo mai departe, din cauza pericolului de a călători pe mare și de teamă de oameni de alte neamuri, și atunci a primit divorțul de la mine. Iar eu mi-am spus: Să treacă peste mine ce va trece. Și din dragoste pentru sfințenia lui Dumnezeu, Binecuvântat Fie El, și pentru sfințenia pământului Lui, mi-am părăsit prietenii și amicii și rudele și cunoștințele și pe fiii iubiți și dragi, de asemenea am părăsit-o pe femeia tinereții mele și am avantajat-o și am lăsat-o să plece în pace conform înțelegerii dintre noi. Și a fost atunci când am ieșit să plătesc impozitul *per capito* și găzduirea la han în ziua în care am divorțat de ea, că ea a revenit și a plâns și m-a rugat s-o primesc înapoi și s-o iau de nevastă din nou; și nu m-a lăsat în pace până când i-am îndeplinit dorința și am introdus-o sub baldachin luând-o de nevastă din nou după legea lui Moise și Israel. Și corabia a pornit pe apa Dunării marți 3 *Tamuz* (=3 iulie 1764). Și duminică, în săptămâna următoare, am ajuns la o strâmtoare („*Bogaz*”), care este un loc în care fluviul Dunărea se varsă în mare (Sulina?). Și acolo am întâlnit multe corăbii care așteptau, și pe rabinul Nachman din Horodenka, de binecuvântată amintire, și pe rabinul Mendel din Przemyślany și prietenii lor, nevestele lor și fiii lor; toți stăteau aici să aștepte timpul potrivit, când o corabie va putea trece de pe fluviu pe mare. Și nu orice vreme este potrivită, fiindcă marea și fluviul se ciocnesc unul de celălalt front vizavi de

front, ca un războinic în fața altui războinic, iar de la aceasta marea formează un banc de nisip, iar apa înalță nisipul de pe fundul mării și astfel se formează un munte sub apă. De aceea nu poate trece nicio corabie pe acolo, pentru că muntele (de nisip de sub apă) desparte între fluviu și mare, până când va bate vântul peste pământ, iar apa Dunării va reveni și marea se va liniști din furia ei, iar muntele de nisip de pe fundul mării se risipește și fundul mării devine un șes, iar flota puternică trece fără piedică și fără să sufere vreo pagubă.

Pe malul Dunării am șezut și am plâns de suferință din cauza tânțarilor, care se înmulțesc pe tulpinile plantelor de pe malul fluviului pe de o parte și pe de alta și îl chinuiesc pe om de la apusul soarelui până spre răsăritul lui. Și acolo este un obicei, după care se așează corturi de cânepă numite *Leinwand* în limba germană în care se ascund oamenii și fiecare doarme în cortul lui, iar asemenea corturi se găsesc de cumpărat în prăvălii la Galați. Și acolo am fost nevoiți să zăbovim din ziua de 5 *Tamuz* (=5 iulie) până în ziua a 22-a aceleiași luni (=22 iulie). Și în ziua de 23 am pornit pe mare și am fost pe mare până la 27 *Tamuz* (=27 iulie). În primele trei zile am căpătat rău de mare și am vomitat de câteva ori și nu am mâncat decât mâncăruri oțetite, care trezesc inima ca să readucă sufletul, precum fructe uscate și altele de acest fel. Și sunt printre frații noștri unii cărora schimbarea aerului cu aerul mării nu le-a făcut niciun rău; și nici copiii n-au simțit nimic rău din cauza aerului mării.

Iar vineri 27 *Tamuz* (=27 iulie) am ajuns la *Costantina* (=Constantinopol), care este *Stambul*, și am închiriat o barcă mică, menită să ne ducă la țarm. Și pe țarm am angajat hamali care să ducă bagajele noastre la han. Și hamalii evrei nu știau să vorbească în limba noastră (=idiș) și nici măcar în limba sfântă, iar noi nu știam limba spaniolă a lor și nici măcar în limba sfântă a lor (=ebraica sefardă) nu era o comunicație bună între noi: de aceea ne-au dus la o instituție de ajutor numită *Hekdeș* (=azil) în limba noastră, loc în care dorm săracii, în mahalaua *Balat* din *Stambul*. Și atunci era vineri la asfințitul soarelui, seara de ajun de *Shabat*. Și deși frații noștri oamenii din Galați, plătiseră impozitul *per capito* de ședere pentru mine, și de asemenea ne pregătiseră provizii, cu toate acestea am luat cu mine 11 *taleri* de la Galați la *Stambul*. Și după vomele de care am suferit din cauza aerului de mare, că am scos pe gură tot ceea ce am înghițit, că mațele mi s-au întors și ajunsesem să nu mai am putere într-atât, că mă opream din mers din când în când din ziua de luni până în ziua de duminică ajun de *Rosh-Chodesh* (prima zi) a lunii *Av* (=30 iulie). Și Dumnezeu, în mila Lui, mi-a trimis un medic bun, evreu, iar el mi-a dat un leac pe care mi l-a pus în gură, și nu am murit. Și nici nu mi-a lipsit pâine, cu ajutorul lui Dumnezeu...

Și iată-ne că suntem la granița sfântă a Țării lui Israel. Am călătorit de la Zalozce la Akko de la 27 *Iyar* (=29 mai 1764) până la 12 *Tishri* (=8 octombrie 1764), dar cel care reușește să călătorească bine poate să ajungă în 21 de zile.

Cum? Eu și soția mea am plecat de la Zalozce până la Galați pe uscat zece zile. Și cineva care a venit după noi a mers de la Galați la *Stambul* în două zile iar oamenii din Satanow au mers nouă zile de la *Stambul* la *Tzidon* (=Sidon), iar acest oraș este ceva mai sus de Akko. Și a fost atunci când am ajuns cu bine în portul Akko, și au venit spre noi o mulțime de oameni atunci când au auzit bubuitura tunurilor (*Radbiksn*) corăbiei, cu pită și bucate.

Anexa II:

Fragment din scrisoarea rabinului Yosef din Safed către membrii obștii sale de origine, Beresteczko (1762), referitor la scopul emigrării lui în Palestina, precum și a călătoriei lui prin Moldova și pe Marea Neagră; pe baza ediției Yaari⁵⁸ (trad.n.)

Acum veniți și vedeți minuni și miracole pe care mi le-a făcut Dumnezeu, Binecuvântat fie El, din Polonia până aici. Mai întâi, când am fost în orașul Zwaniec din regiunea Otok, a fost un incendiu puternic, iar Dumnezeu, Binecuvântat fie El, m-a salvat fără să sufăr nicio pagubă. Doi – atunci când am venit în țara *Walachey* (=Valahia), a ieșit acolo un zvon că dau tătarii, care or să distrugă toată țara. Și m-am dus de îndată în orașul Galați, care este așezat pe malul fluviului numit *Tona* (=Dunărea); și acesta este drumul care duce de acolo la Marea Neagră spre *Stambul*. Și înainte de am ajuns în oraș, a ieșit un zvon că tătarii sunt aproape de oraș; și Dumnezeu, Binecuvântat fie El, mi-a făcut o minune, că de îndată s-a întâmplat să vină o corabie mare cu care să plec la *Stambul*. Și de îndată m-am refugiat pe corabie; și înainte de a mă urca pe corabie, tătarii au năvălit deodată în oraș. Iar locuitorii (orașului) care au putut să fugă, s-au refugiat pe corabie sau într-alt loc pentru a-și scăpa viața; și cu cei care au rămas acolo, (tătarii) au făcut măcel: au prădat, au ucis și au ars orașul. Din nou a fost numai un pas între mine și moarte, iar Dumnezeu, Binecuvântat fie El, m-a scăpat de toate. Trei – Dumnezeu, Binecuvântat fie El, mi-a făcut o minune mare, salvându-mă din cutremurul de pământ care a fost la 9 *Cheshvan* (=26 octombrie 1762). Un om care venise împreună cu soția lui din obștea sfântă Brod în obștea sfântă *Stambul*, de asemenea voia să plece în Țara lui Israel. El sosise în luna *Av* 519 (=iulie-august 1759) și numele lui era Zelki, de binecuvântată amintire, iar numele soției lui, Reizel. Și îndată, de *Rosh Chodesh Elul* (=24 octombrie 1759), s-a întâmplat să vină prima corabie care să meargă spre Țara lui Israel, pentru că numai o dată pe an pleacă o corabie spre Țara lui Israel, în luna *Elul*, atât și nimic mai mult. Și s-au dus și au făcut o înțelegere cu proprietarul corăbiei ca să plece cu ea, iar eu de asemenea am vrut să plec

⁵⁸ Yaari, 1971, 291-292.

împreună cu ei. Dar încă nu am fost liber, din lipsă de timp, așa cum v-am scris, pentru că se nimerise să mă aflu la un om bogat, care avea un sul de *Tora* deteriorat de vreo 10 ani în dulap, și niciunul dintre scribi nu putuse să-l repare, ... iar când bogătașul a auzit de mine că vreau să plec în curând cu acea corabie, a venit la mine împreună cu oameni importanți și m-au rugat să le repar acel sul de *Tora*, dacă se poate; și mi-a promis că bineînțeles că va mai veni încă o corabie în curând pentru ca să plec cu ea; și mi-a promis o plată bună. Și mi-au spus că datorită acestui fapt Dumnezeu mă va salva și voi ajunge cu bine în Țara lui Israel pe mare. Și am renunțat la ceea ce voiam să fac, pentru a îndeplini această *Mitzvah* (=faptă bună, poruncă divină) și am luat acel sul de *Tora* și l-am reparat, slavă Domnului... Și a fost spre binele meu, pentru că venisem de *Rosh Hashanah* (=22 septembrie 1759) la *Stambul* și stătusem acolo un an, și atunci a venit corabia care încă nu putea să plece. Și acel om pe care l-am pomenit mai mai sus, domnul Zelki, venise împreună cu soția lui în luna *Av* (iulie-august 1759) și plecase de îndată cu prima corabie, iar eu a trebuit să aștept corabia a doua, dar acest lucru a fost spre binele meu. El a plecat cu soția lui cu prima corabie și a ajuns la Safed în zilele bune ale orașului, dar la 9 *Marcheshvan* (= 30 octombrie 1759) a fost un cutremur de pământ, iar el a fost ucis în acel cutremur și soția lui a scăpat cu viață. Iar eu am plecat cu cea de a doua corabie și am ajuns o zi după cutremurul de pământ și l-am lăudat pe Dumnezeu Binecuvântat fie El și l-am mulțumit.

Anexa III:

Fragment din scrisoarea rabinului Yisrael din Polotzk adresată conducătorilor obștii evreiești din Vitebsk (1778), în care povestește despre călătoria sa prin Galați și pe Marea Neagră (1777); pe baza ediției Yaari⁵⁹ (trad.n.)

Acum vin să mulțumesc pentru trecerea pe apa liniștită, așa cum a fost. Și am trecut toate mările și râurile în șapte zile, lucru care în mod obișnuit trebuie să întârzie de trei ori încoace și încolo. Slavă Domnului că El ne-a făcut să trăim și să existăm și să ajungem cu bine în Țara Sfântă în ziua de 5 *Elul* 5537 (=7 septembrie 1777); nimeni dintre noi n-a pierit. Și nici de pe acea corabie care plecase spre țara Crimeii, care din cauza numeroaselor noastre păcate s-a sfârșit și la bordul ei erau oameni puțini, nici de pe ea Domnul nu și-a luat mâna pentru a le face bine și i-a scăpat de la moarte pe toți oamenii cunoscuți nouă după nume, pe o cale neobișnuită. Iar cei care au supraviețuit au venit și ei de acolo aici și ne-au povestit cât de mare este mila lui Dumnezeu și cât de mari

⁵⁹ Yaari, 1971, 314-315.

sunt minunile Lui pe care Le-a făcut în apele adânci, fiindcă niciun om și niciun căpitan de corabie demult nu a mai văzut o furtună ca aceasta. Și în acea furtună, 30 de corăbii s-au înecat în mare. Și pe uscat furtuna a distrus toți copacii tineri din grădini și a dărâmat turnuri; și era primejdie de moarte și pe uscat. Dar de obicei nu există nicio primejdie și nicio teamă pentru cel care vrea să călătorească; și totdeauna sunt călători; aproape la fiecare *parsa* (=4 mile) distanță de corabia noastră se vedeau alte corăbii, vreo 20 de corăbii în jurul ei. Și iată Marea Neagră dinainte de *Kushta* (=Constantinopol), pe care au plutit câteva corăbii tot drumul încet-încet; și printre ele sunt unele care parcurg drumul în 4 zile sau în 7 zile. Și slavă Domnului că n-am văzut nicio primejdie și n-am trăit nicio teamă pe lume, numai pe locul în care era vânt am mers acolo unde veți merge... iar Dumnezeu a făcut să reușesc în drumul meu să trec Marea Neagră de la un oraș la altul. Și pe Marea cea Mare am trecut aproape toți cu o singură corabie în 7 zile. Și restul în 9 zile; și iată, câteva sute de suflete dintre locuitorii orașului Constantinopol călătoreau ca să se roage la mormintele strămoșilor și au zăbovit 25 de zile. Și cu toate acestea nu a fost nicio primejdie și nicio teamă. Și iată-ne ajunși cu bine pe uscat, slavă Domnului. Locul este Galați, precum și toată țara *Walichey* (=Valahia), prin care este drumul de o săptămână; aici nu este nici risipire, nici înghesuială. Și suma cheltuielilor pe care le-am socotit, de la început în primele zile; și răscumpărarea la Akko și la Safed, orașul sfânt; și închirierea măgarilor de călărie, trebuie să fi fost de 8 ducați pentru fiecare persoană.

Anexa IV:

Fragmente din descrierea călătoriei rabinului Nachman din Braslav (1798-1799), scrisă de discipolul său Nathan ben Naftaly Hirtz din Nemirov după moartea rabinului, pe baza povestirii sale; ediția Yaary⁶⁰ (trad.n.)

În ajunul sărbătorii de *Pesach* (=Paștele evreiesc) din anul 5558 (=31 martie 1798) rabinul *admor*, de binecuvântată amintire, a ieșit din „mikveh” (=baia rituală) și a spus omului care mergea cu el că este sigur că va fi în Țara lui Israel în acest an. Și de *Pesach* a dat explicații la *Tora*, comentând versetul „Și drumul Tău este prin mare și cărările Tale prin apă multă, și urmele Tale n-au fost cunoscute”⁶¹, iar din cuvintele lui despre *Tora* a aflat fiecare că el va călători în Țara lui Israel...

Și la 18 *Iyar* (=4 mai 1798) el a plecat din casa lui, din obștea sfântă Medvedovka, în orașul Nikolaev și acolo a găsit o corabie cu care a plecat la

⁶⁰ Yaary, 1976, 481, 485, 498-499.

⁶¹ Psalmii 77, 20 (Biblia Ebraică); în Biblia Creștină versetul este în cartea Psalmii 76, 18.

Odesa. Și el a fost primul care a plecat în Țara lui Israel prin Odesa. Fiindcă mai înainte au fost „olim” (=pelerini și emigranți) care se temeau să plece pe acolo, fiindcă se spunea că marea este primejdioasă pe drumul acela. Dar el a înțeles imediat că este mai bine să plece prin Odesa, fiindcă se scurtează drumul, nemaifăcând drumul care trebuie parcurs din țara noastră (=Polonia – Rusia) spre Galați; de asemenea, scăpăm de primejdia care există atunci când plecăm din Galați, atunci când plecăm pe fluviul *Tona* (=Dunărea) spre mare, așa cum este știut. De aceea a plecat la *Stambul* (=Constantinopol) prin Odesa...

Și oamenii aceia au plecat la casa lor și n-au vrut să primească scrisoarea rabinului *admor* de binecuvântată amintire, însă au primit o scrisoare de la omul lui, iar el (=rabinul *admor*) a lăsat scrisoarea lui în scrisoarea de la omul lui, iar oamenii aceia au vrut să deschidă scrisoarea; poate ar fi putut să înțeleagă cine este el. Însă n-au putut să găsească scrisoarea până când au ajuns la „kamir” (=punctul de vamă) din „Walchey” (=Valahia); atunci au găsit-o și au văzut că era de la rabinul nostru de binecuvântată amintire și s-au înspăimântat grozav...

Și de acolo (de la *Stambul*) au plecat acasă pe mare și au ajuns la un oraș din insulele mării și acolo i-au luat robi; și au plătit câte patru „adumim” (=taleri de aur) răscumpărare pentru fiecare și i-au eliberat. Și au plecat de acolo și nu li s-a mai întâmplat nimic în afară de primejdia din cauza furiei apelor mării; și o corabie plină de greci care mergea împreună cu a lor s-a sfărâmat și toți (cei aflați pe ea) s-au înecat. Și au ajuns cu bine la Galați de sărbătoarea de *Shavuot*.

Și de acolo au călătorit pe uscat prin obștea sfântă Iași. Și acolo era o epidemie puternică de ciumă și au trecut cu suferință din oraș în oraș; și de aceea le-a fost foarte greu să treacă granița. Și Dumnezeu Binecuvântat fie El i-a ajutat și i-a scăpat din toate, de ciumă, de sabie, de foame și de robie, și prin mila Lui au scăpat de toate. Și au ajuns acasă sănătoși...

Evreii din Iași își iau obligația de a dona o sumă anuală de bani, precum și alte danii pentru ajutorarea evreilor săraci din Ierusalim, pentru ca aceștia să poată învăța Tora (1781)

Obiceiul colectării de fonduri pentru ajutorarea săracilor din Ierusalim prin intermediul unor *shelichim derabanan* prezenți în Principate a căpătat o formă nouă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Liderii obștilor evreiești, atât așkenază, cât și sefardă din Ierusalim au început să acorde atenție obștii evreiești din Iași, la fel ca și altor obști evreiești din orașele Europei Centrale și Răsăritene. Acest lucru ne face să credem că numărul evreilor din Iași crescuse, organizarea lor era bună, iar situația lor materială era bună de asemenea. De asemenea, ne putem gândi la atașamentul evreilor ieșeni față de Ierusalim, orașul sfânt, la a cărui reclădire mesianică se gândeau și o sperau pe baza credinței și a

rugăciunii zilnice. Alt aspect care poate fi dedus din informațiile care au ajuns până la noi indică influența ideii mesianice asupra evreilor din Iași sub forma întreținerii – sau cel puțin a ajutorării – unor învățăcei în *Tora* din Ierusalim, pentru ca aceștia să învețe *Tora* în numele celor dispuși să-i ajute, dar care nu aveau posibilitatea de a se dedica studiului. În privința evreilor stabiliți la Ierusalim, înțelegem că numărul lor crescuse, dar posibilitățile lor materiale erau reduse. Nu cunoaștem proporțiile șomajului în rândul lor în această perioadă, dar presupunem că era ridicat. Evreii așkenazi din Ierusalim erau atât *hasidim*, cât și oponenți ai hasidismului („*mithnagdim lehasiduth*”). Pe lângă dorința lor de a studia *Tora* pentru a o cunoaște, apare și obiceiul studiului în numele altcuiva, care locuia în „*Galuth*” și nu putea îndeplini el însuși această poruncă divină: era și o formă de activitate pentru întreținere. Aceasta era adaptarea ideii colaborării între frații Isaschar și Zevulun din Biblia Ebraică.

În toamna anului 1781, lunile octombrie-noiembrie (luna ebraică *Cheshvan* 5542), la Iași au ajuns doi *shelichim derabanan* trimiși din Ierusalim: un rabin așkenaz, Avraham Hakohen din Lansk, Polonia, imigrat recent la Ierusalim și un rabin sefard, Hillel Mizrachî. Ei au fost trimiși de rabinii din Ierusalim să strângă bani din obștile evreiești din Europa răsăriteană pentru ajutorarea evreilor săraci din oraș, care să fie distribuiți acestora prin obiceiul de *Chaluqah*⁶². Ei menționează rezultatele într-o condică specială, care cuprinde înscrisuri din perioada 1781-1788. Primul oraș în care s-au aflat este Iași. Ca și în alte izvoare ebraice, numele orașului este *Yas*. Cei doi *shelichim derabanan* nu s-au mulțumit cu donații unice, ci au cerut evreilor locali să facă donații anuale permanente, ei și urmașii lor, în afara unor donații ocazionale făcute la petreceri sau ca bani de răscumpărare dați în ajun de *Yom Kipur*⁶³. Suma fixă pe care trebuia să o plătească fiecare evreu era impozitul tradițional *machatzit hasheqel*, care în acel an avea valoarea de 24 de parale pe an, ceea ce însemna 2 parale pe lună. În cazul de față era un impozit pe care evreii din Iași, membri ai „*breslei jidovilor*” îl luaseră asupra lor pentru ajutorarea evreilor săraci din Ierusalim și încurajarea lor de a învăța *Tora*. Impozitul trebuia să fie plătit de toți evreii ieșeni în mod egal, indiferent de situația materială a fiecăruia. El era perceput pe baza principiului din cartea *Shemot/Exodul/Ieșirea* 30, 12-16 din Biblia Ebraică: banii strânși reprezentau răscumpărarea fiecărui bărbat de peste 20 de ani și serviseră pentru susținerea materială a cortului care ținea drept Templu în timpul peregrinării prin deșert. Era o formă de susținere a învățării Torei de către evrei săraci dedicați ei, din partea altor evrei, cu stare materială bună, care nu se puteau dedica acestui studiu: se numea că respectivii învățăcei învățau pentru

⁶² Yaari, 1977, 553.

⁶³ Yaari, 1977, 553-554.

susținătorii lor materiali, acest fapt pe lângă îndeplinirea obligației ajutorării materiale a săracilor și a obligației susținerii Țării lui Israel de către ultimii. Banii erau strânși de perceptori și transmiși de aceștia funcționarilor staroști. În conformitate cu decizia *halakhică* luată în cadrul „*breslei jidovilor*” din Iași și susținută de rabinul acesteia, Naftaly Hakohen, cei care nu-și onorau obligația sau întârziiau să plătească acest impozit puteau fi siliți să-l plătească: ei erau considerați datornici. Dacă cineva plătea întreaga sumă anuală la începutul anului sau plătea mai mult decât această sumă, era spre lauda și binecuvântarea lui. În afara acestui impozit, mai erau și alte forme de danii – impuse sau benevole – pentru ajutorarea evreilor săraci din *Eretz Yisrael*. Mirii plăteau o sutime din renta pe care o primiseră ca zestre. La petreceri, perceptorii și funcționarii staroști, precum și soțiile lor, strângeau bani de asemenea – bărbații de la bărbați și femeile de la femei. O sumă specială de 5 parale pe an era adunată pentru *yeshivah* evreilor așkenazi din Ierusalim. Observăm reguli stabilite pentru strângerea banilor: încasatorii transmiteau banii funcționarilor staroști și în cele din urmă banii erau transmiși trimișilor speciali veniți din partea rabinilor din Ierusalim. La data înscrierii înțelegerii în condică, 12 *Cheshvan* 5542 (=31 octombrie 1781), *shelichim derabanan* au primit din partea evreilor din Iași 70 de „*arayot*” (=lei / taleri), proveniți din banii adunați prin *machatzit hasheqel*, din banii de răscumpărare adunați în castronul de *Yom Kipur* și de la *Chevra Qadisha*. Contractul și regulile de punere în aplicare a lui au fost semnate ca acceptare de către rabinul Naftaly ben Yitzchak Hakohen din Iași, șeful tribunalului rabinic local și al academiei talmudice locale (*Av Beit Din weRosh Metivtha*), precum și de către fruntașii obștii evreiești ieșene care s-au obligat să plătească impozitul *machatzit hasheqel* impus de ei înșiși asupra lor înșiși pentru ajutorarea săracilor din Ierusalim. În anul 1928, condica era în posesiunea rabinului sefard ierusalmitan Isaac Badhab, care era și un pasionat al istoriei evreilor din Ierusalim⁶⁴. El a publicat prima parte a condiției, respectiv contractul de la Iași⁶⁵ în volumul *Ky beYitzchak – Sefer binyan Yerushalayim*, partea a patra (*Shnot chayim – Gan Yerushalayim*) la Ierusalim în anul 1928. Ulterior (1940), fragmente ale acestui contract au fost publicate și comentate de Avraham Yaari⁶⁶. În prezentarea și traducerea documentului am folosit ediția Badhab. Acest document nu a fost utilizat până acum pentru cercetarea istoriei evreilor din România, nici nu a fost tradus în limba română. În afara aspectului la care ne referim, el oferă informații suplimentare: asupra rabinului Naftaly

⁶⁴ Badhab, 1928, 9 (cap. *Shnot chayim Gan Yerushalayim*).

⁶⁵ Badhab, 1928, 9-11.

⁶⁶ Yaari, 1977, 553-554.

Hakohen⁶⁷ și a funcției lui, precum și asupra notabililor evrei din Iași în cadrul „*breslei jidovilor*”. Aceste ultime informații sunt de utilitate istorico-genealogică și pot fi comparate cu cele din catagrafii contemporane⁶⁸ și din inscripții funerare⁶⁹. Am transliterat numele evreilor semnatori conform vocalizării sefarde. Pentru comparația cu pronunția idișizată din România, precum și pentru forma în care aceste nume apar în documentele românești, propunem consultarea unei liste incluzând nume care apar în inscripții funerare contemporane, realizată de profesorul Ițic Schwartz-Kara⁷⁰.

Anexă:

Înțelegerea între evreii din Iași și shelichim derabanan prin care evreii din Iași își iau obligația să doneze bani pentru ajutorarea săracilor din Ierusalim sub forme diferite, principala fiind impozitul „machatzit hasheqel” (1781), prezentă în condica celor doi shelichim, rabinii Avraham Hakohen din Lask și Hillel Mizrachi; ediția Badhab (trad.n.)

Noi, subsemnații, recunoaștem printr-o mărturisire completă, în vigoare și stabilă, așa cum ar fi fost făcută în fața unui tribunal rabinic important, cum că noi, subsemnații, am luat asupra noastră și asupra urmașilor noștri până la sfârșitul vieții toate hotărârile primite asupra orașului nostru sfânt și splendid Ierusalim reconstruit să fie el în zilele noastre, oraș al puterii noastre.

Și acestea sunt: 1-Fiecare gospodar să dea *machatzit hasheqel* (=jumătatea de șekel) în fiecare an. 2-Fiecare mire să dea unu la sută din ceea ce a primit ca zestre și îi aduce o rentă. 3-Încasare pentru Orașul Sfânt menționat din banii strânși în fiecare ajun de *Rosh Hashanah* și fiecare ajun de *Yom Kipur*. 4-Încasare pentru *yeshivah* pe care o au evreii așkenazi la Ierusalim, orașul sfânt reconstituit fie el în zilele noastre, cinci „*pares*” (=parale) pe an. 5-Ceea ce s-a strâns la petreceri și evenimente de bucurie. Așa cum am scris și explicat în condica aceasta, foaia 2, pagina 1. Și pentru adevărită și modestie, cu dreptate am semnat cu numele noastre, noi subsemnații, conducătorii fruntași șefii ai obștii, alături de onoratul rabin, marea lumină, președintele tribunalului rabinic și șef al academiei talmudice de aici din obștea sfântă Iași, învățătorul nostru rabinul domnul Naftaly Hakohen, fie-i lumina veșnică, aici în obștea sfântă Iași, Dumnezeu să construiască orașul nostru, 2 ale lunii *Marcheshvan* 542 după

⁶⁷ Kara, Chepteia, 1994, 46, 130.

⁶⁸ Ivănescu, 1996, 28-50.

⁶⁹ Kara, Chepteia, 1994, *passim*.

⁷⁰ Kara, Chepteia, 1994, 113-115.

computul mic (=21 octombrie 1781). Și totul este valabil și autentic pentru vecie. Să se păstreze forma și valabilitatea înscrisului.

Semnez: Modestul Naftaly, fiul rabinului învățătorul nostru, domnul Yitzchak Hakohen, de binecuvântată amintire în lumea viitoare, aici în obștea sfântă Iași și împrejurimi; să fie construit Sionul și Ierusalimul.

Îmi adaug semnătura mea la cea a rabinului; și ca și el:

Semnez: Shmuel, fiul învățătorului nostru rabinul domnul Barukh, binecuvântată fie amintirea celui drept, și nu sunt chezaș pentru nimeni altul.

Semnez: Yisrael, fiul învățătorului nostru Naftaly Hakohen, și îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yisrael, fiul învățătorului nostru Zvy, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Zeev Wolf, fiul învățătorului nostru Yehuda Leib, de binecuvântată amintire și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Daniel, fiul învățătorului nostru Aryeh Leib, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Zvy Hirsh, fiul învățătorului nostru Yosef, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yosef, fiul învățătorului nostru Isaskhar Ber, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Mordekhai Beram (=fiul domnului M.) Segal, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Barukh, fiul învățătorului Moshe, de binecuvântată amintire, mi-am luat obligația să dau douăzeci de parale în fiecare an *machatzit hasheqel* și ceea ce voi da în fiecare lună câte două parale *machatzit hashekel*.

Semnez: Yoel, fiul învățătorului nostru rabinul domnul Avraham, binecuvântată fie amintirea celui drept, și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Dov Ber, fiul rabinului domnul Chayim, de binecuvântată amintire, și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yehuda, fiul domnului Dov Ber, binecuvântată fie

amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yehuda, fiul învățătorului nostru, rabinul domnul Yitzchak, de binecuvântată amintire și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yosef, fiul învățătorului nostru Zvy, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Dov Ber, fiul învățătorului nostru rabinul domnul Shlomo, și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yitzchak, fiul învățătorului nostru, rabinul Isaskhar, și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Avraham fiul rabinului domnul Shabetay binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Zvy fiul rabinului domnul Yitzchak și-a luat obligația să dea câte două parale în fiecare lună.

Eu, subsemnatul, fără să fac o promisiune solemnă la *Tora*, mi-am luat obligația care nu poate fi anulată de a da *machatzit hasheqel* respectiv 24 de parale, câte două în fiecare lună în fiecare an, atât și nimic mai mult, pentru Ierusalim, orașul sfânt; nu mai am nicio altă datorie.

Și eu am venit cu ajutorul lui Dumnezeu astăzi luni 3 Marcheshvan 532 (sic!; trebuia să fie 542, respectiv 22 octombrie 1781) să mă rog lui Dumnezeu printre învățații noștri.

Semnez: Yosef, fiul decedatului Moshe Segal, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună pentru Ierusalim, orașul sfânt.

Semnez: Shmuel, fiul învățătorului Avraham, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Mordekhay, fiul învățătorului Shmuel de binecuvântată amintire îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yosef, fiul rabinului domnul Shama.

Yechezkel, fiul rabinului Moshe Chayim, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Eliyahu, fiul învățătorului nostru rabinul Yonah, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Moshe, fiul rabinului domnul Yitzchak, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yechezkel, fiul rabinului domnul Moshe, de binecuvântată amintire, că îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Zelig, fiul rabinului domnul Menachem Mendel, binecuvântată fie amintirea celui drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Aryeh Leib, fiul învățătorului nostru, rabinul domnul Avraham Yisrael, binecuvântată fie amintirea celui Drept, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Yosef fiul rabinului domnul Aryeh Leib David de binecuvântată amintire îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Dov Ber, fiul rabinului domnul David, binecuvântată fie amintirea celui drept îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Nathan Yehuda, fiul învățătorului nostru, rabinul domnul Yakov, de binecuvântată amintire, îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Meir, fiul învățătorului nostru, rabinul domnul Aryeh Leib, de binecuvântată amintire îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Shalom, fiul învățătorului nostru, domnul Yehuda Leib, de binecuvântată amintire îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Menachem, fiul învățătorului nostru, rabinul domnul Yechiel, binecuvântată fie amintirea celui drept îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

Semnez: Yehuda Leib, fiul învățătorului nostru rabinul domnul Yakov, binecuvântată fie amintirea celui drept îmi iau obligația să dau câte două parale în fiecare lună.

De asemenea, eu subsemnatul am luat asupra mea fără nicio promisiune solemnă făcută la *Tora* să dau douăzeci și patru parale pe an câte două parale în fiecare lună pentru Ierusalim orașul sfânt și atât și nimic mai mult

și nu mai am nicio altă datorie, aceasta susmenționată am luat-o asupra mea fără nicio promisiune solemnă la Tora și mi-am pus semnătura astăzi luni 10 a lunii Marcheshvan 542 după computul mic (=29 octombrie 1781) aici în obștea sfântă Yas (=Iași), eu Dov Ber fiul învățătorului A. să trăiască.

Noi explicăm amănuntele ordonanțelor asupra cărora ne-am obligat pentru orașul sfânt Ierusalim reclădit fie el în zilele noastre atunci când scopul nostru este indicat în actul debitorului; ordinea comportării va fi următoarea:

Ordonanța 1. *Machatzit hasheqel* (=jumătatea de șekel) aici în obștea sfântă va fi plătită de fiecare gospodar, sumă pe care percepatorii o strâng în mod regulat în fiecare lună, două parale de la fiecare om, fie că el este de acord s-o plătească, fie că nu este de acord s-o plătească, dar nu se micșorează suma la mai puțin de două parale pe lună; și oricine care adaugă ceva la această sumă i se adaugă tot ce este bun din cer, iar cel care vrea să dea toată suma deodată, să cadă binecuvântarea asupra lui, numai să plătească dinainte și nu cu întârziere. Și percepatorii, fiecare cu ce va strânge, vor veni unul câte unul și vor preda banii în mâna funcționarilor staroști, iar funcționarii staroști vor scrie despre fiecare și fiecare în numele lui, cine a plătit dania și cine a rămas dator și totul este datoriile inimilor, se vor strădui funcționarii staroști și percepatorii să strângă ce a rămas de strâns de la cel dator pe șase luni trecute și funcționarii staroști au obligația de a-i îmboldi pe percepatori pe orice cale de imbold, iar pe cel care nu este corect în munca sfântă ei au dreptul de a-l da afară și a-l înlocui cu altul care să vină în locul lui.

Ordonanța străngerii de bani la petreceri și bucurii va fi astfel: că funcționarii staroști și percepatorii, ei și nevestele lor, vor strânge bani pentru Ierusalim, reclădit fie el în zilele noastre, femeile de la femei și bărbații de la bărbați și la fiecare petrecere vor fi oameni care să strângă bani, potriviți după rangul celor prezenți, iar funcționarii staroști menționați vor avea grijă de banii depuși în mâinile lor în fiecare ținut în care sunt adunați și în fiecare oraș și oraș; să facă așa cum fac ei și cum Îi place lui Dumnezeu, în mâinile noastre va reuși, amin, așa să fie.

Devotament va fi întotdeauna în privința modului în care „*sheluchey derachmana*” (=trimișii pentru strângerea banilor dăruiti din milă) din orașul sfânt Ierusalim, reclădit să fie el în zilele noastre, au venit aici în obștea sfântă Iași să strângă ceea ce l-a lăsat inima pe fiecare să dea pentru săracii din orașul sfânt menționat mai sus; și suma pe care au primit-o în mâinile lor a ajuns la șaptezeci de „*arayot*” (=lei) , respectiv douăzeci de „*arayot*” de la *Chevra Qadisha* (=Societatea Sacră) de aici și zece „*arayot*” (=lei) din strachina cu bani dați în ajun de *Yom Kipur* înainte de aprinderea lumânărilor și treizeci și cinci de

„arayot” (=lei) din *machatzit hashegel* și cinci „arayot” (=lei) dați în urma promisiunilor solemne la *Tora* și ca danii și daruri, bani lichizi dați din mâna funcționarilor staroști, după cum a semnat cu ajutorul lui Dumnezeu, miercuri, 12 *Marcheshvan* 542, după computul mic (=31 octombrie 1781) veneratul Naftaly, fiul rabinului, învățătorul nostru, domnul Yitzchak Hakohen, de binecuvântată amintire în lumea viitoare aici în obștea din Iași și din ținut, să trăiască. Pentru amintire, notăm ceea ce a dat rabinul, marea lumină în *Tora*, învățătorul nostru Naftaly Hakohen „*Av Beit Din weRosh Metivtha*” (=Președintele Tribunalului Rabinic și Șef al Academiei Talmudice) de aici, obștea Iași, trei „arayot” (=lei), danie pentru săracii din orașul sfânt Ierusalim, reclădit fie el în zilele noastre.

Concluzii

Documentele și fragmentele prezentate ne îndreaptă spre câteva concluzii. Prezența unor *shelichim derabanan* în perimetrul românesc, atât sefarzi, cât și așkenazi, este atestată în secolele XVI-XVIII. Activitatea lor devine mai intensă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu creșterea numerică a evreimii în Moldova și cu emigrațiile evreiești în „Țara lui Israel”. Trecerea călătorilor evrei (și, desigur și a celor de alte neamuri și religii) spre Palestina era prin Moldova, deși drumurile nu erau sigure. Obștea principală a evreilor așkenazi din Moldova în secolul al XVIII-lea era Iași, dar portul de ieșire pe Dunărea maritimă spre Palestina era Galați, iar obștea evreiască din acest oraș îi ajuta pe călătorii evrei spre Palestina. Au existat și evrei locali care au emigrat în Palestina otomană.

Observăm și folosirea denumirii „Valahia” pentru ambele principate Moldova și Țara Românească. Un alt izvor literar ebraic, *Seder Eliyahu Zuta*, cronică scrisă de Eliyahu Capsali din Creta (1523)⁷¹ vorbește despre două Valahii, precizând că „Valahia Mică” este Moldova, iar „Valahia Mare” este Țara Românească⁷².

În privința situației evreilor din Principate în perioada prezentată, înțelegem că era bună din punct de vedere material. De asemenea, observăm statutul lor juridic: dreptul de a locui era cumpărat cu un impozit colectiv *de capito* plătit pentru fiecare persoană. Orașul Iași era un centru de studiu al *Torei*, în oraș funcționând o „*Metivtha*” (=Academie Talmudică), aceasta fiind condusă de rabinul orașului. Acest rabin era președintele tribunalului rabinic local. Rabinul Nathan Nata Hannover (1661-1662) și rabinul Naftali Hakohen (1781) aveau

⁷¹ Capsali, 1976-1983, *passim*.

⁷² Halevy, 1957, *passim*; Rosenbaum, 1947, 5.

aceeași titulatură. Printre evreii din Iași, în anul 1781 erau și alți învățați în *Tora*, care dețineau titlul „*Morenu*” sau chiar titlul de rabin. Comunitatea caraită era existentă în Basarabia. Nu deținem informații asupra relațiilor ei cu comunitatea rabanită în Moldova, dar observăm legăturile evreilor caraiți din Basarabia cu evreii rabaniti din Ierusalim. În afară de tema relațiilor dintre evreii din Principate și Palestina în secolele XVI-XVIII, documentele și fragmentele prezentate completează tabloul istoric general: istoria evreilor din Principate și istoria Principatelor în general.

Bibliografie⁷³

- Adarby, Yitzhak ben Shmuel, *Sefer sheilot weteshuvot haniqra Divrey Rivot*, Juan de Gara, Venezia 5347 (=1587) (204 file). (Ediție fotocopiată: Jerusalem, 1970).
- Agache, D., *Mărturii documentare referitoare la evreii din Moldova în secolele XVI-XVII*, in *SAHIR*, IV, 1999, p. 220-231.
- Alfasi, Y., *Hachasidut*, Sifryat Maariv, Tel Aviv, 1974 (270 pagini).
- Badhab, I. (=Yitzhak ben Michael), *Ky beYitzhak – Sefer binyan Yerushalayim*, 5 părți, Rafael Chaim Hakohen, Jerusalem, 5688 (=1928). Paginația variază. Partea IV: *Sefer Shnot Chayim – Gan Yerushalayim* (17 pagini).
- Barzilay, I., *Yosef Shlomo Delmedigo (Yashar of Candia): His Life, Works, and Times*, E.J. Brill, Leiden, 1974 (XII, 379 pagini).
- Bodea, C., *Valori de artă iudaică: Megillat Esther, Iași 1673 oferită Mitropolitului Dosoftei*, Center for Romanian Studies, Iași, 2002 (72 pagini, facsimilae).
- Brociner, J.B., *Chestiunea israeliților români, I, Până la anul 1848*, Tipografia Horia Carp & Marinescu, București, 1910 (267 pagini).
- Capsali, Eliyahu ben Elkana, *Seder Eliyahu Zuta*, editori: Meir Benayahu, Shlomo Simonsohn, Aryeh Shmuelevitz, Makhon Yitzhak Ben-Zvi, Jerusalem, 1976-1983 (3 volume).
- Ceașu, M.Ș., *Populația evreiască din Bucovina: statut juridic, evoluție demografică și economico-socială la cumpăna de veacuri (XVIII-XIX)*, in *SAHIR*, II, 1997, p. 115-124.
- Cernovodeanu, P., *Yehudey Moldovah uWalakhyah betequfat hashilton hafanariyoty (1711-1821)*, in *Toldot hayehudim beRomanyah*, vol. 1, Universitet Tel Aviv, Hamerkaz lecheqer hatefutot al-shem Goldstein-Goren, 2002, p. 63-105.
- Cotter, M., Leib, M., *6 secole de conviețuire: pagini din trecutul comunităților evreiești din România*, Litera, București, 1997 (236 pagini).
- Delmedigo, Yosef Shlomo ben Eliyahu, *Sefer Metzaref lechokhmah*, M.A. Belinsky, Odesa, 1865 (108 pagini). Ediții fotocopiate: Tel Aviv-Jerusalem (f.a.); Jerusalem, 2007 (paginații separate).
- Denize, E., *Sephardic Culture in the Romanian Countries (1700-1821)*, in *Shvut*, 16, 1993, p. 105-115.
- Denize, E., *Hayehudim hasefaradim be Walakhyah ubeMoldovah beyn hameot ha-16 weha-19*, in *Toldot hayehudim beRomanyah*, Universitet Tel Aviv, Hamerkaz lecheqer hatefutot al-shem Goldstein-Goren, 2002, p. 51-62.
- Eliyahu ben Benyamin Halevy, *Sefer Zaqan Aharon... wehu sheilot weteshuvot leharav morenu Rabi Eliyahu Halevy*, Yonah ben Yakov, Kostandina, 5494 (=1734). (6, 117 file). Ediție fotocopiată: Ashdod (f.a.).
- Encyclopaedia Judaica*, Keter, Jerusalem, 1972 (16 volume).
- Eskenasy, V., *Jews, Romanians, and Ottomans: Some Political Aspects of Their Relations in Moldavia, XVth-XVIth Centuries*, in *Romanian Jewish Studies*, 1/1, 1987, p. 7-13.
- Eskenasy, V., *Juifs et Roumains au Moyen Âge: aspects de leurs rapports en Valachie (XIVe-XVe siècles)*, in *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 13, 1987, p. 24-30.
- Eskenasy, V., *Studiu introductiv*, in *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. 1, ediția a 2-a rev., Hasefer, București, 1995, p. XV-XXXIII.
- Feldman, E., *Baaley melakhah yehudim beMoldavyah*, Magnes, Jerusalem, 1982 (249 pagini).
- Feldman, E., *Chakhamim qaraim beYir Halevanah bemeah ha16*, in *Tarbiz*, 38, 1969, p. 61-74.

⁷³ Bibliografia include atât izvoare, cât și lucrări secundare – cărți și articole – în ordine alfabetică. Titlurile ebraice, idiș și cu litere chirilice au fost transliterate cu litere latine.

- Geller, Y., *Chakhmey Romanyah weziqatam leEretz Yisrael: chavurot qedoshot, chinukh yivry, yeshivot, hayehudim hasefaradim, haShoah, goralam shel hamegurashim leTransnistriyah*. Petach Tikva, 2015. 648 pagini.
- Geller, Y., *Kolel Moldavyah uWalakhyah beEretz Yisrael*, in *Cathedra*, 59, 1991, p. 56-82.
- Gluck, E., *Unele informații privind istoria României cuprinse în izvoarele narrative ebraice medievale*, in *Revista Istorică*, serie nouă, I, 1990, 4, p. 335-345.
- Gurland, Ch.Y., *Perachim letzofeh; niqtefu meity yish Chay beSt. Petersburg. III. Harabanim weoley Yerushalayim mehaqaraim*, in *Hamagid*, XI, 17 (26 Nisan 5627 – 1 mai 1867), p. 134.
- Halevy, M.A., *Comunitățile evreiești din Iași și București, până la Zaveră (1821)*, in *Sinai: anuar de studii iudaice*, III, 1931, București, p. 11-112.
- Halevy, M.A., *Din arhiva judaismului român. I. Documente din secolul XVI cu privire la comunitatea spaniolă din București. II. Comunitatea din Iași în literatura rabinică veche a Poloniei (înainte de 1648)*, in *Sinai: revista de studii iudaice*, I, 1926, Iași, p. 69-76.
- Halevy, M.A., *Din istoria evreilor români: Ștefan cel Mare și evreii*, in *Curierul Israelit*, XXII, 19 (25 mai 1930), p. 2.
- Halevy, M.A., *Les guerres d'Etienne le Grand et d'Uzun Hassan contre Mahomet II d'après la «Chronique de la Turquie» du candiotie Elie Capsali (1523)*, in *Studia et acta orientalia*, I, 1957, p. 189-198.
- Halevy, M.A., *Médecins juifs d'origine hispano-portugaise dans les pays roumains*, in *Revue d'histoire de la médecine hébraïque*, 35, 1957, p. 21-30.
- Hananel, A., Eskenazi, E. (ed.), *Evreiski izvory za obschestveno-ikonomicheskoto razvitie na Balkanite zemli prez XVI-XVII vek*, 2 volume, Bălgarska Akademia na Naukite, Sofia, 1958-1960.
- Hannover, N.N., *Sefer Shaarey Tzyon: eileh divrey Qabalah ... shechiber talmid ... morenu harav rabi Yitzchak Luria halo hu harav Chayim Vital ... weacharaw qam talmid talmido wechiber sefer weqara shemo Shaarey Tzyon ... morenu harav rabi Nathan Nata ben ... morenu harav rabi Moshe Hannover*, Tz. Ben Yakov, Prag, 5422 (=1662) (38 file). Ediție fotocopiată: Jerusalem 1993 (paginația variază).
- Herșcovici, L.Z., *Un aspect al relațiilor dintre evreii caraiți din Basarabia și Eretz Israel în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, in *Hatzionut*, 23, 1993, Tel Aviv, p. 10-12.
- Herșcovici, L.Z., *Un aspect al relațiilor dintre evreii caraiți din Basarabia și Eretz Israel în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, in *Hatzionut*, 24, 1993, Tel Aviv, p. 9-11.
- Herșcovici, L.Z., *Un filozof și un cabalist evreu la Iași la 1620*, in *Hatzionut*, 19, 1991, Tel Aviv, p. 8-10.
- Herșcovici, L.Z., *Un filozof și un cabalist evreu la Iași la 1620*, in *Hatzionut*, 20, 1991, Tel Aviv, p. 13-15.
- Herșcovici, L.Z., *Problema utilizării izvoarelor ebraice pentru cercetarea istoriei evreilor din România în epoca medievală și modernă*, in *Noi perspective în istoriografia evreilor din România*, coord. Liviu Rotman, CSIER & Editura Hasefer, București, 2010, p. 48-73.
- Herșcovici, L.Z., *Un testament din secolul al XVI-lea*, in *Hatzionut*, 13, 1989, Tel Aviv, p. 17-19.
- Herșcovici, L.Z., *Un testament din secolul al XVI-lea*, in *Hatzionut*, 14, 1989, Tel Aviv, p. 10-11.
- Herșcovici, L.Z., *Tradition et crise: fin de la société traditionnelle juive et apparition du Juif moderne dans les Principautés Danubiennes de Moldavie et de Valachie, in Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie, XIXe-XXe siècles*, ed. Carol Iancu, Université „Paul Valéry”, Montpellier, 2004, p. 67-80.
- Herșcovici, L.Z., *Yediyyot al hayehudim hasefaradim beWalakhyah bemeot 16-17 besifrut hasheilot wehateshuvot shel hateqifah*, in *Divrey haqongres haolamy hasheminy lemadaey hayahadut. Division B: Toldot am Yisrael*, Haygud haolamy lemadaey hayahadut, Jerusalem, 1982, p. 71-76.

- Herșcovici, L.Z., *Yehudim sefaradim benesikhuyot Romanyah bemeot ha-16 weha-17*, in *Sugyot becheqer yahadut Romanyah: erev yiun*, ... 26.12 1990, Hamakhon lecheqer hatefutzot, Merkaz Goldstein-Goren letoldot hayehudim beRomanyah, Universitet Tel Aviv, 1991, p. 17-35.
- Hes, Simchah ben Yehoshua, *Doresh Tzyon: yklo! mikhtav masa leharav Rabi Simchah zikhrono livrakhah miqehilat qodesh Zolozitz (Galitzyah) leEretz haQedoshah bishnat 5524 (1763) yim hearot achadot udavar el haqoreim; yotze leor meet Chayim Hausdorf, Yitzchak Gosciny, Jerusalem, 5647 (1887) (4, 60 pagini).*
- Iancu, C., *Evreii din România (1866-1919): de la excludere la emancipare*, ed. 3 rev. și adaug., Hasefer, București, 2009 (XVI, 502 pagini).
- Idel, M., *Despre înălțarea sufletului în hasidism*, in *SAHIR*, III, 1998, p. 37-54.
- Idel, M., *18th Century Early Hasidism: Between Europe and Asia*, in *SAHIR*, XII, 2015, p. 49-76.
- Idel, M., *Hasidism: Between Ecstasy and Magic*, State University of New York Press, Albany, N.Y., 1995 (X, 438 pagini).
- Ideles, Gershon ben Eliezer Segal, *Gelilot Eretz Yisrael, yim tirgum leyvrit beshem Igeret Haqodesh*, ediție și introducere de Yitzchak Ben-Zvi, Mossad Harav Kook, Jerusalem, 1953 (91 pagini).
- Ilan, E. – vide: Rosenbaum, L.L.
- Inscriptiile medievale ale României*, vol. 1, *Orașul București*, ed. Alexandru Elian, Editura Academiei, București, 1965 (927 pagini). *Inscripții ebraice*, p. 444-465 (ed.: Lazăr L. Rosenbaum, Athanase Negoită).
- Iorga, N., *Istoria evreilor în țările noastre*, in *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, seria a II-a, tom XXXVI, 1914, p. 166-205.
- Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, București, 2003 (1060 pagini).
- Ivănescu, D., *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, in *SAHIR*, I, 1996, p. 28-50.
- Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, FCER, Centrul de documentare, București, 1986-1999. Vol. 1: *Antichitate-1700*, ed. Victor Eskenasy, 1986 (ed. 2 rev.: 1995). Vol. II, pt. 1: *1700-1750*, ed. Mihai Spielmann, 1988. Vol. II, pt. 2: *1750-1800*, ed. Lya Benjamin, Mihai Spielmann, Sergiu Stanciu, 1990. Vol. III, pt. 1: *1801-1829*, ed. Lya Benjamin, Ladislau Gyemant, 1999. Vol. III, pt. 2: *1830-1849*, ed. Lya Benjamin, Ladislau Gyemant, 1999.
- Kara-Schwartz, I., *Consultațiile rabinice ca izvor istoric*, in *Europa XXI*, 1-2 (1992-1993), p. 166-169.
- Kara-Schwartz, I., *Contribuții la istoria obștii evreilor din Iași*, Hasefer, București, 1997 (124 pagini).
- Kara-Schwartz, I., *Din viața cotidiană a evreilor în Moldova și Țara Românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, in *SAHIR*, III, 1998, p. 55-61.
- Kara-Schwartz, I., *Ekonomik funem yiddishe yisuv in Rumenye bizn sof 18. yorhundert*, in *Bukarester Shrifn*, 3, 1980, p. 97-104.
- Kara-Schwartz, I., *Feodale institutzyes fun de yiddisher bafelkerung in Rumenye (1666-1834)*, in *Bleter far geszikhte*, 12, 1959, Warszawa, p. 153-167.
- Kara-Schwartz, I., *Dy geszykhete gezt wayter*, in *Bukarester Shrifn*, 5, 1982, p. 57-66.
- Kara-Schwartz, I., *Gezelschaftlek un kultur-lebn fun yidn in Rumenye tzwishn 1775-1848*, in *Bukarester Shrifn*, 6, 1983, p. 150-158.
- Kara-Schwartz, I., *O întâlnire la Iași*, in *Revista Cultului Mozaic*, XXII, 425 (15.11.1978), p. 5.
- Kara-Schwartz, I., *Organizarea internă a populației evreiești din Moldova: Breasla Jidovilor*, in *Toladot*, V, 15, 1977, Ierusalim, p. 11-16.

- Kara-Schwartz, I., *Un rabin călător în România anulul 1614*, in *Revista Cultului Mozaic*, XXXI, 616 (1.2.1987), p. 1.
- Kara-Schwartz, I., *Un rabin călător la Galați în anul 1764*, in *Revista Cultului Mozaic*, XV, 238 (1.10.1970), p. 6.
- Kara-Schwartz, I., *Dy yiddishe befelekerung un yir inerlekhe organizatzye biz 1848*, in *Bukarester Shriftn*, 4, 1981, p. 160-172.
- Kara-Schwartz, I., Cheptea, S., *Inscripții ebraice (Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Orașul Iași)*, Academia Română – Filiala Iași, Centrul de istorie și civilizație europeană, 1994 (XXI, 136 pagini).
- Kasvan, A., *Biografia rabinilor din România*, in *Fraternitatea*, VI, 43 (9.1.1884) , p. 342.
- Kerem, Y., *The Sephardic Presence in Romania, Tradition and Modernity*, in *Romania, Israel, France: Jewish Trials; Volume in Honor of Professor Carol Iancu*, Editura Universității din București, 2014, p. 87-106.
- Khoh leChay, in *Hamagid*, XI, 31 (6 Menachem Av 5627 – 7 august 1867), p. 247.
- Kohn, Y.Y., *Primele cărți hasidice din România*, in *Revista Cultului Mozaic*, XV, 240 (1.11.1970), p. 3.
- Kozlowski, B., *Istoricul navei*, Editura Științifică, București, 1960 (404 pagini).
- Leibovici-Laiș, Ș., *Între legendă și realitate: lumea hasidică*, Comitetul pentru activitate culturală iudaică în rândurile evreilor originari din România, Tel Aviv, 1995 (348 pagini).
- Leibovici-Laiș, Ș., *Pagini de istorie a evreilor în „Responsae” rabinice*, in *SAHIR*, II, 1997, p. 48-58.
- Mann, J., *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, vol. 2, *Karaitica*, Ktav, New York, 1972 (ediție fotocopiată a ediției originale, 1935).
- Mateescu, T., *Evreii din orașul Siliștra în timpul stăpânirii otomane*, in *SAHIR*, III, 1998, p. 62-94.
- Medina, Sh. de, *Sheilot weteshuvot meHaRaShDaM*, Defus M.S. Poremba, Lemberg, 5622 (1862). (Ediție fotocopiată: Jerusalem, 2015). 4 volume.
- Melinte, A., *Comunitățile evreiești în orașele Țării de Jos a Moldovei (din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până la sfârșitul secolului al XVIII-lea)*, in *SAHIR*, XII, 2015, p. 11-48.
- Mitican, I., *Evreii din Țirgu Cucului de altădată: câteva aduceri aminte*, Tehnopress, Iași, 2009 (270 pagini).
- Neubauer, A., *Aus des Petersburger Bibliothek: Beitrage und Documente zur Geschichte der Karaerthums und der karaeischen Literatur*, O. Leiner, Leipzig, 1866 (XII, 150, 76 pagini) (Ediție fotocopiată, cu paginație diferită: Ashdod, 2007).
- Papacostea, Ș., *Jews in the Romanian Principalities during the Middle Ages*, in *Shvut*, 16, 1993, p. 59-71.
- Perry, Y., *Legal, Economic and Social Status of Jews in Transylvania in the 17th Century*, in *Shvut*, 16, 1993, p. 85-93.
- Piqas HaQehilot: entziqlopedyah shel hayishuvim hayehudim leman hiwasdam wead leachar Shuat milchemet haolam hashniyah. Romanyah*, ed. Theodor Lavi, Jean Ancel, 2 volume, Yad Vashem, Jerusalem, 1969-1980.
- Pippidi, A., *Juifs et Roumains aux XVIe et XVIIe siècles selon quelques nouveaux temoignages*, in *Études et documents balkaniques et mediterraneens*, 10, 1986, p. 68-85.
- Pippidi, A., *The Mirror and behind it: The Image of the Jew in the Romanian Society*, in *Shvut*, 16, 1993, p. 73-83.
- Pippidi, A., *Mysticisme et rationalisme au Phanar: le cas de Daniel de Fonseca*, in *Hommes et idée du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Editura Academiei / CNRS, Bucarest / Paris, 1980, p. 237-252.
- Rezachievi, C., *Hayehudim benesikhuyot haromanyot beyn hameot ha-15 weha-18*, in *Toldot hayehudim beRomanyah*, vol. 1, Merkaz lecheqer hatefutot al-shem Goldstein-Goren, Universitet Tel Aviv, 2002, p. 31-49.

- Roman, L., *Imigrarea evreilor și situația Provinciilor Românești și a Ungariei (secolele XVIII-XIX)*, in *SAHIR*, VI, 2001, p. 48-107.
- Rosenbaum, L.L., *Divrey ymey yehudey Romanyah, miymey Bayt Sheiny ad shnat 5610 (1850)*, meet: Eliezer Ilan. [Holon]: Hachevra hahistoryt lecheqer toldot yehudey Romanyah, 5746 (1986) (V, 286, XXI pagini).
- Rosenbaum, L.L., *Documente și note privitoare la istoria evreilor din Țările Române, 1476-1750*, București, 1947 (2 fascicule, 97 pagini).
- Rosenbaum, L.L., *Evreii în scrierile lui Constantin Daponte*, in *Balcania*, 5, 1942, p. 421-427.
- Sala, M., *Estudios sobre el judeoespanol de Bucarest*, Universidad Nacional Autonoma de Mexico, 1970 (195 pagini).
- Sanie, S., *Cercetarea cimitirului evreiesc (I) de la Siret: unele considerații metodologice*, *SAHIR*, II, 1997, p. 9-27.
- Sanie, S., *Contribuții la cunoașterea morfologiei stelelor și simbolului funerar iudaic în estul României*, in *SAHIR*, V, 2000, p. 108-118.
- Sanie, S., *Contribuții la cunoașterea morfologiei stelelor și simbolului funerar iudaic în estul României*, in *SAHIR*, VI, 2001, p. 108-118.
- Sanie, S., *Contribuții la cunoașterea morfologiei stelelor și simbolului funerar iudaic în estul României*, in *SAHIR*, VIII, 2003, p. 9-24.
- Sanie, S., *Dănuire prin piatră: monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret*, Hasefer, București, 2000 (315 pagini).
- Scholem, G., *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah 1626-1676*, Princeton University Press, 1973 (XXVII, 1000 pagini).
- Schwarzfeld, E., *Măcelul evreilor sub Mihai Viteazu al Munteniei și Aron Vodă al Moldovei*, in *Anuar pentru Israeliți*, IX, 1886-1887, p. 70-83.
- Schwarzfeld, M., *Ochire asupra istoriei evreilor din România din cele mai vechi timpuri până la jumătatea veacului al XIX-lea*, in *Anuar pentru Israeliți*, X, 1887-1888, p. 19-72.
- Siniol, Raoul: *Momente sefarde*, Comitetul de coordonare al Lojilor Bnei Brith cu originari din România, Jerusalem, 1980 (141 pagini).
- Siniol, R., *Portrete și schițe sefarde*, Comitetul de coordonare al Lojilor Bnei Brith cu originari din România, Jerusalem, 1981 (153 pagini).
- Spielmann-Sebestyen, M., *Abraham Sarsa, prince Gabriel Bethlen, and the 1623 privilege-charter for the Jews*, in *Shvut*, 16, 1993, p. 95-103.
- Stanciu, S., *Structure et organisation des communautés juives depuis leur première forme jusqu'à l'obtention de l'autonomie interne*, in *Shvut*, 16, 1993, p.117-132.
- Streja, A., Schwartz, L., *Sinagoga în România*, Hasefer, București, 2009 (276 pagini).
- Tercatin, B., Herșcovici, L.Z., *Entziqlopedyah leyahadut Romanyah bemeot ha-16 – ha-21*, 3 volume, Mossad Harav Kook, Jerusalem, 2012 (1421 pagini).
- Ungureanu, M.R., *Sfârșitul unei instituții: Hahambașia*, *SAHIR*, II, 1997, p. 68-107.
- Ungureanu, M.R., *Sfârșitul unei instituții: Hahambașia*, *SAHIR*, III, 1998, p. 94-111.
- Waldman, F., Ciuciu, A., *Istории și imagini din Bucureștiul evreiesc*, Noi Media Print, București, 2011 (144 pagini).
- Yaari, A., *Igrot Eretz Yisrael, shekatvu hayehudim hayoshvim baaretz leacheyhem shebegolah miymey Galut Bavel wead Shivat Tzyon shebeyameinu*, Massada, Ramat Gan, 1971 (576 pagini).
- Yaari, A., *Masaot Eretz Yisrael shel olim yehudim miymey habeynayim wead reshit ymey Shivat Tzyon*, Massada, Ramat Gam, 1976 (816 pagini).
- Yaari, A., *Sheluchey Eretz Yisrael: toldot hashelichut mehaaretz legolah mechurban Bayt Sheiny ad hameah hatesha-esreh*, Mossad Harav Kook, Jerusalem, 1977 (XX, 947 pagini).

FILE DIN ISTORIA EVREILOR DIN TÂRGUL SCULENI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Andrei MELINTE

Abstract: The emergence of borough in Moldova since the latter part of the eighteenth century, was an urbanization process that was politically influenced by territorial changes that took place then, and economic needs. One of the principal elements that characterized this process, was social-ethnic side that was marked by the demographics transformation and ethic diversity. Through mentality and port activities, the Jews constituted one of the main elements in this process. An example in this regard have constituted Sculeni, fair arose Moldova in the first half of the nineteenth century, following territorial changes after the Peace of Bucharest in 1812. Like other settlements of this kind, and if the Sculeni borough, Jews have played an important role in the emergence and evolution of this settlement, so we felt that an analysis carried out in this respect he deserved.

Keywords: borough, Sculeni, statistics, Jews, trade.

Târgul sau „târgușorul”¹ de la Sculeni de pe moșia Stânca a vistiernicului Iordache Roset Roznovanu a constituit una dintre principalele așezări cu rol comercial și vamal din Principatul Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. În ciuda lipsei studiilor privitoare la evoluția acestui târg, documentele inedite în mare parte vin să facă lumină în acest fapt cu informații și statistici foarte importante.

Sculenii au făcut parte din categoria târgurilor apărute la începutul secolului al XIX-lea pe moșiile unor particulari, boieri sau mănăstiri. Un aspect interesant pentru ținutul Iași, în ceea ce privește aceste tipuri de așezări este entitatea proprietarului: dacă târgușoarele aflate în vecinătatea Iașilor aparțineau diferitelor mănăstiri, cum este cazul Nicolinei, proprietatea mănăstirii Galata, „târgușoarele” ce se găseau la o oarecare distanță de orașul Iași, reprezentau inițiative ale boierilor în mare parte.

Din punct de vedere administrativ, conducerea târgului Sculeni o deținea un căpitan de târg. Ierarhic, acesta era subordonat boierului, proprietar al moșiei, pe care se găsea târgul. Acest lucru este amintit chiar de Nicolae Roset Roznovanu

¹ Am ales utilizarea acestui termen, deoarece Sculenii apăreau în mare parte a fondurilor de documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea cu denumirea respectivă.

în anul 1829: „Căpitanul acei margini să fie purure om al meu, sub ascultarea Hătmăniei în pricinile atingătoare de margini”².

Trebuie să precizăm faptul că în primii ani ai secolului al XIX-lea, Sculenii din dreapta și din stânga Prutului alcătuiau aceeași localitate. Pe noua linie de frontieră din nordul și răsăritul țării, trasată după cucerirea Basarabiei de către Rusia în anul 1812 au apărut diferite târguri denumite de geografi³ „dublete”. Este și cazul Sculenilor, localitate aflată de o parte și de alta a Prutului⁴. De la această dată, cele două așezări nou formate vor avea o evoluție separată. Acest aspect a fost observat în călătoria sa de Berndt Johan Rosenstrom, care făcea distincție la 1829 între cele două așezări, menționând „târgul nostru Sculeni” și „Sculenii de pe Prut”⁵.

Conform surselor, în anul 1820 „târgușorul” de la Sculeni apărut în preajma podului de pe malul drept al Prutului (*Anexa 1*), înregistra un număr de 30 de evrei proveniți din rândul pământenilor, din care 16 sunt birnici: Măer, Avram Mihail, Naftule Mihail, Medel Mihail, Boroh Mititel, Moise căsap, Avram căsap, Medel harabagiu, Ițic, Boroh Lungu, Avram hagi, Iosip hagi, Avram brat Solomonu, Moise croitor, Iancu ceauș, Marcu haham⁶. Raportându-ne la cifrele din document, reiese că la acea dată evreii constituiau populația majoritară a „târgușorului” nou format, fiind în număr de 30 față de cei 11 locuitori creștini, negustori ce se ocupau cu alijverșul carantinei ce se afla în apropiere⁷. Aceasta din urmă, plasată undeva în nordul târgului, a fost realizată cu rol vamal, cât și ca o măsură împotriva răspândirii epidemiilor de ciumă⁸.

Analizând atent sursa documentară, suntem de părere că majoritatea acestor evrei au venit în perioada 1812-1820, ulterior anexării Basarabiei la Imperiul Rus, participând astfel la formarea micului târg sau a „târgușorului” de la Sculeni în preajma podului și a carantinei enunțate anterior, la inițiativa proprietarului moșiei pe care s-a format târgul respectiv.

Cele mai multe din târgurile și târgușoarele Moldovei, constituite în prima jumătate a secolului al XIX-lea, s-au format în satele cu iarmaroace și târguri periodice devenite, cu sprijinul proprietarilor și al domniei, permanente și ai căror locuitori în parte s-au desprins treptat de activitățile sătești⁹.

² Documente privitoare la istoria economică a României, nr. 77, 133.

³ Tufescu, 1942, 95.

⁴ Negruți, *Structura demografică*, 1997, 11.

⁵ Călători străini sec. XIX, II, 382.

⁶ *Catagrafia Vistieriei*, 2013, 132.

⁷ *Catagrafia Vistieriei*, 2013, VIII.

⁸ Lahovari, 1902, 362.

⁹ Negruți, *Structura demografică*, 1997, 9.

Din punct de vedere juridic, recunoașterea de drept a târgului era legată de respectarea formală a unor condiții prevăzute în hrisovul domnesc. Se sublinia de asemenea, faptul că prin înființarea noilor târguri se avea în vedere și o creștere a veniturilor Visteriei. În privilegiul domnesc acordat titularului se fixau atât ziua târgului săptămânal, cât și numărul iarmaroacelor anuale¹⁰. Acestea din urmă se alegeau în zile de sărbătoare.

Ținerea de iarmaroace și târguri săptămânale desfășurate la cererea proprietarului moșiei respective, avea două aspecte importante: bunăstarea proprietarului respectiv și creșterea importanței localității respective sub aspect comercial.

Astfel a fost și în cazul târgului Sculeni, în hrisovul de întemeiere a târgului se mai hotăra și ținerea a 12 adunări de iarmaroace și a unei zile de târg săptămânale¹¹.

În cazul Sculenilor, ziua de târg săptămânală avea loc de obicei duminică¹².

Iarmaroacele se țineau la date fixe, dinainte știute. La 24 mai 1834 erau hărăzite la Sculeni 12 adunări de iarmaroace anuale, încuviințându-se cererea „dumnealui vist. Nicolae Roset Roznovanu pentru regularisirea di iarmaroace de la moșia dumisale Sculeni”. Datele coincideau cu anumite sărbători: Sf. Nicolae (6 decembrie), Bobotează (6 ianuarie), Sf. Haralabie (10 februarie), Sf. Evdochia martira (1 martie), Sf. Maria Egipteanca (1 aprilie), Sf. Proroc Ieremia (1 mai), Sf. Onufrie (12 iunie), Sf. Procopie (8 iulie), „zăt” (1 august, 1 septembrie) și Sfinții fără de arginți (1 noiembrie), „care iarmaroace i-ar fi de mezat afară de zălili de târg ce ar fi obicină la târgușor(ul) Sculeni în fieștecare duminică”¹³. Privighetoriul de târg avea sarcina să cerceteze eventualele abuzuri sau încălcări ale regulilor impuse de Visteria Moldovei în desfășurarea activității din iarmaroacele și târgurile ținute aici. Isprăvnicia ținutului Iași avea datoria de a informa conducerea târgului prin așa-numitele rapoarte despre hotărârile adoptate de visterie.

La acest ansamblu, un rol important l-a avut și populația alogenă, în special cea evreiască. Din motive economice și demografice, domnia a sprijinit așezarea locuitorilor străini și a celor autohtoni pribegiți peste hotare. În cazul evreilor, atragerea și acceptarea lor s-a datorat dorinței autorităților de a crește numărul contribuabililor, cât și potențialului lor comercial prin activitățile pe care le desfășurau¹⁴.

¹⁰ Ciurea, 1970, 41.

¹¹ *Documente privitoare la istoria economică a României*, II, 1960, nr. 51, 84.

¹² *Documente privitoare la istoria economică a României*, II, 1960, nr. 178, 273.

¹³ Arhivele Naționale Iași (se va cita ANI), Fond Isprăvnicia ținutului Iași, 1009/1834, f. 9.

¹⁴ Ivănescu, 2002, 57.

Prezența evreiască la Sculeni este atestată încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, într-un tabel privind veniturile și cheltuielile la Divanul Domnesc pe anii 1771-1773, realizat cel mai probabil de armata rusă, printre cei 15 birnicii trecuți găsim și pe Iosăp jidov¹⁵.

După proveniența lor, aceștia erau împărțiți în două categorii: cei veniți din țara de origine și care aveau naționalitatea statului respectiv și cei protejați, proveniți din rândul pământenilor¹⁶. În documentele vremii, evreii sunt trecuți separat, făcându-se astfel distincție între cele două categorii.

Dacă în anul 1820¹⁷ „târgușorul” Sculeni avea aproximativ 16 evrei care plăteau bir, câțiva ani mai târziu, în anul 1829, erau 20 de evrei birnici¹⁸, iar un an mai târziu, în noiembrie 1830¹⁹, în *Vidomostie de însemnare(a) numerelor trepelor cum să află în târgușorul Sculeni după cum arată în gios (Anexa 2)* găsim un număr de 35 de evrei orândari care plăteau bir²⁰. Putem remarca o dublare a numărului evreilor plătitori de bir în perioada 1820-1830, de la 16 la 35 de membri. Raportându-ne la numărul evreilor birnici pe baza informațiilor ce reies din documente pentru perioada 1820-1830, putem evidenția faptul că numărul acestora a avut o evoluție lentă pentru perioada 1820-1829 cu aproximativ 4 persoane, de la 16 la 20 de persoane, urmată de o creștere bruscă în decursul unui an cu încă 15 persoane. Considerăm că acest lucru a fost impulsionat de situația economică favorabilă după tratatul de la Adrianopol, cât și de dorința autorităților statului de a mări cât mai mult populația plătitoare de bir.

Creșterea numărului evreilor a continuat, sursele documentare evidențiind acest aspect. În *Tăblița jidovilor din târgușorul Sculeni la 1845*²¹ (Anexa 3) se poate observa numărul dublu al evreilor la această dată, de aproximativ 75 de persoane, față de 35 de membri la 1830. De asemenea, printre aceștia sunt și 10 văduve, un număr destul de mare raportat la numărul total al evreilor. Îi regăsim printre birnici pe „jidovii hrisovoliți ci sunt raie” trecuți la 1830 pe: Leiba Burahaș, Meer pătatul, Faibiș Leibovici (Anexa 4) etc²². Trebuie precizat faptul că recensământul din anul 1845 cuprinde atât pe evreii raiele, cât și pe cei sudiți, ultimii fiind incluși în listă și nu separat ca în statisticile de la 1830. Din

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (se va cita ANIC), Colecția microfilme URSS, fond 293, nr. 253, c. 573.

¹⁶ Stela Mărieș, 1975, 1673.

¹⁷ *Catagrafia Visteriei*, 2013, 132.

¹⁸ *Catagrafia fiscală*, 2009, 61.

¹⁹ Dintr-o altă statistică mai detaliată din același an, de data aceasta în luna august reieșea un număr de 37 „jidovi hrisovoliți ci sunt raie” (ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 8).

²⁰ ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 203/1830, f. 17.

²¹ ANI, Visteria Moldovei, 301/1845, f. 5.

²² A se vedea ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 8.

document, reiese de asemenea, faptul că majoritatea evreilor aveau o locuință a lor sau cu chirie, ceea ce ne oferă informații prețioase privind statutul lor social.

Într-o statistică din 1851, ce face referire și la numărul total al evreilor din orașele și târgurile moldovenești, în dreptul târgușorului Sculeni găsim un număr de 39 de birnici. Raportându-ne la orașele și târgurile ce se găseau la acea dată în ținutul Iași, ca număr al evreilor, Sculenii se situau pe locul 4 după orașul Iași, Târgu Frumos și Podul Iloaiei, dar înaintea târgului Zaboloteni sau a Târgușorului Nicolina, unde se găseau 19, respectiv 8 evrei²³.

Cifrele ce reies din documente ar trebui interpretate cu aproximație, datorită mobilității acestora într-un timp foarte scurt, interesele economice jucând un rol hotărâtor în acest fapt. Aceste date erau relative și depindeau de modul în care persoanele ce se ocupau cu recenzarea aplicau instrucțiunile referitoare la această problemă²⁴.

Pe lângă condicile și cataografiile publicate, fonduri de documente, una dintre sursele importante referitoare la evreii din târgul Sculeni o constituie și *Catastiful frăției sacre (Chevra Kedoša) din Sculenii Noi, din anul mozaic 5590 (1830)* fiind scris în idiș. El numără un număr de 74 de file, cuprinzând un statut al evreilor din târgul Sculeni cu 21 de puncte²⁵, un regulament de organizare²⁶, diferite meditații²⁷ și lista membrilor frăției respective²⁸. La sfârșitul acestui Catastif găsim câteva notițe date din 1837 despre o fetiță de 7-8 ani „care și-a pierdut fecioria dintr-un accident”. Acest lucru s-a consemnat pentru a se ști la nunta ei. Acesta era un obicei vechi de a se trece în catastiful frăției sacre astfel de fapte²⁹. Tot la finalul catastifului găsim o listă de ceauși stagiați³⁰. Sursa respectivă are o deosebită importanță dacă este să ne raportăm la comunitatea evreiască din Sculeni privită din interior, cât și la organizarea acesteia.

În prima parte a secolului al XIX-lea, supușii străini locuiau în cea mai mare parte în târgurile și orașele Moldovei. Din punct de vedere juridic, acestora le era interzisă achiziționarea proprietăților imobiliare în Moldova³¹.

La 1820, pe lângă evreii proveniți din rândul pământenilor pomeniți anterior, în categoria evreilor sudiți rusești găsim un număr de 13 persoane: Bercu jidov, Iuncăiu jidov, Ițic slugă, Iosîp butnar jidov, Mihăil jidov, Naftule,

²³ Negruți, *Negustorii și meșterii*, 1997, 150.

²⁴ Văcaru, 2012, 446.

²⁵ *Catastiful Frăției Sacre*, f. 5 v – 7 v.

²⁶ *Catastiful Frăției Sacre*, f. 8 v – 9 v.

²⁷ *Catastiful Frăției Sacre*, f. 10 r – 12 v.

²⁸ *Catastiful Frăției Sacre*, f. 12 v – 13 v.

²⁹ *Catastiful Frăției Sacre*, f. 72 v.

³⁰ *Catastiful Frăției Sacre*, f. 72 r.

³¹ Văcaru, 2014, IX.

Solomonu, Belghiu, Marcu crâcimar, Lupu chitar, Avram șufar, Avram Leiba șufar, Dănilă șufar. La sudiți nemțești este trecut Aronu jidov³².

În pofida tratatelor, firmanelor și a hrisoavelor domnești care prevedeau acest lucru, ei stăpâneau sau dețineau cu bezmen diferite bunuri imobiliare în Principat, fie prin achiziționarea direct de la proprietar, fie prin donație³³. Căsătoria cu o localnică era o altă modalitate prin care sudiții intrau în posesia proprietăților și a diferitelor moșii³⁴. În această categorie se găseau la 1824 Abraham Diimant³⁵ și Mortco Șlomovici³⁶ ce aveau case „de veci” în târgul Sculeni. Prin căsătoria cu o pământeancă, aceștia puteau deține case de veci la Sculeni, în același loc cu dughenile unde își desfășurau activitățile comerciale.

Treptat, numărul și diversitatea acestora au crescut, sursele documentare ilustrând acest lucru. Din statistica populației orașelor și târgurilor din Moldova de la 1829, reiese faptul că în Sculeni erau 10 supuși străini, fără a li se menționa naționalitatea³⁷.

În ceea ce-i privește pe evreii nemțești din „târgușorul” Sculeni, dacă la 1820 figura doar unul singur³⁸, zece ani mai târziu, în august 1830 erau înregistrați 5 membri³⁹, iar în noiembrie același an în *Vidomostia de dugheni aflătoare prin târgușoarele acestui ținut (Iași) (Anexa 5)* să găsim 11 persoane de același fel⁴⁰. O parte din aceștia îi întâlnim și într-o listă privitoare la darea fumăritului din anul 1831 de la proprietarii de dugheni și cârciumi din Sculeni⁴¹. Putem observa mobilitatea remarcabilă a acestora care în decursul câtorva luni, în anul 1830, și-au dublat numărul.

Odată cu creșterea numărului supușilor străini francezi și austrieci în Moldova, s-a observat că ei erau atrași de localitățile pe care nu le mai văzuseră⁴². Astfel a fost și cazul Sculenilor, la 1832 în carantina Sculeni, existau într-o listă de taxe 1 supus francez și 4 austrieci cu o datorie totală de 168 lei și 81 de bani⁴³. Date despre aceștia din urmă aflăm în anul 1824, când îl găsim pe Aron Rozental, matrapaz de meserie, ce avea pe loc cu bezmen o dugheană de

³² *Catagrafia Visteriei*, 2013, 132.

³³ Mărieș, 1975, 1673.

³⁴ Mărieș, 1975, 1680.

³⁵ *Documente statistice*, II, 1997, nr. 261, 136.

³⁶ *Documente statistice*, II, 1997, nr. 118, 321.

³⁷ *Catagrafia fiscală*, 2009, 61.

³⁸ *Catagrafia Visteriei*, 2013, p. VIII.

³⁹ ANI, *Isprăvnicia ținutului Iași*, 203/1830, f. 17.

⁴⁰ ANI, *Isprăvnicia ținutului Iași*, 224/1830, f. 7 v.

⁴¹ ANI, *Isprăvnicia ținutului Iași*, 266/1831, f. 12.

⁴² Văcaru, 2012, 449.

⁴³ ANI, *Isprăvnicia ținutului Iași*, 394/1832, f. 40 v.

veci⁴⁴, în anul 1830 pe Carman Herșcovici și Herșcu Arcovici, ambii rachieri⁴⁵, nu în ultimul rând, în anul 1833 găsim date despre un Marco Igolnișter, crâșmar de meserie, venit dintr-o localitate din Galiția⁴⁶. De asemenea, în statistica din 1845 îi găsim pe: Nota Cerenfel, Marcu Golnișter și Iancu Croitoriu⁴⁷.

Ca în fiecare dintre așezările urbane și semi-urbane moldovenești, urmărind sursele documentare, putem evidenția diversitatea ocupațională a evreilor.

În urma adoptării Tratatului de la Adrianopol din 1829, prin care se desființa monopolul otoman asupra comerțului exterior impus teritoriilor aflate sub dominația sa, erau îmbunătățite exporturile în Principatele Române. Fluxurile de capital venite prin intermediul acestora au atras un important număr de comercianți și negustori din afara granițelor, mai ales evrei din Rusia și Galiția⁴⁸. Prin situarea la una din principalele granițe ale țării, târgul Sculeni a atras astfel de negustori, statisticile după anul 1829 evidențiind creșterea numărului acestora. Din perioada Evului Mediu, negustorii evrei au avut ca principale activități comerțul și cămăta, reușind să înlăture până la mijlocul secolului al XIX-lea concurența negustorilor moldoveni, armeni și greci⁴⁹.

Îi întâlnim astfel în micile lor prăvălii, vânzând diferite produse de strictă necesitate locuitorilor: tutun, bumbac tors, orez, sare, dohot, frânghii, aramă, fier, oale și produse de vestimentație⁵⁰. Mare parte dintre negustorii evrei aflați în „târgușorul” Sculeni își desfășurau activitatea în dughenile luate cu chirie (bezmen) de la proprietarul moșiei, acestea fiind făcute „cu însăși a dumisale cheltuială”⁵¹. Monopolul dughenelor, al scaunelor de carne și al băuturii, ca și folosirea morilor, pădurilor și brudina podurilor rămăneau asigurate proprietarului moșiei pe care se găsea târgul⁵². În lista dughenelor de la 1830, Sculeni apar cu 36, similar cu numărul celor din Târgușorul de peste Nicolina, dar mai mare decât la Ștefănești, unde erau aproximativ 28 de dughene⁵³.

Una dintre ramurile comerciale importante încă din perioada Evului Mediu în Moldova a fost industria alcoolului, aceasta aducând venituri serioase atât negustorilor, stăpânilor de moșii, cât și domniei. Astfel, în diferite sate și târguri moldovenești s-au înființat velnițele, locurile unde se producea alcoolul. Ca materie primă în producția acestuia erau folosite grânele, drept urmare, începând

⁴⁴ *Documente statistice*, II, nr. 444, 227.

⁴⁵ ANI, *Isprăvnicia ținutului Iași*, 224-1830, f. 14.

⁴⁶ Văcaru, 2014, 221.

⁴⁷ ANI, *Visteria Moldovei*, 301/1845.

⁴⁸ Văcaru, 2014, IX.

⁴⁹ Negruți, *Negustorii și meșterii evrei*, 1997, 138.

⁵⁰ Iorga, 1914, 178.

⁵¹ *Documente privitoare la istoria economică a României*, II, 1960, nr. 51, 85.

⁵² Filitti, 1985, 377.

⁵³ Rădvan, 2014, 156

cu sfârșitul secolului al XVIII-lea s-a trecut la intensificarea producției acestora⁵⁴. În urma creșterii prețului rachiului, se consumau cantități importante de porumb. S-a ajuns astfel în anul 1830 ca recolta acestuia să fie insuficientă pentru asigurarea hranei populației⁵⁵.

Acest tip de comerț a fost practicat și de negustorii evrei, domnia încurajând activitatea lor, atât pentru a ajuta la dezvoltarea unor târguri, cât și din motive financiare pentru a spori venitul ce intra la Vistieria țării. În ciuda faptului că nu puteau poseda moșii, din poruncile domnului Moruz din mai 1804 reiese faptul că aceștia nu erau opriți de la „oranda băuterei”⁵⁶. În cârciumile lor îndeletnicindu-se cu vinderea vinului, a rachiului sau a berii, unii dintre ei având și velnițe⁵⁷.

În cataografiile și statisticile referitoare la „târgușorul” Sculeni, nu reiese existența unei velnițe. Au existat însă negustori evrei ce aveau ca principală activitate în micile lor dughene, vânzarea băuturilor alcoolice. Cu siguranță, aceștia erau implicați și în exportul de cereale, materia primă necesară activității pe care o desfășurau.

Trebuie precizat faptul că această activitate era una profitabilă, majoritatea dughengiilor din „târgușorul” Sculeni dețineau băuturi alcoolice (vin și rachiu)⁵⁸. Astfel, dacă la 1820 găsim un singur evreu ce se ocupa cu negoțul băuturilor alcoolice, în *Vidomostia de dughenile aflătoare în târgușoarele acestui ținut la 1830* îi întâlnim pe: Solomon Diiamant, Sura lui Avram Diiamant și pe Haim Cozman, toți evrei veniți din Imperiul Rus⁵⁹. Numărul acestora a crescut treptat de la unul singur, Marcu crâcimar, întâlnit în Catagrafia din 1820⁶⁰ la 13 rachieri și 3 crâșmari în anul 1845⁶¹. În acest sens, putem remarca și activitatea unora din supușii austrieci, evrei la origine: Mortco Șlomovici⁶², Carman Herșcovici sau Herșcu Arcovici, toți rachieri⁶³.

În afară de negoțul cu alcool, evreii din Sculeni mai aveau și alte activități, sursele documentare arătând acest lucru. În Catagrafia de la 1820 privitoare la „târgușorul” Sculeni, găsim înscrisă ocupația doar la o parte dintre evrei. Aceștia erau: casapi (2), harabagii (1), croitori (1), ceauș, hagi (2), haham (1), șufari

⁵⁴ Gonța, 1971, 145.

⁵⁵ Istrate, 1973, 201.

⁵⁶ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, I, 1855, 525.

⁵⁷ Iorga, 1913, 182.

⁵⁸ ANI, Ispravnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 7 v. -8.

⁵⁹ ANI, Ispravnicia ținutului Iași, 224-1830, f. 13 v.

⁶⁰ *Catagrafia Visteriei*, 2013, 132.

⁶¹ ANI, Visteria Moldovei, 301/1845, f. 5.

⁶² *Documente statistice*, II, 1997, nr. 118, 321.

⁶³ ANI, Ispravnicia ținutului Iași, 224-1830, f. 14.

(3), chitar (1), catargiu (2), cârciumar (1), bacal (2) și burlaci (4). La celelalte persoane din listă le sunt menționate doar numele și originea⁶⁴.

În ceea ce-i privește pe evreii nemțești, mențiuni privind activitățile acestora aflăm din *Vadomostia de dugheni aflătoare prin târgușoarele acestui ținut (Iași)* din anul 1830. Pe lângă Solomon Diamat, Sura lui Avram Dimat, Haim Cozman, Marcu Iosovici, amintiți anterior, documentul îi înfățișează pe Faibiș cumnat(ul) lui Solomon, Iancu Botușunii și Avram Fenchel care țineau băcălii, și pe Cuina lui Aron ce comercializa oale⁶⁵. Spre deosebire de catagrafia din 1820, acum datele referitoare la negustori conțin mai multe informații cuprinzând atât starea din care fiecare făcea parte, cât și ocupația. Principalul rol era exercitarea unui cât mai bun control fiscal atât la nivelul Isprăvniceii Iași din care Sculenii făceau parte, cât și pentru Vistieria Moldovei.

Tot în anul 1830, de data aceasta în rândul evreilor supuși pământeni găsim: 10 cârciumari, 6 care fac negustorii afară, 2 casapi, 4 bacali și un negustor care ține han în casa hahamului⁶⁶.

Succesul de care se bucurau negustorii evrei nu era pe placul breslelor de negustori autohtoni. Acest lucru rezultă din „necontenitele jalobe” trimise de aceștia Departamentului de Finanțe în care se plâneau „de asupririle ce suferu de la sudiți și jidovi, pentru că aceștia întinzându-se cu uneltirea meseriilor și a neguțitoriilor în toate breslele au cuprins cea mai mare parte a folosurilor lor”⁶⁷.

În relația dintre conducerea târgului și negustorii evrei au existat și unele disensiuni. În anul 1834, Nicolae Roset Roznovanu ia măsuri de îndepărtare a unor evrei din Sculeni, aceștia fiind acuzați de furt⁶⁸. Ținând cont că în același timp a făcut cerere pentru ținerea iarmaroacelor, putem bănuî o neînțelegere între acesta și evreii din Sculeni care aveau o importantă influență în desfășurarea activității în cadrul târgurilor și iarmaroacelor de aici. În ciuda acestor măsuri restrictive, perioada 1831-1838 a constituit vârful venirii evreilor în orașele și târgurile moldovenești⁶⁹. Astfel în *Tăblița jidovilor din târgușorul Sculeni la 1845*, printre meseriile exercitate de evrei, enumerăm: 8 harabagii, 13 rachieri, 5 croitori, 5 cu amănunta, 2 hahami bătrâni nevolnici⁷⁰. Analizând aceste date, putem remarca că odată cu creșterea populației în rândul evreilor, s-au diversificat și ocupațiile acestora.

⁶⁴ *Catagrafia Visteriei*, 2013, 132.

⁶⁵ ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 7 v.

⁶⁶ ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 7v. -8.

⁶⁷ *Manualul Administrativ al Moldovei*, II, 1855, 41.

⁶⁸ ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 1234/1834, f. 1.

⁶⁹ Ivănescu, 2002, 67.

⁷⁰ ANI, Visteria Moldovei, 301/1845.

După cum am precizat anterior, industria alcoolului aducea venituri importante evreilor, acest lucru fiind vizibil prin numărul mare al negustorilor de acest gen întâlnit în documente. În ceea ce-i privește pe evreii sudiți rusești, ei erau scutiți de plata dărilor, folosindu-se de pașapoartele ce le aveau⁷¹.

Unul din negustorii din afară este Moșcu Roș pe care îl întâlnim și în lista dughengiilor de starea a III-a din 1831, care datorează câte 50 de lei pe an din negoțul făcut în afară⁷². Din același document aflăm că erau 18 dughengii care datorau 50 de lei anual și 7 trecuți cu 60 de lei, toți făcând parte din cea de-a III-a stare⁷³.

În *Tabla pentru împlinirea dărilor de la negustorii și meșterii patentari cu calfele lor și jidovii de prin târguri, pe sfertul I-ii 1839* găsim pentru târgușorul Sculeni 35 evrei pământeni care au a da 393,90 lei și 4 evrei supuși străini care au a da 60 lei⁷⁴.

Pe lângă plata birului, evreii pământeni mai datorau o taxă, *ajutorința*. Aceasta reprezenta un bir suplimentar plătit de negustorii ce țineau dughene, care se plătea de două ori pe an, de obicei vara și iarna, în Moldova în secolul al XVIII-lea⁷⁵. Bazându-ne pe sursele documentare de primă mână vom face comparații cu situația evreilor din principalele târguri ale ținutului Iași, din a căror categorie fiscală Sculenii făceau parte: Târgușorul Nicolina și Ștefănești. Chiar dacă locuitorii din Sculeni sau Târgușor datorau aceeași sumă individuală pe fiecare stare, diferența se făcea la numărul de birnici pe fiecare stare. Astfel dacă la Ștefănești avem 15 birnici de starea a I-a, la Sculeni avem 8 și în Târgușorul Nicolina 7. La starea a II-a cele mai multe persoane sunt înregistrate în Sculeni (9), urmat de Ștefănești cu 8 și Târgușor cu 5. La acesta din urmă nu găsim însă niciun birnic la starea a III-a, la Ștefănești sunt 8 birnici ce datorează ajutorință iar la Sculeni 15. Rezultă astfel o sumă a ajutorinței la trecerea anilor 1829-1830, de 210 lei în dreptul Târgușorului Nicolina, 392 lei și 25 de bani la Sculeni și suma enunțată anterior la Ștefănești de 465 lei și 65 de bani mai mare cu aproximativ 73 de lei față de cea de la Sculeni și 255 de lei de cea de la Târgușor⁷⁶. Un alt aspect interesant este că spre deosebire de Târgușor și Ștefănești, unde predominau birnicii de starea I, în Sculeni majoritari erau cei de starea a III-a.

⁷¹ *Manualul Administrativ al Moldovei*, tom. II, 42.

⁷² ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 339/1831, f. 17.

⁷³ ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 339/1831, f. 17 v.

⁷⁴ *Izvoare statistice*, 2011, 74.

⁷⁵ Scriban, 1939, 82.

⁷⁶ ANI, Colecția Litere, T/21, f. 102 v.

O altă variantă de bir suplimentar, de data aceasta pe lefurile boierilor a reprezentat-o în prima jumătate a secolului al XIX-lea, răsura⁷⁷. Din *Tăblița de banii răsurilor agiutorinței dughenelor din târgușoarele acestui ținut (Iași)* din februarie 1830 rezultă că aceasta avea o valoare individuală mult mai mică decât a ajutorinței. Astfel, fiecare persoană de starea I datora 5 lei și 30 de bani, birnicul de starea a II-a datora câte 3 lei și 45 de bani iar cel de starea a III-a între 1 leu și 67 de bani și 1 leu și 69 de bani. La starea întâi găsim un număr de 8 persoane, la starea a II-a găsim 9 persoane, iar cea de-a treia stare cuprinde un număr mai mare de evrei de 15 persoane⁷⁸.

Concluzionând, putem arăta faptul că importanța evreilor în cadrul târgușorului de la Sculeni s-a manifestat mai mult sub aspect comercial, și mai puțin sub aspectul meșteșugurilor și din punct de vedere cultural și edilitar. Dacă este să ne raportăm la târgurile din ținutul Iași din acea perioadă toate aceste elemente erau mai vizibile în cazul Ștefăneștilor sau a Podului Iloaiei.

⁷⁷ Scriban, 1939, 1099.

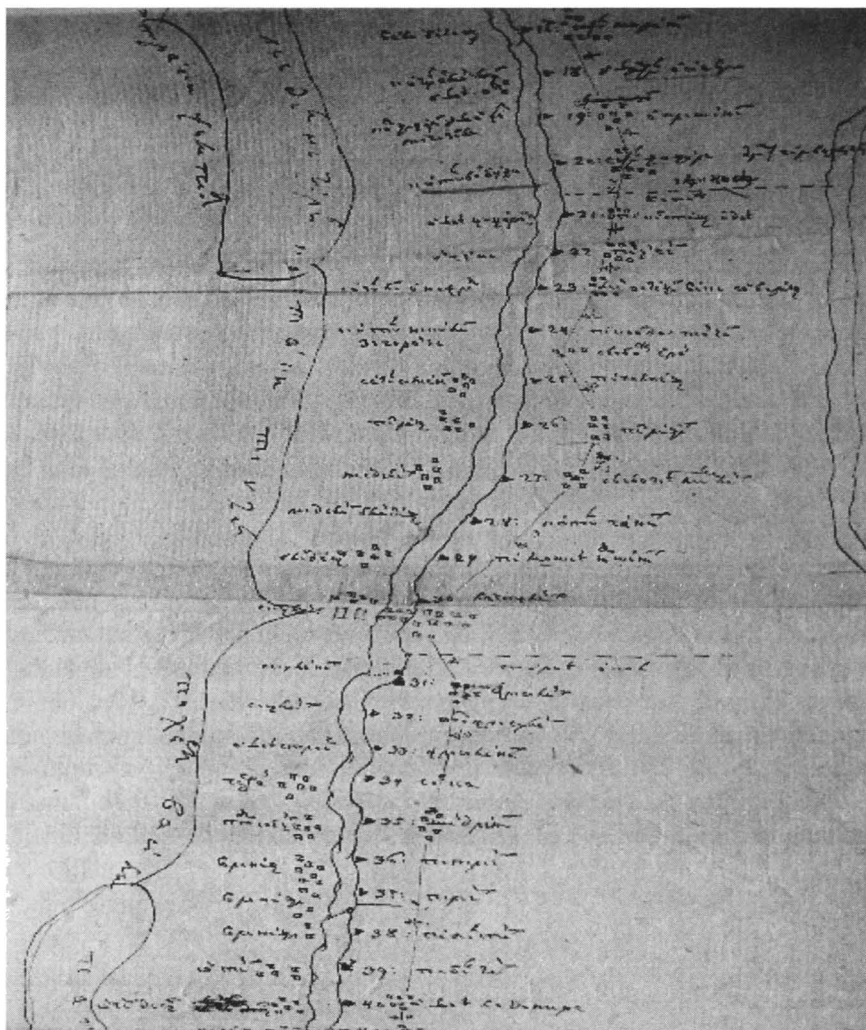
⁷⁸ ANI, Colecția Litere, T/22, f. 91-91 v.

ANEXE

Anexa 1

Podul de la Sculeni

ANI, Documente, 1006/103, f. 1.

Anexa 2

**Vidomostie de însemnare(a) numerelor trepele ce să află în târgușorul
Sculeni după cum arată în gios (25 august 1830)**

ANI, Isprăvnicia Ținutului Iași, dosar 203/1830, f. 17.

Nr. lor	Nr. caselor	
+6	6	Birnici creștini
+1	-	Sârbi
+4	4	Breslași ficioni boierești
+2	-	Sudiți moldoveni
+5	5	Jidovi sudiți nemțâști
+35	41	Jidovi birnici cu 3 văduvi
+2	2	Țigani
5	3	Cărămidari fără bir
1	1	Lucrători de pocită breslași
+11	5	Surugii de la pocită slujitori
24	21	Podari cu un vâtav
96	80	Adică nouăzeci și șase nume și optzeci case
89		Suflete parte femeiească
21		Suflete parte bărbătească fără de birla arătații 96
4		Suflete parte femeiească

Total = 210

Anexa 3

**Tăblița jădovilor aflători cu locuința în târgușorul Sculeni, propieta(tea)
dum(alui) vi(s)t(iernicului) Neculai Roset Roznovan(u), 1845**

ANI, Visteria Moldovei, 301/1845, f. 1 r- 7 v.

Numărul casălor și a dughenilor	Numele și porecla	Meseria ce uneltește fieștecare	Racle	Sudiți	Bătrâni nevolnici	Văduvile	Luare aminte
1	Avrămuță Pascariu	precupeț	1				casa lui
6	Moișă Ioine	harabagiu	1				tij
7	David Cioară	cotariu	1				tij
9	Șefra Leizărovici	-				1	casa cu chirie
10	Ili orândariu	cu amănunta	1				tij
11	Șuba văduva	-					-
12	Bercu sacagiu	fără dare și sacagiu			1		casa lui, și nu ofică
20	Hala văduva	-				1	-
21	Nota Cerenfel	harabagiu		1			casi cu cărți și supus austriac după patenta 1281 din 1845
23	Iosăp Croitoriu	croitoriu	1				casa lui
28	Revin Șoltoiu	cu amănunta	1				tij
30	Froim Roșu	harabagiu	1				tij
-	Baci văduva	-				1	-
-	Avram David	haham			1		însurățel, casa cu chirie și plin de patimi
31	Naftule Rubinovici	fără spiculații			1		surpat cu totul
32	Lupu cumnat a lui Marcu Ianculovici	harabagiu	1				casa lui

Numărul casălor și a dughenilor	Numele și porecla	Meseria ce uneștește fieștecare	Raele	Sudiți	Bătrâni nevolnici	Văduvile	Luare aminte
33	Ana văduva	-				1	-
35	Avram chitariu e și hangiu	rachieru	1				casa lui
36	Zisu Roșu	tij	1				tij
37	Șmerle Brel	tij	1				însurășel, cu chirie
-	Rubin a lui	harabagiu	1				casa cu chirie
38	Leiba Burahaș	crășmariu	1				dugheana lui
38	Meer Mihul	crășmariu	1				dugheană cu chirie
39	Ștrul Stoleriu Bejenariu	stoleriu	1				casa lui
-	David Leiba	pecariu	1				casă cu chirie
40	Ili Moșcovici	rachieriu	1				însurășel, casă cu chirie
-	Moșcu Strulovici	prepuț	-		1		casa cu chirie, și în spital bolnav și cu totul neputincios
41	Moșcu Roșu	harabagiu			1		casa lui, și cu ciolanele stricate în trup
-	Leiba ginerele lui Roș	rachieriu	1				dughiană cu chirie
42	Avram Naftule	tij	1				casa lui
43	Leiba Naftulovici	cu amănunta	1				tij
-	Mendel hahamu	haham			1		în casa cu chirie și trecut cu v(ă)rsta

Numărul casălor și a dughenilor	Numele și porecla	Meseria ce unelteste fleștecare	Raele	Sudiți	Bătrâni nevolnici	Văduvile	Luare aminte
44	Lupu Iazicovici	rachieriu	1				casa lui
45	Faibiș Leibovici	tij	1				tij
-	Zăgle Leibovici	slugă	1				-
46	Marcu Hascalovici	rachieriu	1				casa lui
47	Moisi Cioară e și ciocliu	staroste	1				tij
48	Aron Cibotariu	cibotariu	1				tij
49	Manașcu Moșcovici, harabagiu	harabagiu	1				tij
50	Avram Agachii	tij	1				tij
51	Marcu Davidovici	croitoriu	1				tij
-	Șmil Moșcovici	făr(ă) spiculații			1		neputincios
52	Froim Croitoriu	croitoriu	1				casa lui
53	Iosăp zăt	harabagiu	1				tij
-	Paisa văduva	-				1	-
54	Ițic Stoleriu	stoleriu	1				casa lui
55	Haim Horovici	rabin			1		bătrân nevolnic
56	Ianchel Balaș	rachieru	1				casa lui
-	Balaș văduva	-				1	-
57	Tiba văduva	-				1	-
58	Iancu sin Iosăp	Cu amănunta	1				casa lui
59	Aron Leiba, croitoriu	croitoriu			1		tij, și cu picioarele umflate și pătimaș
60	Lupu Croitoriu	tij	1				însurățel, casa lui
61	Moisi Iosopici	tij	-		1		tij, și cu arici la un picior
62	Leiba Cander	cu amănunta	1				casa lui
63	Herșcu Licfec	fără spiculație			1		trimis cu vruta și

Numărul casălor și a dughenilor	Numele și porecla	Meseria ce uneltește fieștecare	Raele	Sudiți	Bătrâni nevolnici	Văduvile	Luare aminte
							surd din asămine
64	Marcu Golnișer	croitoriu		1			casa lui, și supus austri- cesc după patenta nr. 470 din 1845
65	Meer a lui Daden	rachieriu	1				casa cu chirie
66	Șlim Haimovici	lipscan	1				dugheana și casa lui
67	Iosăp Herș(cu)	cărămidari u	1				casa lui
-	Sura văduva					1	-
74	Iocle Zeiminovici	vin și rachiu	1				cu chirie
75	Iancu Idel	vin și rachiu	1				tij
77	Carp Landel e și dascălu	rachieriu			1		casa lui, și cu mâna dreaptă stricală
78	Ieazdrail Henge	cu amănunta	1				casa lui
79	Baruh Gerștinovici	rachieriu	1				tij
80	Șmeer Leibovici, pescariu	rachier și pescariu	1				cu chirie
-	Sura Dica	-				1	-
81	Meer Pătat	orândariu			1		casa lui și cu trupul plin de râie
82	Avraam Fincher	cherestegi u	1				tij, casa lui
85	David Rabinovici	cu amănunta	1				casa lui
86	Iancu Cibotariu	casap		1			supus austri- cesc cu

Numărul casălor și a dughenilor	Numele și porecla	Meseria ce uneltește fieștecare	Raele	Sudiți	Bătrâni nevolnici	Văduvile	Luare aminte
							patenta din 1845 no. 6817
87	David Pătatu	cu amănunta	1				casa lui
88	Avram Leiba Hascovici	rachieriu	1				tij
-	Zelman Ianculovici	tij	1				tij
			49	3	13	10	Adică patruzăci și noă jidovi raele, trei sudiți, treispizăci bătrâni nevolnici și zăci văduve, iar peste tot no. Acestora alcătuiesc șaptizăci și cinci

Anexa 4

Vidomostie de toate dughenile din Sculeni la 1830 (18 noiembrie)
Vadomostia de dugheni aflătoare prin târgușoarele acestui ținut (Iași)

Jidovii hrISOvolIți ci sânt raie (supuși pământenI)
ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 8.

Starea I	Starea a II-a	Starea a III-a	Numele	Ocupație
1			Lupu Calucan	ține rachiu cu bute
1			Buruhaș Leiba	Ține vin
1			Ionle zât Bălașa	Ține căsăpii
	1		Meir untariu	Ține rachiu
	1		Meir Botoșini	Ține bacalii
	1		Meer pătatul	Ține rachiu
	1		Leiba berar	Ține bacalii
	1		Iosăp ginerile Lupului	Face negustorii afară
	1		Moșcu Roș	Face negustorii afară
	1		Marcu haham	Face negustorii afară osăbite
	1		Samoil Vofu	ține han în casa hahamului
	1		Faibiș Leibovici	-
	1		Izdrail Leibovici	Tovaraș lu...
		1	Iosăp Galer	Ține rachiu, berar
		1	Calman Herșcovici	Ține rachiu și păcură
		1	Zât Bălașa	Ține rachiu
		1	Avram bacalu	Ține rachiu și strachini
		1	Herșcu Ianovici	Ține rachiu
		1	Naftule Citariu	ține bacalii
		1	Iancu ceaș	-
		1	Caranagiu	Cu negustorii din afară
		1	Calman Heșcovici	Cu negustorii din afară
		1	Naftale Izdrail	Tovaraș Naftalui la bacalii

Starea I	Starea a II-a	Starea a III-a	Numele	Ocupație
		1	Avram Casap ceauș	Cu negustorii din afară
		1	Iosăp Bulboca	Ține căsăpii
		1	Avram croitor	Ține lumânări și rachiu
3	10	13		

Anexa 5

Vidomostie de toate dughenile din Sculeni la 1830 (18 noiembrie) Vadomostia de dugheni aflătoare prin târgușoarele acestui ținut (Iași)

Jidovii Sudiți nemțești în anul 1830

ANI, Isprăvnicia ținutului Iași, 224/1830, f. 7 v.

Starea I	Starea a II-a	Starea a III-a	Numele jidovilor	Ocupația
1			Solomon Dimat	ține vin și rachiu
1			Sura lui Avram Dimat	ține rachiu și vin
1			Faibiș cumnatul lui Solomon	ține bacali
1			Haimu Coșman	ține rachiu cu bute
1			Iancu Botușan	ține bacali
	1		Marcu Iosovici	ține vin și rachiu
1			Solomon Faibiș	-
	1		Faibiș cumnatul lui Solomon	ține bacali
	1		Avram Fenchel	ține bacali
	1		David ...	ține scânduri, păcură din afară
		1	Cuina lui Aron	ține oale
6	4	1		

Bibliografie

Documente Inedite

Arhivele Naționale Istorice Centrale

- Colecția „Microfilme U.R.S.S”

Arhivele Naționale Iași

- fond Isprăvnicia ținutului Iași

- fond Visteria Moldovei

Documente editate

Catagrafiile Visteriei Moldovei (1820-1845), vol. II, Ținutul Iași, partea I (1820), volum editat de M. Adumitroaiei, M. Ciubotaru și S. Vacaru,

Văcaru, S., *Supușii austriei în Principatul Moldovei (1833- 1835)*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2014.

Catagrafia fiscală a Moldovei din 1831, volum editat de C. Istrati, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2009.

Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX, ediție de C. Turliuc, M.-Șt. Ceușu, D. Vitcu, Editura Junimea, Iași, 2011.

Documente statistice privitoare la istoria orașului Iași, vol. II, editat de I. Caproșu și M.R. Ungureanu, Iași, 1997.

Documente privitoare la Istoria Economică a României. Orașe și târguri (1776-1861), vol. II, seria A, editat de Gh. Ungureanu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1960.

Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, tom I, 1855.

Narative

Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. II (1822-1830), coordonator P. Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2005.

Instrumente de lucru

Lahovari, G.I., *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. V, București, 1902.

Scriban, A., *Dicționarul Limbii Românești*, Iași, 1939.

Lucrări generale și speciale

Ciurea, D., *Noi considerații privitoare la orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 21-58.

Filitti, C., *Opere Alese*, ediție de Georgeta Penelea, București, Editura Eminescu, 1985, p. 377.

Gonța, A.I., *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 145-156.

Iorga, N., *Istoria evreilor în țerile noastre*, în „*Analele Academiei Române*”, seria II, tom XXXVI, 1913-1914, București, 1914, p. 165-204.

Istrate, C., *Exportul de grâne din Moldova între anii 1830-1831*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 199-215.

Ivănescu, D., *Populația evreiască din orașele și târgurile moldovenești (1774-1859)*, în „*Modernizare și construcție națională în România*”, editori D. Vitcu, C. Turliuc și D. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 2002, p. 57-73.

Mărieș, S., *Proprietatea imobiliară a supușilor străini din Moldova în perioada prerreglamentară*, în *RI*, tom 28, 1975, nr. 11, p. 1671-1694.

Negruți, E., *Negustorii și meșterii evrei din Moldova*, în *AIIAI*, XXXIV, 1997, p. 137-157.

- Eadem, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova (1800-1859)* contribuții, Iași, Fundația Academică A.D. Xenopol, 1997.
- Rădvan, L., *Primul Târgușor din Moldova: Târgușorul Nicolina*, în idem, „Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc”, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2014, p. 119-173.
- Tufescu, V., *Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică*, extras din “Buletinul Societății Române de Geografie”, anul LX, București, 1942.
- Văcaru, S., *Noi informații referitoare la supușii francezi din Moldova (1832)*, în *AIIAI*, XLIX, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 445-466.

Abrevieri

AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași

RI – Revista istorică

COMERCIANȚII EVREI DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN VIZIUNEA CONSULILOR ȘI VOIAJORILOR FRANCEZI PREPAȘOPTIȘTI

Violeta-Anca EPURE

Résumé: Les observateurs français qui entrèrent en contact avec les réalités des Principautés Roumaines les années précédant la révolution de 1848 ont aperçu les différences existant entre les représentants des différentes classes sociales, mais aussi la présence sur leur territoire des groupes appartenant aux autres nationalités. Les Juifs attirèrent leur attention. A Carra, Tancoigne ou à la Fanny de la Rochefoucauld on retrouve des mentions fugitives de leur présence dans les Principautés Roumaines, pendant que des autres consuls et voyageurs français, tels Alexandre d'Hauterive, Balthazar Hacquet, Alexandre Andrault de Langeron, Joseph Parant, les époux Charles et Christine Reinhard, Bois-le-Comte, Huber ou Guérout leur dédièrent des paragraphes plus généreux de leurs rapports officiels ou de leurs journaux ou lettres. Presque unanimement, les Français qui entrèrent en contact avec les réalités de la période précédant la révolution de 1848 remarquèrent le penchant natif des Juifs vers les activités commerciales. Certains, en échange, comme Talleyrand ou Parant n'ont eu toujours une attitude positive vis-à-vis ces allogènes présents dans les Principautés. On pourrait expliquer leur attitude par le fait que les Juifs, qui monopolisèrent presque le commerce tout entier des Principautés, représentaient une véritable entrave au chemin de la pénétration des commerçants français en ces contrées-là. De plus, leur présence y représenta une concurrence sérieuse vers l'ouverture de la Mer Noire pour le commerce français. Se dédiant en principal au commerce, les Juifs réussirent à y imposer un véritable quasi-monopole. Certains de ceux-ci étaient des usuriers ou des métayers. On devait une telle situation, conformément aux observateurs français, à l'incapacité des Moldaves et des Valaques de pratiquer les métiers liés de l'industrie et du commerce. Parant et Bois-le-Comte, par exemple, insistèrent sur la situation privilégiée des Juifs de ces régions-là par rapport aux dirigeants, pour lesquels ceux-ci représentaient une importante source de revenus.

Mots clef: consuls et voyageurs français, les Principautés Roumaines, vision, autochtones, Juifs, commerce, monopole.

Însemnările călătorilor străini care au vizitat Principatele Române până la revoluția pașoptistă reprezintă surse documentare valoroase. Autorii lor au descris lumea pe care au văzut-o, iar constatările lor sunt interesante și, în general, obiective. Interesele și condiția călătorilor străini care au ajuns în Principate sunt felurite și cuprind o mare varietate de știri. Diplomații, reprezentanții oficiali ai Franței în Principate sau voiajorii au făcut referiri în lucrările lor la diferitele aspecte ale existenței de altădată a poporului român, dar

și la probleme politice de interes pentru autoritățile franceze; ajunși în acele regiuni din pură curiozitate sau având o misiune bine stabilită, ei s-au oprit cel mai adesea asupra organizării de stat și a obligațiilor impuse de Imperiul Otoman, asupra bogățiilor din cele două Principate, asupra înfățișării orașelor sau a populației, asupra modului de viață al diferitelor clase sociale și a relațiilor care existau între ele, asupra stării drumurilor, a obiceiurilor, a stării financiare și comerciale. Relatările lor prezintă interes atât din prisma informației istorice conținute, cât și prin latura lor critică.

Sporirea în intensitate a crizei orientale a marcat începutul celui de-al XIX-lea veac și în consecință, curiozitatea occidentalilor pentru aceste teritorii a crescut. În viziune occidentală, sud-estul continentului căpăta un contur tot mai apropiat de cel real. Dacă numărul călătorilor nu a crescut spectaculos în perioada 1789-1821, totuși s-a putut constata, după cum sublinia și N. Iorga, o extensiune a orizontului imagologic al observatorilor străini care au traversat spațiul românesc spre o cuprindere integrală, diversificată. Imaginea celuiilalt a fost percepută de călătorii străini din perioada 1821-1848 cu interes, cu o mai deplină înțelegere și mai multă fidelitate decât cei din perioada precedentă¹. Era vremea plămădirii conștiinței naționale, de cristalizare a opiniei publice, de creare și dezvoltare a instituțiilor și de evidente transformări pe plan economic, politic și social.

Prin intermediul relatărilor sau a reprezentărilor călătorilor francezi prin spațiul românesc, de la finalul celui de-al XVIII-lea veac și jumătatea celui următor, se poate lesne reconstitui istoria celor două Principate dintr-o mare varietate de puncte de vedere: istoric, social, etnic, cu contrastele izbitoare dintre clasele sociale, comercial, edilitar și urbanistic, al moravurilor și a vieții sociale.

Jean-Louis Carra făcea în *Disertație geografică istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești* și o serie de considerații cu privire la comerțul pe care-l făceau cele două Principate la finalul secolului al XVIII-lea. Călătorul francez consemna, printre altele, că străinii erau aceia care se îndeletniceau atât cu comerțul intern, cât și cu cel cu țările învecinate².

Un conațional de-al său, contele Alexandre d'Hauterive scria în *Moldova la 1785* că acest principat exporta sare în Polonia, cai, boi, oi în Germania și Turcia, ceară la Triest și Veneția. Se importau bijuterii și produse de lux de la

¹ Cernovodeanu, 1992, 1093-1094; Berza, 1968, XIII; Muntean, 2005, 84; Brociner, 2015, 91-92; Popa, 2011, 169.

² *Călători străini despre Țările Române*, X.1, 2000, 248; Lăzărescu, 1985, 115, 121, 144; Holban, 1944, 167; Platon, 1996-1997, 226.

Viena, postavuri de la Lipsca, pânze din Silezia și băuturi din Prusia, precum și blănuri de vulpe, lup sau iepure din Rusia și coloniale din Turcia. Evreii transportau ceara și mierea de albine până la Liov, Cracovia sau până la Brody, de unde achiziționau pânzeturi; alteori ajungeau cu acele mărfuri până la Triest sau Veneția³. Din Moldova, continua observatorul francez, se mai exportau și un mare număr de animale: 300.000 de oi luau anual calea Constantinopolului, câte 10.000 de boi plecau spre Silezia și Germania și 50.000 spre Constantinopol, folosiți în special pentru seu; călătorul francez estima că moldovenii exportau anual 40.000 de cai⁴. D'Hauterive sublinia rolul important pe care îl dețineau negustorii evrei în desfășurarea acestor schimburi⁵.

Balthazar Hacquet a lăsat în jurnalul dedicat celei de-a doua călătorii prin Moldova și o descriere a orașului Botoșani: ferit de atacurile turcilor, Botoșanii erau la sfârșit de secol XVIII un orașel deschis și foarte populat. Hacquet mai nota că el era primul oraș din Țara de Sus, cu o activitate comercială intensă, unde trăiau alături de moldoveni, evrei, greci, armeni, care căutau să trăiască numai din comerț; spre surprinderea sa, călătorul francez a văzut acolo mărfuri franțuzești, dar și englezești; a remarcat frumusețea țesăturilor turcești, precum și eșarfele și basmalele aduse din Orient, de care erau interesate mai cu seamă femeile⁶.

În *Jurnalul campaniilor făcute în serviciul Rusiei în 1790 de generalul conte de Langeron*, acesta a lăsat și o serie de observații despre principalele orașe din Principatele Române: cu excepția Bucureștilor și Iașilor, restul orașelor din cele două provincii nu erau în raport cu așezările urbane din Franța sau Germania decât „ca niște târguri mai mari”⁷. Tot contele de Langeron consemna că orașele moldovene sau muntene, asemenea celor poloneze, erau „o îngrămădire enormă și urâtă de case mari, prost clădite sau de colibe de țărani sau de evrei”⁸.

În memoriul dedicat stării Moldovei de la finalul veacului al XVIII-lea, viceconsulul francez de la Iași, Joseph Parant, opina că evreii erau aceia care

³ *Călători străini despre Țările Române*, X.1, 2000, 695-696; Kara, 1972, 477; Ionescu, 1974, 272; Lăzărescu, 1985, 293.

⁴ D'Hauterive aproxima și numărul de animale care erau crescute în Principat, de unde și cifrele mari de la export. În Moldova, existau, așadar, 170.000 de cai, 800.000 de boi, 300.000 de oi. *Călători străini despre Țările Române*, X.1, 2000, 696; Lăzărescu, 1985, 293, 304; Munteanu-Breastă, 1988, 711.

⁵ Lăzărescu, 1985, 304.

⁶ *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 839; Marin, 1983a, 108; Marin, 1983b, 111; Murariu, 1983, 138-139; Fassel, Chițanu, 1978, 339.

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 933; Leancă, 2005, 112; Iorga, 1981, 438; Spinei, Spinei, 1994, 369, 377; Dușu, 1983, 82.

⁸ *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 941; Spinei, Spinei, 1994, p. 386.

„omoară comerțul și descurajează pe puținii negustori cinstiți, care ar vrea să-l facă să înflorească”. Ei se ocupau cu negoțul și cu zărfia și deși reprezentau un adevărat „flagel pentru societăți” pe care le jefuiau fără încetare, ei procurau stăpânirii o mulțime de bani. Atitudinea nu tocmai favorabilă pe care Parant a afișat-o față de evrei poate fi explicată și prin faptul că el vedea în aceștia veritabili concurenți pentru comerțul francez și oportunitățile din regiune⁹. Consulul francez și-ar fi dorit deschiderea Mării Negre pentru vasele franceze, care ar fi adus până la Galați „aproape toate obiectele de consum”, cu excepția celor de pielărie și a celor din Levant¹⁰. Ar fi fost nevoie, după părerea sa, de câțiva cetățeni francezi cu berat care să facă comerț sub oblăduirea însărcinatlui cu afaceri de la Constantinopol, „să sondeze diferitele raporturi și să deschidă calea negustorilor noștri temători care o cred cu totul închisă pentru ei și nu sunt deloc dispuși să ia asupra lor riscul primelor cheltuieli”¹¹.

Într-un alt paragraf, consulul francez amintea că pentru mărfurile aflate în tranzit prin Principate se achita o mică taxă „prea puțin însemnată”, dar de multe ori, negustorii, mai cu seamă cei evrei, comiteau și fraude în înțelegere cu vameșul¹².

Într-o depeșă adresată de Talleyrand împăratului Napoleon din martie 1806 care făcea referire la numirea lui Reinhard în calitate de rezident diplomatic și comisar general al Republicii franceze în postul de la Iași, primul făcea și o serie de considerații cu privire la importanța comercială a celor două Principate Dunărene: navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre ar fi putut oferi o serie de avantaje comerțului francez în regiune¹³.

⁹ În opinia lui Parant, Franța ar fi putut obține foloase importante de pe urma achiziționării, printre altele, de pastramă și de lemn de construcție pentru marina sa, a căror „calitate și cantitate nu pot într-adevăr fi lăudate îndeajuns”. Parant concluzionează că „Franța ar putea începe negocieri pentru obținerea unui privilegiu în acest sens”. *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 1314-1315; Hurmuzaki, 1889, 523-524; Hurmuzaki, 1885, 185-186; Hurmuzaki, 1912, 716, 989; Luca, 2009, 242; Cernovodeanu, 1973, 37-38; Toderașcu, 1970, 68.

¹⁰ „Niște case de comerț franceze în Moldova nu ar putea să nu ajungă acolo la înflorire și la prosperitate mai ales pe timp de pace cu Rusia”. *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 1312-1313; Hurmuzaki, 1889, 520-521; Hurmuzaki, 1885, 184; Mischevca, 1999, 168-169; Ionescu, 1974, 270.

¹¹ *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 1313; Hurmuzaki, 1889, 521; Hurmuzaki, 1885, 184; Giurescu, 1970, 950; Ionescu, 1974, 270.

¹² Parant afirma că vameșii erau de acord „întotdeauna de bunăvoie, fie că li se ascunde chiar lor ceea ce ar fi de introdus în țară și aceasta este de asemenea ușor”. *Călători străini despre Țările Române*, X.2, 2001, 1319; Hurmuzaki, 1885, 188.

¹³ De altfel, sublinia diplomatul francez un post de capacitatea și importanța celui din Principate presupunea prezența unui om de capacitatea și integritatea lui Reinhard. Hurmuzaki, 1889, 591.

La rândul-i, consulul Reinhard menționa în cel de-al treilea paragraf al memoriului dedicat Moldovei și Țării Românești la 1806, negoțul cu ceară, miere, lână și cai. El mai povestea și că pentru mărfurile importate de străini se plătea un impozit de trei la sută¹⁴. În schimb, în al șaselea paragraf al lucrării sale, Reinhard sublinia că negoțul se făcea mai cu seamă pe uscat¹⁵. Cu privire la importul Principatelor Dunărene, consulul francez reținuse că de la Lipsca se aduceau postavuri, stofe și gablonțuri. Evreii erau cei care se ocupau de acest comerț, în timp ce de cel cu Constantinopolul se ocupau negustorii greci. Negustorii armeni se îndeletniceau cu schimbul de bani și cu exportul de cai și de boi¹⁶.

Într-o depeșă adresată mamei sale de la Iași din 24 iulie 1806, Christine Reinhard observa că industria și comerțul erau monopolizate de negustorii ambulanți greci și nemți, „evrei cei mai mulți”. Despre cei din urmă, Christine Reinhard scria că adunau foarte mulți bani¹⁷.

Despre prezența evreilor în Iași și despre numărul lor ridicat stă mărturie și un raport din 20 august 1822 al consulului francez de la București, Tancoigne, care își informa superiorul, pe Montmorency despre un puternic incendiu care izbucnise în capitala Moldovei, la podul Beilicului, în cartierul armenesc și în cel evreiesc¹⁸. O simplă mențiune a prezenței evreilor în oraș regăsim și la călătoria franceză Fanny de La Rochefoucauld: respectiva notase în jurnalul dedicat călătoriei sale prin Principate că orașul Iași, în care petrecuse doar două zile, era destul de friguros și populat de evrei expulzați din Rusia¹⁹.

La aproximativ un deceniu de la relatarea lui Tancoigne, Bois-le-Comte constata că evreii își impuseseră monopolul asupra celor mai lucrative ramuri ale economiei; cel mai afectat din acest punct de vedere era comerțul cu amănuntul, care trecuse aproape în întregime în mâinile lor. Reluând spusele unui general rus care era familiarizat cu situația din Moldova, diplomatul francez concluziona că evreii ocupaseră totul, substituind peste tot „monopolul lor vânzării libere și directe a produselor”²⁰. Huber, în 1841 și Guérout, consulul francez de la Iași, la 1848, semnalau în linii mari aceeași situație; în plus, Huber menționa impozitarea excesivă a evreilor de către ocârmuire, în timp ce cel de-al doilea îi scria lui Lamartine, superiorul său de la Paris că ei „îndeplinesc aici toate

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, I, 2004, 263-264; Holban, 1935, 238-239.

¹⁵ Călătorul francez identifica două rute comerciale: cea pentru export, prin Transilvania, Galiția, la Viena și Breslau și o alta, pentru import, spre Lipsca. *Călători străini despre Țările Române*, I, 2004, 273; Holban, 1935, 238.

¹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, I, 2004, 274.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române*, I, 2004, 292-293.

¹⁸ Hurmuzaki, 1912, 1065.

¹⁹ Bardy, 1992, 323.

²⁰ Hurmuzaki, 1913, 362-363; Platon, 1996-1997, 227-228.

meseriile în posesia întregului comerț. Trăind ca într-o țară cucerită, detestați, dar necesari”, evreii erau în viziunea consulului francez din capitala moldavă, „sufletul tuturor tranzacțiilor, bune sau rele”. El admira „resortul și vitalitatea industriosoasă a acestei rase extraordinare”²¹.

Veacul al XVIII-lea a fost marcat de o serie de mutații fundamentale în echilibrul de forțe din partea estică a continentului european. Occidentul a manifestat un interes particular pentru acele teritorii, în general, și pentru Principatele Române, în particular. În contextul efortului de recuperare a părții orientale a Europei făcut de occidentali, interesul manifestat de călătorii și de consulii francezi pentru spațiul românesc se înscrie în mentalitatea generală apuseană, specifică unei „etape de documentare”²², ce urmărea o cunoaștere cât mai detaliată a regiunii sub aspect politic, economic, edilitar, comercial, militar, etnic, confesional, dar și al stadiului de civilizație a autohtonilor. Mărturiile lor constituie o sursă extrem de valoroasă pentru descoperirea alterității, mulți dintre ei făcând și o comparație cu realitățile din Franța²³.

Secolul al XIX-lea a constituit o epocă în care factorul economic, inclusiv în componenta sa comercială, a devenit tot mai accentuat. În consecință, schimburile au înregistrat un progres evident, fapt ce a condus implicit și la creșterea numărului călătorilor străini în spațiul nostru, care se transformase dintr-o regiune mai degrabă exotică în una tot mai atractivă pentru negustorii străini²⁴.

Printre călătorii francezi din perioada premergătoare revoluției pașoptiste care au încercat în operele lor să trezească interesul opiniei publice franceze pentru comerțul cu Principatele Române s-au numărat Felix Colson, Raoul Perrin, Edouard Thouvenel, J.J.N. Huot, Regnault, Vaillant, Stanislas Bellanger sau Saint-Marc Girardin²⁵.

La alți conaționali de-ai lor regăsim informații despre prezența străinilor în spațiul românesc și diversele lor îndeletniciri, inclusiv implicarea lor în activitățile comerciale. Din rândurile străinilor, se disting însă evreii. Reinhard, Tancoigne, Recordon, Joanne, de Nion sau Fanny de la Rochefoucauld au remarcat numărul ridicat al evreilor care trăiau în Principatele Române. Tancoigne, Viollier sau Bois-le-Comte chiar pomeneau în scrierile lor de

²¹ Platon, 1996-1997, 228; Ionescu, 1974, 270.

²² Haneș, 1929, 107.

²³ Muntean, 2005, 121.

²⁴ Marin, 2006, 138-139; Brociner, 2015, 91; Popa, 2011, 169.

²⁵ Ionescu, 1974, 273.

existența unor cartiere evreiești în orașele și târgurile din cele două provincii. Dacă la Carra, Tancoigne sau la Fanny de la Rochefoucauld se regăsesc mențiuni fugitive ale prezenței lor în Principatele Române, alți consuli și voiajori francezi, precum Alexandre d'Hauterive, Balthazar Hacquet, contele Alexandre Andrault de Langeron, Joseph Parant, soții Charles și Christine Reinhard, Bois-le-Comte, Huber sau Guérout le-au dedicat paragrafe mai generoase din rapoartele oficiale sau în jurnalele ori scrisorile lor. Aproape în unanimitate, francezii care au venit în contact cu realitățile românești ale perioadei prepașoptiste le-au recunoscut evreilor aplecarea nativă înspre activitățile negustorești. Unii, în schimb, precum Talleyrand sau Parant nu au avut întotdeauna o atitudine tocmai pozitivă față de acești alogeni prezenți în Principate. Atitudinea lor ar putea fi explicată prin faptul că evreii, care monopolizaseră aproape întreg comerțul din Principate, reprezentau o veritabilă piedică în calea pătrunderii negustorilor francezi în acele regiuni. Prezența lor acolo reprezenta, totodată, o concurență serioasă în calea deschiderii Mării Negre pentru comerțul francez.

Îndeletnicindu-se cu precădere cu negoțul, evreii reușiseră să impună un veritabil cvasi-monopol în acest domeniu. Unii dintre ei erau zarafi sau arendași. Situația se datora în mare parte, potrivit unora dintre observatorii francezi, și incapacității moldovenilor și valahilor de a se ocupa cu meseriile legate de industrie sau comerț. Parant și Bois-le-Comte, spre exemplu, insistau asupra situației privilegiate a evreilor din acele ținuturi în raport cu stăpânirea, pentru care reprezentau o sursă importantă de venituri.

Interesant este și că exista o specializare a comercianților din Principate: dacă negustorii armeni erau preocupați îndeosebi de tranzacțiile financiare și de exportul de bovine și cabaline, cei greci – de comerțul cu Constantinopolul, evreii se orientaseră, în schimb, înspre importul de pânze, gablonțuri și negoțul cu spațiul central-european.

Incontestabil, supușii străini care au rezidat în Moldova și Valahia în perioada studiată, fie ei medici, ingineri, profesori, artiști, librari, arhitecți, meșteșugari sau negustori, deosebindu-se prin origini etnice, educație, moravuri, obiceiuri sau credințe religioase de pământeni, au reprezentat un factor de progres, aducându-și din plin aportul la dezvoltarea artistică, culturală, sanitară, edilitară, științifică și nu în ultimul rând economică a Principatelor Române, la europenizarea legislației civile, dar și a celei comerciale, la modernizarea societății românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea²⁶.

²⁶ Mărieș, 1985, 159-160 și 163.

Bibliografie

- Bardy, G.M.P.A., *Fanny de la Rochefoucauld dans la Moldavie de Mihail Sturdza, en Bessarabie et en Bucovine. Impressions inédites d'une comtesse*, in *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XXX, 1992, 3-4, p. 319-329.
- Berza, M., *Cuvânt înainte la Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968.
- Brociner, A., *Imaginea evreilor reflectată în scrierile călătorilor străini prin Țara Românească și Moldova la începutul secolului al XIX-lea (1800-1856)*, in *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, XII, 2015, p. 91-100.
- Călători străini despre Țările Române*, X.1, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000.
- Călători străini despre Țările Române*, X.2, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2001.
- Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, I (1801-1821), serie nouă, volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, Editura Academiei Române, București, 2004.
- Cernovodeanu, P., *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, Editura Academiei, București, 1973.
- Cernovodeanu, P., *Importanța corpusului de călători străini pentru istoria Țărilor Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, in *Revista istorică*, III, 1992, 11-12, p. 1091-1105.
- Duțu, A., *Communication intellectuelle et image de l'Europe*, in *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XXI, 1983, 2, p. 81-87.
- Fassel, H., Chițanu, S., *Botoșanii în jurnalele de călătorie germane*, in *Hierasus*, Botoșani, 1978, p. 339-349.
- Giurescu, C.C., *La politique des grandes puissances dans le sud-est européen aux XVII-e et XVIII-e siècles*, in *Revue Roumaine d'Histoire*, IX, 1970, 6, p. 945-951.
- Haneș, V., *Formarea opiniei franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, I, Craiova, 1929.
- Holban, M., *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, in *Revue historique du sud-est européen*, XII, 1935, 7-9, p. 237-249.
- Holban, M., *Autour de l'«Histoire de la Moldavie et de la Valachie» de Carra*, in *Revue Historique du Sud-Est Européen*, București, XXI, 1944, p. 155-230.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu*, București, 1885.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu*, Stabl. Grafic I.V. Socec, 1889.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, XVI, 1603-1824. *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, S-sor I. St. Rasidescu, București, 1912.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Inst. de Arte grafice Carol Göbl, București, 1913.

- Ionescu, T., *L'échange maritime de marchandises entre les Principautés Danubiennes et la France durant la période 1828-1848*, in *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII, 1974, 2, p. 269-284.
- Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, Editura Eminescu, București, 1981.
- Kara, I., *Din istoria comerțului moldovenesc între anii 1829 și 1831. O corespondență comercială înedită*, in *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Iași, 1972, 9, p. 475-494.
- Lăzărescu, D.A., *Imaginea României prin călători*, I, 1716-1789, Editura Sport-Turism, 1985.
- Leancă, G., *Cultură politică și univers cultural în relațiile călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, in *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă cu ocazia celui de-al XX-lea Congres Internațional de Științe Istorice Sydney 2005, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 99-114.
- Luca, C., *Activitatea portuară și construcțiile navale la Galați în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, în Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, coordonator Claudiu Neagoe, Editura Ars Docendi, Universitatea din București, 2009, p. 233-246.
- Marin, I.D., *Botoșanii de la începuturile sale până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, in *Hierasus*, 1983a, p. 111-125.
- Marin, I.D., *Botoșanii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, in *Hierasus*, 1983b, p. 108-120.
- Marin, Ș., *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă (introducere generală de Paul Cernovodeanu (recenzie)*, in *Revista Arhivelor*, LXVIII, 2006, 1, p. 138-145.
- Mărieș, S., *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1985.
- Mischewca, V., *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române*, in *Studii și materiale de istorie modernă*, XIII, 1999, p. 165-187.
- Muntean, O., *Imaginea românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2005.
- Munteanu-Breastă, N., *„Moldova la 1787” în viziunea contelui d'Hauterive*, in *Revista de istorie*, 41, 1988, 7, p. 709-720.
- Murariu, I., *Iarmaroace și târguri săptămânale în Moldova (1774-1832)*, in *Hierasus*, 1983, p. 138-150.
- Platon, A.-Fl., *Primele elemente burgheze în Principatele Române (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Aspecte etnice și confesionale*, in *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare (Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Istorie, XLII-XLIII, Supliment)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1996-1997, p. 223-233.
- Popa, B., *Structuri practice și transformări politice în lumea românească. Analize, prognoze, și erori ale călătorilor străini (1800-1856)*, in *Frontierele necunoscutului, de la vest spre est prin Țările Române impresii de călătorie (secolul XIX)*, Editura Oscar Print, București, 2011, p. 167-216.
- Spinei, V., Spinei, M., *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron*, in *Hierasus*, IX, 1994, p. 363-395.
- Toderașcu, I., *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, in *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Istorie, serie nouă*, XVI, 1970, p. 67-76.

SECVENȚE DOCUMENTARE DIN VIAȚA SOCIALĂ A COMUNITĂȚII EVREIEȘTI IEȘENE (1850-1859)

Dumitru VITCU

Abstract: This paper aims to present and comment on some documents from the National Archives of Iasi, regarding foundation of the first philanthropic society belonging to Jewish Community in Iasi (Romania), named *Prietenul sărăcimii* ("The friend of poor people") in the middle of nineteenth century. Doctor Emanuel Frenkel, from the Jewish Hospital in Iași, took the initiative in that respect, drawing up un project of statute for such a society (November, 1855) which was approved by Moldavian hospodar Grigore Al. Ghica in Fevruary 2-nd, 1856. Also, there are some informations, beside proper commentaries, concerning the administrative organization of the Jewish community in Iași in the spirit of the new law, *Regulamentul Organic*, which is considered to be the first modern Constitution for the Romanian Principalities, and the dramatic situation of the old Jewish hospital from Iași during the six decade of the XIX-th Century, including its budget-project for 1859 year, followed by the official investigation, made by the new political and administrative authorities of the United Romanian Principalities, led by Alexander I. Cuza.

Keywords: dr. Frankel, Jewish Hospital, Organic Regulation, *Prietenul sărăcimii*, Jewish community, Moldavia, Iasi.

Apariția societăților sau organizațiilor filantropice în spațiul românesc, pe fondul unei prezențe sau prestații extrem de modeste a autorităților centrale și/sau locale în domeniul asistenței sociale, reprezintă, fără putință de tăgadă, o noutate pentru epoca modernă, permanentizând instituțional inițiative și acțiuni caritabile, răzlețe sau ocazionale până spre mijlocul secolului al XIX-lea și îndeobște trecătoare, dar cu impact și finalitate sporite asupra categoriilor sociale defavorizate și identificate, mai ales, în rândul copiilor orfani sau abandonați, a bătrânilor nevolnici, a săracilor ori a cerșetorilor.

Este drept, cea dintâi legiuire cu caracter constituțional a Principatelor Române, *Regulamentul Organic*, intrată în vigoare, în Moldova, la 1 ianuarie 1832, instituționaliza în premieră *Casa* sau *Cutia Mililor*, susținută de Vistieria statului și menită a oferi ajutor bănesc, în cuantum de 15 până la 40 de lei lunar, doar „familiilor scăpătate” și pentru „agiutorința săracilor”, în funcție de starea și „trebuințele jăluitorului”¹. Cum acordarea respectivului ajutor bănesc, era

¹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel

săvârșită cu destulă parcimonie de către autorități, prin mijlocirea Epitropiei Casei Milelor, trebuind să poarte girul „preotului de popor” secondat de „un poporean din cei mai însemnați” și cum, printr-un articol special (cap. II, secția II, art. 42), se hotăra ca „pământeni se vor protimisi totdeauna celor străini”, este lesne de înțeles că nou-creata instituție elimina din start pe alogeni – și în primul rând pe evrei, segmentul etnic cel mai numeros al minorităților – din rândul potențialilor beneficiari.

Prin aceeași legiuire, se înființa și *Casa copiilor aflați*, adică a pruncilor orfani sau părăsiți de mamele lor naturale, fiind administrată de mai sus menționata Epitropie și având un buget limitat la suma de 15000 lei, în funcție de care comitetul diriguitor stabilea și numărul copiilor primiți, spre a fi apoi distribuiți în grija unor „mame” adoptive². Acestea se angajau – pe temeiul unui contract încheiat cu Epitropia – să asigure îngrijirea copiilor încredințați spre creștere, până la împlinirea vârstei de 10 ani, apreciată de autorități ca fiind, apoi, pentru respectivul copil, „în stare de a-și câștiga mijloacele vieții” (art. CXXV, Anexa litera F, secția III). Cum și în acest caz, preotul bisericii din raza căreia provenea copilul era activat cu autoritatea de mediator sau, chiar, control în derularea contractului de adopție, se subînțelege că beneficiarii erau selectați dintre creștini.

Să mai notăm că *Regulamentul Organic*, în versiunea modificată și completată din 1835, consfințește ca, în locul *Sfatului orășenesc* sau *municipal* din localitățile urbane ale țării, așa cum fusese proiectată instituția, în ediția primară din 1832 a legiurii moldovene (cap. III, Anexa la litera E)³, să ia ființă *Eforiile* orășenești, alcătuite, pentru capitala Iași, din cinci membri aleși anual de comunitatea locală, iar pentru celelalte orașe din ținuturi, numai din trei (cap. III, Anexa litera H)⁴. Dreptul de a alege era hărăzit, condiționat, creștinilor cu vârsta minimă de 25 de ani, boierilor pământeni cu locuință în respectivul oraș, negustorilor patentari aparținând stărilor I, II și III, cu proprietăți pe plan local, precum și starostilor diferitelor corporații meșteșugărești; iar dreptul de a fi ales „mădular” (membru) al Eforiei, era rezervat „pământeanului” localnic în vârstă de cel puțin 30 de ani, cu avere dovedită de 20000 lei, pentru capitală, și de 8000 lei, pentru restul orașelor sau târgurilor din țară. Interesant este faptul că aceeași legiuire preciza că, „la întâmplare când alegirea ar căde asupra unui supus străin, dreptul de a fi ales i se va hărăzi dacă – având vârsta de nu mai puțin 30 de ani și fiind statornicit de doi ani în orașul unde să va alege – va arăta prin înscris cătră

Bădăraș, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Editura Junimea, Iași, 2004, 215-216 și 408-409.

² *Ibidem*, 217-219 și 421-423.

³ *Ibidem*, 224-225.

⁴ *Ibidem*, 424-433.

Eforie, cu șasă luni cel puțin înaintea alegerilor, că el este hotărât a să supune, fără vreo altă mijlocire, la toate datoriile puse asupra locuitorilor pământeni ai orașului, pentru ca să poată dobândi, deopotrivă, aceleași drepturi orășenești de care pământenii se folosesc” (cap. III, Anexa litera H, art. V).

Fără a mai detalia atribuțiile, obligațiile și competențele instituționale consacrate prin lege fiecărui efor, ar fi de observat că, cel puțin teoretic, orice supus străin care ar fi îndeplinit condițiile de avere, vârstă și domiciliu pretinse, alături de obligației asumate de a respecta îndatoririle comune ale celorlalți localnici pământeni, putea râvni și accede în funcția neremunerată, dar totuși recompensată cu unele privilegii (aceleași cap. și Anexă, art. XLIV), de „mădular al Eforiei”.

Toate precizările de mai sus sunt menite a înlesni înțelegerea optimă a cuprinsului celor câteva acte atașate prezentului grupaj documentar și a le corela substanța, în chip firesc, pe direcția afirmării și modernizării structurilor instituționale ale comunității evreiești ieșene, fără a neglija efortul constant desfășurat în epocă de români pe linia propriei emancipări politico-naționale, a întăririi și consolidării națiunii, a înfăptuirii statului național unitar și, desigur, a integrării minoritarilor etnici în societatea românească modernă.

Primul dintre documente, este un „*proiect de instrucții*” (Anexa I), elaborat de Mihail Kogălniceanu – în noua-i calitate de director al Departamentului Lucrărilor Publice al Moldovei – și de Gheorghe Căliman, reprezentând autoritatea locală, în vara anului 1850, vizând înființarea Eforiei comunității evreiești, în conformitate cu normele juridice (Regulamentare) statornicite pentru instituția analoagă a capitalei Iași. Proiectata eforie urma a fi alcătuită din cinci membri, aleși anual dintre fruntașii comunității evreiești ieșene, în ziua 1 decembrie, de către staroștii breslelor de negustori și meșteșugari, fiind apoi confirmați de Departamentul de Interne, care și desemna pe primul efor. Dacă organizarea internă urma același calapod ca al eforiei orășenești, în schimb, în atribuțiile și obligațiile ce-i reveneau, dincolo de chivernisirea propriului buget, se înscriau subordonarea față de același Departament, prin mijlocirea sfatului municipal, reorganizarea și buna întreținere a spitalului comunității în conformitate cu normele statornicite de Epitropia Generală a Spitalelor „Sf. Spiridon”, precum și respectarea regulilor impuse tuturor școlilor și învățăturilor publice de către Departamentul de profil, prin intermediul aceleiași autorități locale. În sfârșit, eforia comunității era obligată a pune la dispoziția autorităților politico-administrative locale toate informațiile solicitate în legătură cu membrii obștii evreiești și, evident, a respecta dispozițiile primite de la acestea.

În legătură cu situația vechiului spital al comunității evreiești din Iași, aflat în „proastă stare” încă din 1838, Comitetul Sănătății comunica guvernului, la 28 august 1841, că însărcinase pe aga orașului ca, împreună cu președintele Eforiei

și cu doctorul Frenkel, să stăruie „asupra epitropilor ca să adune materialul pentru începerea lucrării și să alcătuiască și un plan potrivit cu trebuința, îndemânarea și siguranța de întâmplări de foc”. Numai că aceștia, potrivit referatului Comitetului, „s-au împotrivit a face gătirile trebuincioase (...), încât lucrarea se zădărnicește fără vre-un spor, sau măcar a-și lua marșa poroncită”. De aceea, Comitetul, pătruns de „trebuința care cere neapărat înființarea spitalului și pentru căutarea săracilor bolnavi de această nație și pentru curățenia orașului de mârșăvia pricinuită de la spitalul lor cel vechi”, cerea guvernului să dispună asupra măsurilor convenite pentru „a-i supune pe împotrivitori la o lucrare ce și ei înșiși au cunoscut-o trebuincioasă și au cerut-o a să încuviința”. Prin rezoluția semnată, în numele Sfatului Administrativ, de marele logofăt Nicolae Suțu, Departamentul din Lăuntru (Interne), prin Eforia capitalei, trebuia să avertizeze obștea evreiască din Iași că, dacă până la un termen prestabilit „nu va lua măsuri de îmbunătățire potrivit cu interesul și trebuințele spitalicești, spitalul acesta, în proastă stare, va fi închis”⁵.

Probabil, avertismentul nu a produs efecte (cel puțin) imediate, de vreme ce trecuseră deja trei ani până la găsirea unui teren propice edificării aceluia spital și, apoi, încă doi ani până la contestarea achiziției chiar de către presupușii viitori beneficiari⁶. Situația a trenat, precum lesne se poate observa, până după plecarea din scaun a domnitorului moldovean Mihail Sturdza, încât revenea succesorului său în funcție, Grigore Al. Ghica, misiunea de a încerca să soluționeze – în împrejurări interne și externe deloc prielnice – problema spitalului evreiesc (**Anexa II**), laolaltă cu alte obiective edilitare restante ale capitalei, precum Mitropolia, Curtea Domnească sau Palatul Oștirii de la Copou.

La 8 mai 1850, Comitetul Sănătății raporta Sfatului Administrativ situația gravă în care continua să se afle spitalul evreiesc din Iași, în pofida preocupărilor

⁵ SJIAN, *Secretariatul de Stat*, dosar 525/ 1838-1850, f. 8.

⁶ La 2 iunie 1841, Comitetul Sănătății din capitală înștiințase guvernul Moldovei că – în urma solicitării făcută de epitropii „nației evreiești” de a li se îngădui cumpărarea unui teren, în afara orașului, de la spatarul Mihail Cantacuzino, pentru construcția propriului spital, nou, care să-l înlocuiască pe cel vechi – Eforia și protomedicul (medicul șef) orașului își exprimau acordul pentru plasarea acestuia „în capătul uliții Târgului de Gios, pe care acum să află Cantora lumânărilor”, găsindu-l „potrivit și priincios pentru așezarea spitalului”. Avizul Sfatului Administrativ (guvernului) avea să vină abia la 21 august 1842. Dar, la 15 aprilie 1843, un memoriu către domn, subscris de mai mulți evrei, în frunte cu Michel Daniel, cereau a nu se îngădui construcția spitalului (nou) pe locul deja cumpărat, „aproape de Beilic, în mijlocul orașului (...), care loc vine în răspântirile ulițelor, unde necontenit urmează trecerea norodului și, făcându-se spital, de-a pururea au să fie boale și necurătenie”. Memoriul, fiind îndreptat de către domnitor guvernului, acesta din urmă a decis să nu îngăduie construcția spitalului acolo, precizând că „va însămnă locul unde să va pute îngădui o asămine zidire” (SJIAN, *Secretariatul de Stat*, dosar 525/1838-1850, f. 9, 11).

declarate ale autorităților administrative locale și ale poruncilor date epitropilor aceluși așezământ pentru „ținerea bunii reguli și a curățeniei”. Cauza acelei „triste poziții” era pusă pe seama administrației spitalului, a *cahalilor*, în speță, care ar fi ascuns și utilizat în interese personale fondurile provenite din donații. Pentru efectuarea cuvenitelor cercetări ale presupuselor abuzuri, comitetul desemnase o comisie alcătuită din administratorul general al Epitropiei Spitalelor „Sf. Spiridon”, Iacovache Veisa, doctorul Emanuel Frenkel și cunoscutul bancher și negustor Leiba Cahană, în sarcina cărora era pusă, pe lângă „descoperirea și descurcarea adevăratei averi a aceluși spital”, estimarea ponderii pe care cutia milelor (sau taxa mică) ar fi adus-o bugetului instituției, precum și formularea măsurilor ameliorative apreciate ca necesare pentru ieșirea din criză. Cum solicitatul aviz al guvernului n-a întârziat, e de presupus că cei împuterniciți cu misiunea de control vor fi trecut la treabă, fără ca rezultatul să-l putem consemna, aici, deocamdată.

Dar, ceea ce poate fi pus în legătură directă cu activitatea sau obiectivul respectivei comisii este demersul de mai târziu al unuia dintre membrii ei, reprezentând chiar breasla medicală, doctorul Em. Frenkel. La 10 noiembrie 1855, „numit fiind de Ocârmuire doctor primar la spitalul evreiesc din capitalie”, el se adresa autorității centrale cu un proiect de societate filantropică, numită *Prietenul sărăcimii*, solicitându-i aviz favorabil, pe temeiul câtorva argumente și detalii (**Anexa III**). Inițiativa o motiva prin lipsa fondurilor necesare pentru a extinde capacitatea de primire a bolnavilor, prin suplimentarea numărului de paturi existente, în conformitate atât cu „nevoile nației israelite”, cât și cu „dorințele Ocârmuirii”. De aceea, în deplin consens cu fruntașii obștii evreiești ieșene, prezenta guvernului *Statutul* proiectatei societăți, cuprinzând un total de 19 articole, având ca țel general răspunderea în fața „nevoilor nației”, mai precis, ajutorarea bătrânilor neputincioși, a bolnavilor incurabili și a orfanilor.

Între altele, proiectul de statut cuprindea, dincolo de reperele structurale sau organizatorice indispensabile: acordarea de ajutoare diferențiate (hrană, medicamente, bani) persoanelor aflate în suferință; asistența sanitară (medicală) la domiciliu; asigurarea educației primare pentru copiii orfani; înființarea unui azil pentru bătrâni și bolnavi ș.a. Fondurile societății urmau a fi asigurate prin donația voluntară a sumei de 20 parale pe săptămână din partea binevoitorilor obștii evreiești, cu sprijinul activ și constant a cel puțin două persoane-membre pentru fiecare stradă, recompensate cu titlul onorific de „părinte al săracilor”. De reținut este faptul că atât președintele și casierul societății, cât și cei șapte cenzori aleși dintre numiții „părinți” (pentru verificarea anuală a bugetului), își ofereau serviciile „numai pentru onoare”.

Luând act de inițiativa doctorului Frenkel și apreciind că „merită a fi încurajată de guvern, Comitetul Sănătății s-a adresat, la 6 ianuarie 1856,

Secretariatului de Stat (**Anexa IV**), înscriind însă două condiții: societatea să prezinte, periodic, autorității centrale, reprezentată de o comisie înalt desemnată, „seama lămuritoare de banii adunați și de întrebuințarea lor”, precum și interdicția de a exercita vre-o autoritate asupra spitalului evreiesc, „căruia ea se va mărgini a trece, din banii adunați, somele destinate lui”. Așa dar, spitalul rămânea, în continuare, sub jurisdicția Comitetului Sănătății, supus fiind normelor legislative aplicabile și Epitropiei Generale a Spiridoniei. Exprimându-și acordul de principiu pentru înființarea societății, cu validarea celor două condiții invocate de Comitet, Sfatul (sau Consiliul) Administrativ a supus demersul doctorului Em. Frenkel spre aprobarea domnitorului Gr. Al. Ghica, la 2 februarie 1856 (**Anexa V**), care, în aceeași zi, l-a și aprobat.

Nu știm dacă provizoratul politic în care, peste foarte puțină vreme (iulie, același an) aveau să intre Principatele, prin încetarea mandatelor de șapte ani ale celor doi domni, Gr. Al. Ghica și Barbu Știrbei, au înfrunit activitatea societății filantropice ieșene; cert rămâne faptul că actul ei de naștere fusese deja semnat de ultimul voievod al Moldovei și că inițiativa privată a doctorului Frenkel la Iași avea să deschidă, ulterior, mintea și calea altor personalități dispuse a-și consuma timpul, energia și/sau averea spre a veni în întâmpinarea suferințelor și nevoilor celor sărmani.

Înfăptuirea statului național român modern prin actul istoric al Unirii Principatelor, la 24 ianuarie 1859, a impulsionat efortul noilor autorități politico-administrative în direcția organizării și centralizării instituționale, implicit a atragerii și integrării tuturor segmentelor etnice ale populației în procesul amplu și complex al înnoirii și uniformizării acelor structuri care afișaseră ori chiar beneficiaseră de o sporită autonomie până atunci.

Ultimul document din prezentul grupaj (**Anexa VI**), care este și cel mai amplu, privește ancheta efectuată, în numele guvernului moldav, de ministrul de finanțe, Nicu Catargiu, privind neregulile urmate și descoperite în modul de administrare, de către comunitatea evreiască ieșeană – prin reprezentanții ei aleși (cahali) succesiv din anul 1850 până la zi – a fondurilor destinate, îndeosebi, pentru „ținerea în bună stare a spitalului evreiesc, a școlilor și altile”. Informațiile, rânduie cronologic și etapizat, în funcție de prefacerile politice petrecute în Moldova în deceniul premergător Unirii Principatelor, vizează, între altele: componența nominală și îndatoririle reprezentanților aleși ai comunității; cercetările întreprinse, în anul 1853, de comisia rânduită de guvern (în componența: Mihail Kogălniceanu, Nicolae Istrati și Gheorghe Căliman) pentru aflarea situației financiare a spitalului evreiesc, a școlilor și a rabinilor, precum și soluțiile ameliorative formulate de acei comisari; schimbările organizatorice și instrucțiunile date noilor epitropi în 1854, repetând de fapt „îndrituirile și mărginirile” cuprinse în hrisovul domnesc din 1850; încercarea autorităților de a

condiționa sau bloca accesul supușilor străini în structurile de conducere a comunității; în sfârșit, măsurile dictate de Comitetul Sănătății în direcția anulării unor dispoziții adoptate – în vremea provizoratului politic patronat, succesiv, în Moldova – de caimacamii Teodor Balș și Neculai Conachi Vogoride și de a trece căutarea în comun a veniturilor celor două eforii, municipală și evreiască, ca soluție recomandată și de Convenția de la Paris (1858) și de spiritul înnoitor ce trebuia să prezideze actele noii administrații centrale.

Un argument în plus pentru asemenea măsură era și *proiectul de buget pentru spitalul israelit din capitală pe anul 1859*, anexat acestui amplu raport, cu care și încheiem prezentul grupaj de documente. Desigur, fiecare act din cele cuprinse în anexe ilustrează, ori numai sugerează, fie și diferențiat, pe de o parte, preocupările de natură socială și organizatorică ale elitei (intelectuale și economice) reprezentând comunitatea evreiască ieșeană și, pe de altă parte, tendințele autorităților politico-administrative, centrale și locale, mereu mai pronunțate în epocă, în direcția reglementării raporturilor dintre autohtoni și alogeni, dincolo de litera și spiritul Regulamentului Organic. Ca element de noutate, se încearcă încă din această perioadă – prezența lui Kogălniceanu în amintita comisie poate fi considerată un reper – descurajarea amestecului consulatelor străine și a jurisdicției consulare, exercitată în favoarea propriilor supuși (majoritar evrei), apreciate ca principal obstacol în procesul integrării comunităților evreiești, în ansamblu, în societatea românească. Semnalele trase acum, în acest sens, se vor înmulți și diversifica în etapa istorică ulterioară a statului român modern, deschisă prin actul Unirii Principatelor și prin seria reformelor structurale înfăptuite în vremea lui Al.I. Cuza.

ANEXE

I

Iași, 1850

Proiect de instrucții
pentru Eforia Comunității evreiești din capitală

1. Această Eforie va fi alcătuită din cinci persoane de națiune evreiască, aleși în fiecare an.

2. Alegerea să va face totdeauna la 1 dechemvrie, în Școala cea mare, de către starostii breslilor nației, cari sunt în număr de 23 și 22, dintre fruntașii pe cari îi va chema Sfatul municipal al capitalei.

3. Foaia alegerii supunându-se Departamentului din Năuntru, prin organul aceluias Sfat și luând întărirea cuvenită, persoanele alese vor intra în cercetarea sâmmii și combinarea bugetului, ca de la 1 enuarie să poată păși definitiv în însărcinarea lor.

4. Departamentul din Năuntru va hotărî care dintre aleși să poarte însușirea de întâiul efor și însărcinarea direcției lucrărilor.

5. Eforii, la începutul anului, vor alege dintre ei un casier, pe răspundirea lor, carile să ție contabilitatea comunității, depuind acel casier chizășie sigură și analoagă însărcinării sale.

6. Această Eforie va avea o canțilerie cu un secretar întărit de Departamentul din Năuntru și, în corespondențiile ei, să va intitula „Eforia Comunității evreiești din capitalie”.

7. Îndrituirile și mărginirile ce o privesc să va povățui întocmai de domnescul hrisov din 20 iulie 1850, sub no. 58, atârând în totul de Departamentul din Năuntru, de la cari va ceri dizlegari în caz de trebuință, prin organul Sfatului Municipal al capitalei.

8. În ținerea în bună stare și reorganizarea spitalului comunității, să va povățui de Generalnica Epitropie a Casei <spitalelor> Sf. Spiridon, iarăși prin organul Sfatului Municipal.

9. În privirea școalilor și a învățaturii publice, asămine prin Sfatul Municipal.

10. Contabilitatea să va țină după regula tuturor caselor obștești.

11. Soma de venituri și cheltuieli să va cerceta de cătră Sfatul Municipal al capitalei, care <îl> va supune Departamentului din Năuntru cu observațiile ce va găsi de cuviință.

12. Eforia va fi datoare a da științele ce vor fi cerute de cătră poliție, atingătoare de individe din comunitate, sau la prilej de slobozire de răvașă de drum, sau în oricare altă privire și va fi răspunzătoare pentru exactitatea unor asămine științe, având toată îngrijirea pentru aducirea întru împlinire a poroncilor ce i să vor adresa.

[Semnături olografe] M. Kogălniceanu

Gh. Căliman

(Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale-SJIAN, Fond *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dosar 1715/ 1850-1859, f. 62)

II

Referat la Sfat<ul Administrativ> al Comitetului Sănătății

8 mai 1850

Trista poziție a Spitalului evreiesc din capitalie au silit pe Comitet a căuta mijloace pentru a lui îmbunătățire precât împregiurările iartă, scriind de mai multe ori politii capitalii ca să silească și să executarisească pe epitropii lui în țânerea bunii reguli și curățenii. Însă, toate silințele nu au avut doritul rezultat, pentru că cahalii nației ascund și destramă averea dănuită de particularnici acelu Institut.

În urmare, Comitetul este de socotință a să numi o comisie spețial înjghebată de dd. Epitropul Gheneralnicei Epitropii a Sf. Spiridon, post<elnicul> Iacovache Veisa, doctor Frenkel și neguțătorii evreu Leiba Cahană, de la care să se ceară:

1. descoperirea și descurcarea adivaratei averi a acelu spital;
2. Pozitivele folosuri ce ar pute să-i asigureze adevaratul venit a taxiei celei mici și,
3. Să propui măsurile și chibzuirile cele mai de priință spre propășirea aratatului Institut.

Această împregiurare se referează Cărmuitoriului Sfat spre a regularisi rânduirea unei asemenea comisii.

[Semnează] C. Sturdza, N. Mavrocordat, D. Cuciureanu

[Rezoluție] Mai, 11

Să încuviințează rânduirea acestei comisii, pentru care să va face cunoscut Comitetului.

N. Suțu,
A. Sturdza

(SJIAN, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dosar 525/ 1838-1850, f. 14)

III

Onoratului Sfat Ocârmuitor,

Numit fiind de Ocârmuire doctor primar la Spitalul Evreiesc din capitalie, am fost însărcinat de a înmulți numărul crivaturilor în zisul spital. Pentru atingerea acestui scop, am avut nevoie a cunoaște veniturile spitalului și distribuția acelor, care, cunoscându-le, m-am încredințat că acele venituri nu pot corespunde la nevoile obștirii și la dorințele Ocârmuirii. Ca să ajungă însă la un rezultat precât de nevoie pentru nația israelită, pre atâta și dorit de Ocârmuire, în înțelegire și cu consânțimentul frunțașilor nației israelite, am prelucrat statutele unei soțietăți numită *Prietenul sărăcimii*. Aceste statute, supuindu-le onor<atului> Sfat spre cercetare și întărire, găsindu-le corespunzătoare împregiurărilor descrise, au de bazis ușurința suferirii omenești, îndeplinirea dorinței guvernului și agiutorul săracilor nației israelite prin mijlocul unei soțietăți care, benevolent, să contribuiască nu numai cu osteneala, dar și cu oarecare agiutori de 20 parale pe fiecare săptămână, pentru creșterea veniturilor.

Sperez că, prin asemenea servicii, am răspuns nu numai la dorințele Ocârmuirii, care, numindu-mă doctor primari <al> Spitalului Evreiesc, au pus asupra-mi încrederea sa, dar chiar și la nevoile nației, a cării bătrâni neputincioși, bolnavi incurabili și orfani, profitând de asemenea instituții, vor binecuvânta numele domnului stăpânitor.

1855, no<iem>v<rie> 10

Dr.<Emanuel> Frenkel

Statute

1 Societatea de prieteni a sărăcimii israiltene, fiind neatârnată de mijloacele comunității israiltene, are de scop de a agiuta pe bolnavii și incurabilii săraci

israeliteni și pe orfanii lor.

2 Aceste scopuri soțietatea va căuta a le adauge în următorul chip:

a) ținând ca din a ei mijloace a rădica în spitalul israelitean numărul paturilor până la 150;

b) în caz necesar, ea va da pe la casele săracilor bolnavi, fără plată, doctor și medicamente;

c) în caz dacă un părinte de familie sărac, ce sângur își hrănește familia, s-ar bolnăvi, în timpul boalei sale soțietatea va da familiei sale un ajutor săptămânal spre dobândirea articurilor de nevoie pentru viață;

d) soțietatea va statornici un azil pentru persoanele ce, din slăbiciunea bătrânețelor sau din pricina boalelor incurabile, nu sânt capabile de a-și dobândi mijloacele vieții;

e) în sfârșit, soțietatea va purta grijă pentru creșterea orfanilor săraci.

3 Să va pofti prin publicație pe oricine va voi ca să contribuiască cu 20 parale pe săptămână pentru îndeplinirea arătatelor mai sus scopuri.

4 Fiecare persoană ce va depune suma arătată pe fiecare săptămână, regulat, la casă va fi membru acestei soțietăți.

5 Din mijlocul acestor membri a soțietății, să vor alege cel puțin două persoane pentru fiecare uliță, care să vor ocupa cu adunarea acestui ajutoriu, fără a pretinde vreo leafă, primind însă titlul onorific de „părinte a săracilor”.

6 Afară de adunarea banilor, acii mai sânt datori de a vizita pe săraci în ulițele lor respective, de a cunoaște relațiile sau împregiurările lor și pe acii ce vrednicesc și au nevoie de sprijin, a-i recomanda șădinței soțietății, formând în chipul acesta pe singurii mediatori între săracii lipsiți de ajutori și între soțietate.

7 Spre a putea răspunde la toate scopurile soțietății, cuprinse în art. 2, soțietatea se va împărți în trei secții și anume:

a) în secție pentru îngrijirea bolnavilor;

b) în secție pentru acii slabi de bătrânețe;

c) în secție pentru orfani.

8 Fiind că dumnealor, epitropi a spitalului israelitean, au arătat dorință de a face parte din această soțietate și fiind că, în de comun, răfuirea calcurilor secției I va atârna în cea mai mare parte de administrația spitalului, apoi, în speranția că fiecare efor a spitalului va fi și membru a soțietății, de aceea acela va fi totodată și efor a secției, lit.A.

9 Pentru secția lit. B, prin alegire din părinții săracilor, să vor numi doi efori.

10 Scopul secției lit. C este numai de a da săracilor orfani învățătură din religia israeliteană, limba hebraică și moldovenească, precum și calculul. Dar chiar pentru a se îngriji de a forma bărbați industrioși și harnici, ținându-i ca sub o

părintească îngrijire până în momentul când aceștia ar fi în stare ca, prin mijloace cinstite, fiind folositori țării, să-și poată agonisi existența lor. Prin urmare, această secție este mult mai întinsă în scopurile sale decât administrația actuală a îngrijirii orfanilor, ce până acuma atârna de comunitate. De aceea, este de așteptat ca administrația de astăzi să se asocieze acestei secții și în acest caz dorit, acești epitropi vor fi și efori a secției lit. C, iar la dimpotrivă, se vor alege doi din numărul părinților sărăcimii.

11 Fiind că la toate trei secțiile necesitatea principală este îngrijirea sanitară, răzămăta pe principii științifice, de aceea fiecare doctor primar dirigent a spitalului israelitean va fi membru efor acestor trei secții.

12 Eforii acestor trei secții, dimpreună cu numitul doctor, formează prezidenția soțietății.

13 Prezidentul soțietății are a povățui toată administrația, cum și întrebuințarea banilor și hotărârile se vor compune prin majoritatea voturilor.

14 Din mijlocul lor să va alege un prezident și un casier.

15 Prezidenția, prezidentul și casierul vor servi gratis, numai pentru onoare.

16 Din mijlocul părinților săracilor, să vor alege șapte persoane, care, pe an, în numele soțietății, au a revida (revizui – n.ns.) socotelile și a le întări. Și astă serviciu de părinte a săracilor este iarăși gratis.

17 Fiind că această soțietate este neatârnată de administrația averii comunale, de aceea nu să vor slobozi bani din mijloacele soțietății nici spre un scop a comunității, ci numai la scopurile arătate în art. 2 și numai după normele art. 13.

18 Fiecare membru care, la revizia anuală, potrivit art. 16, sau și mai înainte, să va dovedi că au întrebuințat bani de a<i> soțietății la alte scopuri, iar nu la acele ale soțietății, are a răspunde înapoi soțietății astă sumă (cu nedrept slobozită) din mijloacele lui proprii, fără împotrivire.

19 Soțietatea are a-și cere încuviințare la înaltul guvern moldovean de a să constitua pentru un asemenea scop și a veni spre întărirea acestor statute.

Dr. <Emanuel> Frenkel

(SJIAN, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dosar 2027/1855-1856, f. 2-3)

IV

Comitetul Sănătății către Secretariatul de Stat <al Moldovei>

Nr. 79/ 6 ghenar 1856

Asupra adresului acelui Onor<at> Secretariat, cu nr. 4456, să răspunde că Comitetul n-are nimic a obiecta împotriva scopului soțietății, a căreia înființare și statute s-au propus de dr. Frenkel. Această soțietate i se pare că va putea contribua puternic la îmbunătățirea soartei săracilor și bolnavilor israilteni și de aceea merită a fi încurajată de guvern. Însă pentru a înlătura tot prepusul de speculație și de abuz, Comitetul socoate că ar fi de priiță a îndatori pe soțietate în cvestie a da guvernului, periodic, o seamă lămuritoare de banii adunați și de întrebuințarea lor, supuindu-se și una și alta la o severă controlă a unei comisii numită de guvern și – în cât privește banii întrebuințați pentru ospital – și de un delegat a<l> comitetului sanitar.

Totodată, ar fi de nevoie a adăugi la statute ca această soțietate nu va putea ave nici o autoritate asupra ospitalului, căruia ea să va mărgini a trece, din banii adunați, somele destinate lui, căci acest ospital este sub jurisdicția Comitetului Sănătății și urmează a să dirija după un așezământ deosebit, care să și pregătește de Comitet și să va supune la vreme aprobației Consiliului Administrativ.

<C.> Ghica

[Rezoluție] Ghenarie 27

Pe temeiul încredințării ce să dau prin adresa de față, Sfatul încuviințează înființarea propusei soțietăți. Încât însă pentru statutele ei, Sfatul privește de neapărată trebuință a să redija acestea cătră o înadinsă comisie, compusă din persoane înzestrate cu științele cerșute și competente în așa lucrare și care să vor chibzui de cătră Comitetul Sănătății. Iar rezultatul lucrării lor să va aduce la cunoștința Sfatului spre observare și hotărâre. Aceasta, prin anafora, să va supune aprobației Înălțimii Sale.

Catargi
Secretar, Alcaz

(SJIAN, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dosar 2027/1855-1856, f. 5)

V

Prea Înălțate Doamne,

Doctorul primar a<|> Spitalului Israelit din capitalie, d-lui Frenkel, prin înscrisul din 10 noiembrie anul trecut, au supus Consiliului alăturatele statute ce au prelucrat prin înțelegere cu fruntașii israeliți pentru o soțietate numită *Prietinul sărăcimii*, a<|> căria scop urmează a fi ușurința suferinței omenești, îndeplinirea dorinței guvernului și agiutoriuul săracilor israilteni.

Aceste statute comunicându-se Sănătății sub îndatorire de a le observa și a-și da opinia asupra îmbunătățirilor ce ar pute rezulta din aplicație, Comitetul, prin adresa nr. 79, au răspuns că n-are nimic a obiecta împotriva scopului soțietății, a căreia înființare și statute s-au propus de d<umnealui> doctor Frenkel și că această soțietate, părăndu-i-se că va pute contribua puternic la îmbunătățirea soartei săracilor și a bolnavilor israilteni, merită a fi încurajată de guvern, dar că spre a să înlătura tot prepusul de spiculație și de abuz, socotința sa este că ar fi de priință a se îndatori pe soțietatea în cvestie de a da guvernului, periodic, o samă lămuritoare de banii adunați și de întrebuințarea lor, care samă să se supuie la o severă controlă a unei comisii numită de guvern; iar în cât privește banii întrebuințați pentru spital, să fie controlați și de un delegat a<|> Comitetului Sanitar, adăugându-se totodată în statute că această soțietate nu poate ave nici o autoritate asupra ospitalului, căruia ea se va mărgini a trece din banii adunați somele destinate lui, căci acest ospital este sub iurisdicția Comitetului Sănătății și urmează a să dirigea după un așezământ deosebit, care să și pregătește de Comitet și urmează a să supune la vreme]aprobației Consiliului.

Pe temeiul acestor încredințări, Consiliul Administrativ, încuviințând înființarea propusei soțietăți, privește de neapărată trebuință ca statutele să se redijeze de cătră o înadinsă comisie, compusă din persoane înzestrate cu științele cerșute și competente în așa lucrare și care să vor chibzui de cătră zisul Comitet al Sănătății, iar rezultatul lucrărilor să se refereze Consiliului spre observare și hotărâre.

Aceasta, dar, cu respect, să supune cunoștinței Înălțimii Voastre, spre definitivă hotărâre.

Membrii Consiliului Administrativ, ai Înălțimii Voastre plecate slugi,
Catargi, Ghica, Panu, Mavrogheni, Sturdza, Fotino

[Rezoluție] În 2 fevr<uarie> 1856

Încuviințăm,

Gr. Al. Ghica V.V.

VI

Referat

Sfatului Administrativ al Moldovei de la Ministerul din Năuntru

Secția I, no. 9254

Iași, anul 1859, april 29

La anul 1850, iulie 20, după suplica ce au dat fostului domn Ghica un număr dintre fruntașii Comunității evreiești din capitalie, ca să li să rânduiască de epitropi pe 10 dintre dâșșii și anume:

1 Strul Haim Daniel

1 Leiba Kana

1 Moisă Idăl Vexler

1 Naftulea Kofman

1 Solomon Herma

1 Moisă Herș Kaner

1 Șimon Șiraga

1 Simon Leib Șvarț

1 Iacob Cârjan

1 leib Meir Afer

s-au slobozit un hrisov sub no. 58, prin cari, întărind pe numiții de cahali, le pune și îndatorire:

1 Ca să să îndeletnicească în cârmuirea obșteștilor interese a nației cu ce mai mare chibzuință și iconomie atingătoare de a ei folos și îmbunătățire, fără însă a fi competenți de a giudeca și a hotări pricini politicești ce s-ar isca între jîdovii de aici, căci aceste, în puterea așăzămintelor țării, atârnă de localile instanții, după a lor fire.

2 Epitropii nu vor fi în dreptate de a împovăra pe națiune cu vreo dare de la sine închipuită, sub nici un fel de propunire, afară de acele hotărâte de Cârmuire, sau pe cât aceasta ar mai încuviiința după împregiurările de trebuință neapărat ce s-ar cere.

3 Dacă, spre binile publicului nației, s-ar cere de cătră Cârmuire socoteală de venituri și cheltuieli de la numiții epitropi, să fie îndatoriți a da fără nici o îngăimare sau împotrivire.

4 Pentru veniturile și cheltuielile câte au fost până acum în dispoziția foștilor epitropi, sunt îndatoriți a cere și a lua de la aceia lămurite sămi, pe care le va supune în observația Departamentului Trebilor din Lăuntru, spre a să cunoaște apoi capitalul ce intră pe sama și răspundirea noilor epitropi, din cari urmează a să întâmpina celi de nevoi ale nației, precum ținerea în bună stare a spitalului evreiesc, a școailor și altele.

5 Va priveghe ca rânduital ce va fi numit de Cărmuire pentru ținerea mitricilor să să sârguiască a le pregăti pe tot anul, regulat, după formulariul ce i să va da. Care mitrici, adeverate de epitropi, să să pristavlisască locului competent.

6 Vor stăruia în toată vremea, prin înțelegire cu poliția, de la cari va ceri lesnirea cuvenită, să se descopere vagabonții ce să vor oploși în cuprinsul capitaliei, pentru cari vor înștiința pe Departamentul din Lăuntru ca să să iei măsuri potrivit cu așăzământul în acest caz.

7 În cât privesc dările nației cătră hazneua statului, sunt datori a priveghe ca să nu să uneltească de cătră careva abuzuri asupritoare popoului evreiesc.

8 Cutia Mililor nației evreiești, numită taxia mică, să va păstra de cătră doi dintre fruntașii epitropi, anumi Ștrul Haim Daniel și Leiba Kana. Iar împărțirea banilor în agiutoriu saracilor, după obiceiul nației, să va face de acum înainte sub ce mai strânsă băgare de samă și dreaptă cumpănire. Asămine bani, însă, să vor răspunde la cutie de cătră acei îndatoriți cu adunarea lor, la începutul fiecărei luni, nesmintit.

9 Întru cât să atinge de cărmuirea intereselor nației compitentă lor, vor fi supuși pravilelor locale, fără a să pute ocroti în asămine, sub orice cuvânt, de vreo străină protecție de cari ar atârna.

Acești epitropi, unul câte unul, s-au demisionat la 1853 și s-au rânduit la același an 1853 pe d. postelnic Neculai Istrati, vornicul Mihail Kogălniceanu și vice-aga de oraș, spatariul, acum postelnic, Gheorghe Căliman, ca să cercetezi socotelile și, lămurindu-le după cuviință, să le supuie Departamentului, ca și el să le dei spre luare aminte și hotărâre Consiliului Cărmuitor. Totodată, să să stăruiască și să să încredințeze de mijloacele după care s-ar pute înființa și ține macar 100 crivate la spitalul evreiesc, spre care să facă o chibzuire potrivită cu starea comunității, pentru ca propășirea aceștii îmbunătățiri privitoare la folosul ei să să poată statornici prin măsura cea mai nimerită pe viitor, spre a lipsi nerânduiala ce până acum înfătoșa neîndemânări și necuviinți împotriva binilor obștii.

La 24 noemvri 1853, de la d-lor rânduiții boieri, să primești raport că comunitatea venituri regulate n-au avut pentru spital, rabini și școli, decât numai taxia mică, care au existat numai până la 1 ghenarie 1853, când, cu prilejul înființării noului contract a taxiei mari, taxia mică au conținut și, cu dînsa, orice venit statornic. De atunci, ținerea spitalului, a rabinilor și a școlilor i alte extraordinare trebuinți s-au întâmpinat numai prin venituri întâmplătoare, precum vinul cușer intrat în oraș, darea pe mitrici și aceea a nunților i colecti. Toate aceste hărăziri de bună voie, încât spitalul nu are cu ce să ține, dar nici leafa doftorului nu-i plătită în soma de 130 galbini; și de asămine și medicamentile, în cătime de 200 galbini. Propune comisiei că au făcut o contribuție și adunând 1000 galbini, i-au dat în primirea lui Moisa Leib Vexler,

de a-i da la îndeplinirea îmbunătățirilor cerute de cneazul Urusov, ce era vițe-prezident în Moldova. Mai propune ca, la îndeplinirea mijloacelor pentru înființarea și ținerea a 100 crivate de spital evreiesc, s-au încredințat că chip mai nimerit pentru întemierea unui venit statornic și îndestulător, atât pentru spital, cât și pentru rabini i școli de învățătură, nu poate să fie altul decât așezarea taxiei mici, precum din în vechime au fost întimeetă și precum s-au păzit nestrămutat pîn la 1 ghenar 1853. Căci aceasta, privind obșteasca consumație, face de contribuiază și bogatul și săracul și fiecare în proporția stării sale.

Acest raport, cu referatul no. 22315, la 20 noemvrie 1853 s-au supus Consiliului și, cu un alt referat sub no. 24374, s-au supus proiectul făcut de d-lor boierii, în cuprindere că:

- a) să să rânduiască exofițiu o Eforie pentru comunitatea evreiască din capitalie;
- b) această Eforie să fie alcătuită de trii persoane îngrădite de instrucții ce înadins

li să vor da de către Cârmuire;

c) eforii să aibă leaaf de 500 lei pe lună, fiecare, spre a să pute apuca cu toată sîrguința de însărcinările lor și întâmpinare și cheltuielilor canțilerii, 2400 lei pe an;

d) unul din acești trii, cari va fi însărcinat cu ținerea contabilității, să depuie chezășie analogă.

Totodată, însămnând că voind a alege epitropi în locul demisionaților, nu s-au adunat nimine și că alt chip nu stă decât a să lua cuvenitele măsuri de-a dreptul din partea Cârmuirii fără a să mai consulta această comunitate confuză și nedumerită a evreilor, mai ales că spitalul lor numai atunci va răspunde cu deplinătate când va urma a fi supus sub inspecția nemijlocită a Generalii Epitropii a Spitalurilor și școlilor, de asămine, când, conform așezământului scolastic, paragraf 42, să vor dirigu de cătră Departamentul Învățăturilor Publice. Căci, de vremi ci țara să află acum inundată foarte de evrei, este de neapărată trebuință a să lumina, spre a-și părăsi datinile tradiționale și învechite și spre a să apropie de ceialanți locuitori, recomandând de-a dreptul pe Idel Rozimberg, Solomon Herman și Lipa Vovirgher. Asupra căria, la 28 dechemvri 1853, s-au primit închierea Consiliului prin adresa no. 3779 ca, pe de o parte, să să instalează provizor pe recomanduiții efori și să să însărcineze pe comisie de a alcătui instrucții despre administrație, ca această Eforie să închipuiască veniturile trebuitoare întru ținerea spitalului, a școlilor și a rabinelor i cheltuielile Eforiei și să alcătuiască buget lămuritor, care să să supuie Sfatului.

La 21 ghenarie 1854, cu adresa Ministeriului Trebilor Streine no. 220, s-au primit jurnalul închiet de Consiliu, sub prezidența Excelenții Sale d-lui vițe-prezident Osten Saken, prin cari să încuviințază de epitropi ai nației pe

recomenduiții de dânsa: Șuia Hamberg, Moisa Leib Vexler, Rahmil Gfangher, Șuia Moscovici și Ițic Kaner și, totodată, însărcinează pe acest Minister ca să comunice comisiei rânduită cele de cuviință pentru regularea intereselor comunității evreiești. Care comisie să aibă în vedere și cele referate pentru vânzarea taxiei mici să chibzuiască cuvenita lucrare în interesul spitalului, în înțelegire cu numiții epitropi.

Această închiere s-au împărțășit comisiei și ea, în înțelegire cu noii epitropi, au vândut taxia mică cu preț de 4860 galbini, pi vreme pâr la 1 mart 1855. Au alcătuit și buget de venituri și cheltuieli și au făcut și instrucții cari, pe lângă referatul no. 9240, la 6 mai 1854 s-au supus în original Consiliului spre dizlegare. Instrucțiile cuprind următoarele articole:

1 Această eforie va fi alcătuită de cinci persoane de nație evreiască, aleși în fiecare an.

2 Alegerea să va face totdeauna la 1 dechemvri, în Școala cea mare, de către starostii breslelor nației, cari sunt în număr de 23 și 22, dintre fruntași pe care îi va chema Sfatul municipal al capitaliei.

3 Foaia alegerii supuindu-se Departamentului din Lăuntru, prin organul acelui Sfat și luând întărire cuvenită, persoanele alese vor intra în cercetarea sâinii și combinarea bugetului, ca de la 1 ghenarie să poată păși definitiv în însărcinările lor.

4 Departamentul din Lăuntru va hotărî care dintre aleși să poarte însușirea de întâiul efor și însărcinarea direcției lucrărilor.

5 Eforia, la începutul anului, va alege dintre ei un casier pe răspunderea lor, care să ție contabilitatea comunității, depunând acel casier cheazășie sigură și analogă însărcinării sale.

6 Această Eforie va ave o canțilerie cu un secretar întărit de către Departamentul din Lăuntru și corespondențele ei să va intitula Eforia Comunității Evreiești din Capitalie.

7 Îndriturile și mărginirile ce o privesc să va povățui întocmai de domnescul hrisov din 20 iuli 1850, sub no. 58, atârnând în totul de Departamentul din Lăuntru, de la cari va ceri dizlegare și povățuire în caz de trebuință prin organul Sfatului municipal al capitaliei.

8 În ținerea în bună stare și organizație a spitalului comunității, să va povățui de Generalnica Epitropie a Casei <Spitalelor> Sf. Spiridon, iarăși prin organul Sfatului municipal.

9 În privirea școlilor și învățăturilor publice, să va povățui de Departamentul Cultului și al Instrucțiilor Publice, asămine prin Sfatul municipal.

10 Contabilitatea să va ține după regulile tuturor caselor obștești.

11 Sama de venituri și cheltuieli să va cerceta de cătră Sfatul municipal al capitaliei, cari <o> va supune Departamentului din Lăuntru, cu observațiile ce va găsi de trebuință.

12 Eforia va fi datoare a da științele ce îi vor fi cerute de cătră poliție, atingătoare de indivizi din comunitate, sau la prilej de slobozire de răvaș de drum, sau în oricare privire și va fi răspunzătoare pentru exactitatea unor asemenea științe, având toată îngrijirea pentru aducirea întru împlinire a poruncilor ce i să vor adresa.

13 Dizlegari de la Consiliu asupra acestui referat nu să găsaști lipită la actă și nu se știe de s-au primit.

La 1855, s-au ales de efori pe Herșcu Șner, Haim Balaban, Aron Vexler, Sumer Kerșin și Lipa Bobeigher. Pe cei patru s-au întărit, iar pe al cincilea nu s-au întărit, neavând calități. S-au însărcinat pe Eforia capitaliei ca, împreună cu acești noi efori, să iei socotelile de la acei mai dinainte și nu s-au putut, fiind acei mai dinainte lipsiți din capitalie, piste hotar și în spiciuile lor. Iar acești din nou aleși n-au voit a da declarația cerută de sudeție.

Cazul acesta, sub no. 21495, în 30 octomvri 1855, s-au referat Consiliului ca să dei dizlegare ce urmare să să păzască, lămurindu-să că, de câte ori s-au făcut alegire, tot sudiți au eșit de membri, ca cei mai înstăriți. La 19 noemvri 1855, no. 4064, s-au primit dizlegarea Consiliului, ținută sub prezidența domnului Ghica, ca să să mai facă cea mai de pe urmă dișteptare noilor efori ca să dei declarația ce să ceri. Iar dacă ei și după aceasta ar refuza, apoi să să procedezî la din nou alegire, la care să să aibă în vedere a să vota numai pentru israelenii supuși locali, cari ar înfătoșa pe lângă condițiile morale și garanție materială.

La 3 ghenari 1856, no. 57, s-au referat din nou Consiliului că comunitatea nu voiește a să mai întruni ca să aleagă alți membri și s-au cerut dizlegare ca să să dei contabilitatea și cârmuirea intereselor nației israelene în sarcina Sfatului orășenesc din capitalie, sau ca însuși Departamentul <din Lăuntru> să rânduiască de-a dreptul trii persoane dintre israelieni ce s-ar socoti mai de merit și cu însușirea cuvenită la ace Eforie, care, din îndărăpnicirea nației și necunoștința binelui ce izvorăște de la acest așezământ, au rămas nelucrătoare.

La 27 ghenari 1856, no. 251, s-au primit dizlegarea Consiliului că Departamentul să mai facă o somație aleșilor membri de a da numaidecât, în termin de zăci zile, declarația cerută de legi pentru funcționarea lor, iar la din contra, Departamentul să facă de la sine alegirea a trii persoane dintre raeli fețe, oneste și înstărite, și să să prezenteze Consiliului spre întărire. Dizlegare ce, sub no. 2032, s-au comunicat Eforiei și poliției spre aplicare.

La 1857, ghenari 9, Comitetul Sănătății, sub no. 17, au împărțășit în original anaforaoa ci el au făcut-o către răposatul caimacam Teodor Balș, no. 995, și au mijlocit punirea ei în lucrare după rezoluția însămnată asupra ei. Acaeastă

anafora fiind alăturată de copia raportului doctorului primar, în cari să arată pre larg defectile ce au nevoit proiectul, cuprinde următoarele:

1 Separăția totală a banilor efectați pentru întreținerea spitalului de cei destinați pentru școală și alte cheltuieli a comunității.

2 Sporirea venitului, încât pe lângă suma hotărâtă în buget, să rămîie și o margine pentru treptata adăugire a binalii și pentru sporirea crivaturilor, având comunitatea a acoperi neagiunsul prin alte chibzuii.

3 Cârmuirea spitalului de înadînși epitropi nesupuși deselor schimbări a epitropilor comunității și atârnați, în cât privește dispozițiilor spitalicești, numai de legala autoritate sanitară în țară. Iar primariul spitalului ar trebui să fie neapărat și membru al Epitropiei, cu vot deliberativ.

4 Ținerea condicilor șnuruite și pecetluite de cătră autoritatea sanitară moldovană, în care condici să să treacă toate veniturile și cheltuielile în limba moldovinească, pentru a să pute în tot momentul controla contabilitatea de cătră zisa autoritate. Acest control, însă, nu va împiedica îndatorirea Epitropiei spitalului a da samă și epitropilor comunității de întrebuințarea venitului spitalicesc.

5 Numirea personalului medical al spitalului de cătră Comitetul Sanitar pe prezența Epitropiei a trei medici ci vor ave însușirile legale, îndatorire protomedicului a priveghe direct și nemijlocit atât asupra părții medicale, cât și asupra părții iconomice al acestui așezământ, sub ordinația personalului întreg întrebuințat în spital la ordinele primariului, neschimbarea primariului din postul său decăt după o prealabilă cercetare a unei comisii, rînduită de Comitet și după dovedirea vinovăției, spre a nu mai lăsa nici o margine intrigilor ce au prilejît până acum dese schimbări a medicilor în ospitalul evreiesc și periclitarea acestuia.

Iar rezoluția însămnată asupra ei, în cuprindire că, „Unindu-ne cu socotința Comitetului Sănătății, încuviințăm propunerile aice cuprinsă și pui înainte Departamentului din Lăuntru ca, prin comunitate, să regularisască aplicarea acestora, închipuind alte venituri pentru celelanti cheltuieli, care până acum să făceau din taxia cea mică, rămîind ca, numai pentru a să întrebuința în socoteala spitalului și a îmbunătățirilor ce să vor introduce de acum, aceasta să va pune în lucrare neîntârziat”. Spre aplicarea lucrării după această anafora, Departamentul, în înțelegire cu Comitetul, au rînduit o înadinsă comisie, alcătuită de protomedic, doftorul primariu și șeful poliției de capitalie. Ace comisie au ales de epitropi la spital, dintre fruntașii comunității, pe d-lor:

1 Mendel Pozner

1 Aron Vexler

1 David Latringir

1 Leiba Daniil

1 Pincu Leiba

1 Iacov Noișot

Iar în cazul veniturilor, au închiet un jurnal, prin cari cuprind că, făcînd în mai multe rînduri invitare comunității și eforilor israeliți ca să aduni spre a să alcătui un buget, n-au voit, încât apoi comisia ș-au dat socotință că taxia mică să rămîie întreagă la spital, pentru ținerea a 142 crivate și îmbunătățirile ce să cer la spital, după proiectul făcut de doftor și încuviințat prin anafora fostului caimacam Balș; iar că, pentru Eforia comunității, adaug a propuni ca să adopteze dările încuviințate de comunitate la anul 1837 și avizate și de deosăbiții consulați ai puterilor străine, adică dări pe mărfurile de Liptca, cari înscris să introduce aici, în copie, spre deplină lămurire.

Acel jurnal s-au trimis Comitetului cu adresa no. 16380 la 10 april 1858. Comitetul, prin altă anafora, no. 493, supuind în cunoștința fostului caimacam, prințul N. Vogoridi, toate lucrările pentru nevoia ci are spitalul de îmbunătățiri și de a ave și un fondos, au cerut ca, spre a nu să dărîma acel institut și a să întreține pe un pas de bilanță conform cu alte asămîne casă de binefacire, să puie în aplicație hotărârea răposatului caimacam Balș asupra anaforalii Comitetului nr. 995, fără a mai asculta și niscaiva propuniri îngăimătoare din partea comunității israelite, rugînd ca să ordoneze aducirea în împlinire în toată întindirea anaforalii arătate, adică să dei spitalului taxia mică întreagă”.

Pe această anafora urmează rezoluția: „să încuviințază socotința Comitetului, în 18 april 1858”, după care, sub no. 10476, în 13 mai 1858, s-au răspuns Comitetului ca să iei taxia întreagă la Epitropie; sub no. 10475 s-au scris taxierului ca să nu dei câștiul decât întreg la spital, iar la poliție, sub no. 10477, s-au împărțășit copie de pe această anafora și s-au scris ca să facă cunoscut Eforiei israelite de aceasta, spre a-și înființa alte venituri în locul taxiei mici, cari s-au și dat întreagă în dispoziția spitalului evreiesc, iar de urmare să raporteze cu jurnalul ce ar închie.

De atunci nu s-au mai făcut nimic, pentru că eforii ce erau s-au demisionat, iar acum, alegîndu-să alții de către comunitate pentru anul 1859, tot dintre sudiți și anume:

1 Zisu Herman

2 Copil Dulberg

3 Solomon Țucherman

4 Fișel Boia

5 Aron Vexler

Dintre aceștia, unul s-au demisionat, iar cei patru nu voiesc a da înscris întărit de consulații respectivi pentru supunire la dispozițiile locale după așezămînt, pretinzînd ca, mai întâi, să li să dei sămi de venituri și cheltuieli și să li să dei și veniturile spitalului în a lor dispoziție și că să rămîie numai o singură

casă de a îngriji pentru toate trebuințele comunității. Tot în așa cuprindere s-au primit o suplică și din partea unui număr de israeliți sub titlu de comunitate.

Comitetul Sănătății, cu din nou adres sub no. 185, mijlocești a să țină regularisirea de dânsul făcută în privirea spitalului, ca să nu vie iarăși în starea de mai înainte, pe când era în dispoziția Eforiei comunității. Iar cu alt adres, no. 489, împărtășăști în copie bugetul ce prin comisia doftoricească s-au închiet pentru acel spital și mijlocești punerea lui în lucrare.

Avându-se, dar, în privire, pe de o parte, că dispoziția după cari Epitropia comunității s-au introdus în modul eforturilor este făcută după ordinul vremelniceștii cârmuirii și ace pentru înființarea osăbitei epitropii la spital, de asămine, care sunt contra unei alteia și a hrisovului din 1850, cu no. 58, dat comunității de fostul domn Ghica, iar pe de alta, împotrivirea aleșilor efori de a da înscrisul cerut de așezământ, încât lucrările zisei eforii au rămas în părăsire, din care cauză să împiedică și aducirea troibicilor (rabinilor) de a face întreagă vita cușer la căsăpie, spre a nu mai urma tânguirea obștei creștinești, căci evreii au numai partea de dinainte a vitei, iar cealantă o leapădă creștinilor, ministerul grăbește a supune toate împregiurările la cunoștința onorabilului Consiliu, împreună cu bugetul spitalului, spre luare aminte și dizlegare ce ar găsi de cuviință, cât s-ar pute mai neîntârziet.

Iar socotința iscălitului este că anul acesta să să urmeză tot după pilda anului trecut, încât privesc cheltuielile, pentru că la noua organizație nu să mai poate lăsa Eforia evreiască înosăbi de a moldovenilor, fiind în contra Convenției. Lămurindu-să totodată că Ministeriul, spre a nu pătimi interesele comunității pâr la regularisirea ce s-ar face, au rânduit de-a dreptul, vremelnicește, cinci israeliți la zisa Eforie israeliteană, după recomendația dată de municipalitatea de Eși, cu raportul no.⁷

N. Catargiu

[Rezoluție] 1859, iulie 15

Din referatul de față, Consiliul încredințându-să că comunitatea evreiască își administrează în contra Convenției veniturile sale îndeosebi de cele ale Eforiei locale, Consiliul încheie ca, acum, la noua organizare, Ministeriul să pregătească proiectul cuvenit pentru întrunirea veniturilor sale sub una și aceeași administrare a Eforiei locale. Iar până atunci, administrarea veniturilor comunității zise să să urmeze după cum s-au regulat de minister, rămîind ca, la caz când ar urma reclamație întemeietă asupra vreunuia din israeliții rânduiți,

⁷ Loc necompletat.

ministeriul să reguleze înlocuirea prin un altul, conform regulii păzită. Iar în cât privește pentru spital, să va urma după închierea Consiliului din 4 iulie, însămnată pe referatul Comitetului Sănătății sub no. 1014.

[Semnează] N. Catargiu, G. Adrian, P. Donici, G. Căliman, dr. Apostol, A. Suțu

(SJIAN, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dosar 1715/ 1850-1859, f. 116-121)

Proiect de buget

pentru veniturile și cheltuielile ospitalului israelit din capitalie pe anul 1859

<i>Venituri</i>	<i>lei/cursul pieții</i>
A. Contribuirea din partea comunității din taxia mică a cărnii și a paserilor cușer	116 000
B. Taxia vinului	12 000
C. Legături	8 618
D. Colecte	—
	Suma: 136 618

Cheltuieli pe anul 1859

A. Lefi	
Dr. primar	11 000
Dr. asistent	4 440
Secretar	1 850
Vatavul	1 344
La 2 slujbași ai religiei	840
Un suprapăzitor și 10 păzitori de bolnavi	7 160
La personalul bucătăriei	1 870
Un rânđaș și un portar	930
Doi feredieri	830
Un sacagiu	1 340
Spălătoriței	900
La feliuri de salahori, hornari și curățitori	1 176
	Suma: 33 780
A. Medicamente	15 000
B. Lipitori	2 000
C. Hrană, adică: carne	20 000
paseri	1 300
grăsime	1 800

pîne	13 122	Total	36 222
D. Băuturi			1 000
E. Marfă colonială			4 000
F. Legumuri			9 000
G. Lumănări			2 894
H. Sopon			403
		Suma:	104 299
I. Încălzire			13 000
K. Fân și paie			89
L. Gheață			322
M. Spălatul pe gios			90
N. Reparații			3 000
O. Obiecte noi			10 000
P. Instrumente și bandajuri			3 000
		Suma:	133 900
Clădirea unui <i>flighel</i> ⁸ după înalta hotărîre			74 000
Datoriile ospitalului			11 772
		Suma:	219 672
Adică două sute nouăsprezecemii șasă sute șaptezeci și doi lei cuprinde bugetul ospitalului israelit din capitalie pe anul 1859.			

Pentru întocmai cu originalul,

(s.s.indescifrabil)

(SJIAN, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dosar 1715/1850-1859, f. 122-123)

⁸ Flighel (arh) = pavilion, anexă la un imobil.

ANTISEMITISM ȘI DISCURS IDENTITAR. REFLECȚII PE MARGINEA MODIFICĂRII ARTICOLULUI 7 DIN CONSTITUȚIA DIN 1866

Liviu NEAGOE

Abstract: This paper explores the political dimension of the revision of the article 7 of the Constitution from 1866. Reflecting on the status of the Antisemitism in Romanian society during the last third of the Nineteenth century I was concerned about the arguments offered by the politicians in the favor or against the revision. In this respect, I identified and analyzed three kinds of arguments during the parliamentary debates. The argument of positive alterity of the Jews was illustrated by the conservative politician P.P. Carp and pledged for the naturalization of the Jews. The so called argument of ontological irreducibility started from the premise that the Jews are so different, cultural, confessional, and civilizational, that they simply cannot be assimilated into Romanian nation. Last, but not least, the radical Antisemit argument was strongly promoted by the Moldavian factionists and opposing to any revision of the article 7. The props of the radical Antisemitism will be used by the famous Antisemit A.C. Cuza in the first decades of the Twentieth century in order to promote his own Antisemit ideology. To a proper understanding the interwar Antisemitism the knowing the parliamentary debates around the revision of the article 7 of the Constitution from 1866 is a must and a lesson to learn.

Keywords: Antisemitism, constitutionalism, national identity, the Jewish issue.

Demersul analitic referitor la relația dintre antisemitismul românesc și discursul asupra identității naționale din ultimele decenii ale secolului al XX-lea direcționează analiza raportului dintre instituționalizarea cetățeniei și constituirea codului cultural al națiunii în spectrul mai larg al modernizării. Reașezarea României pe harta Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a presupus un amplu proces de modernizare politică, instituțională și legislativă care să armonizeze aspirațiile către unitate ale elitelor românești cu interesele politice europene. Evenimentul istoric care a redefinit raportul de forțe dintre politica internă românească și design-ul politic european trasat de Marile Puteri a fost Congresul de la Berlin din 1878. Prevederile Congresului de la Berlin condiționau recunoașterea internațională a independenței României de emanciparea politică a tuturor evreilor de pe teritoriul țării, ceea ce a fost perceput ca un factor de presiune externă în politica internă a statului român. Ca stat care și-a dobândit independența pe câmpul de luptă, România și-a simțit

profund lezată demnitatea națională de ceea ce a fost considerat a fi un amestec al Marilor Puteri într-o chestiune de politică internă a unui stat suveran.

Chiar dacă la nivelul societății românești a existat o mentalitate antisemită încă dinainte de Congresul de la Berlin¹, aceasta nu a fost endemică. Evreii erau percepuți ca o alteritate tolerabilă și exista un acord politic tacit cu privire la faptul că ei nu erau îndreptățiți să aspire la dobândirea drepturilor politice. Ceea ce scapă de cele mai multe ori analizelor antisemitismului românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este faptul că nu avem de-a face cu un antisemitism clădit pe argumente demografice, economice, rasiale sau religioase, ci dimpotrivă, antisemitismul a fost instrumentalizat politic pentru menținerea și întărirea puterii în interior, de aceea trebuie înțeles în relație cu procesul mai amplu de construire a națiunii. În această ordine de idei, îmi voi dezvolta acest studiu pornind de la argumentul conform căruia principalul discurs al elitelor politice și intelectuale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost centrat în jurul chestiunii unității naționale. Sunt îndreptățit să consider că antisemitismul a apărut în România în momentul în care se consolidau instituțiile și structurile statului modern și în care s-a pus problema naturalizării populației alogene și a drepturilor politice aferente. Nu excesul demografic urban sau dinamica economică a evreilor a generat antisemitismul românesc, ci oportunitatea naturalizării populației evreiești.

Tratatul de pace de la Berlin (1/13 iulie 1878), care a luat în discuție recunoașterea internațională a independenței României, marchează un moment de cotitură în evoluția constituționalismului românesc. Deoarece prevederile referitoare la România ale Tratatului impuneau o modificare de substanță a legislației românești, presiunea privind formula constituțională în care să se realizeze revizuirea articolului 7 din Constituția din 1866 a fost deosebit de mare. Odată cu această revizuire are loc o modificare a naturii cetățeniei, prin anularea relației de interdependență dintre confesiune și cetățenie, ceea ce oferea în principiu evreilor posibilitatea naturalizării. Istoricul Dietmar Müller a argumentat faptul că dezbaterile parlamentare și polemicile publicistice care au urmat momentului 1879 „au avut drept miză definirea națiunii române, care urma să formeze baza statului”². Acest discurs – al identității naționale și nu cel antisemit – a fost principalul discurs, veritabil idiom cultural care a definit ireductibil construcția identitară românească și a modelat evoluția culturală din ultima treime a secolului al XX-lea.

Voi explora în continuare dimensiunea politică a modificării articolului 7 din Constituție analizând argumentele oferite de parlamentarii români în

¹ Oldson, 1991, 154.

² Müller, 2010, 216.

favoarea sau împotriva revizuirii. Voi avea în vedere trei categorii de argumente aduse în dezbaterile parlamentare: argumentul alterității pozitive a evreilor, argumentul ireductibilității ontologice și argumentul radical antisemit pentru a ilustra felul în care paradigma identitară s-a construit prin raportare la alteritatea extremă: evreii. Direcția argumentativă a alterității pozitive, singulară în peisajul politic al momentului, a fost cu strălucire ilustrată de Petre P. Carp, probabil singurul politician român cu viziune europeană al perioadei. Meritul imens al lui Carp este acela de a fi încercat să propună o soluție politică la o problemă pe care atât colegii săi conservatori, cât și adversarii liberali încercau să o „rezolve” cu argumente civilizaționale și sub imperiul presiunii electorale. O altă direcție argumentativă, cea a ireductibilității ontologice, a fost reprezentată de Titu Maiorescu, coleg de partid cu Petre P. Carp și liderul societății culturale *Junimea*. Argumentele de ordin civilizațional erau cele mai răspândite în epocă și vizau imposibilitatea asimilării evreilor în corpul națiunii române. A treia direcție, cea a radicalismului antisemit, a fost asumată de fracționiștii moldoveni și pune problema în termenii pericolului evreiesc. Fracționiștii moldoveni aparțineau segmentului proprietarilor de pământ și ai burgheziei mijlocii, pentru care valurile imigraționiste ale evreilor erau percepute în termenii unei „invazii”, iar dinamica ocupațională a evreilor era percepută în termenii unei „ocupații”.

Argumentul alterității pozitive a evreilor: Petre P. Carp

Petre P. Carp (1837-1919) a fost singurul politician român care a demonstrat o atitudine europeană în privința chestiunii evreiești cu ocazia dezbaterilor parlamentare privind modificarea articolului 7 din Constituție. Carp a refuzat să interpreteze chestiunea evreiască în termenii conflictului civilizațional promovat de liberali și să interpreteze eșecul modernizării românești în grilă antisemită la fel ca și colegii săi de la *Junimea*. În contrast cu glorificarea unei Români patriarhale, neafectată de microbul modernității dar temătoare de „invazia” evreiască, Carp propune o viziune pozitivă a evreității ca alteritate:

Dacă voiți să scăpați de evrei, nu este decât un singur mijloc: munciți și civilizați-vă! Aceasta am spus-o în toate parlamentele de câte ori s-a tratat chestiunea evreilor. De la 1866 am zis că singura cale ce poate să ne scape este munca pe cale economică; căci, în concurența evreilor eu nu văd decât un stimul de a dezvolta pe câmpul economic o muncă mai intensă decât cea de astăzi. Convingerea mea este că, dacă a da toți evreii afară, noi în loc de a ne propăși economic, ne-am întoarce la lenea noastră tradițională și am reveni la starea de acum 50 de ani.

Referindu-se, cu privire la modificarea articolului 7 din Constituție, la importul fără discernământ al civilizației occidentale, Carp remarcă: „Rezultatul

a fost că noi, popor tânăr, ne-am aruncat exclusiv pe tărâmul politic. Am părăsit toată activitatea economică și fiecare din noi a voit să se bucure de aceeași egalitate, a voit să fie și ministru și deputat, și prefect, sub-prefect și primar, părăsind cealaltă activitate socială”³. Există o schimbare de accent în privința chestiunii evreiești a unor intelectuali precum Ion Heliade-Rădulescu, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Ion Ghica, Vasile Alecsandri, I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, promotori ai idealurilor pașoptiste, care sunt printre adversarii declarați ai acordării de drepturi politice evreilor. Atitudinea lor este explicabilă prin faptul că foștii revoluționari dețin acum funcții publice și mai ales prin faptul că evreii, prin dinamică demografică și exprimare economică, erau percepuți ca un real pericol la adresa specificului național. Însă nu toți oamenii politici ai momentului ai avut atitudini declarat antisemite; un Petre P. Carp și un Titu Maiorescu dintr-o anumită perioadă personificând exemplar o atitudine echilibrată și europeană față de soarta evreilor.

Cu viziunea care l-a caracterizat întotdeauna, fidel principiilor sale conservatoare care i-au ghidat activitatea politică, Carp se opune restricțiilor administrative impuse evreilor de către liberali și propune, pentru rezolvarea satisfăcătoare a chestiunii evreiești, două căi de acțiune: emanciparea economică a satelor și crearea concurenței în târguri. Concret, Carp propune să fie elaborate un set de măsuri legislative menite să dezvolte mica proprietate țărănească. Însă aceste măsuri, în lipsa unei reforme agrare structurale și a universalizării votului, nu ar fi putut conduce, singure, la crearea unei clase de mijloc rurale. Din poziția sa de proprietar de pământuri, Carp nu a dovedit în chestiunea reformei agrare aceeași afinitate față de țărani, pe care a dovedit-o în chestiunea evreiască față de evrei.

Noua redactare propusă a articolului 7 conduce la mai multe consecințe. Prima și cea mai importantă consecință este că naturalizările vor fi individuale, naturalizarea în bloc a populației evreiești nefiind nici posibilă, nici dorită. Era aproape unanim considerat că evreii constituie o populație care, datorită particularităților sale, nu se poate asimila cu națiunea română. A doua consecință este aceea că numai cetățenii români pot dobândi proprietăți rurale, revenindu-se astfel la prevederile Legii comunale din 1864 care acorda autorităților locale dreptul de a stabili dacă evreii se puteau așeza în sate și comune. Există o corelație între dreptul de proprietate și refuzul naturalizării în bloc a evreilor; dacă ar fi putut cumpăra pământuri, evreii ar fi deținut părți din teritoriul țării, ceea ce ar fi știrbit suveranitatea statului. O altă consecință ține de faptul că, prin alipirea Dobrogei la teritoriul țării, musulmanii sunt asimilați, deci naturalizați. Fără îndoială însă, cea mai importantă consecință o reprezintă consacrarea

³ Carp, 2000b, 94.

principiului juridic *jus sanguinis*, al comunității de descendenți, în acordarea cetățeniei. În acord cu acest principiu, sunt considerați cetățeni toți supușii români care s-au asimilat cu națiunea, precum și persoanele născute și crescute în România, care nu sunt supuse unei protecții străine, după cum, în virtutea calității de român, cetățenia poate fi acordată sau redobândită pentru românii care sunt stabiliți în țară și dovedesc că au renunțat la o protecție străină.

Față de liberalismul implicit al articolului 7 revizuit: „diferența de credință și confesiune nu constituie o piedică la naturalizare”, Carp și-a exprimat fără rezerve atitudinea politică: „o țară care pe lângă o Constituțiune liberală ca a noastră nu are o organizare socială conservatoare, acea țară este pierdută de mai-nainte, cu sau fără jidani”⁴. Consecvent propriei convingeri conservatoare și refuzând să adere la curentul majoritar antisemit, Carp considera, în privința chestiunii evreiești, că „avem în fața noastră o așa bogăție de pasiune și o așa sărăcie de argumente”⁵. Prin poziția avută în cadrul dezbaterilor parlamentare privind modificarea articolului 7 din Constituție Carp a dovedit faptul că politica este locul de exprimare și de confruntare a opțiunilor politice. Prin argumentarea alterității pozitive a evreilor Carp demonstrează faptul că formula votată a articolului 7 a fost rezultatul unei opțiuni politice și nu al unei necesități istorice.

Argumentul ireductibilității ontologice: Titu Maiorescu

Spre deosebire de consecvența politică manifestată de Petre P. Carp cu privire la chestiunea evreiască, Titu Maiorescu (1840-1917) reprezintă un caz paradigmatic de ajustare a propriilor opinii politice la cerințele electoratului. Cunoscut profesor, animator al *Junimii* și autor al direcției critice care combătea viziunea mesianic-naționalistă inaugurată de Simion Bărnuțiu, Maiorescu a dovedit o surprinzătoare schimbare de atitudine în ceea ce privește chestiunea evreiască, de la toleranța extremă la afișarea unei rezerve stricte față de evrei. Un viraj către retorica pașoptistă a „întoarcerii la popor”, care ar putea părea neașteptat la liber cugetătorul care criticase atât de dur excesele școlii Bărnuțiu. După cum apreciază criticul literar Eugen Lovinescu, schimbarea atitudinii lui Maiorescu față de evrei, de la filosemitism la antisemitism moderat, se datorează „contactului cu țara electorală, cu alegătorii ieșeni, în bună parte antisemiți, și cu prietenii lui politici, mai mult antisemiți”⁶.

Într-un discurs ținut în ședința Camerei din 10 septembrie 1879, Maiorescu își expune argumentele în chestiunea evreiască, pledează pentru naturalizarea

⁴ Carp, 2000b, 95.

⁵ Carp, [f.a.], 17.

⁶ Lovinescu, 1972, 337.

individuală a evreilor și pentru necesitatea revizuirii articolului 7 din Constituție: „Pentru aceste motive, noi nu putem primi punctul de vedere al acelora care sunt contra revizuirii Constituțiunii, ci credem just a se proceda la o revizuire a articolului 7”⁷. Prin „motive”, Maiorescu se referă la faptul că Tratatul de la Berlin solicita revenirea la prevederile Convenției de la Paris, prevederi care fuseseră întărite prin Codul Civil, dar excluse prin Constituția din 1866. De aceea, pentru Maiorescu, revizuirea articolului 7 este necesară din considerente de conservare a naționalității și pentru a împiedica inserția unor elemente străine care, nesolicitând naturalizarea, ar fi putut să considere că drepturile cetățenești le-au fost acordate de către Marile Puteri și nu de către statul român. Fiind înscrise în Constituție, condițiile naturalizării nu se mai află sub jurisdicția legilor civile, iar evreii nu mai pot constitui subiect al dreptului public românesc.

Nu poate România să admită ca străinii să se introducă în sânul ei prin impunerea străinilor fără ca măcar să-și dea osteneala, să-și documenteze dorința de a se împământeni. Naturalizarea individuală implică în sine însăși cererea evreilor, manifestarea dorinței lor de a fi cetățeni români; prin ea se va împiedica din capul locului răul sentiment că au venit în mijlocul nostru ajutați de presiunea străină sau de alianța israelită; vor trebui să se documenteze că voiesc să fie români⁸.

În replică, traseul argumentativ al lui Maiorescu, de la poziția filosemită, în numele ideilor umanitare, la antisemitismul moderat, care se plia pe starea de spirit a electoratului, a fost amendat politic din perspectivă liberală de Vasile Boerescu, fost ministru de externe în cabinetul I.C. Brătianu și participant la dezbaterile parlamentare pe marginea revizuirii articolului 7:

Dar însuși d. Maiorescu, ale cărui idei avansate în privința emancipării israeliților erau atât de cunoscute până ieri, vine astăzi și ne spune că, în urma unei convorbiri ce a avut-o alaltăieri cu mai mulți amici ai D-sale conservatori, și le-a schimbat și a aderat la proiectul majorității delegaților⁹.

Argumentând pentru modificarea articolului 7, care nu este în acord „nici cu principiile, nici cu luminile secolului”, Boerescu accentua faptul că motivarea articolului constituțional nu are la bază considerente de ordin religios, ci cauze de ordin social și economic, care și-au găsit astfel o justificare politică. Interesantă, în argumentația lui Boerescu, altfel lipsită de strălucirea altor colegi parlamentari, este distincția pe care o operează între emanciparea evreilor și naturalizarea acestora. Emanciparea evreilor, solicitată de Alianța Israelită Universală, este procesul prin care toți evreii rezidenți în România, aflați sau nu

⁷ Maiorescu, 1888, 23.

⁸ Maiorescu, 1888, 32-33.

⁹ Boerescu, 1910, 864-865.

sub supușenie străină, pot căpăta facultatea exercitării drepturilor politice. Spre deosebire de solicitarea Alianței Israelite Universale, propunerea guvernului român, pe care o exprimă Vasile Boerescu, este mai restrictivă și mai punctuală și are în vedere naturalizarea individuală a evreilor – și nu emanciparea în bloc – întrucât:

credem că numai prin naturalizarea individuală putem aplica principiul conținut în art. 44. Suntem convinși că este de mare interes să fuzionăm în masa națiunii toate elementele care nu au la noi o naționalitate determinată. Elementul israelit este cel mai numeros din aceste elemente; și știm că interesele noastre naționale și economice cer ca să ne fuzionăm acest element. Dar fuziunea aceasta trebuie să se facă cu timpul, încet, treptat. Ea nu se poate face spontan și deodată; este nevoie de timp pentru ca, încetul cu încetul israeliți să se poată asimila cu națiunea prin educațiune, prin școli, prin moravuri, și cu cât ei se vor asimila, pe atât se vor naturaliza, până când în fine vor fi toți asimilați¹⁰.

Ceea ce nu au menționat nici Titu Maiorescu, nici Vasile Boerescu, nici alți parlamentari centriști, adepți ai argumentului ireductibilității ontologice, este cândanume putea fi socotit încheiat procesul de asimilare a evreilor cu națiunea română. Trebuind să parcurgă un proces de asimilare, care se putea dovedi anevoios și despre care nu se putea ști când putea fi considerat ca fiind încheiat cu succes, evreilor le era rezervată o poziție de inferioritate în raport cu națiunea română. Pentru legislatorii români care au operat modificarea articolului 7, naturalizarea nu era un proces implicit, ci dimpotrivă, presupunea un lung parcurs de asimilare, ea fiind, în această logică, individuală și selectivă, putând fi acordată sau retrasă după cum o cereau interesele naționale. Din perspectiva evreilor, asimilarea presupunea renunțarea la o parte din identitatea evreiască pentru a o prelua pe cea românească. Din această dilemă a identității era dificil de ieșit: un evreu asimilat nu mai era recunoscut ca evreu de către comunitatea evreiască și nici ca fiind întrutotul român de către comunitatea românească. În acest sens, cazul refuzului naturalizării lui Lazăr Șăineanu – ale cărui merite intelectuale în sprijinul culturii române sunt incontestabile iar trecerea la creștinism a fost o dovadă de fidelitate față de cultura în care a decis să se integreze – este emblematic.

Este simptomatică, pentru starea de spirit din societatea românească la momentul revizuirii articolului 7, mărturisirea pe care o va face, peste ani, Constantin Bacalbașa:

România nu venise la Congresul de la Berlin ca să cerșească independența. Independența o cucerise ea însăși dinaintea Griviței, la Plevna, la Smârdan, la Vidin, pentru această independență ea plătise cu viața a 10000 de ostași și cu Basarabia răpită. Iar marile puteri, pentru rușinea Europei și a veacului, mai impuneau României și drepturi pentru evrei,

¹⁰ Boerescu, 1910, 940.

condițiune cu care independența ei era recunoscută. Articolul 7 a fost revizuit, dar a rămas și ura împotriva evreilor¹¹.

Argumentul radical antisemit: Moțiunea nerevizioniștilor

Moțiunea depusă în ședința Camerei din 18 iunie 1879 de deputații N. Blaremburg, P. Casimir, C. Ciupercescu, V. Conta, C. Ghika, E. Ghika, C. Negruți, D. Rosetti Tețanu este documentul politic care radicalizează argumentele antisemiților. Acest grup parlamentar, fără o ideologie proprie, se distingea prin antisemitismul asumat și prin aprecierile tranșante. Din punctul de vedere al nerevizioniștilor – susținătorii ei proveneau din zone ale Moldovei în care contactul cu populația evreiască era o realitate cotidiană – datorită procentului ridicat al populației evreiești, flotantă și lipsită de protecția oferită de un stat, aceștia aveau tendința de a forma în România „un stat în stat”; ca atare, „evreii stabiliți în România se află în condițiuni morale care îi împiedică a se asimila”¹². În aceste condiții, concluzia deputaților nerevizioniști nu putea fi decât una singură: „nu e loc «cât pentru acum» la revizuirea articolului 7 din Constituțiune”¹³.

Argumentele nerevizioniștilor pot fi grupate în mai multe categorii. O primă categorie o reprezintă *clasificarea antitetica*: evreii sunt „lipitorii satelor”, hrăpăreți, lacomi, exploataitori, în timp ce poporul român este „blând, generos, ospitalier, inteligent, iubitor de progres, apt a se asimila cu națiunile cele mai civilizate, tolerant în materie de religie, stăpân pe o țară frumoasă, mănoasă și menită prin poziția ei de a fi pridvorul templului civilizației moderne la marginea Orientului încă barbar”¹⁴. Conform acestei categorii argumentative, manifestată prin evidențierea în grilă negativă a trăsăturilor evreilor în raport cu românii: nomadism *versus* sedentarism, comerț *versus* agricultură, intoleranță *versus* toleranță, barbarie *versus* civilizație, românii își afirmau superioritatea civilizațională în fața evreilor și își asumau o misiune europeană în marginea continentului. În numele valorilor civilizației europene migrația unei populații întrutotul străină de specificul, obiceiurile și mentalitatea românească era percepută în termenii unei invazii:

Ne găsim în fața unui popor animat de un singur mobil în viața lui socială: setea e aur, sete nestinsă și fatală țărilor unde acel popor se abate. Ei bine, țara se înspăimântă pe drept cuvânt pentru că se găsește pradă unei invazii organizate și îngrozitoare. Printre populația română se infiltrează o populație flotantă, fără patrie, care, împinsă de instinctul său, merge unde simte

¹¹ Bacalbașa, 1993, 57.

¹² *Moțiunea nerevizioniștilor*, 1879, 7.

¹³ *Moțiunea nerevizioniștilor*, 1879, 8.

¹⁴ *Discursul senatorului V. Alecsandri în ședința din 10 octombrie 1879*, 1879, 149.

că este o pradă, se abat ca un nor de lăcuste, absoarbe tot și apoi pasă înainte ca să exercite misia sa de distrugere¹⁵.

O a doua categorie o reprezintă *indistincția etnică*: evreii constituie o națiune diferită de toate celelalte care nu pot, nu vor și nu au cum să se asimileze cu românii. În linia acestei categorii argumentative, acordarea de drepturi politice evreilor ar conduce la acapararea vieții economice, prin caracterul parazitar al populației evreiești, și al vieții sociale, prin creșterea fără măsură a numărului lor, pericolul fiind extincția noastră ca națiune. Teama de o posibilă răsturnare a raportului demografic dintre români și evrei în favoarea acestora din urmă impunea, ca soluție urgentă, primordialitatea principiului conservării naționale:

Dacă este adevărat că noi trebuie să respectăm principiile liberale și umanitare în genere, nu este însă mai puțin adevărat că înainte de acestea trebuie să respectăm principiul de conservare al existenței noastre naționale că numai după ce vom respecta acest principiu, imperativ pentru noi, numai atunci ne este permis și ni se poate cere ca să respectăm și celelalte principii de care se face atâta vorbă¹⁶.

Tema exploatarea evreiești, susținută de numeroase date și referințe economice, reprezintă un leitmotiv al radicalilor antisemiți. Prin acordarea cetățeniei române evreii ar fi putut deține proprietăți în mediul rural și funcții în administrația publică, definitivându-și astfel dominația economică și socială. Un asemenea pericol nu putea fi evitat decât într-un singur mod: evreii trebuiau împiedicați să obțină naturalizarea.

În fine, o a treia și cea mai pronunțată categorie o reprezintă *alteritatea extremă*. Ceea ce caracterizează această linie argumentativă este faptul că antisemitismul manifest al opoziților revizuirii articolului 7 se fundamenta în conformitate cu „știința și cu ideile veacului nostru”¹⁷. Pentru Conta, a cărui filosofie materialistă îi asigura substanța discursurilor politice, principiile științifice care dictează naturalizarea nu pot fi aplicate în cazul evreilor, a căror religie și rasă, distincte de cele ale românilor, îi fac imposibil a se asimila. Prin valoarea de alteritate extremă atribuită evreilor Vasile Conta justifică, în numele științei, imposibilitatea asimilării și puerilitatea revizuirii articolului 7 din Constituție.

Și acei care susțin că noi trebuie să primim la cetățenia română pe jidani cu astfel de credințe și de idei înăpoiate, sau că fac o confuzie neiertată și nepermisă pentru oamenii învățați, sau că sunt de rea credință¹⁸.

¹⁵ *Discurs privind Raportul asupra drumurilor de fier*, 2000, 60.

¹⁶ Conta, 1899, 86.

¹⁷ Conta, 2011, 641.

¹⁸ Conta, 2011, 646.

Chiar dacă argumentele nerevizioniștilor, purtate în numele „științei”, nu au fost suficiente pentru a împiedica revizuirea articolului 7, ele au fost folosite de antisemiții de la începutul secolului XX – dintre care se detașează A.C. Cuza și Nicolae Paulescu – pentru a-și justifica, alături de alte argumente luate din recuzita teoriilor rasiste și ale darwinismului social, antisemitismul ridicat la rang de ideologie. Emanciparea evreilor se va produce complet abia în perioada interbelică, ca urmare a Conferinței de Pace de la Paris din 1919 și a adoptării unei noi Constituții în 1923. Însă în mod paradoxal un nou tip de antisemitism, hrănit din lecturile intelectualilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, va irupe în spațiul public. Antisemiții interbelici își vor construi astfel o genealogie intelectuală menită să justifice faptul că sunt cei mai îndreptățiți să vorbească în numele națiunii române. Ei au transformat antisemitismul într-o genealogie a urii și a violenței care a făcut posibilă legislația antievreiască, pogromurile și Holocaustul pentru care societatea românească nu a fost nici pregătită, dar cărora nu a știut nici să li se opună.

Bibliografie

- Achim, V., Achim V. (coord.), *Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea*, Ed. Academiei, București, 2010.
- Bacalbașa, C., *Bucureștii de altădată (1878-1884)*, Ed. Eminescu, București, 1993.
- Boerescu, V., *Discurs în Camera Deputaților 6/18 septembrie 1879*, în *Discursuri politice 1859-1883*, II, 1874-1883, Atelierele Grafice Socec & Co., București, 1910.
- Carp, P.P., *Era nouă. Discursuri parlamentare*, Tipografia Curții Regale Göbl și fii, București, [f. a.].
- Carp, P.P., *Propunerea de revizuire și chestiunea evreiască* [Ședința Senatului în 28 februarie 1879], în *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, Ed. „Grai și suflet – Cultura națională”, București, 2000a.
- Carp, P.P., *Articolul 7 din Constituție* [Ședința Senatului în 28 februarie 1879], în *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, Ed. „Grai și suflet – Cultura națională”, București, 2000b.
- Conta, V., *Discursuri parlamentare (1878-1881)*, prefață de B.C. Livianu, Tipografia „Dacia” P. Iliescu & D. Grosu, Iași, 1899.
- Conta, V., *Chestia evreiască* [Discurs rostit în ședințele Adunării Deputaților din 4 și 5 septembrie 1879], în Octav Minar (ed.), *Filosoful Conta. Opere complete*, ediție îngrijită de Octav Minar, Ed. TipoMoldova, Iași, 2011.
- Discurs privind Raportul asupra drumurilor de fier* (29 iunie 1875), în Liviu Papuc, *Discursuri parlamentare junimiste*, Ed. Timpul, Iași, 2000.
- Discursul senatorului V. Alecsandri în ședința din 10 octombrie 1879*, în *Moțiunea nerevizioniștilor în chestiunea israelită și discursurile deputaților N. Blaremburg, B. Conta, D. Rosetti Tețcanu*, Tipografia Curții, București, 1879.
- Lovinescu, E., *T. Maiorescu*, ediție îngrijită de Maria Simionescu, Ed. Minerva, București, 1972.
- Maiorescu, T., *Chestia ovreilor. Revizuirea articolului 7 din Constituție*, Socecu & Teclu, București, 1888.
- Minar, O. (ed.), *Filosoful Conta. Opere complete*, Ed. TipoMoldova, Iași, 2011.
- Moțiunea nerevizioniștilor în chestiunea israelită și discursurile deputaților N. Blaremburg, B. Conta, D. Rosetti Tețcanu*, Tipografia Curții, București, 1879.
- Müller, D., *Cetățenie și națiune, 1878-1882. Evreii ca alteritate în dezbaterile cu privire la articolul 7 din Constituție*, în Venera Achim, Viorel Achim (coord.), *Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea*, Ed. Academiei, București, 2010.
- Oldson, W.O., *A Providential Anti-Semitism. Nationalism and Polity in Nineteenth century Romania*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1991.
- Papuc, L., *Discursuri parlamentare junimiste*, Ed. Timpul, Iași, 2000.

LASCĂR TĂRĂBUȚĂ ȘI *APĂRAREA NEAMULUI* (1906)

Mircea-Cristian GHENGHEA

Abstract: *Apărarea Neamului* is a Romanian nationalist gazette practically unknown by historians and literary researchers, in spite of the fact that it contains some articles signed by well-known intellectuals of the time, like N. Iorga, A.C. Cuza, Elena Sevastos. Most of the articles that were published within the pages of the periodical printed in Iași contained xenophobic and anti-Semitic ideas, and their authors considered that the Jewish population represented an indisputable danger to the national interests of the Romanian state. The articles signed by A.C. Cuza represent an attack against the traditional Liberal and Conservative parties and their political ideas, accusing their politicians of corruption and moral degradation. One can also notice the attempt of shaping an economic strategy in order to allow the rising and the development of the Romanian craftsmen and traders which were supposed to counter the numerical preponderance of the Jews within the Moldavian region.

Keywords: Lascăr Tărăbuță, *Apărarea Neamului*, press, xenophobia, anti-Semitism, economic protectionism.

Din anii '90 ai veacului trecut, segmentul istoriografic dedicat prezentării și analizării trecutului comunităților evreiești din spațiul românesc a cunoscut o permanentă creștere, atât cantitativă, cât și calitativă. Numeroase articole, studii, cărți, jurnale, însemnări memorialistice, ori pur și simplu note și relatări de presă au contribuit la relevarea a diverse aspecte puțin știute sau trecute sub tăcere ani și decenii la rând, la aprofundarea unor direcții de cercetare sau la deschiderea altora, într-un cuvânt, la crearea unui context deosebit și nemaîntâlnit până acum în istoriografia noastră, care oferă multiple posibilități de valorificare a mărturiilor istorice provenind de la ori având legătură cu cea mai importantă minoritate etnică din statul român de până la Primul Război Mondial.

Dezvoltarea generală a studiilor iudaice din ultimii peste douăzeci de ani a coincis cu un interes sporit al istoricilor și cercetătorilor, care a permis elaborarea unor lucrări prin intermediul cărora au fost vizate perioade semnificative și evenimente de impact în trecutul evreilor din spațiul românesc și din afara acestuia. De la imaginile și ipostazele specifice vremurilor antice și medievale la reprezentările caracteristice modernității și contemporaneității, evreul ca personaj istoric a parcurs un interesant și sinuos traseu, fapt reflectat în mod corespunzător în literatura de specialitate.

În ansamblul angrenajului istoriografic al zilelor noastre poate fi observată creșterea treptată a interesului pentru cunoașterea elementelor constitutive ale sentimentelor, atitudinilor și actelor antievreiești, ale structurilor și aspectelor din planurile cultural, socio-economic și politic ce au avut o contribuție indiscutabilă la formarea și propagarea/promovarea imaginilor și a clișeelelor despre evrei mai ales în veacurile XIX-XX. De asemenea, există câteva lucrări ce au devenit deja puncte de reper, ai căror autori au avut în vedere aspectele enunțate – poate cea mai cunoscută la noi în acest moment,, este cea scrisă de Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română* (ajunsă în 2012 la o a treia ediție)¹, la care le putem adăuga oricând pe cele scrise de Carol Iancu, *Miturile fondatoare ale antisemitismului*² și Marta Petreu, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească* (unde este inclus studiul „Evreofili” și „evreofagi”. *Șapte autori despre cheștiunea evreiască*)³. Cunoașterea și înțelegerea corectă a resorturilor și a organismelor ce s-au situat în antiteză cu idealul de afirmare și de emancipare a evreilor din spațiul românesc se pot dovedi, din punctul nostru de vedere, la fel de necesare ca și prezentarea și valorizarea pertinentă a trecutului comunităților evreiești, putând contribui inclusiv la conturarea unor noi direcții de cercetare, evitate sau omise până acum din varii motive, de cercetătorii mai mult sau mai puțin consacrați ai istoriei evreilor de la noi. Din perspectiva propriilor preocupări și paliere de investigare, subliniem posibilitățile deosebite oferite de planul presei românești, încă insuficient cunoscut și analizat, în ciuda accesului mult mai ușor la informații în comparație cu deceniile anterioare.

În acest context, un punct de pornire util ar putea fi constituit de recuperarea și valorificarea istoriografică a publicațiilor așa-zis naționaliste (după cum se intitulau chiar în epocă), care au înregistrat o creștere numerică spre sfârșitul veacului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, mai ales în zona Moldovei, unde se afla cea mai mare parte a populației evreiești trăitoare în Regatul României. Valurile succesive de evrei refugiați din Imperiul Rus, din cauza pogromurilor tot mai frecvente de acolo (cele mai cunoscute fiind cele din perioadele 1881-1884 și 1903-1906), au contribuit, de asemenea, la o anumită creștere numerică a populației evreiești din Moldova, mai ales după anul 1900, provocându-le noi îngrijorări „naționaliștilor”.

Una dintre publicațiile la care ne referim este cea intitulată *Apărarea Neamului*. Apărută spre finalul anului 1906, această gazetă (menționată în doar câteva lucrări din literatura de specialitate) este reprezentativă pentru atitudinea

¹ Oișteanu, 2012.

² Iancu, 2005.

³ Petreu, 2011.

din acel moment a „naționaliștilor” din urbea Iașilor, a celor care priveau această chestiune ca având o importanță capitală pentru destinele neamului, considerând că este mai mult decât necesară adunarea și canalizarea tuturor energiilor românești spre a fi evitată „invazia” evreiască și cotropirea economică a statului de către străini. Concretizarea jurnalistică a acestor temeri și idei a luat forma *Apărării Neamului*, gazetă aflată sub direcțiunea lui Lascăr Tărăbuță, întrunind în paginile sale semnăturile câtorva dintre numele recunoscute pentru luările de poziții și pledoariile xenofobe, în general, și antievreiești, în special. Un alt aspect care poate sublinia și mai bine semnificația acestei publicații aparent minore este legat de conturarea, prin intermediul mai multor articole, a unui anumit tip de strategie economică, prin intermediul căreia se dorea treptata eliminare a concurenței străinilor (în primul rând a evreilor) din sectoarele economice în care românii din Moldova cunoșteau o evidentă inferioritate numerică.

Câte ceva despre Lascăr Tărăbuță

În zilele noastre, despre Lascăr Tărăbuță nu se mai știe aproape nimic. Din informațiile pe care le-am adunat până acum, nu există nicio lucrare prin intermediul căreia să fi fost prezentate și analizate aspecte legate de viața și activitățile sale. Numele său este menționat doar ocazional, în contextul descrierii atitudinii antievreiești a unei părți din intelectualitatea Iașilor.

Lascăr Tărăbuță a trăit în perioada 1873-1942. Încă din tinerețe a făcut parte din mișcarea „naționalistă”, alături de alte nume mult mai celebre, precum N. Iorga și A.C. Cuza. A manifestat oarecari veleități scriitoricești, fapt care s-a tradus inclusiv în publicarea unor creații lirice și în proză.

După cum se precizează într-o casetă inserată pe pagina a treia în cazul a opt dintre cele nouă numere apărute din *Apărarea Neamului*, Lascăr Tărăbuță era avocat, iar în anii de după 1900 avea biroul pe strada Sărăriei, la numărul 33. Ca membru al mișcării „naționaliste”, se pare că era deja destul de cunoscut în Iași de atunci, Rudolf Suțu amintind, în lucrarea sa *Iașii de odinioară*, un episod legat de dezordinile provocate în data de 16 mai 1899, ocazie cu care este menționat și Lascăr Tărăbuță. Atunci, pe fondul desfășurării unei întruniri la Circul Sidoli, la care a fost adus și vestitul badea Cârțan și la care au participat mai mulți reprezentanți ai „naționaliștilor” din Iași și din București, s-a ajuns la excesele soldate cu spargerea vitrinelor mai multor magazine evreiești: „Pe când vorbea delegatul studenților din București, sosesc în sală d. Lascăr Tărăbuță, d-na Sevastos și alți studenți, aducând pe sus pe ciobanul Cârțan”⁴. În epocă, personajul nostru era știut ca având atitudini antisemite, fapt binecunoscut

⁴ Suțu, 1923, 71-73.

inclusiv la nivelul reprezentanților diplomatici ai puterilor străine, după cum dovedește un raport din data de 7 iunie 1909, scris la Iași de consulul Grzybowski și trimis ministrului de externe al Imperiului Austro-Ungar, baronul von Aerenthal⁵.

După cum am specificat ceva mai înainte, Lascăr Tărăbuță a fost și autor al unor creații literare – astfel, printre altele, i-au fost publicate două poezii în revista *Arhiva*, în anul 1898⁶, iar o altă poezie ce îl are ca autor am identificat-o în publicația *Universul literar* din ianuarie 1916⁷. În 1927 i-a apărut o carte de poezii, intitulată *Întregirea României*, tipărită în Iași, la tipografia „Viața Românească”. Poate cele mai cunoscute creații lirice ale sale au fost cele apărute în primii ani de după războiul de întregire, tipărite pe afișele propagandistice conținând harta României Mari, la a căror realizare se pare că a și contribuit. Astfel, unul dintre aceste afișe, intitulat *România întregită: Țările Române – unite pe vecie*, tipărit la Atelierele Grafice „Viața Românească” din Iași, probabil în anul 1920, cuprinde în partea inferioară un poem semnat „L.T.” și mențiunea „Alcătuire patriotică de Lascăr Tărăbuță, Avocat – Iași”⁸. În ceea ce privește proza, cel puțin o parte dintre scrierile sale se păstrează în manuscris în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași.

Lascăr Tărăbuță a desfășurat o anumită activitate și în plan gazetăresc. După cum se arată în *Publicațiile periodice românești 1820-1906*, în perioada 28 martie 1899-19 martie 1900 a fost director al publicației *Desrobirea economică a Românului*, organ de presă al Asociațiunii pentru apărarea națională din Iași⁹. Ulterior, în anul 1906, a ajuns să diriguiească gazeta care face obiectul preocupărilor noastre, *Apărarea Neamului*. A mai fost colaborator al publicației *Tribunul*, ce a apărut la Iași și la București în perioada 15 februarie-1 iulie 1915¹⁰. Numele său este menționat într-o listă a colaboratorilor pe care redacția periodicului amintit a publicat-o la 10 mai 1915.

Apărarea Neamului și „steagul ideii naționale române”

În ansamblul istoriei presei românești, *Apărarea Neamului* este practic necunoscută și, cel puțin la o primă vedere, reprezintă, după cum am mai menționat, o gazetă minoră din mai toate punctele de vedere. Inclusiv instrumentele de lucru specifice istoriei presei noastre abia o amintesc – din cele

⁵ Bodea, Vergatti, doc. nr. 65, 141-143.

⁶ Tărăbuță, 1898, 94-95.

⁷ Tărăbuță, 1916, 2.

⁸ *Licitație România regală*, 2011. Respectivul afiș a fost achiziționat în cadrul unei licitații desfășurate la București, în anul 2011, cu suma de 1000 de euro.

⁹ Hodoș, Ionescu, 1913, 197-198.

¹⁰ Băiculescu, Răduică, Onofrei, 1969, 677.

mai cunoscute și utilizate de obicei de cercetători, doar în două am identificat mențiuni referitoare la această publicație: *Dicționarul presei românești* al soților Răduică¹¹ și *Publicațiile periodice românești*, vol. II, din 1969¹². Cu toate acestea, câteva aspecte individualizează periodicul în peisajul jurnalistic al vremii.

Apărarea Neamului este o gazetă tipărită la Iași, în perioada 15 octombrie-17 decembrie 1906, sub conducerea lui Lascăr Tărăbuș. Publicația apărea săptămânal, în ziua de duminică. Ca și alte gazete ale vremii, a avut o existență efemeră, iar încetarea apariției se pare că a fost determinată, în primul rând, de diverse dificultăți financiare.

Formatul publicației este mare, 48 x 33 cm. Frontispiciul mai conține, în afara titlului și a subtitlului (*Apărarea neamului. Organ naționalist săptămânal*), datele necesare pentru identificarea cronologică și statistică, precum și informații privind costul unui exemplar, costul abonamentelor și adresa administrativă. Un motto împărțit în două se găsește deasupra bandei de la baza frontispiciului: „Prin Adevăr și Dreptate” (în stânga), „Vom izbuti” (în dreapta). Banda respectivă este divizată în trei casete: cea din stânga conține informații referitoare la abonamente (un abonament anual costa 8 lei, unul pentru șase luni 4, iar unul pentru trei luni, doi lei și 50 de bani); cea din centru menționează numele directorului („Director: Lascăr Tărăbuș”); cea din dreapta indică adresa administrației („Administrator: G.V. Mareș strada Sărăriei 33”).

Fiecare număr al *Apărării Neamului* are patru pagini. Dintre acestea, cea din urmă este dedicată în întregime textelor și casetelor publicitare, însă niciodată spațiile respective nu au fost ocupate în întregime de reclame, destule casete rămânând goale. În subsolul ultimei pagini este indicat numele stabilimentului care asigura tipărirea periodicului: „Iași. – Tip. Dacia Iliescu Grossu & Comp.”.

Gazeta nu conține prea multe rubrici. Menționăm doar două, *Informațiuni* și *Poșta redacției*, la care s-ar mai putea adăuga *Foița ziarului* „*Apărarea Neamului*” (pentru numerele 7-9). În rest, avem de-a face cu articole care tratează, în tonuri și tonalități diverse, problema enunțată încă de la primul număr: necesitatea „apărării” în fața „invaziei” străinilor.

În afara lui Lascăr Tărăbuș, în paginile *Apărării Neamului* semnează câteva nume recunoscute ale intelectualității vremii, atât la nivel local, cât și național. Indiscutabil, ies în evidență N. Iorga și A.C. Cuza; lor li se adaugă Elena Sevastos, știută pentru preocupările sale literare și folclorice, premiată de Academia Română în anul 1888 cu premiul „Ion Heliade Rădulescu” și cu un trecut destul de bogat în plan gazetăresc. Pe lângă aceste nume de impact găsim

¹¹ Răduică, Răduică, 1995, 49.

¹² Băiculescu, Răduică, Onofrei, 1969, 771.

semnături precum Ioan Constantzius (din Galați), Traian Nițescu (din Buftea), I. Manolescu-Mladian, Gheorghe Tărăbuță (foarte probabil rudă cu Lascăr Tărăbuță), V. Simiganoschi („preot ort. român în Tereblesca Bucovina”¹³), N. Dorin, N.I. Boncescu (din „Iași. – Str. Golia No. 26”¹⁴), D.I., L., G.V.M., Cincinat Emilian, Mihai, De la Războieni, De la Carpați, I. de la Roman, Ic, Medea, Galus, Vercingetorix, Saturn-Cronos, ultimele fiind, în mod evident, niște pseudonime.

În paginile periodicului se regăsesc, dar într-o proporție destul de redusă, diverse creații lirice – versuri dedicate Bucovinei, lui Vasile Alecsandri (de la a cărui naștere se împliniseră, în 1906, 85 de ani), drapelului național etc¹⁵.

Apărarea Neamului se distinge nu doar prin tenta xenofobă (implicit antisemită) a multora dintre articolele publicate, fapt obișnuit pentru aproape toate gazetele „naționaliste” ale vremii, cât și prin faptul că, din parcurgerea unora din aceste articole, se poate observa încercarea de formulare și de promovare a unui program de „românizare” a economiei, de îndepărtare a elementelor considerate ca fiind periculoase pentru propășirea statului și a națiunii deoarece nu erau de proveniență autohtonă. În chiar cel dintâi articol din *Apărarea Neamului*, intitulat simptomatic *În apărare!*, scris de Lascăr Tărăbuță, este subliniat exact acest lucru: „*Vom lupta pașnic* [subl. în text – n.n.], dar cu energie, pentru scoaterea din ghiara morței și a rușinei, a milioaneilor de români; vom stărpi neghina socializmului internațional ovreiesc și vom înălța deasupra cetății noastre, mândru steagul ideii naționale române.

Lupta noastră e mare, e nobilă, e sfântă; – ea țintește la dobândirea neatârării economice pentru întregirea celei politice și neștirbirea acesteia; la păstrarea limbei și credinței străbune”¹⁶.

Tot în primul număr al periodicului, N. Iorga a publicat textul intitulat *Datoria Moldovenilor*, în care reitiera o parte dintre ideile propagate la diverse întruniri și conferințe ale vremii, identificând elementul evreiesc drept dușmanul din interior, atribuindu-i o imagine maladivă și comparându-l cu o boală care avansează încet, dar sigur: „*Dușmanul se află în mijlocul nostru* [subl. în text – n.n.]. Casa lui e în hotar cu casa noastră, drumul lui e și drumul nostru; nu putem face un pas fără a ne întâlni cu dânsul. Văzându-l tot lângă el, Moldovanul s-a împăcat cu dânsul. Dar, precum, dacă bolnavul s-a împăcat după întâia

¹³ Simiganoschi, 1906, 2.

¹⁴ Boncescu, 1906, 2-3.

¹⁵ Alexandri, 1906, 2; Tărăbuță, *Măriei Sale Regelui Poeziei*, 1906, 2; Sevastos, *Marelui Alecsandri*, 1906, 3; O lacrimă de peste Prut, 1906, 3; Tărăbuță, *Poveste*, 1906, 3; Simiganoschi, 1906, 2; Dorin, *Puțini se-ntorc*, 1906, 2; Tărăbuță, *Nici Unul*, 1906, 2; L., 1906, 2; Dorin, *Mărei Negre*, 1906, 2; Eminescu, 1906, 3.

¹⁶ Tărăbuță, *În apărare!*, 1906, 1.

desnădejde cu boala care-l va repune [răpune – n.n.], aceasta nu-l iartă, ci înaintează cu atât mai repede, cu cât e mai mult îngăduitor, astfel străinismul înaintează în țara noastră, se folosește de moleșirea ce a slăbit puterile dușmanului său, și-i grăbește sfârșitul”¹⁷.

Spre deosebire de Iorga, A.C. Cuza a fost mai harnic, semnând trei articole în cele nouă numere ale săptămânalului ieșean. În acestea putem identifica teoretizări și reflecții asupra „doctrinei naționaliste”, prin intermediul cărora sunt combătute ideile conservatoare și liberale, condamnarea cu accente virulente a politicianilor vremii, considerați vinovați de degradarea socio-economică și morală a statului român, ori prezentarea societății ieșene „Renașterea”, plasată într-un context pe care autorul îl vedea sau ar fi dorit să-l vadă ca fiind mult mai larg, cu numeroase reverberații în planul realităților românești de atunci. Un articol cu oarecare valoare programatică este cel intitulat chiar *Doctrina Naționalistă*, publicat în primul număr al *Apărării Neamului*, în care A.C. Cuza atacă fără nicio reticență partidele și ideile de inspirație conservatoare și liberală, augmentând, în același timp, valoarea ideilor de esență naționalistă: „Ni se vorbește de *ideea conservatoare* – de *ideea liberală* cu multă emfază.

Să ni se spună: ce însemnează? Și prin ce se exclud, pentru ca să îndrituiască existența a două partide – ba chiar având pretenția ca numai ele să existe?

Căci oamenii se pot aduna – în diferite scopuri. Dar nu orice adunătură e un partid.

Și picpocheții [hoții de buzunare – n.n.], și hoții de codru – dacă e vorba numai de număr – alcătuiesc *partide*, cu partizani foarte devotați, și cu «șefi» de care ascultă.

Dar legile pozitive sunt pentru a îngrădi acțiunea *acestor* «partide», pe care societatea nu le recunoaște, pentru că sunt primejdioase binelui public.

Și legile rațiunei ne opresc să recunoaștem dreptul de a ne conduce unor adunări de oameni, cari se botează *partide*, cari se adună prin cluburi, care jură în numele «veneraților șefi» – dar cari nu spun ce voesc *pentru națiune*.

Ce vor pentru dânsule – o știm prea bine. Dar întrucât nu ne lămurim ce vor pentru poporul român, ele riscă să se confunde cu bandele periculoase binelui public. Și trebuie să dispară. [...]

Partidele de guvern au ajuns astfel să fie numai societăți anonime de exploatare a foloaselor puterii.

Cu puțin capital de mofturi și vorbe deșarte, acționarii realizează beneficii însemnate – în paguba neamului întreg.

¹⁷ Iorga, 1906, I.

Și dacă mai mergem așa încă puțină vreme – viitorul nostru însuși va fi compromis.

Din această convingere, care începe a se generaliza, zguduind energiile amorțite, a izvorât *mișcarea națională* de astăzi, ca mișcare intelectuală și politică, în afară de acțiunea partidelor.

Ea trebuie să meargă înainte – și *să nu se confunde*. Ci să caute a îndruma în direcțiunea aspirațiunilor ei.

Adevărul *doctrinei naționaliste* să lumineze toate conștiințele, să întremeze toate voințele – iată ce dorim. Nu legătura materială, de partid, ci legătura, cu mult mai puternică, de idei”¹⁸.

Celelalte două articole semnate de A.C. Cuza (*Ai noștri*¹⁹ și „*Renașterea*”²⁰) reprezintă, de asemenea, atacuri dure la adresa partidelor politice existente, prefigurând, deja, într-o oarecare măsură, retorica antisemită și discursul aferent ce aveau să capete consistență și să fie intens promovate în perioada interbelică. Prin intermediul articolului de prezentare și de susținere a societății cooperative „*Renașterea*”, A.C. Cuza se pronunță apăsător în favoarea scopului declarat al respectivei societăți: „*organizarea muncii românești prin cooperațiune*, pe toate terenurile”. De altfel, acest model al cooperației era considerat necesar pentru a se ajunge la scopul urmărit, reprezentat de „*emanciparea economică a Românilor*”: „Prin sate, ca și la orașe, s-a pornit o lucrare înceată – a oricare manifestare organică – dar temeinică, pentru că e pe deplin conștientă de scopul urmărit: *emanciparea economică a Românilor*, și de mijloacele, prin care îl va atinge: *cooperațiunea*. [...]”

În primul rând ea voește să desfunde izvoarele muncii, și să le facă accesibile Românilor; ea caută să adune în atelierele pe cari le va înființa, muncitori români, ucenici români, pe acei cari astăzi umblă fără adăpost: pe școlarii fără carieră, pe absolvenții școalelor de meserii și de comerț, pe absolventele școalelor profesionale, pentru care statul cheltuește sute de mii de lei pe fiecare an, și cari apoi, neavând mijloace pentru a-și valorifica cunoștințele dobândite, cad ca o povară și asupra statului, de la care cer funcțiuni, și asupra părinților, de la cari cer întreținere, în loc ca ei să-i întreție.

Aceasta este *ideea mare*, pentru care se constituie societatea «*Renașterea*», și pe care tinde să o realizeze, după puterile ei, în conformitate cu legile economice, de *profit* legitim al banului, de remunerare *legitimă* a muncii, prin cooperațiune”²¹.

¹⁸ Cuza, *Doctrina Naționalistă*, 1906, I.

¹⁹ Cuza, *Ai noștri*, 1906, I.

²⁰ Cuza, „*Renașterea*”, 1906, I.

²¹ Cuza, „*Renașterea*”, 1906, I.

Și din alte articole publicate în *Apărarea Neamului* poate fi desprinsă ideea că miza era, în primul rând, de ordin economic, inferioritatea numerică a comercianților și meseriașilor români din unele părți ale Moldovei reprezentând un motiv de puternică nemulțumire pentru redacția periodicului ieșean. Autorul unei analize intitulată *Negoțul în Moldova* (textul este semnat Medea, foarte probabil un pseudonim) arată imposibilitatea dezvoltării economiei naționale din cauza prezenței numeroase a comercianților și a întreprinzătorilor evrei. Printre cauzele care au contribuit la o asemenea situație se numărau, în opinia autorului respectiv: 1. lipsa capitalului național; 2. lipsa simțământului național și a solidarității naționale; 3. lipsa unor legi de protejare a comerțului românesc. Evreii erau acuzați de tot felul de escrocherii și de concurență neloială, prin vinderea produselor la prețuri minime, sub prețul pieței, de falsificare a mărfurilor și a băuturilor²². Se face apel la solidaritate economică și națională (românii să nu mai cumpere de la comercianții și meseriașii evrei, ci doar de la cei români) și este prezentată ideea necesității organizării învățământului comercial și a activității cooperatiste²³. Însă autorul articolului respectiv (ca și mulți alții din epocă) nu pare a-și pune în mod serios problema de ce numărul comercianților și meseriașilor evrei era atât de ridicat în România. În caz contrar, ar fi trebuit ca la cauzele enumerate să mai adauge una, de substanță, anume că mulți dintre evrei au fost pur și simplu nevoiți să se orienteze către comerț și meserii, deoarece le era interzis să dețină proprietăți funciare, iar naturalizarea le era greu accesibilă; astfel, ei au ajuns în ipostaza oarecum ciudată, neașteptată și, cu siguranță, nedorită de unii, de a reprezenta un fel de „clasă de mijloc” într-un anumit segment al modernității românești²⁴.

Parcursarea paginilor gazetei *Apărarea Neamului* le oferă lectorilor cât de cât avizați posibilitatea de a identifica diverse elemente ce pot fi asociate ideii de complot evreiesc, cu trimitere la unul dintre cele mai vehiculate mituri politice moderne, așa cum au fost acestea identificate de istoricul francez Raoul Girardet – mitul conspirației²⁵. Astfel, de la deplângerea stării dificile a românilor, nevoiți să vadă cum străinii s-au insinuat peste tot, ajungând să decidă soarta României, până la acuzarea clasei politice de pactizare cu evreii și cu finanța evreiască internațională nu a fost decât un pas. Străinii (referirea la evrei este implicită și

²² Medea, *Negoțul în Moldova*, 22 octombrie 1906, 1-2. Pe aceeași linie se înscrie și un articol în care se considera că, în Iași, croitorii evrei au utilizat postav de calitate inferioară pentru croirea uniformelor elevilor – Ic., *Uniformele elevilor*, 1906, 2.

²³ Medea, *Negoțul în Moldova*, 29 octombrie 1906, 1.

²⁴ Aceeași idee, cu referire la A.C. Cuza, la Petreu, 2011, 84. Vezi și considerațiile exprimate de Turluc, *Elita economică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Rolul și poziția industriașilor evrei*, 2002, *passim*.

²⁵ Girardet, 1986, *passim*. Vezi, de asemenea, Iancu, 2005, *passim*.

cât se poate de evidentă) au ajuns pe pământul românesc săraci și nevoiași, iar aici s-au îmbogățit, desconsiderând, apoi, autoritatea statului, credința autohtonilor și Casa Regală, îndrăznind chiar să se gândească la înființarea unui partid: „[...] streinii din săraci și umiliți, nu numai că s-au îmbogățit ușor, dar au devenit obrasnici și au ajuns să desconsidere până și legile statului, atentând chiar la existența lui. Numai așa se explică faptul nemaipomenit în țară la noi, cum streinii și-au bătut joc treptat de credință, de Rege și stat și mai ales de popor, a cărui suferinți le-au exploatat și le exploatează cu sete criminală, iar acum ca cea mai revoltătoare concepție a minței omenești și ca cea mai sfruntată ingratură care se poate imagina din partea cuiva, ei vin să facă partid de guvernământ. Ei vin astfel să conducă destinele unei țări, care nu numai că nu le-a pus lanțuri și nu i-a vârat în temnițe, dărâmându-le școlile și casele de rugăciuni; ci din contra le-a ertat toate infamiile, le-a deschis însuși școli și casă de rugăciuni și i-a chemat la masă întinsă spunându-le cuvântul de iubire și de mângâiere la care ei au știut să răspundă injurii nerușinate, singura recunoștință de care sunt capabili”²⁶. La rândul lor, politicienii români au un caracter slab, sunt ușor coruptibili și sunt dispuși să renunțe la interesul național în favoarea propriilor interese.

Este evident că, atunci când, în România, s-a pus problema constituirii unui partid politic al evreilor trăitori aici, care să îi reprezinte și să le apere interesele la nevoie, reacția celor de la *Apărarea Neamului* nu avea cum să iasă din perimetrul deja delimitat – aversiune, catalogări prea puțin elegante, indignare (probabil, în bună măsură, reală!). Evreii au fost acuzați de duplicitate, întrucât eventuala înființare a unui partid contrazicea, în viziunea autorului articolului, întreaga idee sionistă – emigrarea și stabilirea în pământul promis, Palestina. Logica era simplă și, în același timp, simplistă: „Punându-ne să discutăm chestia ovreiască din punctul de vedere al intereselor noastre naționale ajungem la următoarele două rezultate:

Ori ei urmăresc idealul de a se stabili în vechea lor țară, Palestina adevărată și în acest caz nu are nici o rațiune această luptă pornită cu atâta îndârjire și disperare pentru împământenirea în alte țări ori acești jidani manifestându-și marele interes național ce au de a se împământeni mai ales la noi, cu prețul atâtor sacrificii, dovedesc că sionismul cu Palestina lui și cu plantațiile lui de măslini nu e decât o minciună cu care vor să profite de buna credință a naivilor, a orbilor și celor ce sunt lipsiți de judecată”²⁷.

²⁶ Cincinat, 1906, 1-2.

²⁷ Constantzîus, *Un „partid” Evreesc*, 1906, 2-3. Vezi și Constantzîus, *Îndrăzneala ovreiască*, 1906, 3.

Pe aceeași linie se înscrie atitudinea manifestată față de discutarea posibilității organizării unui congres sionist la Craiova – chestiune catalogată în termeni virulenți de către Lascăr Tărăbuș: „În patria mândrului Tudor, în țara banului Mihai, la a cărui nume se cutremurau spazmotic până și odraslele musulmanilor din fundul bătrânului imperiu al semilunei, – obrăznicia ovreiască a răzbătut batjocoritoare, propunându-și a introduce virusul ideilor ucigătoare de românism.

Craiova, frumoasa cetate a Olteniei, a căzut la sorți să slujască verminei ovreiești de loc de întâlnire într-un criminal congres. [...]

Poporul acesta de vagabonzi, va trebui odată prin legi să fie pus la locul lui și măsurate drepturile lui de a se învărti înăuntrul hotarelor statului român.

Nu trebuie lăsați de capul lor!

Această nețărmită a lor libertate, va deveni în curând dăunătoare și lor, și nouă, căci ei au făcut abuz totdeauna”²⁸.

Perspectiva ca o parte însemnată a populației evreiești să capete împământenirea și drepturile aferente era privită ca un adevărat dezastru pentru țară, acest aspect fiind asociat, în contextul de atunci, inclusiv cu problema masivelor emigrări românești din Transilvania și din Bucovina către America: „N-ați văzut că am ajuns să avem miniștri cari nu se rușinează să primească daruri de la jidanii împământeniți?

N-ați văzut cum se lua la ceartă câte un senator sau deputat mai inimos cu câte un ministru ce susținea pe jidani la împământenire?

N-ați văzut acum mai curând cum jidovii trec prin cameră și Senat, ca ghiuleaua din tun? Că nu se mai ține seama de regulament, de nimic; că se proclama votul de «ales» pe când nici nu se știa încă bine câte bile sunt în urnă, sau câți s-au sculat și câți nu.

În raport cu capitalul ce era adunat s-a împământenit și numărul jidovilor.

Și e de observat că la alte chestiuni de mai mică importanță dacă regulamentul *Camerei* sau a *Senatului* este călcat, deputați senatori și miniștri mai mari se iau la bătae și nu se lasă; dar când e vorba de împământeniri de jidovi, toți tac, se fac că nu văd, nu pricep, pentru că aproape toți zac de aceiași boală. [...]

Acești mosafiri nepoftiți s-au înviorat din mizeria în care erau, s-au întins în țară ca ghimpia ariciului și în vatra noastră nu mai e loc.

Azi ne silesc să le dăm drepturi, iar mâne cu siguranță ne vor sili să luăm noi, nepăsătorii, drumul spre America – drumul pribegiei – cum au început deja

²⁸ Tărăbuș, *Provocatorii*, 1906, I.

să-și ia drumul României din Transilvania și Bucovina, din cauza jidovilor de acolo”²⁹.

Paralela făcută între situația existentă atunci în Bucovina și în Transilvania și posibila situație care ar fi apărut în Regatul României în cazul împământenirii evreilor pornea de la o realitate prezentată distorsionat, prin ignorarea cauzelor primare care au provocat începutul procesului de emigrare a românilor din monarhia dualistă – urmările mișcării memorandiste din 1892-1895, politica autorităților austro-ungare și nuanțele specifice problemei agrare în cazul Transilvaniei. De altfel, nu este singurul caz de prezentare și promovare a unor informații eronate cu privire la comunitatea evreiască și participarea acesteia la viața națiunii române. Un „refren” care oarecum la modă în acea vreme era și cel referitor la neimplicarea evreilor în războiul de independență din 1877-1878, susținându-se că până și cei încorporați găsiseră subterfugii spre a nu se afla în prima linie, fiind, astfel, ignorate și negate cu bună știință sacrificiile și contribuțiile comunității evreiești de la noi; astfel, într-un articol consacrat problemei agrare, în care este deplânsă starea generală a țăranimii, exploatată atât de clasa politică și de foștii boieri, cât și de trusturile proprietarilor și arendașilor, considerate drept „noile bande tâlhărești”, autorul nu uita să menționeze că, la 1877-1878, țăranul român a luptat cu eroism, în vreme ce evreii au făcut orice spre a nu fi trimiși în luptă: „Și toate acestea să săvârșesc sub ochii și de multe ori, – spre rușinea și durerea noastră – chiar cu ajutorul ocârmuirii, care ie plătită, prin grele dări de țărani.

În schimbul acestora, țăranul e ținut ca în vremuri de grea cumpănă să-și pue pieptul în fața dușmanului, spre a apăra bogățiile evreilor și a boierilor, cari aceștia în asemenea împrejurări să fac păzitori de vite, ciorbari, damblagii de umple toate spitalele, cum s-a petrecut la 1877 că din 2000 de evrei n-a fost nici unul în foc etc.”³⁰.

Această idee a neimplicării evreilor în luptele purtate de armata română în timpul războiului de independență cunoaște unele recurențe și în zilele noastre. Nu este cazul să abordăm aici chestiunea generală referitoare la contribuțiile materiale și jertfele de sânge ale militarilor evrei. Ne mulțumim doar să menționăm că există suficiente mărturii concludente care demontează fără drept de apel aserțiunile celor care susțin, în continuare, neimplicarea militarilor de origine evreiască în lupte, cel mai cunoscut caz în această privință fiind, probabil, cel al lui Mauriciu Brociner, cel dintâi ofițer evreu al armatei române, decorat personal de către prim-ministrul I.C. Brătianu pentru actele sale de bravură. De asemenea, ar trebui să fie mai mult decât edificator faptul că, în anul

²⁹ D.I., 1906, 2.

³⁰ Medea, *Chestiunea țărănească*, 1906, 2.

1879, Parlamentul român a acordat împământenirea pentru „883 de soldați evrei care participaseră la războiul contra Turciei”³¹.

Poate cel mai edificator aspect pentru modalitatea absurdă de raportare la „problema evreiască” a „naționaliștilor” este reprezentat de un articol al Elenei Sevastos, în care este blamată moștenirea iudaică în biserică, solicitându-se, totodată, îndepărtarea acesteia: „Între credințele, sentimentele, idealurile, principiile aspirațiile noastre și ale evreilor este deschisă o îngrozitoare prăpastie. Tot ce atinge trecutul lor să fie îndepărtat din biserica noastră. Nu amintim nimic de popoarele neolatine ce sunt de un sânge cu noi și nu înțelegem că devenim ridicoli mai cântând pe iudei? care e o națiune în vrașmașe [vrașmășie – n.n.] cu interesele zitale [eroare tipografică; vitale – n.n.] ale neamului nostru.

În istoria sacră ar trebui să pomenim acest neam în treacăt întocmai după cum atingem și celelalte popoare dar să nu le rezervăm lor un loc de o sută de ori mai mare. [...]

Istoria acestui neam să fie scoasă cu totul din biserica noastră și istoria sacră, iar în istorie să se vorbească de ei numai în treacăt ca și despre toate celelalte neamuri.

Cei în drept să-și facă datoria”³².

Un alt caz, edificator pentru atitudinea general xenofobă a redactorilor de la *Apărarea neamului* este reprezentat de criticarea elevilor de la Liceul Național din Iași deoarece aceștia au preferat să nu își tipărească revista la una din tipografiile intitulate „naționale” (!?) și, pe deasupra, mai făceau și reclamă, în cadrul revistei, magazinului englez de croitorie din Iași: „Elevii liceului «*Național*», au o revistă intitulată «*Spre Lumină*». Corespunzător firmei «*naționale*» a liceului, ar trebui ca revista să fie tipărită la vreuna din cele trei-patru tipografii naționale din localitate; – iar potrivit titlului «*Spre Lumină*» ar trebui să lipsască din dosul broșurei reclama magazinului *englez... de croitorie... al doilea an ca furnizor a noilor uniforme a Liceului Național*”³³.

În contextul conflictului greco-român din 1906, evreii au fost identificați drept, nici mai mult, nici mai puțin, decât „mâna criminală, care toarnă gaz peste

³¹ Iancu, 2006, 187. În alte lucrări, cifrele variază, chiar la Carol Iancu apărând unele diferențe – vezi Iancu, 2005, 119, unde sunt menționați 888 de combatanți naturalizați. Vezi și Solomovici, 2007; Turluc, *Vasile Conta și modificarea articolului 7 al Constituției din 1866*, 277, unde se arată că, din cei 883 de evrei cărora li s-a acordat naturalizarea, 871 au și valorificat-o, devenind cetățeni români: „Naturalizarea avea loc la cererea beneficiarului și se pare că nu toți cei îndreptățiți, sau urmașii lor, au cerut cetățenia română. Numai 871 de israeliți au intrat în rândurile cetățenilor români cu familiile lor, acest număr reprezentând aproape de patru ori numărul naturalizaților dintre 1866 și 1879”.

³² Edos, 1906, 3.

³³ *Informațiuni*, 1906, 3.

focul aprins” și care a uneltit fără încetare, conturându-se un complot de proporții universale, alimentat de diverse conflicte armate, de pe urma cărora evreii profitau în permanență. Prigoanele și atrocitățile comise de greci împotriva aromânilor erau considerate, astfel, mai puțin primejdioase pentru ființa națională românească decât „complotul” evreiesc. Explicația pe care Lascăr Tărăbuță o oferea pentru această atitudine consta în teama pe care „exploatorii” (desigur, evrei) ar fi avut-o față de greci, „singurul element comercial puternic” de care s-ar fi temut: „Dar, în pornirea noastră de legitimă apărare, – nu trebuie să slăbim din vedere că, în toate dușmăniile dintre popoare o mână criminală, care toarnă gaz peste focul aprins a intervenit totdeauna; ea a grăbit arderea și ruina, pe urma căreia a fost mulțumită să tragă foloasele corbilor de pe câmpiile de războaie. Această mână criminală a intervenit și a provocat războiul Urișei Englitere contra pașnicilor, dar vitejilor buri; – aceeași mână a intervenit în încordarea raporturilor dintre Rusia și Japonia; ea a ajutat și a sărbătorit înfrângerea Rusiei; – și tot ea după ce a aprins focul revoluției, alimentându-l bănește a împuns fuga peste hotare alarmând lumea asupra stărei de lucruri, și pozând în victime, au implorat mila omenirii exploatate.

Aceiași mână interesată a vedea cât mai dușmănoase sentimentele dintre noi și Greci, singurul element comercial puternic de care exploatorii au teamă, – a intervenit și în această a noastră sfântă cauză, – urmărind ca din boicotajul nostru contra comerciului grecesc, ei singuri și de capul lor în țara noastră să tragă foloase.

Aceștia sunt ovreii. E mare și dreaptă cauza românilor macedoneni; mare ca și a celor transilvăneni, – ca a tuturor fraților noștri de sânge, dar cu lupta noastră de apărare să nu uităm că în timp ce dușmanii noștri dinăuntru, ne arată cu degetul primejdia dintr-o parte, – cu cealaltă mână pregătesc lovitura decisivă însuși statul [eroare de tipar; corect: statului – n.n.] românesc, pe ruinele căruia să-și așeze durabil cuibul nelegiuirilor și exploatărilor nedemne.

Să deschidem ochii în patru, – să veghem neadormiți la păstrarea integrității neamului român, având de pilde patriotismul strămoșesc.

Să pedepsim cu toată asprimea pe vânzătorii *dovediți* dar numai *dovediți* și să înfierăm cu toată energia, sălbăticia și nelegiuirile; – dar să cruțăm de umilință și de loviri elementul grecesc din regat asimilat prin înrudiri temeinice și serioase, – ori care, dezaprobând alături de noi ororile și nelegiuirea, – recunoaște și respectă dreptul sfânt al națiunilor la credință, limbă și viață”³⁴.

³⁴ Tărăbuță, *Ovreei și conflictul Greco-Român*, 1906, 1.

Concluzii

Poate una dintre cele mai echilibrate prezentări sintetice ale specificului „chestiunii evreiești” din statul român după 1859 și până la primul război mondial îi aparține Martei Petreu, care a surprins în mod inspirat, în doar câteva fraze, acest context în care trebuie integrată inclusiv o publicație precum *Apărarea Neamului*. Decalajul față de statele occidentale, voluminosul „pachet de probleme pe care l-a avut de rezolvat România” în veacul al XIX-lea și, nu în ultimul rând, însușirea modelelor apusene, cu bune și cu rele, inclusiv în ceea ce privește atitudinea față de populația evreiască au contribuit din plin la formarea acestei „chestiuni evreiești”³⁵. De la o asemenea privire de ansamblu putem înțelege mai ușor complexitatea situației și, de ce nu, chiar recurența și perpetuarea perspectivelor antievreiești din cadrul statului român. Trebuie adăugată aici și învecinarea „cu cele mai mari rezervoare și surse de populație evreiască – Rusia, cu teritoriul ei evreiesc – și Galiția”³⁶, de unde au provenit câteva valuri succesive de evrei ajunși în spațiul românesc și care, la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, au contribuit la creșterea numerică a evreimii din Moldova, având un anumit impact psihologic asupra românilor de aici.

După cum am menționat și la începutul acestui text, *Apărarea Neamului* este o publicație minoră, efemeră în ansamblul presei românești. Importanța sa rezidă, în primul rând, în ideile cuprinse în diverse articole, care ne permit să conchidem că se dorea elaborarea unei strategii economice de mai largă cuprindere, care să favorizeze protecționismul și să ducă la eliminarea străinilor din varii domenii economice. Astfel, în paginile periodicului a fost promovată,

³⁵ Petreu, 2011, 24: „Antisemitismul a apărut ca ideologie când Apusul își încheiase sau era pe cale să-și încheie emanciparea juridică a evreilor, dar când România abia se afla față în față cu formarea statului modern și, totodată, cu problema evreiască. Drept urmare, în Occident, antisemitismul a fost îndreptat împotriva unor evrei emancipați și deci cu o anumită capacitate legală de apărare; ca atare, după cum observă Carol Iancu, a rămas unul «scriptural» și «politic» («scripturaire et politique»).

În România însă, situația a fost din păcate alta. Întârziată cu câteva secole în dezvoltarea ei normală, ea a primit din Occident, în mod simultan, ceea ce în Apus s-a desfășurat în succesiune, uneori pe o durată de un secol: și cerința de a-și emancipa evreii, și ideologia antisemită, cu mult mai periculoasă decât antiindauismul care a precedat-o. Pachetul de probleme pe care l-a avut de rezolvat România la mijlocul secolului al XIX-lea a fost atât de voluminos (formarea statului național și a națiunii române, ca prioritate absolută, apoi problemele născute din intrarea în modernitate, problema burgheziei naționale în formare, problema țărănească, problema evreiască etc.), încât a depășit posibilitățile ei de reacție rațională și eficientă. Aici, unde problema emancipării abia începuse să fie pusă, antisemitismul occidental a fost asumat de o parte a clasei politice și transformat într-o armă oficială împotriva încetățenirii israeliților. O transformare cu puțință, cred eu, tocmai datorită decalajului istoric al României față de Occident”.

³⁶ Petreu, 2011, 92.

în primul rând, necesitatea acestei ridicări economice a elementului românesc, văzut în permanentă concurență cu străinii, în primul rând evrei, care dominau numeric în jumătatea nordică a Moldovei. Printre semnatarii articolelor publicate se numără, printre alții, N. Iorga, A.C. Cuza, Elena Sevastos și, desigur, Lascăr Tărăbuță, intelectuali cunoscuți la nivel național și regional. Retorica publicației, înregistrând numeroase accente xenofobe, implicit antisemite, propulsa în spațiul public diverse clișee, stereotipuri și realități istorice deformate, conturând o imagine eminamente funestă a evreului, prezentat în culori sumbre și pernicioase. Totodată, tonul și maniera în care erau redactate unele articole indică faptul că se ajunsese inclusiv la propagarea unor adevărate absurdități, precum necesitatea eliminării moștenirii iudaice din biserică.

Înscriindu-se în cercul mai larg al publicațiilor naționaliste ale epocii, *Apărarea Neamului* are importanța sa bine definită pentru realitățile ieșene ale timpului. Reiterăm aici ideea pe care am formulat-o și la începutul acestui text, anume că, pentru cuprinderea și evaluarea cât mai corectă și mai amănunțită a trecutului comunităților evreiești din spațiul românesc și a relațiilor dintre evrei și români, cunoașterea și înțelegerea acelor mecanisme și organisme care au promovat atitudini și acțiuni antievreiești (în acest caz, în planul faptului de presă) se pot dovedi foarte utile, putând contribui inclusiv la conturarea ori aprofundarea unor direcții de cercetare.

Bibliografie

- Alexandri, V., *Din „Răpirea Bucovinei”*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 1, Iași, 15 octombrie 1906, p. 2.
- Bodea, C., Vergatti, R.Șt., *Nicolae Iorga în arhivele vieneze și ale siguranței regale (1903-1914)*, București, 2012.
- Boncescu, N.I., *Memoriu*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 4, Iași, 5 noiembrie 1906, p. 2-3.
- Cincinat, „*Virtus romana rediviva*”, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 4, Iași, 5 noiembrie 1906, p. 1-2.
- Constantzîus, J., *Îndrăzneala ovreiască*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 2, Iași, 22 octombrie 1906, p. 3; continuat în nr. 3, 29 octombrie 1906, p. 2-3, sub titlul *Un „partid” Evreesc*.
- Cuza, A.C., *Ai noștri*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 4, Iași, 5 noiembrie 1906, p. 1.
- Cuza, A.C., *Doctrina Naționalistă*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 1, Iași, 15 octombrie 1906, p. 1.
- Cuza, A.C., „*Renașterea*”, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 7, Iași, 26 noiembrie 1906, p. 1.
- D.I., *Cătră Românii buni și adevărați*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 5, Iași, 12 noiembrie 1906, p. 2.
- Dorin, N., *Mărei Negre*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 7, Iași, 26 noiembrie 1906, p. 2.
- Dorin, N., *Pușini se-ntorc*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 4, Iași, 5 noiembrie 1906, p. 2.
- Edos [E. Sevastos], *Faceți-vă datoria*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 3, Iași, 29 octombrie 1906, p. 3.
- Eminescu, M., *La Arme!*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 9, 17 decembrie 1906, p. 3.
- Girardet, R., *Mythes et mythologies politiques*, Paris, 1986.
- Iorga, N., *Datoria Moldovenilor*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 1, Iași, 15 octombrie 1906, p. 1.
- Iancu, C., *Miturile fondatoare ale antisemitismului. Din Antichitate până în zilele noastre*, traducere de Țicu Goldstein, București, 2005.
- Iancu, C., *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, traducere de C. Litman. Ediția a II-a, revizuită și adăugită de autor cu o *Bibliografie cronologică a chestiunii evreiești (1861-1919)* completată până în anul 2006, București, 2006.
- Ic., *Uniformele elevilor*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 2, Iași, 22 octombrie 1906, p. 2-3.
- Informațiuni*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 3, Iași, 29 octombrie 1906, p. 3.
- L., *Pastel*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 6, Iași, 19 noiembrie 1906, p. 2.
- Licitația România regală #35/2011*, informație accesibilă online la adresa <http://www.artmark.ro/arhiva-rezultate-licitatii/licitatie-romania-regala-35-2011.html>, consultată în septembrie 2016.
- Medea, *Negoțul în Moldova*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 2, Iași, 22 octombrie 1906, p. 1-2; nr. 3, 29 octombrie 1906, p. 1.
- Medea, *Chestiunea țărănească*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 4, 5 noiembrie 1906, p. 2.
- O lacrimă de peste Prut, *Marelui Alecsandri*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 2, Iași, 2 octombrie 1906, p. 3.
- Oișteanu, A., *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*. Ediția a III-a, revăzută, adăugită și ilustrată, Iași, 2012.
- Petreu, M., *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iași, 2011.
- Publicațiunile periodice românești (ziare, reviste, gazete)*. Descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu din serviciul Bibliotecii Academiei Române. Cu o introducere de Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tom I. Catalog alfabetic 1820-1906, București, Leipzig, Viena, 1913.

- Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, tom II, Catalog alfabetic: 1907-1918. Supliment: 1790-1906, descriere bibliografică de George Rădulescu, Georgeta Răduică și Neonila Onofrei, București, 1969.
- Răduică, G., Răduică, N., *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, 1995.
- Sevastos, E. D.O., *Marelui Alecsandri*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 1, Iași, 15 octombrie 1906, p. 3.
- Simiganoschi, V., *Marelui Alecsandri*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 3, Iași, 29 octombrie 1906, p. 2.
- Solomovici, T., *Istoria evreilor din România. 2000 de ani de existență*, vol. I, București, 2007.
- Suțu, R., *Iașii de odinioară*, vol. I, Iași, 1923.
- Tărăbuță, G., *Poveste*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 2, Iași, 22 octombrie 1906, p. 3.
- Tărăbuță, Gh., *Nici Unul*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 5, Iași, 12 noiembrie 1906, p. 2.
- Tărăbuță, L., *În apărare!*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 1, Iași, 15 octombrie 1906, p. 1.
- Tărăbuță, L., *Mama*, în *Universul literar*, anul XXXII, nr. 2, București, 10 ianuarie 1916, p. 2.
- Tărăbuță, L., *Măriei Sale Regelui Poeziei*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 1, Iași, 15 octombrie 1906, p. 2.
- Tărăbuță, L., *Ovreei și conflictul Greco-Român*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 5, Iași, 12 noiembrie 1906, p. 1.
- Tărăbuță, L., *Provocatorii*, în *Apărarea Neamului*, anul I, nr. 9, Iași, 17 decembrie 1906, p. 1.
- Tărăbuță, L., *Spoială și Imitație*, în *Arhiva*, anul IX, nr. 1 și 2, Iași, ianuarie-februarie 1898, p. 94-95.
- Turliuc, C., *Elita economică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Rolul și poziția industriașilor evrei*, în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 163-174.
- Turliuc, C., *Vasile Conta și modificarea articolului 7 al Constituției din 1866*, în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 267-279.

REPERE ALE ACTIVITĂȚII POLITICE A UNUI SOCIAL-DEMOCRAT DIN BUCOVINA: IACOB PISTINER

Radu Florian BRUJA

Abstract: Jacob Pistiner was a Romanian politician and lawyer. He was born in Fundu Moldovei, Bukovina, in January 1882, then part of Austro-Hungarian Empire, in a Jewish family. He was a prominent member of Social-Democratic Party from Bukovina from 1911 and a member of Social-Democratic Party in Romania. Jacob Pistiner was follower of Austro-Marxism and a democratic character on European pattern. In interwar period, in Greater Romania he was elected member of the Parliament (The Chamber of Deputies) in there different mandates (1920-1922; 1922-1926; 1928-1930). Jacob Pistiner was a member of International Working Union of Socialist Parties from Vienna and Labour and Socialist International. He was an opponent of comunism and the Third International of Moscow. His political career was tied with the socialist movement and as a lawyer he pleaded for the defendants in the „Trial of the 500” that followed the important 1924 Tatar Bunar Uprising and other cases. In Parliament he sustained a social legislation. Growing prosperity, advancing living standards, universal suffrage, women's rights and social legislation played an important role of his discourse and parliamentary activity. On the other hands, he sustained Yiddish community from Romania. He defended the Yiddish community' rights for education, religion and equality. He died unexpectedly on 23 August 1930, in Bucharest.

Keywords: Bukovina, Social-Democratic Party, Parliament, Yiddish, Jewish community.

Deși Partidul Social Democrat din România nu s-a erijat în partid „istoric” după 1990, social-democrația românească are o istorie îndelungată. O serie de lideri ai acestuia au beneficiat de analiza istoricilor, dar problematica a fost studiată doar fragmentar sau colateral. O interpretare de anvergură a evoluției stângii în România și a valorilor pe care le-a reprezentat în societatea românească interbelică încă lipsește. Fără să fi fost o forță politică guvernamentală în perioada antebelică și interbelică, social-democrația românească a fost puternic influențată de curente socialiste care au circulat pe plan european. În cadrul provinciilor unite cu România la 1918 influențele europene ale ideologiei socialiste au acționat și mai coerent decât în Vechiul Regat. Unii lideri ai social-democrației din noile provincii unite cu România au fost personalități marcante care au inspirat în anumite momente cursul vieții politice locale și regionale. Între acestea, în Bucovina se remarcă personalitatea lui Iacob Pistiner, un intelectual austro-marxist care și-a câștigat o notorietate semnificativă în mediul pluralist de la Cernăuți. Provincie multiethnică și

multiculturală, Bucovina a dat vieții politice românești câteva nume care merită să fie aduse la lumină. Analiza de față încearcă să reliefeze locul și rolul pe care l-a avut Iacob Pistiner în viața politică a Bucovinei și a României deopotrivă. Departe de a fi un marginal, acest minoritar s-a remarcat în viața politică și parlamentară a României interbelice ca un politician extrem de original. Studiul își propune să îl prezinte pe Iacob Pistiner din perspectiva acțiunilor sale și a spectrului de idei pe care le-a valorizat. Totodată, pentru o mai bună înțelegere a politicianului abordat, ne propunem să aducem în față caracterul democratic al socialismului românesc interbelic, multă vreme ocultat din cauza apropierii de marxism și mai ales de comunism.

Biografia unui evreu bucovinean

Iacob Pistiner s-a născut la 5 ianuarie 1882 la Fundu Moldovei într-o familie de evrei¹. A frecventat o școală comercială și una de studii politice și apoi a urmat cursurile Facultății de Drept din Cernăuți, pe care le-a absolvit la 1906. A fost redactor șef al săptămânalelor *Volkpresse*, apărut și din inițiativa sa în 1899, și rebotezat *Vorwärts* din 1921. A coordonat ridicarea impozantei clădiri „Morgenrojt” din Cernăuți, unde s-a constituit un puternic centru cultural evreiesc, beneficiind de stipendii de la socialiștii evrei emigrați în America. Asociația avea o școală profesională și mai multe instituții culturale, între care un centru de educație condus de fabulistul Eliezer Steinbarg, unde funcționa și o tipografie². Aici studiau copii de evrei săraci, care învățau diverse meserii (croitorie, tâmplărie, cizmărie), aveau acces la biblioteca instituției, la manifestările culturale și teatrale organizate gratuit³. Sala avea să fie de-a lungul vieții lui Pistiner locul unor importante manifestări ale Partidului Social Democrat din Bucovina. În decembrie 1918, împreună cu Mayer Ebner, Iacob Pistiner a preluat de la profesorul Wender Neuman, conducerea comunității evreiești din Cernăuți. A făcut parte din noua conducere alături de alte 30 de personalități ale comunității evreiești din Bucovina⁴.

În anii Primului Război Mondial, Iacob Pistiner s-a implicat în ajutorarea bucovinenilor care au avut de suferit de pe urma invaziilor rusești. Împreună cu George Grigorovici a condus între 1916 și 1918 *Comitetul de ajutorare a refugiaților din Bucovina* și a editat gazeta *Arbeiter Zeitung* („Gazeta

¹ Conform unei mărturii, familia Pistiner ar proveni dintr-o familie de evrei veniți din Maramureș, odată cu tipărierii germani; cert este că la 1906 în localul familiei Pistiner din Fundu Moldovei funcționa o societate culturală evreiască „Kasino-Verein”, Lucău-Dănilă, Rusan, 2000, 129.

² Satco, II, 2004, 216.

³ Hausleitner, 2005, 272-273.

⁴ Schaari, 1999, 139.

muncitorilor”). Alături de refugiați sau de invalizii de război, Iacob Pistiner i-a avut în vedere și pe muncitorii sau studenții români din Bucovina care nu erau văzuți bine de guvernul austriac după intrarea României în război⁵. Încă din acei ani a lucrat pentru mai multe ziare vieneze, unde și-a câștigat simpatia cercurilor social-democrate. În anii '20 încă mai scria pentru gazetele din capitala Austriei, unde critica aripa bolșevică a socialismului european și teroarea produsă de războiul civil din Rusia.

Spre finalul conflagrației mondiale, speriați de excesele antisemite care au însoțit rapida disoluție a Austro-Ungariei și a Imperiului Rus, evreii au fost nevoiți să se re poziționeze. Pistiner s-a găsit printre semnatarii unei scrisori deschise prin care își exprimau speranța că monarhia bicefală va fi păstrată și în care își formulau propriile interese și speranțe în noua situație politică internațională. Când a devenit evident că Austro-Ungaria nu va mai exista, în toamna anului 1918, împreună cu Mayer Ebner și Benno Straucher, Iacob Pistiner a devenit membru întemeietor al Consiliului Național Evreiesc, organ care reprezenta interesele evreilor din Bucovina pe lângă noile autorități române. El s-a aflat printre semnatarii hotărârii de a nu participa la Congresul General al Bucovinei care urma să voteze unirea. Pistiner se număra printre evreii care nu erau mulțumiți de prăbușirea Austro-Ungariei. Noile realități politice l-au obligat să se re poziționeze de partea celor ce doreau autonomia Bucovinei în cadrul României și au respins formula unirii necondiționate. Evreii ar fi dorit să li se ofere un cadru politic și cultural după modelul celui avut în Austro-Ungaria prin legea din 1867, care le asigura un statut satisfăcător⁶. Cunoscând situația evreilor din Vechiul Regat, Pistiner a sugerat introducerea unui amendament la Moțiunea din 15/28 noiembrie 1918 privind unirea Bucovinei cu România. El cerea ca toate naționalitățile din Bucovina să fie cuprinse în Consiliul Administrativ al Țării și acesta să fie organismul care avea dreptul de a controla întreaga activitate a Bucovinei și a protesta pe lângă guvernul de la București⁷. După unirea Bucovinei cu România a susținut propunerea lui George Grigorovici de a organiza un referendum pentru a vedea care era punctul de vedere al locuitorilor Bucovinei asupra apartenenței provinciei la România. Teama de excesele naționaliste ale noului stat român i-a obligat să își ia măsuri de siguranță. De aceea, a militat pentru drepturile minorităților din Bucovina și pentru autonomia regională de la care spera că va garanta aceste drepturi.

La 2 iunie 1919 Iacob Pistiner a participat la o mare adunare a naționalităților din Bucovina, cu scopul de a găsi o soluție „pentru a pune capăt

⁵ Rusșindilar, 1998, 81; Hrenciuc, 2010, 200.

⁶ Hrenciuc, 2005, 46.

⁷ Hrenciuc, 2013, 273.

adâncilor nemulțumiri zilnice provocate în toate păturile populației bucovinene de către actualul regim”⁸. Două zile mai tâziu, Pistiner arăta pentru gazeta *Allgemeine Zeitung* că „de abia azi a declarat domnul Iancu Flondor că românii nu sunt îndreptățiți să hotărască soarta țării”. El considera că soarta țării s-a decis fără să se țină cont de acest principiu, ceea ce a generat „abuzuri, starea de asediu, și oprimarea națională”. *Allgemeine Zeitung* relua problema nemulțumirilor naționalităților din Bucovina față de „actuala formă de administrație română”⁹. Pistiner propunea cu acest prilej un amendament prin care să se specifice clar că în Consiliul Administrativ al Țării trebuiau să fie reprezentate toate naționalitățile din Bucovina¹⁰. El a semnalat autorităților române regionale și centrale numeroasele abuzuri care s-au făcut în Bucovina prin care „funcționarii evrei au fost îndepărtați din posturile pe care le ocupau de vreme îndelungată”¹¹.

Un domeniu în care s-a evidențiat a fost legat de apărarea și susținerea identității și limbii idiș. De aceea i-a sprijinit pe evreii susținători ai limbii și culturii idiș din Bucovina sau alte provincii, între care basarabeanul Herz Glischenski, acuzat de bolșevism de autoritățile române. Cum în cadrul Bundului unii evrei s-au declarat apărătorii ebraicii, Pistiner nu a avut întotdeauna susținerea acestora¹². A colaborat cu gruparea „Poale Zion” care era apărătoarea școlilor evreiești în limba idiș, susținând că populația evreiască din Bucovina era vorbitoare a acestui idiom¹³. A existat o inconstanță în rândul comunității mozaice din Bucovina pe parcursul anilor ’20. A fost un colaborator al lui Mayer Ebner, național-sionist, intrând în colimatorul lui Benno Straucher care îi acuza de „flecăreală ideologică” și îi eticheta ca „Moskho” (epitet sarcastic din jargoul idiș care se dădea celor care se ploconeau în fața autorităților române)¹⁴. Pe de altă parte, gazeta la care a semnat, *Vorwärts*, a fost combătută de Mayer Ebner care propunea predarea limbii ebraice în școlile autonome evreiești din Bucovina, în detrimentul idișului¹⁵.

A apărât cultura idiș și în Parlamentul României când a criticat *Legea învățământului* propusă de C. Angelescu, care prevedea un învățământ național și afecta instituțiile școlare cu predare în limba idiș. Deși a condamnat inițial

⁸ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Casa Regală, Documente oficiale Ferdinand I, 11/1919, f.1-2.

⁹ SANIC, Fond Casa Regală, Documente oficiale Ferdinand I, 16/1919, f.3.

¹⁰ Hrenciuc, 2010, 258.

¹¹ Iancu, II 2004, doc.3, 78.

¹² Iancu, 2000, 78.

¹³ Purici, 2003, 136.

¹⁴ Schaari, 1999, 149.

¹⁵ Hrenciuc, 2010, 367.

articolele de lege care negau existența limbii naționale la evrei și care contraziceau esența legii prin care se vorbea de respectarea și încurajarea culturii minorităților naționale din România, Pistiner a avut un discurs extrem de echilibrat. El opina că minoritățile provenite din provinciile unite cu România la 1918 au tot interesul să învețe limba română, dar că legislația trebuia să îi încurajeze să facă acest lucru, nu să le-o impună. El exemplifica prin faptul că maghiarii au greșit prin presiunea pe care au exercitat-o asupra nemaghiarilor din Austro-Ungaria și că autoritățile române ar trebui să învețe din acest exemplu¹⁶. Și mai târziu, în iunie 1929 l-a interpellat pe ministrul Educației în chestiunea dreptului minoritarilor de a avea învățământ în limba maternă, întrebându-l dacă „statul român se va mulțumi să subvenționeze școlile minoritare în loc să înființeze școli publice minoritare cum prevedea legea învățământului primar”¹⁷. Adevărate polemici a avut și cu Nicolae Iorga în Parlament în problema școlilor în limbile naționale. Iorga contesta dreptul evreilor bucovineni de a folosi în școlile evreiești limba idiș, pe care o eticheta drept jargon¹⁸.

Nici în ceea ce privește sionismul nu a existat o unitate de vederi în cadrul comunității evreiești din Bucovina. Deși a colaborat cu organizațiile sioniste, și-a exprimat în dese rânduri opinii contrare mișcării sioniste, cum a fost la 5 iunie 1927 în cadrul adunării societăților „Morgenrojt” și „Bund” reunite pentru a o omagia pe revoluționara Regina Maden¹⁹.

În ceea ce privește cariera sa politică, Iacob Pistiner s-a apropiat de la început de cercurile social-democratice din Cernăuți, aderând la acestea în anul 1911, într-un moment de plină restucturare a formațiunii de centru stânga din regiune, organizație care își propunea sprijinirea intereselor muncitorimii bucovinene, indiferent de naționalitate. După unirea Bucovinei cu România fost ales deputat pe listele P.S.D. din Bucovina în două sesiuni (1920-1921; 1922-1926) și pe listele P.S.D. din România, în cartel cu P.N.Ț. în a treia (1928-1930). Iacob Pistiner a colaborat și cu alte forțe politice, între care Bund-ul socialist întemeiat în 1922 și care a avut propria structură în Bucovina (în fapt, o filială a P.S.D., Bund-ul socialist era condus chiar de Pistiner). Sub președinția sa, Bund-ul a colaborat cu P.S.D. în campaniile electorale parlamentare, dar și în alegerile locale și administrative, unde s-a prezentat cu liste proprii²⁰. A mai deținut

¹⁶ Iancu, 2000, 134.

¹⁷ Hrenciuc, 2010, 296.

¹⁸ Dezbatările Adunării Deputaților, nr. 43, 6 aprilie 1923, p. 1121-1123, (în continuare D.A.D.).

¹⁹ Hrenciuc, 2013, 216.

²⁰ Schaary, 2006, 180.

funcția de consilier local și funcționar la Casa districtuală de Boală (de sănătate) din Cernăuți.

În calitate de politician social-democrat, s-a manifestat deschis împotriva bolșevismului. A reprezentat România în Internaționala Socialistă care se opunea Cominternului. De pe această poziție, împreună cu George Grigorovici și Constantin Cracalia, Iacob Pistiner a participat din partea Bucovinei la Congresul de constituire a Internaționalei de la Viena în 1921. Uniunea Partidelor Socialiste pentru Acțiunea Internațională sau Internaționala a II-a și jumătate cum mai era cunoscută era condusă de Friedrich Adler, unul dintre părinții ideologici ai lui Pistiner. Internaționala s-a delimitat de reformismul perioadei anterioare, dar a criticat revoluționarismul Cominternului²¹. Din 1923 ea se va transforma în Internaționala Socialistă a Muncii, din a cărei comitet de conducere făcea parte și Iacob Pistiner. Între decembrie 1923 și august 1930 a fost membru al executivei Internaționalei Socialiste a Muncii²².

Liderii social-democrați subliniau încă de atunci că „democrația este unicul drum spre socialism”. În programul comun al Internaționalei Socialiste erau înscrise principalele idei politice susținute de Pistiner. Funcția ideologică a marxismului devenise componenta dominantă a luptei politice. Diriguitorii P.S.D. din Bucovina au umblat în teritoriu, întâlnindu-se cu organizațiile locale din micile orașe bucovinene pentru a combate teoriile bolșevice și a le explica principiile marxiste de la care leninismul deviasese grav²³. Și în dezbaterile din Parlament, Pistiner a ținut să își arate poziția față de Uniunea Sovietică. Cu prilejul dezbaterilor pe marginea proiectului de lege pentru ratificarea Pactului Briand-Kellogg din 30 ianuarie 1929, deputatul Iacob Pistiner a arătat că social-democrații criticau politica sovietelor²⁴. Pentru atitudinea sa, Pistiner a fost considerat drept „trădător, contrarevoluționar și șovăitor” de către liderii procomuniști care doreau excluderea sa din „partidul proletariatului”²⁵. Divizarea mișcării socialiste era o realitate incontestabilă și pentru forțele de stângă din România, deși ambele tabere căutau să mascheze ruptura.

Acest lucru nu l-a împiedicat să susțină cauza unor comuniști din România care au intrat în colimatorul autorităților românești. În 1923 a intervenit personal pe lângă Ministerul de Război pentru îmbunătățirea regimului de detenție a comunistului Sandu Lieblich²⁶. Cu toată opoziția sa față de comuniști, Iacob Pistiner i-a apărut în „Procesul celor 500” care a urmat evenimentelor de la Tatar

²¹ Dreyfus, 2000, 97.

²² Stănescu, 2002, 307.

²³ Rușșindilar, 1998, 145-146.

²⁴ *Discursuri și dezbateri parlamentare 1864-2004*, 2011, doc. 31.

²⁵ Rușșindilar, 1998, 140.

²⁶ Frunză, 1990, 83.

Bunar din Basarabia în 1924. Implicarea sa activă în apărarea deținuților politici acuzați de bolșevism avea să fie trasată și de către o comisie a Internaționalei Socialiste a Muncii începând cu 1928²⁷. În practică însă, el opunea principiile democrației de tip central-european unei iluzii pe care socialiștii din Vechiul Regat o lansau în numele „unității mișcării de stânga din România”. Au militat în schimb pentru rămânerea social-democrației românești în cadrele Internaționalei de la Viena, respingând-o pe cea de la Moscova. Socialiștii bucovineni preferau forma de stat și sistemul politic al României interbelice decât „raiul sovietic”. Raportul lui Iacob Pistiner prezentat la Congresul din iunie 1921 de la Ploiești a stat la baza hotărârii de afiliere a Federației Partidelor Socialiste din România la Uniunea Muncitorească Internațională a Partidelor Socialiste sau Internaționala a II-a și jumătate inițiată de Partidul Social-Democrat din Austria²⁸. La Congresul P.S.D. din 18-20 mai 1930, Pistiner a participat pentru ultima dată în calitate de raportor al Internaționale socialiste de la Viena²⁹. El a citit raportul care îi va reconfirma statutul de reprezentant al P.S.D. pe lângă organizația internațională din capitala Austriei³⁰. Deși criza economică lovise și România, valul revoluționar de la începutul deceniului trei se stinsese. Pericolul pentru socialism nu mai era doar lupta cu facțiunea bolșevică, ci la orizont se profila ascensiunea fascismului. Necesitatea de a-l combate nu a devenit o urgență pentru el și a acționat cu întârziere în conturarea unui program antifascist. Ca majoritatea socialiștilor europeni a subestimat fascismul pe care îl considera trecător și în care vedea doar o reacție față de capitalismul promovat de liberali. Iacob Pistiner nu a mai apucat să vadă această amenințare. A murit prematur, la 23 august 1930, în București în condiții neelucidate³¹.

Repere ale activității politice

Înscris în Partidul Social-Democrat din Bucovina încă de la 1911, el și-a cristalizat ideile politice influențat de curentele austro-marxiste care circulau în Austro-Ungaria. Partidul Social Democrat din Bucovina a avut secții minoritare pentru evrei, germani, ucraineni și polonezi și a păstrat secțiunile pe naționalități chiar și după unificarea grupărilor socialiste din mai 1927³². Nu întâmplător,

²⁷ Dreyfus, 2009, 132.

²⁸ Rusșindilar, 1998, 147.

²⁹ Stănescu, 2002, 111.

³⁰ Stănescu, 2002, 121.

³¹ Prozatorul bucovinean Ephraim Pistiner indica în nr. 384 al ziarului *Die Stimme* din Israel ca dată a morții 30 august 1930, Satco, II, 2004, 216. În Rădăuți, actuala Stradă a Libertății i-a purtat numele în anii '30, Hrenciuc, 2014, 100.

³² Conducerea P.S.D. era asigurată de românii George Gruigorovici și Teodor Roznovan,

socialiștii bucovineni s-au plasat pe poziții autonomiste, criticând politica centralizatoare a Bucureștiului, de deznaționalizare a minorităților din România. Iacob Pistiner a făcut parte din conducerea P.S.D. din Bucovina din primii ani interbelici și a fost redactor la principalul organ de presă al organizației „Vremea Nouă”. Gazeta, apărută la Cernăuți din ianuarie 1919 și-a mutat sediul la București, devenind organ central al social-democrației române³³.

Odată cu terminarea războiului pentru P.S.D. din Bucovina se deschidea o nouă etapă de dezvoltare. Deși organizația social-democrată din Bucovina avea o doctrină coerentă, ruptura din sânul mișcării muncitorești internaționale a afectat cristalizarea unui partid de stânga puternic la nivelul întregii țări. Pe plan național, fostul Partid Social-Democrat din România și-a luat, în noiembrie 1918 numele de Partidul Socialist, iar în alegerile din 1919 și-a propus un program electoral acceptat și de grupările politice social-democrate din provinciile unite cu Vechiul Regat. Între 23 și 26 mai 1919 s-a derulat prima conferință națională a forțelor politice socialiste din România. Iacob Pistiner a reprezentat Bucovina în calitate de delegat la Congresul forțelor socialiste din România din mai 1919. Cu acest prilej, Iacob Pistiner, care a fost raportor din partea Bucovinei, a declarat că numai cu o unitate a tuturor forțelor socialiste din țară se va putea realiza programul politic propus³⁴. El a fost mulțumit de colaborarea care se deschidea între socialiștii din Vechiul Regat și cei din Bucovina, fiind reprezentantul unor organizații care înglobau 15.000 de muncitori, în vreme ce Vechiul Regat avea în jur 30.000 de muncitori organizați. În încheierea conferinței el și-a exprimat satisfacția de a vedea o puternică forță de stânga în România, precizând că pleca „în Bucovina cu amintiri frumoase”. Tot el concluziona că „numai strâns uniți vom duce lupta înainte pentru atingerea țelului final, iar încordările noastre vor fi încununate cu succes”. Ziarul *Socialismul* aprecia tonul cuvântărilor sale ca fiind unul moderat și relata că Pistiner și-a susținut opinia conform căreia era hotărât „de a pune capăt regimului oligarhic de aici” și de a rezolva „marile probleme pe care le-a adus războiul și lupta noastră va izbuti în curând să schimbe înfațișarea țării”³⁵. A fost unul din primii reprezentanți ai Bucovinei care intra în Comitetul executiv al Partidului Socialist din România Mare.

Dar forțele politice socialiste europene au alunecat într-un proces de disoluție, care au influențat negativ și unitatea social-democrației române. Crearea Internaționalei Comuniste de la Moscova și programul său mascat au

evreii Pistiner și Silberman, germanii Rudolf Gaidosch și Zephrichal, ucraineanul Mykola Halip sau polonezul S. Wiktorczyk, Purici, 2010, 128.

³³ Căpreanu, 2002, 187.

³⁴ Petrescu, f.a., 398.

³⁵ *Apud* Rușindilar, 1998, 119.

divizat ireconciliabil mișcarea socialistă europeană și a pus toate forțele politice de stânga din țările europene în situația de a găsi un drum de urmat. În 1921, după Congresul din 8 mai și arestările operate de guvern, reprezentanții social-democrației din Bucovina s-au reunit cu ceilalți colegi ai lor care se opuseseră aderării la Internaționala a III-a și au organizat o nouă adunare generală la Ploiești. Reprezentanții Bucovinei au respins programul Cominternului, nefiind de acord cu prevederile exprese ale celor 21 de puncte înaintate de Grigori Zinoviev. Congresul de la Ploiești a dus la înființarea Federației Partidelor Socialiste din România, din ai cărei conducere făcea parte și bucovineanul Iacob Pistiner, în calitate de membru al Comitetului Executiv. Federația era relativ eterogenă, din ea făcând parte Partidul Socialist din Banat și Transilvania, Partidul Socialist din Vechiul Regat și Partidul Social-Democrat din Bucovina. Un an mai târziu, și socialiștii unitari (care își exprimaseră rezerve față de aderare și propuneau ca aceasta să se facă în urma unor negocieri, neacceptate de liderii de la Moscova) au intrat în Federație întărind rândurile social-democraților. Fragmentată și neomogenă, Federația și-a păstrat unitatea doar la nivel teoretic, diferențele de la individ la individ și de la o provincie la alta devenind evidente. Sentimentele naționale au afectat mișcarea socialistă care avea un caracter reformator și pacifist, opunându-se ideii revoluționare a Internaționalei de la Moscova. Deși ruptura a influențat negativ evoluția mișcării social-democrate în România, Bucovina a rămas o insulă importantă pe harta politică a țării și datorită activității liderilor ei, între care Iacob Pistiner.

În mai 1927, a avut loc ultimul congres al Federației Partidelor Socialiste în urma căruia s-a hotărât dizolvarea acesteia și crearea Partidului Social-Democrat, cu cinci organizații regionale, între care una în Bucovina. Iacob Pistiner a făcut parte, începând cu 1927, din Biroul de Conducere al P.S.D.³⁶ Împreună cu Romulus Dan din Cernăuți, el făcea parte și din Comitetul Executiv, unde erau reprezentate toate provinciile țării. La rândul său, Rudolf Gaidosch făcea parte din Comisia de Control a partidului³⁷. Titulatura de social-democrație a fost impusă în numele partidului și la sugestia bucovinenilor, care sub influența social-democrației germane, au respins formula socialismului³⁸.

Activitatea lui Pistiner în fruntea forțelor socialiste din România era justificată de rezultatele electorale spectaculoase pe care acesta și social-democrații le-au obținut în Bucovina. Inițial, Partidul Socialist din Bucovina i-a propus pe Rudolf Gaidosch, George Grigorovici și Iacob Pistiner pentru circumscripția electorală a orașului Cernăuți. În cele din urmă, conducerea

³⁶ Scurtu, Buzatu, 1999, 173;

³⁷ Mihai, *Alegerile generale din mai 1927*, 2009, 171.

³⁸ Căpreanu, 2002, 200.

P.S.D. a hotărât să nu participe la primul exercițiu electoral din România interbelică, arătându-și nemulțumirea față de măsurile luate de guvern³⁹. A fost un prim semnal al unei atitudini care va marca electoratul de stânga din Bucovina, tributar unei mentalități din perioada anterioară, când Bucovina aparținuse de spațiul central european al Austro-Ungariei. Legea electorală nedreptătea, erau convinși socialiștii, atât partidele mici, cât și minoritățile naționale.

Primul succes electoral al P.S.D. a venit în 1920 într-un moment de criză politică și economică datorată reconversiunii economice a țării după război. Patru dintre cele 10 mandate obținute de socialiști au revenit bucovinenilor. Deși a fost depusă o singură listă, la Cernăuți, alături de George Grigorovici și Rudolf Gaidosch, Pistiner a obținut suficiente voturi pentru a trece pragul electoral. Eterogenitatea Federației a favorizat candidaturile multiple, Iacob Pistiner candidând spre exemplu la Cernăuți și în Timiș-Torontal, dar fără succes⁴⁰. Între anii 1922-1926, gruparea social-democrată din Bucovina, care avea o tradiție încă de la finalul secolului al XIX-lea și o influență relativ mare, mai ales în mediul urban din Cernăuți, i-a permis lui Iacob Pistiner să câștige un nou mandat în legislativul 1922-1926. În 1922 criza politică postbelică trecuse și partidele democratice în frunte cu liberalii preluaseră inițiativa. Singurul parlamentar socialist la nivel național a fost bucovineanul Iacob Pistiner, care a reușit să câștige pe lista Partidului Social-Democrat din Bucovina în circumscripția Cernăuți oraș.

Noua lege electorală, introdusă în 1926, a schimbat datele problemei. Rezultatul electoral al socialiștilor în alegerile din 1926 a reprezentat un succes incomplet. La Cernăuți, lista social-democrată a obținut 24.07%. Cele 11,31% obținute la scara întregii Bucovine (la puțin sub cele 12,88% ale L.A.N.C. – considerat cel mai mare succes electoral cuzist) au arătat tendința ascendentă a social-democrației în România, dar nu au permis partidului trecerea pragului electoral la nivel național (cu doar 1,55%). Iacob Pistiner a obținut 9.321 voturi în circumscripția Cernăuți și 4.874 în Timiș, neobținând niciun mandat⁴¹. Un an mai târziu, Iosif Pistiner se regăsea pe lista electorală din circumscripția Cernăuți oraș⁴². A fost cel mai remarcabil succes înregistrat de Pistiner care s-a clasat, cu 13.443 de voturi (31,58%) pe locul al doilea, după candidatul guvernamental⁴³.

³⁹ *Bucovineni în Parlamentul României întregite*, I Sesiunea 1919-1920, 2015, 33-34.

⁴⁰ Mihai, *Alegerile generale din mai 1926*, 2009, 135-136.

⁴¹ Cutișteanu, Ioniță, 1981, 105-107.

⁴² Mihai, *Alegerile generale din mai 1927*, 2009, 172-173.

⁴³ Cutișteanu, Ioniță, 1981, 129. Mesajul său electoral era simplu după cum reieșea dintr-un afiș de campanie: „În ziua de 25 mai nici un vot muncitoresc pentru listele burgheze, ci toate voturile voastre să le dați listei cu semnul ▲ lista P.S.D. Dacă voiți ieftinirea traiului, întronarea

În ciuda succesului său, la nivel național, P.S.D. nu a trecut pragul electoral. Noua lege electorală nu oferea prea multe șanse Partidului Social Democrat ca și celorlalte partide mici. Câștigător al alegerilor pe plan local, dar fără să obțină mandatul din cauza scorului slab la nivel național, Iacob Pistiner risca să fie aruncat în afara vieții parlamentare. Din acest motiv, politicianul bucovinean a criticat legea electorală în repetate rânduri. „Sunteți miopi dacă credeți că e posibil ca prin legea electorală să împiedicați dezvoltarea democrației care a început. Dacă veți închide ușile Parlamentului pentru democrație, domnilor deputați din majoritate, atunci este clar că partidele democrate se vor duce la stradă și vor chema pe popor acolo la luptă”⁴⁴. El critica legea electorală din 1926, etichetând-o drept nedemocratică. Pe de o parte, el a sesizat că această lege încuraja „zestrea guvernamentală” a partidului care organiza alegerile și că prevederile legii ar putea anula chiar ideea de vot universal. Pe de altă parte, el a înțeles că legea îl defavoriza în mod direct. Introducerea pragului electoral putea să îi anuleze mandatul. El putea câștiga relativ ușor un mandat la Cernăuți, dar la nivel național partidul avea șanse mici să obțină pragul electoral. În aceste condiții ar fi pierdut mandatul, chiar dacă ar fi fost ales cu un scor confortabil.

Insuccesele din 1926 și 1927 au impus organizației din Bucovina să negocieze un acord electoral cu un partid important. Cu rezultate mult peste media partidului pe țară, organizația social-democrată din Bucovina a înțeles că doar un cartel electoral ar permite liderilor ei să reentre în legislativ. Pistiner a fost unul dintre cei mai critici politicieni la adresa legislației liberale. În acești ani Iacob Pistiner, devenit o „locomotivă” a P.S.D. în Bucovina, a căutat să realizeze un compromis cu principalul partid de opoziție. Astfel s-au angajat negocieri cu P.N.Ț., devenit partid de guvernământ și principala forță politică a țării, și cu Partidul Evreiesc. În cadrul congresului de la Casa muncitorilor din 11 noiembrie, liderii P.S.D. din Bucovina Iacob Pistiner și Romulus Dan au explicat de ce era necesară o cooperare electorală cu P.N.Ț. „Trebuie să avem în vedere că suntem un partid sărac și campania electorală cere mulți bani. Apoi nu avem multe organizații și legea electorală este antidemocratică” spunea Pistiner cu acest prilej. Colaborarea cu național-țărăniști a dus la sciziuni și în organizația bucovineană, chiar George Grigorovici nesprijinind programul lui Pistiner. Participant la adunarea facțiunii ucrainene a P.S.D. de la Cernăuți din 5 februarie 1928, el dovedea că situația precară a minorității ucrainene din Basarabia și Bucovina era similară cu cea a evreilor din aceleași provincii⁴⁵. Dar nici Rudolf

democrației, a legalității, combaterea corupției, ridicarea stării de asediu și a cenzurii, atunci votați listele cu semnul ▲”. Serviciul Arhivelor Naționale Suceava, Fond Colecția Documente, Pachetul XXVIII, 92/1926, f.1 (în continuare A.N.S.).

⁴⁴ *Apud* Jurcă, 1993, 51.

⁴⁵ Hrenciuc, 2010, 130.

Gaidosch și nici Ion Stasiuc, un lider al muncitorimii cernăuțene, nu au fost de acord cu alianța cu P.N.Ț. în care vedeau, conform terminologiei uzitate, un partid burghez. Socialiștii ucraineni au părăsit P.S.D. după realizarea acordului electoral⁴⁶. În cele din urmă P.S.D. a obținut două locuri la Camera Deputaților pe liste din Bucovina pentru Iacob Pistiner și Teodor Roznovanu⁴⁷. Compromisul făcut nu era numai rezultatul unei bune înțelegeri a realităților politice, ci fusese preluat de la socialiștii europeni pentru care „principiul fundamental al luptei de clasă, care interzice intrarea unui socialist într-un guvern burghez” putea fi totuși eludat „în împrejurări excepționale”⁴⁸. Realizarea unui compormis cu forțe politice considerate ca moderate era văzut ca o metodă de apărare a democrației.

Succesele lui Pistiner în Bucovina s-au datorat unei mai bune înțelegeri a realităților politice din România decât o aveau socialiștii din Vechiul Regat. Difuzarea limitată a ideilor marxismului l-a obligat pe Pistiner să se apropie și de alte categorii sociale. El nu s-a adresat doar muncitorimii, în numele căreia activa P.S.D. Pregătirea superioară față de activiștii socialiști din restul țării a oferit Bucovinei șansa de a fi liderul social-democrației la nivel național spre finele deceniului al treilea al secolului al XX-lea. De exemplu, Iacob Pistiner era avocat, avea un nivel de pregătire care îi va permite să se adreseze unui public mai larg. Acest fapt explică și succesul de care s-a bucurat, spre deosebire de mulți candidați socialiști din Vechiul Regat, care nu erau pregătiți să câștige o competiție electorală⁴⁹. Cu toate acestea, la nivel național, P.S.D.-ul a rămas un partid care nu depășea sfera unor cercuri restrânse de votanți. La Cernăuți surprindea varietatea ideologică și intelectuală a votului.

Pistiner s-a remarcat și prin activitatea sa în susținerea intereselor țărănimii bucovinene, cum o dovedește implicarea sa în aplicarea reformei agrare în județul Rădăuți. De partea P.S.D. au fost atrași țărani din Bucovina care au fost defavorizați de efectele reformei agrare. Presiunea demografică din mica provincie din nordul țării a creat nemulțumiri, mai ales printre agricultorii ucraineni, ceea ce a făcut ca aceștia să devină o bază electorală pentru social-democrați⁵⁰. Suprapopularea rurală și slaba industrializare a României interbelice l-au convins pe Pistiner să aducă problema agrară în centrul mesajului politic și electoral. Rezultatele electorale obținute în satele din județele Câmpulung sau Storojineț dovedesc că Pistiner a jucat o carte câștigătoare.

⁴⁶ Cutișteanu, Ioniță, 1981, 134.

⁴⁷ Mihai, *Alegerile generale din 12 decembrie 1928*, 2009, 195-197.

⁴⁸ Dreyfus, 2009, 50.

⁴⁹ Mihai, *Alegerile generale din mai 1926*, 2009, 136.

⁵⁰ Rus, 2008, 177.

Ideile politice ale lui Pistiner erau influențate de marxism. Educat la școala austro-marxistă a liderilor vienezi precum Viktor Adler, Otto Bauer, Karl Renner sau Max Adler socialiștii bucovineni s-au folosit de programul politic din Austria pentru a revendica o serie de drepturi pentru muncitori. Pistiner îl recunoștea pe Viktor Adler ca fiind „un om de la care am învățat întreaga mea viață politică”⁵¹. El avea convingerea că lupta generației sale era de etapă și că societatea umană se îndrepta inevitabil spre socialism. „Noi, social-democrații, vom lupta în acest moment pentru democrație în România, vom da tot sprijinul tuturor elementelor care luptă pentru democrație, ca să avem un loc de unde să conducem după aceea lupta contra capitalismului. Noi luptăm în acest moment pentru democrația politică, iar mai târziu, dacă va fi această democrație, vom lupta pentru cea socială. Noi știm că venim prin democrație spre socialism”⁵². Alegerea zilei de 1 mai ca dată simbolică pentru lupta muncitorimii a fost preluată din bazele programatice ale social-democrațiilor din Austria și ale Internaționalei de la Viena.

Programul politic al social-democrațiilor bucovineni era exprimat de Pistiner și în ședințele Camerei Deputaților, mai ales în dezbaterile privind bugetul, legile fiscale sau cele ale muncii. Programul său era îndrăzneț și privea transformarea treptată a sistemului de proprietate către unul de stat. Cu un astfel de prilej el declara: „ținem să expunem aici programul nostru financiar: confiscarea tuturor averilor care nu pot fi justificate; impunerea, în primul rând, a rentei parazitare a capitalului, cruțarea forțelor productive creatoare ale națiunii; instituirea unui impozit pe venit după criterii sociale, ținându-se seama de capacitatea economică a celor impuși; înlocuirea impozitului cedular printr-o dare generală proporțională și progresivă pe avere, după scăderea datoriilor, cu impunerea mai grea a capitalului constant (investit în mașini, clădiri, instalații); o dare progresivă pe creșterile de avere completate printr-o impunere grea a acelora a[le] căror cheltuieli trec peste o anumită limită a venitului lor; statul să fie pătaș de drept la moștenirile care depășesc o sumă minimă stabilită; cota parte a statului să crească progresiv în raport cu scăderea numărului urmașilor moștenitori, mergând până la dreptul integral de moștenire al statului, când lipsesc moștenitorii direcți; impozitele asupra consumației și traficului, ca și dările vamale, nu sunt îndreptățite decât când impun averea și sunt destinate să servească economiei naționale și vor fi combătute atunci când au tendința să sacrifice interesele generale [ale] unei minorități privilegiate”⁵³. În această cuvântare se observă lesne principalele idei și linii de forță ale socialismului

⁵¹ D.A.D., nr. 43, 6 aprilie 1923, 1121-1126.

⁵² D.A.D., nr. 7, 16 decembrie 1922, 87-91.

⁵³ D.A.D., nr. 134, 28 ianuarie 1922, 3423-3424.

europăean. În ciuda discursului cu accente revoluționare, Pistiner se înscria în linia politicianilor cu aplecări reformiste. Partizan al reformelor pe termen lung, Pistiner nu vedea în socialism o mișcare revoluționară, ci un proces lent care trebuia să se impună gradual. El înțelegea că transformarea trebuia să înceapă cu oamenii. Odată ce aceștia ar fi devenit conștienți de drepturile lor, ar fi putut putea influența decisiv schimbarea întregii societăți și apoi a statului⁵⁴.

Durata zilei de muncă de opt ore era una dintre cele mai frecvente cereri în manifestele lor politice. Asistența socială, reforma agrară radicală, renegocierea contractelor de muncă, organizarea sindicală erau alte revendicări care se regăseau în discursul politic și electoral al liderului social-democrat din Bucovina. A urmărit asigurarea drepturilor muncitorimii și a legislației sociale și a muncii, a colaborat cu Partidul Social Democrat din Viena de unde îi veneau importante subsidii, a apărut interesele comunității evreiești în a-și proteja învățământul în limba maternă, a criticat corupția și politicianismul din România, a criticat abuzurile și corupția din instituțiile județului și orașului Cernăuți. A adus o critică vehementă la adresa guvernării național-liberale și a susținut apropierea de național-țărăniști.

Din analiza discursurilor politice ale liderilor social-democrați din Bucovina transpare un atac la adresa P.N.L., mai agresiv decât la adresa P.N.Ț. sau a Partidului Poporului. Respingerea liberalilor avea la origini și o serie de idei pe care aceștia le-au promovat cu doar câțiva ani mai devreme, când reprezentau „primii stângiști” ai scenei politice românești. Devierea lor spre dreapta după dispariția conservatorilor i-a permis lui Pistiner să recupereze unele idei de stânga la care liberalii au renunțat. Alături de P.N.L., cel mai criticat partid a fost L.A.N.C.: „ciococii și fasciști”⁵⁵. A devenit o practică acuza la adresa grupării cuziste deoarece electoratul P.S.D., format într-o proporție semnificativă din evrei din categoria de mijloc, se simțea amenințat de politicile promovate de Liga Apărării Național Creștine. Votul către P.S.D. era o consecință a succesului obținut de Liga cuzistă în Bucovina și activiștii socialiști au făcut un titlu de glorie atunci când au reușit să obțină într-o circumscripție un procent superior celui al listei L.A.N.C. Cu o doctrină internaționalistă, departe de caracterul strâmt al naționalismului de la dreapta, P.S.D. s-a bucurat de succes în mediile urbane ale orașelor multietnice din Bucovina. Revendicările acestora pentru o așa-zisă „clasă muncitoare” erau privite cu simpatie de mulți evrei, deoarece ei vedeau în muncitori niște aliați „a căror excludere din societate părea să o reflecte pe a lor”⁵⁶. La rândul lor, legionarii îi criticau pe liderii social-democrați, despre

⁵⁴ Astfel de idei erau promovate la acea vreme de Herbert Marcuse, Mamina, 2010, 32.

⁵⁵ A.N.S. Fond Prefectura județului Rădăuți, 9/1926, f.10.

⁵⁶ Johnston, 2000, 113.

care Corneliu Zelea Codreanu spunea că „nu erau nici români și nici muncitori”. Iacob Pistiner era trecut de acesta alături de comuniști, „antisemitismul extremei drepte suprapunându-se anti-comunismului acesteia”⁵⁷. Criticat atât de extrema dreaptă, cât și de cea stângă, Iacob Pistiner a rămas un susținător al ideilor marxismului și a valorilor democratice în care credea și care spera să fie fundament al viitorului stat socialist. Acționând în cadrul unor state cu profil multinațional (așa cum fusese Austro-Ungaria și cum era Cernăuțiul interbelic), el a reușit să găsească o soluție comună între solidaritatea internaționalistă și sentimentul apartenenței la un grup etnic minoritar.

Social-democrații bucovineni au căutat să își atragă și simpatia mișcării feministe din România. Emanciparea politică a femeilor s-a regăsit în mai toate platformele program ale socialiștilor. Pistiner a susținut în repetate rânduri că femeile trebuie să primească drept de vot și că trebuie să se implice în viața politică din România⁵⁸. Citându-l pe Viktor Adler, Pistiner declara că „dacă femeile sunt apte ca bărbații, atunci nu mai există niciun motiv să nu se acorde și lor drepturi politice, [...] nu știm cum sunt ele și nu avem dreptul de a face legile pentru o jumătate a poporului, pe care noi nu o înțelegem”⁵⁹. Lupta pentru votul universal era un deziderat vechi și baza socială largă pe care o propunea Pistiner pentru legea electorală dovedește gradul înalt de înțelegere a ideii votului universal.

Repere ale activității parlamentare

Dacă Iacob Pistiner este un nume relativ cunoscut în viața politică a Bucovinei, mai ales în fruntea Partidului Social-Democrat, activitatea sa parlamentară nu s-a bucurat de atenția meritată. El s-a remarcat în dese rânduri la tribuna parlamentară susținând autonomia Bucovinei, diverse programe ale minorităților naționale din România sau politici sociale și legislația muncii. Nu putea trece neobservat de către colegii săi faptul că în legislatura dintre 1922-1926 a fost singurul parlamentar social-democrat.

Starea de asediu care a însoțit campaniile electorale și politica centralizatoare a Bucureștiului față de provinciile unite cu România la 1918 au fost teme majore pe care Pistiner le-a abordat atât în dezbaterile parlamentare, cât și în întrunirile politice din timpul campaniilor electorale. Criticând legea stării de asediu și consecințele sale în regiunile de la granița nordică a Bucovinei, în ședința extraordinară a Parlamentului din 23 iulie 1920, Pistiner dădea ca exemple gravele abateri pe care unii reprezentanți ai Jandarmeriei

⁵⁷ Scurtu, 2011, 121.

⁵⁸ Radu, 2005, 239.

⁵⁹ D.A.D., nr. 43, 6 aprilie 1923, 1121-1126.

înțelegeau să le comită: „Ea s-a început printr-o prigoană sistematică în contra unei părți a populației, ca străini. Protestând în ziar în contra acestui lucru, spunând că la noi numai obiceiul bătăii este străin, am fost amenințat cu împușcarea, dar de bătut s-a bătut mai departe. Câtva timp a mai încetat bătaia, dar în ultimul timp a început din nou. Am o serie întreagă de cazuri concrete din ultimele săptămâni, pe care nu le voi citi în special, ci le-am înaintat d-lui ministru. Vreau să scot în relief faptul că, în special, bat grănicerii și că între aceștia se bucură de un renume special d-l căpitan Turculeț, în circumscripția prietenului meu [Zastavna, județul Zastavna], [Constantin] Cracalia. Acesta închide oamenii într-un dulap, care nu are decât o mică răsuflătoare. Bucoveninii nu au fost bătuți niciodată așa și niciodată nu se vor obișnui cu această unificare. La aceasta se mai adaugă faptul că de la 12 noiembrie a domnit starea de asediu. Nimeni nu poate spune din ce cauză și în ce scop. Populația este liniștită și singurul lucru care o neliniștește este tocmai starea de asediu. Îmi amintesc că frontul a fost la 12 km de Cernăuți, fără ca să avem o asemenea stare excepțională, deși azi nu mai avem front în apropiere”. Cu același prilej el critica legea stării de asediu și repercusiunile ei în Bucovina, considerând-o total nepotrivită pentru un regim democratic: „starea de asediu și această justiție militară sunt ilegale și ar putea fi cel mult aplicate într-o țară cucerită împotriva celor învinși. Bucovina n-a fost cucerită căci armata română a fost chemată de Consiliul Național pentru a menține ordinea”⁶⁰.

Criticând puternicul centralism pe care liberalii l-au folosit în procesul integrării noilor provincii cu Vechiul Regat, Pistiner atrăgea atenția asupra diferențelor dintre regiunile țării. El acuza guvernării în 1923 că au dus centralizarea atât de departe încât nici măcar probleme mărunte, care țineau de administrația locală nu puteau fi rezolvate fără un act al Guvernului: „Aici, la noi, nu se poate face nimic fără aprobarea Consiliului de Miniștri, chiar restaurarea unui pod se face prin Consiliul de Miniștri și numirea unui paznic ocupă pe Consiliul de Miniștri. Acest centralism este cea mai mare nenorocire pentru România de astăzi”⁶¹. Iar în altă parte adăuga: „Așa că dacă cineva cere un lucru cât de mic, de exemplu un sătean din județul Câmpulung, trebuie să călătorească până la București să caute dosarul pe care nu-l găsește sau dacă îl găsește, chestiunea nu e rezolvată. Și lucrul este foarte explicabil, sunt prea puțini funcționari la ministere, așa că, în orice caz, cetățeanul are multe cheltuieli de făcut, pe când guvernul a făcut economie, dizolvând o instanță”⁶².

⁶⁰ D.A.D., nr. 27, 27 iulie 1920, 460-462.

⁶¹ D.A.D., nr. 43, 6 aprilie 1923, 1121.

⁶² D.A.D., nr. 34, 17 ianuarie 1924, 708-713.

Și cu alte prilejuri a condamnat practicile guvernului prin care înțelegea să unifice Bucovina cu Vechiul Regat: „Dar cum ne închipuim noi această unificare? În niciun caz așa încât să se întindă pur și simplu legile din Regat asupra celorlalte provincii. Dimpotrivă, va trebui ca o comisie să studieze legislația tuturor provinciilor, să scoată de pretutindeni părțile bune, să adapteze totul vremurilor noi și să facă din aceasta un tot unitar”. El a atras atenția asupra sistemului de impozitare care îngreuna soarta bucovinenilor, asupra legislației sociale și a muncii pentru care luptase înainte de război și care în noua conjunctură însemna un mare pas înapoi și a unificării administrative. Singura soluție pe care Pistiner o considera echitabilă era „descentralizarea și autoadministrarea”. El opina că centralizarea ar aduce mari prejudicii Bucovinei: „Pentru a unifica provinciile trebuie părăsită ideea de a transforma vechiul pašalâc românesc într-o Românie cazarmă”⁶³.

Nu de puține ori, Pistiner i-a criticat pe politicienii români de pe pozițiile unei experiențe considerate ca superioare, aparținând Europei Centrale în vreme ce el vedea în România un „pașalâc” sau „statul lui Șuler”⁶⁴. Alteori critica se îndrepta către acei politicieni români care nu erau „în stare de a face distincție între „a face politică” și „a forma un partid politic”. Cu alte ocazii răspundea acuzelor de antiromânism și apăra principiile social-democrate astfel: „și dacă ne numiți antinaționalisti, în mod greșit, căci internaționalism nu este antinaționalism, atunci d-voastră sunteți antinaționali în cel mai rău sens al cuvântului, căci toate proiectele d-voastre de legi sunt copiate după cele străine și unicul lucru național ce l-ați inovat este instituția”. Și încheia spunând că „noi, cei din noile provincii, nu vrem să fim orientalizați, noi vrem ca România căreia îi aparținem noi să nu rămână un stat balcanic, ci să devină un stat european”⁶⁵.

Ori de câte ori a avut ocazia și-a apărât conaționalii folosindu-se de situația generală a minorităților din România. A fost un critic vehement al *Legii pentru dobândirea și pierderea naționalității române*, susținând alături de Adolph Stern desființarea indigenatului. El aducea într-o ședință a Parlamentului din 1920 câteva probleme în discuție: „Războiul s-a terminat de un an și jumătate și, totuși, zece mii de bucovineni mai sunt prizonieri în Siberia. Dacă vreunul poate, după luni de zile de pribegie, să se reîntoarcă acasă, nu i se permite intrarea în Bucovina decât dacă are indigenatul (Heimatsrecht). Acest indigenat, o invenție

⁶³ D.A.D., nr. 27, 27 iulie 1920, 460-462.

⁶⁴ „Ceea ce văd și știu este faptul că spiritul acestui Schuller -- și orice națiune își are «șulerii» ei -- își face apariția în toate legile guvernului. Or acești «șuleri» nu sunt indivizi, nu sunt persoane anumite, acești «șuleri» au devenit un sistem, sistemul acaparării capitaliste, al câștigului nelimitat; este goana după îmbogățirea repede și cu orice preț, este specula neînfrănată și fără scrupule”, D.A.D., nr. 152, 8 martie 1922, 4090-4091.

⁶⁵ D.A.D., nr. 152, 8 martie 1922, 4902-4094.

curat austriacă, nu are, însă, însemnătate decât pentru ajutorarea săracilor și nu are nimic comun cu cetățenia. Cel întors are nevastă și copii în Bucovina, lui nu i se îngăduie, însă, intrarea. Două fete, plecate înainte de război la Londra ca [și] croitorese au fost internate de englezi și repatriate de curând în Bucovina. Neavând indigenatul, au fost arestate la întoarcere, deși sunt născute în Bucovina, din părinte născut și trăit numai în Bucovina”⁶⁶.

S-a dovedit un apărător fervent al evreilor, activând împotriva răspândirii antisemitismului în Bucovina, venit pe fieliera L.A.N.C. sau din mediul studentesc. A folosit și tribuna parlamentară pentru a atrage atenția asupra răspândirii pericolului antisemitismului și a violenței „care au ieșit din cadrul mișcărilor studentești”⁶⁷. În aprilie 1923, Pistiner a interpellat Ministrul de Interne asupra bătailor din campusurile universitare dintre studenții naționaliști și evrei⁶⁸. „Eu am altă părere de mișcarea antisemită; cred, în deosebire de majoritate, cred că este și o deosebire de minoritatea care este aici. Eu sunt de părere că mișcarea antisemită a avut un alt caracter înainte de război; atunci a avut mișcarea antisemită o nuanță anticapitalistă. Și atunci agitatorii, în propaganda lor contra evreilor, au vorbit de evrei ca și capitaliști; iar acum, [...] nu este vorba despre evrei ca și capitaliști, ci agitatorii zic că evreii sunt bolșevici”⁶⁹.

Ideile social-democrate de inspirație marxistă nu l-au părăsit în alocuțiunile din Parlament. Pistiner explica în legislativul României ce înțelegea prin social-democrație și care erau diferențele de înțelegere a valorilor social-democrate între concepțiile sale austro-marxiste și cele ale autorităților române: „Din vechea Românie s-a alcătuit un stat mare, nu numai cu un număr îndoit de locuitori, ci afară de aceasta cu locuitori având deosebite culturi și deosebite tradiții politice. La aceasta se mai adaugă faptul că prefacerea dintr-o țară oligarhică feudală într-un stat țărănesc burghez are loc în momentul în care lumea europeană se și află în transformare spre socialism. Cu atât mai însemnată este în acest stat dezlegarea problemei constituționale și administrative. Numai acela care nu ne mai cunoaște pe noi, social democrații, se va mira că nu ne interesăm pentru aceste chestiuni, chestiunea statului actual, cu toate că luptăm din toate puterile și fără concesiuni pentru o formă cu desăvârșire nouă a relațiilor de producere și a suprastructurii juridice. Suntem un partid care vrea să clădească și care nu distruge cele existente decât întrucât trebuie să facă loc pentru realizarea programului nostru. Nu voim să distrugem deosebitele comunități sociale ca atare, ci numai să înlăturăm forma lor actuală, în măsura în

⁶⁶ D.A.D., nr. 27, 27 iulie 1920, 460-462.

⁶⁷ D.A.D., nr. 15, 27 decembrie 1922, 255.

⁶⁸ D.A.D., nr. 54, 12 mai 1923, 1415-1416.

⁶⁹ D.A.D., nr. 43, 6 aprilie 1923, 1121-1126.

care se manifestă prin exploatare economică din cauza proprietății private a mijloacelor de producție și prin asuprire politică din pricina domniei de clasă, bazată pe această proprietate privată”⁷⁰. Vorbind despre reformarea sistemului de taxe și impozite, el preciza „cu toată necesitatea impozitului asupra venitului și asupra averilor, economia capitalistă a intrat deja într-o fază unde nu numai statul român, dar niciun stat nu-și poate acoperi deficitul numai prin impozite. Statul trebuie să ia parte în mod activ la producția țării, trebuie să naționalizeze mijloacele de producție și această cale trebuie să fie luată de către România”⁷¹.

În ședința Adunării Deputaților din 21 mai 1921, Iacob Pistiner a avut o lungă alocuțiune pe problema reformei financiare. El a avut în vedere inegalitatea sistemului de impozitare din Vechiul Regat și Bucovina, a explicat disfuncționalitățile și a propus un model mult mai eficient de impozitare, care să nu semene cu o formă de constrângere. „Nimeni nu plătește impozitul cu plăcere. Acesta este adevărul. Și cel care combate un guvern pe această teză e sigur totdeauna că poate să devină popular. Dar, totuși, există țări unde impozitele se plătesc de bună voie, pe când la noi trebuie percepute ori cu greutate ori numai cu sila. Credeți, însă, d-lor, că fraudele descoperite și dosirile banului public pot stimula pe contribuabil să-și plătească impozitele de bună voie? Eu cred că nu! Dacă poporul vede că defraudanții de bani publici nu sunt pedepsiți, atunci vă rog să credeți, d-lor deputați, că din cauza acestor defraudanți [...] chiar oamenii cuminți și oamenii cinstiți se vor da în lături de a-și plăti impozitele”⁷². Câteva zile mai târziu revenea asupra problemei, criticând sistemul de impozitare care afecta mai degrabă populația săracă și salva marile averi. În numele deputaților socialiști din Cameră el propunea introducerea unui impozit proporțional pe avere care să impoziteze în special marile averi⁷³. Criticând bugetul propus de Nicolae Titulescu, Pistiner concluziona în lunga sa alocuțiune din 18 iulie 1921: „Deci tabloul care ni se prezintă este următorul: în politică – reacțiune; în economie – prăbușirea; din punct de vedere cultural – creșterea criminalității. Acesta, d-lor, acesta este bilanțul guvernului d-voastră!”⁷⁴. În ciuda criticilor sale, el înțelegea că politicile fiscale ale statului trebuiau să fie rezultatul unui consens național și nu al unui calcul de oportunități pe care l-ar fi preferat liberalii.

În alocuțiunile sale s-a referit și la salariile mici ale diferitelor categorii profesionale din sectorul secundar de activitate, solicitând în repetate rânduri

⁷⁰ D.A.D., nr. 27, 27 iulie 1920, 460-462.

⁷¹ D.A.D., nr. 98, 9 iunie 1921, 2554

⁷² D.A.D., nr. 98, 9 iunie 1921, 2553-2554.

⁷³ D.A.D., nr. 134, 28 ianuarie 1922, 3423-3424.

⁷⁴ D.A.D., nr. 152, 8 martie 1922, 4094.

creșteri salariale ale lucrătorilor, funcționarilor de stat sau pensionarilor⁷⁵. A deschis de câte ori a avut ocazia problema situației muncitorilor din România, atrăgând atenția asupra diferențelor dintre cei din Vechiul Regat și cei din fosta Austro-Ungarie. În decembrie 1922: „am înțeles că deosebirea există într-o țară capitalistă și o țară necapitalistă. În țara capitalistă există exploatare, iar aici există și sărăcia și d-voastră în loc să fiți mulțumiți [...] că și în Vechiul Regat a început acest fapt prin industrie faceți toate ca și muncitorii de acolo [Bucovina] să fie degradați până la mizeria acelor oameni pe care i-am văzut aici în piață”⁷⁶.

În ședința din 15 noiembrie 1923, Pistiner a adus o lungă diatribă guvernării liberale criticând întreaga activitate a guvernului. Deși recunoștea că textul fundamental din 1923 era un merit al guvernării, îl eticheta drept nedemocratic și oligarhic. Și declara că are doar un rol de fațadă, menită să demonstreze că România era o democrație, dar nici măcar liberalii nu o respectau: „Constituția liberală făcută, așa cum a fost făcută, cu sila, aici în Cameră, nu e respectată nici măcar de guvernul liberal. [...] Numai un singur exemplu: constituția liberală dispune foarte clar, cum și când starea de asediu poate fi hotărâtă. Totuși, condițiunile de care Constituția vorbește nu sunt împlinite până acum”⁷⁷. O lună mai târziu a atacat într-un alt lung rechizitoriu parlamentar alte instituții ale statului, inclusiv armata, care comisesse abuzuri. Între exemplele de abuzuri pe care le-a dat numai din Bucovina am ales un caz de la Cernăuți care nu necesită comentarii: „Un locotenent, Santu, a bătut acolo pe un preot și, în momentul în care un dascăl i-a atras atențiunea că este un preot, el a bătut și pe dascăl, ca să fie egalitate”⁷⁸.

În decembrie 1923 aborda în Camera Deputaților problema Caselor de Sănătate din România. El își exprima din nou nemulțumirea față de modul în care autoritățile centrale au defavorizat Bucovina și Transilvania. Fără să se limiteze la exemple din Bucovina, el arăta că muncitorii nu beneficiau de asistență medicală gratuită, deși și-au plătit cotizațiile din cauza disfuncționalităților din sistem. El atrăgea atenția că astfel de situații nu fuseseră întâlnite în perioada anterioară și că proiectata lege a asistenței sociale trebuia să țină cont de realitățile din toate provinciile⁷⁹. Pistiner a sesizat în 1923 Camera și asupra unor neclarități din legea sănătății care făcea discriminări între medicii stomatologi din provinciile unite cu cei din Vechiul Regat: „Ați făcut din nou același lucru care l-ați făcut cu ocazia legii avocaților, căci ați făcut acolo un privilegiu pentru toți din Vechiul Regat sub forma unui proiect de unificare;

⁷⁵ D.A.D., nr. 34, 17 ianuarie 1924, 708-713.

⁷⁶ D.A.D., nr. 7, 16 decembrie 1922, 87-91.

⁷⁷ D.A.D., nr. 12, 28 noiembrie 1923, 108-111.

⁷⁸ D.A.D., nr. 34, 17 ianuarie 1924, 708-713.

⁷⁹ D.A.D., nr. 7, 16 decembrie 1922, 87-91.

acum faceți același lucru, însă noi nu înțelegem așa legile de unificare, nu înțelegem să faceți privilegii pentru cei din Vechiul Regat. Numai în Vechiul Regat există dentiști cu școala specială care sunt autorizați”⁸⁰.

A avut în vedere și unele probleme care pot părea minore, dar care interesau în cel mai înalt grad populația din Bucovina. În calitate de deputat, Iacob Pistiner s-a adresat ministrului Industriei și Comerțului la 1 iulie 1920 pentru a solicita stoparea comerțului cu carne efectuat de Cooperativa de funcționari „Poliver” din Cernăuți, cu autorizația Direcției generale a Comerțului. El solicita în interpelarea sa ca Direcția generală a Comerțului să nu mai elibereze autorizații până nu se va asigura că orașul Cernăuți nu va fi aprovizionat îndestulător cu produse din carne⁸¹. Două zile mai târziu, îl interpela pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, P.P. Negulescu, asupra problemei școlilor din Cernăuți. El atrăgea atenția că localurile unor școli erau ocupate de spitale militare care nu își mai justificau existența în vreme ce situația școlilor supraaglomerate nu era rezolvată⁸². În problema școlilor din Cernăuți, deputatul social-democrat revenea trei ani mai târziu într-o interlocuțiune din decembrie 1923, demonstrând că nu se schimbase nimic⁸³. Vorbind despre alte tarele unificării și de consecințele centralizării asupra economiei Bucovinei, Pistiner concluziona în 1922 că „Dezorganizația în viața publică omoară economia noastră și dacă mai rămâne ceva, aceasta se nimicește de către sistemul vamal și suntem greu loviți în orice ramură și în toate de dările și impozitele indirecte”⁸⁴.

A criticat de fiecare dată politicile duse de autorități prin intermediul Ministerului de Interne. De criticile sale la adresa politicilor autoritare nu a scăpat nici guvernarea național-tărănistă, cu ajutorul căreia prinsese un nou mandat parlamentar în 1928. El susținea valori democratice pe care politicienii din opoziție le clamau, dar care nu erau dispuși să le apere odată ajunși la guvernare. În martie 1930 a atacat pe ministrul de Interne, Alexandru Vaida Voevod, în dezbaterile privind problema prințului moștenitor Carol. Ministerul confiscase ziarele care îl lăudau pe prințul Carol, ceea ce i-a prilejuit lui Pistiner replica: „Totdeauna a fost cea mai nenorocită politica de a crede că prin suprimarea publicațiilor se suprimă și faptele publicate”⁸⁵. Apărător al dreptului la libera exprimare, a atacat pe național-tărăniști și pe alte teme. „Același lucru cu libertatea presei, care se respectă numai față de presa capitalistă, pe când nouă ni se cenzurează până și criticile pe care le aducem

⁸⁰ D.A.D., nr. 34, 17 martie 1923, 844-854.

⁸¹ D.A.D., nr.8 din 1 iulie 1920, 186.

⁸² D.A.D., nr.13, din 7 iulie 1920, 205-206.

⁸³ D.A.D., nr. 34, 17 ianuarie 1924, 708-713.

⁸⁴ D.A.D., nr. 152, 8 martie 1922, 4090-4094.

⁸⁵ *Apud* Scurtu, 1996, 209.

proiectelor de lege. Cenzura este întotdeauna stupidă și răutăcioasă, dar chiar stupiditatea și răutatea trebuie să aibă o margine”⁸⁶. Pistiner a evitat se să lanseze în jurul dezbaterii privind forma de stat: monarhie sau republică, cea de-a doua fiind un deziderat al celor mai multe partide social-democrate europene. El s-a mulțumit să declare de la tribuna parlamentară că nu are nimic împotriva monarhiei, dar că el considera că Parlamentul trebuie să fie forța principală în stat, o serie de atribuții ale suveranului putând fi preluate de puterea legislativă⁸⁷.

Deși politica externă nu a fost în atenția deputatului bucovinean, a avut unele referiri la acest domeniu. O politică promovată de acesta era legată de necesitatea stabilirii de relații diplomatice cu U.R.S.S., dar și de apropierea de Germania de la Weimar⁸⁸. El critica la 1922 rezultatele la care a ajuns România în urma participării la Conferința de la Genova. El considera că delegația românească nu a semnat o convenție militară de pe poziții de egalitate, ci de dependență. „De mult România nu mai face politică română, ci franceză”⁸⁹. Deși a fost acuzat că nu apăra interesele statului național român, Iacob Pistiner a fost unul din susținătorii ideii de întărire a statului. El a reușit în scurt timp să devină un susținător al României în ciuda formării sale ca politician în Austro-Ungaria. Neîncrederea de la început față de noua țară a fost înlocuită de credința sa în social-democrație, indiferent de regimul politic sau de națiunea căreia în aparținea. Sentimentele sale se datorau internaționalismului pe care l-a promovat și de care nu s-a delimitat niciodată.

Concluzii

Iacob Pistiner a fost un evreu bucovinean, adept al austro-marxismului care s-a adaptat la marile prefaceri politice din timpul de și la sfârșitul primului război mondial. Educat în mediul multietnic și multicultural al Cernăuțului dinainte de 1914, el a fost nevoit să se adapteze rapid la noile realități politice ale României interbelice. Prin ideile sale, a depășit granițele Bucovinei în încercarea de a fundamenta o social-democrație după modelul european la scara întregii țări. Mai mult, a depășit cadrul restrâns al socialismului românesc prin apropierea de valorile socialismului european al momentului. A fost un reformist și nu a aderat la ideile revoluționare. El nu și-a propus răsturnarea capitalismului, ci modelarea sa pentru a pregăti, într-o etapă ulterioară, trecerea către un socialism de tip european, cu respectarea valorilor democratice. Iacob Pistiner a plecat de la premisa că pe calea construcției unei societăți socialiste doar democrația liberală era singura soluție. În schimb, el critica liberalismul

⁸⁶ D.A.D., nr. 152, 8 martie 1922, 4090-4094.

⁸⁷ D.A.D., nr. 43, 6 aprilie 1923, 1121-1126.

⁸⁸ Cutișteanu, Ioniță, 1981, 22.

⁸⁹ *Apud* Ciupercă, 1994, 116.

românesc interbelic, deoarece acesta nu avea ca prioritate componenta socială, ci pe cea instituțională a statului.

Structurarea în cadrul urban multiethnic al Cernăuțului a unei forțe politice de stânga și atragerea unui electorat divers au făcut parte din strategia politică și electorală a lui Iacob Pistiner. Apărarea culturii idiș a minorității evreiești din Bucovina a fost o constantă a activităților sale. De aceea, Iacob Pistiner pare că ar aparține unei intelectualități minoritare. În realitate, indiferent de concepțiile sale marxiste asupra sistemului economic, el a fost un om al epocii sale, atras de valorile democrației pe care socialismul european le-a promovat. Partizan al unui socialism deschis care să se adapteze la noile condiții social-economice de după 1918, el a căutat să atragă diverse categorii sociale și profesionale spre social-democrație. A militat pentru lărgirea democrației după modelul european al unor țări mai dezvoltate decât România și în același timp a acționat pentru crearea unei baze electorale largi care să nu fie atrasă de ideile comunismului sau fascismului. S-a poziționat pe o platformă antibolșevică în care vedea un fals socialism și n-a ezitat să condamne metodele politice folosite de bolșevici. Activitatea sa la tribuna parlamentară a fost în slujba ideilor care l-au frământat. Autonomia Bucovinei, lărgirea cadrului democratic al țării, drepturile comunităților etnice, reformarea sistemului de taxe au fost probleme pe care le-a atins în cuvântările sale. În același timp a fost un critic dur al autorităților statului, în special al celor liberale, pe care el acuza că nu aveau nicio intenție de a guverna în spiritul democrației și al valorilor europene.

Ancorarea rapidă a socialismului în viața politică a României, lupta cu naționalismul virulent și antisemit al Ligii Apărării Național Creștine, caracterul esențialmente agricol al țării, slaba dezvoltare a industriei explică slăbiciunea electoratului social-democrat. De aceea Pistiner a căutat prin acțiunile sale să ducă o muncă de ridicare a nivelului social-politic și civic al electoratului cărui i se adresa. Astfel, apărarea minorităților și a drepturilor acestora, mobilizarea electoratului, ridicarea nivelului conștiinței sale civice, responsabilizarea autorităților, în special a celor liberale care au dominat viața politică a anilor '20, critica la adresa instituțiilor și legislației create de aceștia, critica față de centralizarea puterii politice, administrative și economice în detrimentul autonomiei provinciale au corespuns profilului politic și ideologic al lui Iacob Pistiner.

PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT
din România

CETĂTENI

TOTI LA URNE!

Soarta țării e în mâinile D-voastre.
Votați toți pentru lista socialistă No. 4
cu semnul **Δ**

CU D-ruI IACOV PISTINER
IN FRUNTE.

Fiecare vot al D-voastră
pentru lista No. 4 este o lovitură
pe regionala inegalității.

PĂINEA, PACEA SI LIBERTATEA
IATA LOZNICA

LISTEI No. 4 cu semnul **Δ**

סאציאל דעמאקראטישע פארטיי
אין רומעניען.

פירגערן

אלע צו די אורנעס!

דער גורל פון לאנד אין און אייערע הענט!
שטימט אלע צעמל 4 מיטן **Δ**
מיטן דד יעקב פיסמינער
בראש
יעדע שטימע איז א קלאם דעם רעזיס
אין צעמל 4 מיטן **Δ**
פרייט. פרידן
און פרייהייט
אין דער לאזניק

מיטן **צייכן** **צעמל 4** פנים

Tip. „Unirea Zărilor” S. A.

Bibliografie:

Documente inedite

SANIC, Fond Casa Regală, Documente oficiale Ferdinand I.

ANS, Fond Colecția Documente.

ANS, Fond Prefectura județului Rădăuți.

Dezbaterile Adunării Deputaților (1920-1926).

Documente editate

Bucovineni în Parlamentul României întregite, vol. I, Sesiunea 1919-1920, ediție de Rodica Iațencu și Marian Olaru, Editura Academiei Române, București, 2015.

Discursuri și dezbateri parlamentare 1864-2004, coord. Gheorghe Buzatu, Editura Mica Valahie, București, 2011.

Iancu, C., *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii*, vol. II, (1919-1939), Editura Hasefer, București, 2004.

Lucrări generale și studii de specialitate

Căpreanu, I., *Istoria partidelor politice românești (De la 1859-2002)*, Tipo Moldova, Iași, 2002.

Ciupercă, I., *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1994.

Cuțișteanu, S., Ioniță, Gh.I., *Electoratul din România în anii interbelici (Mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.

Dreyfus, M., *Europa socialiștilor*, traducere de Diana Sălceanu, Institutul European, Iași, 2000.

Frunză, V., *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990.

Hausleitner, M., *Rolul intelectualilor evrei în Europa est-centrală pornind de la exemplul Bucovinei*, în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, IX, Editura Hasefer, București, 2005.

Hrenciuc, D., *Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940)*, vol. I, *Perspectiva național-liberală (1918-1928)*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2005.

Hrenciuc, D., *Dilemele convieșuirii: evreii din Bucovina (1774-1939)*, Tipo Moldova, Iași, 2010.

Hrenciuc, D., *Dilemele convieșuirii: evreii din Bucovina (1774-1947)*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura PIM, Iași, 2013.

Hrenciuc, D., *O istorie care se stinge: evreii din Rădăuți*, Editura Hoffman, Caracal, 2014.

Iancu, C., *Evreii din România 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, Editura Hasefer, București, 2000.

Johnston, W.M., *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală și socială 1848-1938*, traducere de Magda Teodorescu, Polirom, Iași, 2000.

Jurcă, N., *Social-democrația în România 1918-1944*, Sibiu, 1993.

Lucău-Dănilă, F., Rusan, D., *Fundu Moldovei o așezare din ținutul Câmpulungului bucovinean*, Fundația Culturală „Alexandru Bogza”, Câmpulung Moldovenesc, 2000.

Mamina, Al., *Redefinirea identității pentru o social-democrație critică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010.

Mihai, Fl.-R., *Alegerile generale din mai 1926 în Elite parlamentare și dinamică electorală în România, 1919-1937*, coord. Florin Müller, Editura Universității, București, 2009.

Mihai, Fl.-R., *Alegerile generale din mai 1927, în Elite parlamentare și dinamică electorală în România, 1919-1937*, coord. Florin Müller, Editura Universității, București, 2009.

- Mihai, Fl.-R., *Alegerile generale din 12 decembrie 1928, în Elite parlamentare și dinamică electorală în România, 1919-1937*, coord. Florin Müller, Editura Universității, București, 2009.
- Petrescu, C.T., *Socialismul în România 1835-septembrie 1940*, București, Biblioteca Socialistă, f.a.
- Purici, Ș., *Partide politice ale minorităților etnice din Bucovina interbelică în Analele Bucovinei*, anul XVII, 1/2010.
- Purici, Ș., *Românii și evreii din Bucovina 1918-1923: împreună sau separat?*, în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, VIII, Editura Hasefer, București, 2003.
- Radu, S., *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Institutul European, Iași, 2005.
- Rus, I.A., *Variables Affecting National-Building: the Impact of the Ethnic Basis, the Educational System, Industrialization and Sudden Shock*, New Brunswick, New Jersey, 2008.
- Rușșindilar, P., *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, București, 1998.
- Satco, E., *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Suceava, 2004.
- Schaari, D., *Comunitatea evreilor din Cernăuți în perioada administrației românești între cele două războaie mondiale*, în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, IV, Editura Hasefer, București, 1999.
- Schaary, D., *Evreii din Bucovina în perioada interbelică: o comunitate într-un mediu ostil*, în *Permanențe și rupturi în istoria evreilor din România (secolele XIX-XX)*, coord. de Carol Iancu, Editura Hasefer, București, 2006.
- Scurtu, I., *Criza dinastică din România (1925-1930)*, Editura Enciclopedică, București, 1996.
- Scurtu, I., *Politică și viață cotidiană în România în secolul al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea*, Editura Mica Valahie, București, 2011.
- Scurtu, I., Buzatu, Gheorghe, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, București, 1999.
- Stănescu, M.C., *Stânga politică din România în anii crizei (1929-1933)*, Editura Mica Valahie, București, 2002.

CÂND „A SCRIE” DĂ UN CORP LUI „A SPUNE”: CORESPONDENȚA LUI FRANZ KAFKA

Andi MIHALACHE

Abstract: When Writing Gives Body to Saying: Franz Kafka's Correspondence

Kafka always writes down a different thought in order to read the same body. He somaticizes his diseases and then lay them on the figure; to be able to give them meaning the way he wants. He thus builds up a more bearable world, where he practices a biography easier to carry on. His letters bring forth medical “reports”, as Franz never wants to lose contact with his own body. Though he could be accused, at any time, of hypochondria; he takes the risk. In the Kafkian epistolary area, everything takes place in the conditional: many things could have been, delayed by impatience or by last-minute indecisions. As his time to live is not sufficient, the epistolary fervor explains a lot; especially that it more often speaks about the addressee and not, as expected, about the sender. He adds to his daily life various details from that of the conjunctural addressee; a simple narrative artifice, by means of which his daily writing became a kind of life supplement. Kafka's letters make up a diary that sums up his future. Many of his troubles occurred in reality because he had insistently predicted them in his correspondence.

Keywords: Kafka's letters, reality, body, narrative strategy, daily life, otherness.

În secolele XVIII-XIX, scrisorile reprezentau un gen literar eminamente „construit”, prețios, retoric, manierist, spectacular. Odată cu veacul XX, putem vorbi însă de o literatură epistolară: intimistă, ingenuă, autentică; spre deosebire de pedanții Iluminismului, prea obedienți publicului larg, practicantii literaturii epistolare de mai târziu închid comunicarea între ei și prezumtivul lor destinatar¹. Din vremea saloanelor rococo, epistola perpetuează totuși o „stare de conversație”; de regăsit, și în trecutul imediat, sub formă de *conversation écrite* ori *conversation prolongée*². Cu precizarea că străvechile deosebiri între genul epistolar, destinat publicării, și literatura de aceeași natură, sortită sertarizării, nu mai stau azi în picioare. Istoricii nu mai inocentează corespondențele private, văzând în ele un „sustained effort to shape a stable discursive identity”. Sau recunosc deschis că „more recently scholars have begun to question the assumption that letters are the true record of the writer's inner world. Instead,

¹ Jovicic, 2010, 6-23.

² Săndulescu, 1972, 23.

letter-writing is seen to be part of an individual's attempt *to establish the meaning of their life rather than just reflect or communicate existing truths*³.

Epistolierul

Eșantionul textual supus gloselor noastre este format din mai multe scrisori rămase de la Franz Kafka. Sunt caracterizate în termeni concisi de adevărații specialiști ai problemei, Gilles Deleuze și Félix Guattari, care pun în circulație sintagma *a mașina scrisori*: „Scrisori către o femeie sau alta, scrisori către prieteni, scrisoare către tată; întotdeauna însă la orizontul scrisorilor se află o femeie, ea este adevărata destinatară, cea pe care tatăl său se presupune că l-a făcut s-o rateze, cea de care prietenii doresc ca el să se despartă etc. A înlocui dragostea cu scrisoarea de dragoste. A deteritorializa dragostea”⁴. Cei doi autori aseamănă arta epistolară kafkiană cu întinderea unei pânze de păianjen; una prin care autorul își atrage co-locutori, îi menține în preajmă-i, dar îi abandonează de îndată ce viețile lor nu o mai diversifică pe a sa: „[...] există un vampirism al scrisorilor, un vampirism propriu-zis epistolar”⁵, ne asigură Deleuze și Guattari. Istoricii prizează mai puțin asemenea transfigurări, preferând o altă ipoteză de lucru, *corespondența cu ecou controlat*. Este un subtitlu prin care Iulian Băicuș demonstrează că „miza epistolelor lui Kafka este clar una ontologică, iar nu una ideologică, cum s-a interpretat în mod eronat. În ceea ce privește cele două mari colecții de scrisori de dragoste, cele trimise Milenei [Jesenská] și lui Felice [Bauer], acestea nu sunt simple transcrieri ale nașterii și evoluției unui sentiment de afecțiune, ci sunt chiar substituitele acestuia, un soi de *ersatz*, de drog zilnic pe care cel intoxicat simte nevoia să și-l inoculeze direct în vene. În loc de a documenta relația, acestea o înlocuiesc. Cel mai ciudat e acea alunecare a atenției de la Felice Bauer la Grete Bloch, prietena sa cu care Kafka o înlocuiește la finalul relației, printr-un unic și ciudat transfer de personalitate. Ai senzația că nici nu prea contează cine e la celălalt capăt la firului, că epistolierul e victima procesului de cristalizare, pe care Stendhal îl folosea pentru a vorbi metaforic despre o realitate similară. K., eroul lui Kafka, seamănă și din acest punct de vedere cu Don Quijote, Dulcineele sale sunt însă mai complexe și în același timp mai tragice. Din această perspectivă, putem afirma că femeile de care a fost îndrăgostit, Hedwig, Felice, Grete, Julie, Milena, Minze, schematizate în femeile puternice, voluntare din romanul *Castelul*, sunt doar simpli avatari ai aceluiași personaj misterios cu fața acoperită, o enigmatică și ideală *dark lady*, un paragon

³ Dobson, 2009, 60.

⁴ Deleuze, Guattari, 2007, 54.

⁵ Deleuze, Guattari, 2007, 51.

al feminității în stare pură și absolut imposibil de descoperit în femeile în carne și oase”⁶.

Metoda prin care sondăm arta epistolară a lui Franz Kafka ne-a fost furnizată de o excelentă formulă a profesorului Ștefan Afloroei, *scrierea ca trup al vorbirii*⁷. Iar ea se potrivește de minune operei lui Kafka. În noiembrie 1912, pe când lucra la celebra *Metamorfoza*, el îi scria Feliciei Bauer⁸ sub imperiul imediatului și al trecutului neconsumat, încă în curs: „*Tocmai m-am așezat în fața povestirii mele de ieri, cu o poftă nemărginită de a mă revărsa în ea* (s.n.A.M.)”⁹. Pentru Franz, acel text era un recipient elastic și încăpător al trăirilor sale; o gazdă afabilă a indispozițiilor lui fizice. Nu degeaba „se așază în fața” lui, ca și cum coala de hârtie îi era cel mai bun confident. Fluxul gândurilor sale se ridica anevoie de la nivelul corporal (al suferinței) spre acela cerebral (al terapiei). Scriitura lui convalescentă ori chiar spasmodică se târa de pe un pat pe altul: se baza pe locomoția ideilor dinspre corpul care le inventa către mintea care le inscripționa; și le abandona apoi pe o pagină. Corpul lui narativ se revolta însă, învingându-l pe acela anatomic. Și coborâta dintr-un trup suferind, corespondența nu trebuia doar să-l apere de ceea ce credea el că este; prin scrisori, se chinuia să descurce o continuă ocluzie a sentimentelor¹⁰. Scrisul lui Kafka

⁶ Băicuș, 2006, 25.

⁷ Afloroei, 2011, 27, 28, 30. Dorința detașării de tot ceea ce este supus timpului, arată profesorul ieșean, se concretizează în cele mai diverse forme de expresie: „[...] căci trupul cunoaște și alte moduri de prezență. Am văzut [...] că portretul unui chip reprezintă – față de chipul viu – un analogon al trupului. La fel însă și cuvântul rostit față de cuvântul interior, cele scrise față de vorbire, *manuscrisul trecut în mâna celor străini față de epistola trimisă unui prieten* (s.n.A.M)”. Ștefan Afloroei insistă pe „imaginea scrierii ca viață sensibilă și precară a vorbirii”, menită, să refacă în plan simbolic viața propriului trup”. Teoretic, portretul de care pomenește Afloroei nu ar trebuia să fie o sumă de semnalmente, ci o convergență de trăsături morale. Kafka însă, oricât de introspectiv ar fi fost, se blochează adesea în fața particularităților anatomiche, temându-se de ceea ce Ileana Pintilie numea „utopia interiorității”. Fiind, deopotrivă, fascinat și înfricoșat de eurile lui lăuntrice, cultura aparențelor din *La Belle Époque* îl salvează pentru că îl menajează; și îi ascunde eterna dispută dintr-însul, aceea dintre eul public și acela privat.

⁸ Felice Bauer (1887-1960) este prima logodnică a lui Kafka. Împreună cu ea, vine la Arad în 1917, ca să o viziteze pe sora acesteia, Else Braun (vezi nota traducătorului Radu Gabriel Părvu în Kafka, 2008, III, p. 373).

⁹ Kafka, I, 2005, 243. Scrisoare către Felice Bauer din 18 noiembrie 1912.

¹⁰ Scrisorile kafkiene confirmă remarcile Virginiei Woolf despre noua manieră de a corespunde din secolul XX; un veac priplit, al mijloacelor de comunicare tot mai perfecționate: „Sinceritatea ar putea fi greșit interpretată ca vulgaritate. Mai mult, autorul modern de scrisori e așa de neatenț și așa de neglijent în privința uzanțelor și a ceremoniilor literare, încât paginile nu trec bine testul citirii cu voce tare. Dar imediat, pe de altă parte, *caracterul personal, intim al acestor episoade le face mult mai interesante și mai tulburătoare decât erau vechile scrisori. Nu mai sunt vești pentru toată lumea în ele, deoarece ziarele le fac inutile. Scrisoarea e destinată unei singure persoane, și cel care a scris a avut un motiv anume să dorească să se adreseze lui sau ei* (s.n.A.M.)”. Woolf, 2005, 175.

este un epifenomen al stării sale clinice: „[...] nu sunt dureri de cap, ci niște presiuni indescritibile. *Ar trebui să scriu, spune doctorul meu lăuntric*. Să scriu, în ciuda faptului că mintea mea e-atât de nesigură și că acum o clipă am avut ocazia să-mi dau seama de insuficiențele scrisului meu (s.n. A.M.)”¹¹.

Kafka nu renunță deloc la prezumția trupului-scriitor. În opinia lui, oamenii fac cu greu față concretului pe care, totuși, îl creează, îl denumesc, îl expandează; dar îi salvează tot prin intermediul dicționarului: „Trimiterile la precaritatea limbii, precum și comparațiile între mărginirea cuvintelor și infinitatea sentimentului sunt complet eronate. Exprimat în cuvinte, un sentiment infinit rămâne la fel de nemărginit cum a fost și-n inimă. Ceea ce este clar în suflet devine incontestabil și-n cuvinte. De aceea, nu trebuie să ne facem griji niciodată în privința limbii, ci deseori în ceea ce ne privește pe noi înșine sub aspectul cuvintelor. *Cine știe oare pe cont propriu cum stau lucrurile cu privire la el însuși?* Fără îndoială, chiar noi suntem sufletul acesta năvalnic, sau rostogolitor, sau mocirlos, dar, *pe calea tainică pe care cuvintele sunt mânate să iasă din noi*, este scoasă la lumină cunoașterea de sine. (s.n. A.M.)”¹². Nu suntem deci simpli emițători de vorbe; pentru că ele transportă diverse afecte, făcându-ne spectatori propriilor emoții. Cuvintele și simțămintele se asistă reciproc, cele dintâi ajutându-le pe cele din urmă să se plieze pe o suprafață de real care le denotă și le salvează în continuu. Sunt premise ce îl îndemneau pe Ritchie Robertson să aplice scriiturilor kafkiene nuanțele susținute cândva de Roland Barthes: pe de o parte, un *readerly text*, cel investit cu o autoritate indiscutabilă, pe care cititorul îl acceptă ca atare, fără ezitări; de pe altă parte, un *writerly text*, cu înțelesuri canonizate, care invită cititorul să participe la găsirea unor înțelesuri¹³. Or, scrisorile lui Franz Kafka – obsedate să obțină atenție, compătimire, indulgență – se subsumează celei de a doua specii de text, cea „deschisă” către *co-scriere*.

De regulă, individul concret este umilit de acela repovestit, lexicalizat, resemantizat. Este narativizat excesiv în direcția autoanihilării și banalizării, a înlocuirii propriei subiectivități cu o sută de ezitări, exasperări și boli recurente. La 29 septembrie 1907, Kafka i se destăinuia însă Hedwigăi Weiler: „Iubito, permite-i creionului meu să-ți scrie, ca tot ce am să aibă oarecum parte de tine. De-ai fi aici, în camera goală, în care doar două muște fac scandal pe sus, și se aude un pic gazul, aş putea să fiu foarte aproape de tine și să-mi trec gâtul lângă al tău. Dar așa sunt nefericit până la confuzie. Câteva boli mărunte, puțină febră și oleacă de așteptare tulburată mă puseseră în pat pentru două zile; atunci ți-am

¹¹ Kafka, II, 2006, 178. Scrisoare către Felice Bauer din 1 mai 1913.

¹² Kafka, II, 2006, 98. Scrisoare către Felice Bauer din 18/19 februarie 1913.

¹³ Robertson, 2004, 27.

scris febril o epistolă nostimă, pe care, desigur, am rupt-o deasupra pervazului în această duminică frumoasă, fiindcă, iubito, tu ai, biata de tine, destule motive de agitație”¹⁴. Substantivul *corespondență* își asociază etimologic verbul *a corespunde*: scrisorile lui Kafka cerșesc aici o conjuncție măcar ideatică a corpurilor; prin ele, Kafka exersează o scufundare în celălalt, după ce El și Ea treceau cu bine de epiderma imprevizibilă a textului. De obicei auto-îngropat în sentimentele lui atent caligrafiate, Kafka forțează o desubstituire, o reîntoarcere la propriile coordonate anatomice. Trupul lui fizic îl detronează pe acela scriptural, tactilitatea trăirilor biruind narativizarea corpurilor. Însă Kafka nu e ușor de descifrat. Pe de o parte, el se protejează cât poate de semenii săi: „[...] oamenii sunt suportabili, căci, dacă exersezi puțin, nici nu trebuie să-i văd”, spunea despre colocatarii săi în februarie 1917¹⁵. Iar pe de alta, le imploră complicitatea. Așa trebuie interpretate „rapoartele” lui, vizând orice modificare din starea de sănătate, oricât de pasageră ar fi fost. Sună complicat? Într-adevăr, nu ne este prea clar dacă trupul lui Kafka vrea să iasă ori nu din propria-i actualitate. În felul ei, corespondența kafkiană este profund intimistă, nu ipohondră; pentru că, prin toate știrile pe care le dă, Kafka se încredințează celuilalt, făcându-l părtașul unor inadapări pe care, oricare dintre noi, le suportă mai bine alături de cineva. Pornirea lui nu este deloc aleatorie, ea fundamentându-i întreaga operă, nu numai dialogurile fortuite. Comentându-i cărțile, Liviu Petrescu concluzionează: „Nu cu Celălalt trebuie purtată în fond bătaia, ci cu sine însuși întâi de toate, cu nedeprinderea de a exista pentru sine; aceasta pare să fie lecția care se desprinde și din romanul *Procesul*. Din păcate, și aici, ca și în romanul *Castelul*, cele mai multe personaje sunt stăpânite de lașitatea de a fi; mai exact ar fi să vorbim însă de un proces de totală depersonalizare”¹⁶.

Atemporalul

Kafka purta numele unui străbunic al său din partea mamei, Amschel, un rabin foarte dibaci în interpretarea Talmudului, dar cu o viață bântuită de multe nenorociri¹⁷. Așa că strănepotul Franz nu trăia într-un timp său, trecutul mohorât al familiei confiscându-i și timorându-i prezentul. Unul din cei mai inspirați „observatori” ai operei kafkiene, Maurice Blanchot, de altfel, se oprea asupra noțiunii de timp care transpare din rândurile lăsate de marele scriitor praghez: „Chiar dacă scriitorul își dăruiește «tot timpul» exigenței operei, acest «tot» nu este de ajuns, căci nu e vorba de a-ți consacra tot timpul lucrului, de a-ți petrece

¹⁴ Kafka, I, 2005, 67. Scrisoare către Hedwig Weiler din 29 septembrie 1907.

¹⁵ Kafka, III, 2008, 359. Scrisoare către Felice Bauer din februarie 1917.

¹⁶ Petrescu, 1979, 207-208.

¹⁷ Băicuș, 2006, 20-21.

tot timpul scriind, ci de a trece într-un alt timp, unde nu mai este de lucru, de a te apropia de acel punct unde timpul este pierdut, unde intri în fascinație și în solitudinea absenței de timp. Când ai tot timpul, nu mai ai timp, iar împrejurările exterioare, «amicale», au devenit faptul – neamical – al lipsei de împrejurări”¹⁸. Iată și o mostră edificatoare, dintr-un răvaș către Felice Bauer: „N-aș fi avut niciodată curajul de a mă adresa dumneavoastră *într-o perioadă în care scriam fără vlagă* [...]. Modul meu de viață este orientat numai către scris, iar dacă se mai schimbă câte ceva, e doar pentru a putea corespunde mai bine exigențelor scrisului *căci timpul este scurt*, forțele sunt puține, munca de la birou mă îngrozește, locuința-i zgomotoasă și, ca să mă strecur, sunt nevoit să recurg la trucuri, atunci când nu merge trăind frumos și cinstit. Satisfacția că am reușit *să-mi împart timpul* printr-un asemenea truc nu înseamnă totuși nimic în comparație cu veșnica tânguire că, în lucrurile pe care le-am scris, orice istovire e mult mai bine și mai clar înregistrată decât ceea ce voiam de fapt să notez (s.n. A.M.)”¹⁹. Scrisorile păstrează un desfășurător al vieții lui medicalizate, una strecurată printre tabieturi, repaosuri, exasperări și ipohondrii. Reprimându-și tentațiile alimentare ori sexuale, Kafka nu se voia un ascet. Pur și simplu, nu se lăsa sedus de viață; bănuia că ea ar fi putut să-i placă prea mult, terorizându-l cu eventualitatea de a o pierde oricând. Preferă să îi facă puțină curte prin *scris* și prin *vis*, două regimuri existențiale nesupuse cronometrului. Textualizate laborios, bolile lui Kafka – de la durerea de cap la tuberculoză – sunt un impediment și totodată un impuls; fiecare este o poticneală și, deopotrivă, o zvâcnire a reveriilor sale; sunt niște riduri efemere pe fața netedă a devenirii lui monotone. Cu bune și rele, o scrisoare de la dânsul păstra, într-un extra-timp bine pus deoparte, portretul unei clipe, punând în formol fie o fericire temporară, fie un coșmar peren; le fixa în cuvinte, le trimitea prin poștă și spera ca celălalt să le interiorizeze ca și cum ar fi fost ale sale.

Nu era deloc convins că imaginea sa este un autentic locțiitor ori geamăn al prototipului. Și aceasta din cauză că „originalul” nu rămâne același nici măcar de la o zi la alta, ritmul prea alert al celorlalți agasându-l neîncetat; fie și printr-o frază a Feliciei, care nu îi zdruncina părerile, ci senzațiile cu care se obișnuise. Ca dovadă, tot la 18 februarie 1913, se scuza pentru tonul mesajului anterior, noi desprinzând de aici o anumită idee de *eveniment* în viața lui Kafka: deloc surprinzător, una traumatizantă; iar în termeni kafkieni i-am spune extra-corporală, adică necontrolabilă: „Iubito, scrisoarea mea de ieri te-a făcut să suferi. Chiar înainte de a-i da drumul în cutia poștală, am vrut s-o iau îndărăt, dar spune, *ce să fac, când asupra mea se năpustește un moment precum cel de ieri* și

¹⁸ Blanchot, 2007, 73.

¹⁹ Kafka, I, 2005, 202. Scrisoare către Felice Bauer din 1 noiembrie 1912.

încă-n toiul nopții? Să nu-l consemnez și să-l păstrez doar pentru mine? În ultimele zile, cu mine precis ceva nu este în ordine, *mereu se îmbulzesc în scrisorile mele fraze pe care nu le vreau, care parcă vin din exterior*, dar își vor fi având izvorul într-o alterată zonă lăuntrică. Iubito, privește dincolo de ele, rabdă-n tăcere sau fă-mi reproșuri, numai să rămâi cu mine, să nu te întristezi, să nu plângi și să mă fii lângă tine”²⁰. Durata în care el se înscria era un etern agresor, scriitorul neputând-o conștientiza fără să se aleagă cu una ori mai multe răni. Kafka voia un timp numai al său, mulțumindu-se, finalmente, cu reprezentările altora despre trecerea acestuia. În consecință, făcea tot ce putea să se situeze în afara cronometrelor. Căci neținând niciodată pasul cu semenii, orice tentativă de participare la o temporalitate colectivă îi lăsa în memorie felurite contuzii. Imaginarul lui Kafka resimțind până și viitorul cel mai probabil ca pe o amenințare mută, scrisoriada lui se supunea și ea atingerii suspicioase, verificărilor tactile. Se și întâmpla să fie destituită – este adevărat, temporar – din funcția de bază, aceea de ecograf interior.

La 22 iulie 1912 nu se plângea, ci doar constata că „am stat și am zăcut fără nici un țel în grădină”²¹; o frază care se corelează cu purtarea aceluiași haine, ca și cum lentoarea corporală reverbera și o băltire temporală: „[...] vestimentația mea este în totală dezordine de vreo câțiva ani. Folosesc același costum la birou, pe stradă sau acasă, la masa de scris, fie vară, fie iarnă”²². „Sarea și piperul” acestui comportament – prin care impunea timpului familial cadența timpului său personal – era momentul cinei; intempestivul său tată citea ziarul pe toate fețele ca să nu-și vadă fiul vegetarian mestecând fiecare îmbucătură câte cinci minute, după prescripțiile doctorului american Horace Fletcher²³. Oricum, tema „zăcutului” este recurentă, Kafka substantivând verbul *a zăcea* pentru a-și esențializa modul în care subzista. Așadar, „zăcutul acesta inutil (scrisoarea ta n-a sosit mai devreme de 11) m-a făcut să amân totul...”²⁴, repeta el într-o scrisoare redactată, sugestiv, de-a lungul a două zile: 29/30 decembrie 1912. Lentoarea din planul fizic se răsfrângea și în acela temporal, viitorul prognozabil fiind „reprogramat” în funcție de sosirea ori întârzierea corespondenței. În completare, la 20 decembrie 1916, pune din cauză nefericita lui rătăcire printre nerăbdările epocii sale: „Viața mea e chiar monotonă, se scurge împresurată de nefericirea mea înăscută, oarecum triplă: când nu pot face nimic, sunt nefericit; când pot să fac ceva, nu-mi ajunge timpul; iar dacă-mi pun nădejdea în viitor,

²⁰ Kafka, II, 2006, 97. Scrisoare către Felice Bauer din 18 februarie 1913.

²¹ Kafka, I, 2005, 164. Scrisoare către Max Brod din 22 iulie 1912.

²² Kafka, I, 2005, 216. Scrisoare către Felice Bauer din 7 noiembrie 1912.

²³ Este comentariul traducătorului Radu Gabriel Pârnu la o scrisoare către Felice Bauer din 7 noiembrie 1912 (Kafka, I, 2005, 216).

²⁴ Kafka, I, 2005, 369. Scrisoarea din 29/30 decembrie 1912 este adresată tot Feliciei Bauer.

apar imediat temeri, tot felul de temeri că atunci n-am să pot lucra nici atât. Un iad calculat cu precizie”²⁵. Kafka nu are nevoie de ceas, anxietățile întârziind ori grăbindu-i reacțiile cât mai imprevizibil cu putință; doar așa îi reușeamutarea din timpul supraponderal al apatiei în timpul anorexiei al scrisului.

Imaginalul

Potrivit lui Ștefan Afloroaei, trupul este un fenomen al privirii²⁶. Priveliștea se schimbă pe măsură ce ochiul urcă un gen de scară, de la eul instinctual către acela cerebral, îngăduind, cum i se întâmplă lui Kafka, traversarea simultană a unor stări de spirit contrare. Fotografiiile de grup sunt pentru Franz niște mixaje corporale; ele efasează chipurile, figura cuiva putând fi a oricui. Gândindu-se la aniversarea firmei Lindström, unde Felice era directoare, la 6 noiembrie 1912 Franz opina că „la asemenea sărbători se fac deseori fotografii în grup, care pot fi trimise cu ușurință, fără ca persoana în cauză să-și dăruiască de fapt, în mod expres, propria fotografie”²⁷. Tot privind aceste poze, nu era prea sigur dacă între copii și părinți persista o continuitate identitară sau doar una fizionomică. În ceea ce o privea pe Felice, ar fi pledat pentru ambele: cu toate că Anne Bauer, mama Feliciei, era născută pe 17 noiembrie, iar fiica ei într-o zi de 18 a aceleiași luni, Kafka credea că „ziua ta de naștere coincide cu cea a mamei tale, *decî atît de nemijlocit îi continui viața* (s.n.A.M.)”²⁸. În noaptea de 6 spre 7 decembrie 1912, se dezlănțuia însă în variate supoziții, toate hrănite de fotografia trimisă de Felice: „[...] *tu ești în centrul imaginii și pentru alți examinatori ai fotografiei, iar acest lucru nu se datorează poziției tale, ci faptului că mama ta te-a prins de braț, sau măcar așa pare. Asta-ți conferă o importanță deosebită*. În plus, privești în cu totul altă direcție decât restul familiei. [...] Nu este o femeie înaltă și cam osoasă? În familia tatălui meu există femei care par să-i semene vag. [...] Tatăl tău arată foarte demn, în fața lui aș fi deja mai nesigur (s.n.A.M.)”²⁹. Toți părinții care îl intimidă pe Kafka au aerul că nu își cunosc efectiv copiii până când nu-i instituie simbolic. Iar masculinizarea femeii traduce și aici ideea maternajului constrângător, dar și androgenizarea progeniturilor; tinerii sunt simple însușiri ale bătrânilor, care îi obligă se le reitereze fizionomia socială, disimulând-o cât mai bine pe aceea culturală. În consecință, pozele ajunse la Kafka îi metonimizează, cu destulă naivitate, persoane care nici nu-l resping, dar nici nu-i duc prea mult lipsa; mai ales că tuberculoza îl făcea tocmai mai puțin

²⁵ Kafka, III, 2008, 349. Scrisoare către Felice Bauer din 20 decembrie 1916.

²⁶ Afloroaei, 2011, 34-35.

²⁷ Kafka, I, 2005, 213.

²⁸ Kafka, I, 2005, 235.

²⁹ Kafka, I, 2005, 305.

frecventabil³⁰. Dar măcar micșorau distanțele geografice, cele afective rezistând, din păcate, până la final: „[...] această fotografie, iubito, te aduce din nou mult, mult mai aproape de mine”³¹, se amăgea, cu bună știință, epistolierul. Și îi replica Feliciei în aceeași dimensiune imaginală: „Ce să fac? Așa arăt și gata. Poza-i proastă dar îmi seamănă, în realitate arăt chiar mai rău. Este făcută cu doi ani în urmă, însă aspectul meu copilăresc e aproape neschimbat, deși am început să am câteva riduri respingătoare, fiindcă stau treaz noaptea. Te vei putea obișnui, iubito, cu o asemenea fotografie?”³². O auto-infantilizare cochetă stăruie molcom în aceste scrisori. Totuși, autorul lor nu se alintă și nici nu ludifică nimic din trecutul său, țința lui nefiind tocmai propria persoană. De obicei, ghicim în figura unui copil „previziuni” ale maturului de mai târziu. La Kafka, clepsidra se răstoarnă însă, adultul salvând ceva din fizionomia începuturilor sale. Ocrotitori dar și autoritari, părinții îl convinseseră pe Franz că infanțilitatea nu era o vârstă pe de-a-ntregul trecătoare; ba dimpotrivă, în cazul lui era un fel de meteahnă. De aceea, scriitorul nu-și adulează inocența originară; caută, mai degrabă, persoanele care întrețin reminiscentele ei. La 21 decembrie 1912, „vorbind” cu Felice, Franz îi precizează: „Anexez o fotografie a mea; aveam probabil cinci ani, iar mutra asta supărată era pe-atunci o glumă; acum o consider de o gravitate ascunsă. Dar trebuie să-mi trimiți poza îndărăt, este a părinților mei, care vor să aibă chiar totul și să înșface totul. [...] Până ai să-mi returnezi fotografia, îți voi trimite și altele, iar la urmă una actuală, proastă și inutilă, pe care poți s-o păstrezi dacă vrei. Pesemne nici n-aveam cinci ani în această fotografie, ci mai degrabă doi, însă tu, ca prietenă a copiilor, vei ști să apreciezi asta mai bine decât mine, care prefer să-nchid ochii când văd copii”³³. Poza în discuție este pretextul de a pune din nou în scenă inadecvarea lui Franz la mediul său familial; unul apăsător de autoritarismul rece al tatălui Hermann și de acela afectuos al mamei Julia, socotită de Franz o sclavă a soțului ei; o mamă care, din dragoste față de fiul ei, îi supraveghea până și scrisorile către Felice.

Kafka trimite destinatarului cuvinte multe, cerându-i în schimb tot atâtea imagini. „Te visez aproape în fiecare noapte, atât de mare-i nevoia mea de a fi lângă tine. La fel de mult însă mi-e teamă de acest lucru, ce-i drept, din motive foarte diferite”, îi mărturisea Feliciei, la 3 august 1913³⁴. A corespunda

³⁰ În 1919, longeviva și pragmatica Felice se mărita cu altcineva. Nu și-a uitat însă niciodată calitatea de potențială soție a marelui scriitor și și-a vândut-o, la propriu, cu un preț bun, în 1955. Editorul Salman Shoken este cel care achiziționa atunci respectivele epistole, fără ca cineva să știe vreodată unde sunt, totuși, răspunsurile ei către Franz.

³¹ Kafka, I, 2005, 304. Scrisoare către Felice Bauer din 6/7 decembrie 1912.

³² Kafka, I, 2005, 300. Scrisoare către Felice Bauer din 5 decembrie 1912.

³³ Kafka, I, 2005, 251. Scrisoare către Felice Bauer din 21 noiembrie 1912.

³⁴ Kafka, II, 2006, 248. Scrisoare către Felice Bauer din 3 august 1913.

presupunea, pentru solitarul Kafka, să fie împreună cu interlocutorul său și, totodată, să amâne pe cale textuală apropierea efectivă de celălalt, „fiindcă visele mele sunt superficiale, nicidecum fantastice, și repetă doar mai agitat gândurile din timpul zilei”³⁵. Doar în varianta „mixtă” a visului și-l revendică mai decis pe celălalt, aducându-și-l mai aproape. Chiar și așa, visurile nu îl retrag din realitatea diurnă, duplicând-o și în plan oniric. Așa că, prin scrisorile sale, Kafka mai mult contacta oameni decât îi întâlnea aievea. Și totuși, dimensiunea „magică” a contiguității îi diminua cât de cât însingurarea: „Pentru că voiam neapărat să am la îndemână ceva trimis de tine, dar nimic care să bată la ochi, luasem cu mine fotografia de la festivitatea voastră și-mi propusesem ca în timpul lecturii să-mi las mâna sprijinită pe ea calm și, astfel, recurgând la cea mai simplă vrăjitorie, să fiu susținut de tine”³⁶. Peste trei săptămâni, vorbea din nou despre rolul de talisman pe care îl aveau epistolele Feliciei: „[...] scrisoarea sau cartea ta poștală îmi dau siguranță, nu trebuie să mă gândesc la tine, este suficient să bag mâna în buzunar, să simt hârtia pe care ai scris tu, și știu că te gândești la mine, că trăiești spre norocul meu”³⁷. „Imersiunea” în perimetrul *imaginal*³⁸ al fotografiilor nereușindu-i totuși prea bine, Kafka se mulțumea cu mai puțin; rămânea la „suprafața” acelor hârtii și se consola cu simpla lor atingere. Toate conservau, simultan și contradictoriu, atât amintirea ființei iubite, cât și actualitatea acesteia. Franz jinduia o corespondență de tip convorbire, *a scrie* fiind pentru el o formă de *a vizualiza* primitivul epistolei, de a-l îmbrățișa cu simțurile lui favorite: „Felice, nu vreau răspunsuri la scrisorile mele, vreau *să aud* de tine, numai de tine, doresc *să te văd* atât de liniștită ca și când eu n-aș exista sau aș fi un alt om”, zicea el în scrisoarea din 10 aprilie 1913³⁹. Dar părăndu-i că gândurile lui nu „ajung” la destinatar, Kafka asaltează fotografiile primite, încărcându-le cu îngrijorări, tristeți, ascunzișuri, malițiozități, ticuri, cochetării; pe care imaginea „gestantă” nu i le cedează, dar el i le smulge de parcă ar fi stat în spatele celui pozat. Se vrea mereu altul, dorind să se redescopere, asiduu, în cei din jur: „Astă seară am fost iarăși la [părinții lui Max] Brod și, chiar dacă poate-am greșit rămânând acolo atâta vreme, în loc să vin acasă și să fac ceva rezonabil sau să-mi creez măcar iluzia că procedez astfel, totuși m-am simțit prea bine acolo, de parcă, *având așa de rar acest sentiment de tihnă în compania oamenilor*, nu m-aș fi putut decide să mă ridic de pe canapea

³⁵ Kafka, II, 2006, 332. Scrisoare către Felice Bauer din 11 februarie 1914.

³⁶ Kafka, I, 2005, 296. Scrisoare către Felice Bauer din 4/5 decembrie 1912.

³⁷ Kafka, I, 2005, 357. Scrisoare către Felice Bauer din 24 decembrie 1912.

³⁸ De regulă, se face deosebirea dintre *imaginar* (ceva cu totul fictiv, creat doar din închipuire) și *imaginal* (informație colaterală ce ne parvine dintr-o imagine, cum ar fi un tablou, o fotografie etc.).

³⁹ Kafka, II, 2006, 162.

și să-mi iau de îndată rămas bun (s.n.A.M.)”⁴⁰. Coabitarea cu sine se negociază în continuu, prin acomodarea la modul de a trăi al celorlalți. Și când socializările nu-i prea ies, rătăcește prin Praga⁴¹ ca să corespundă cu cineva doar din propria-i minte: „[...] aseară m-am tot plimbat singur prin frig [...], am bătut orașul în lung și-n lat, m-am dus la Hrad, apoi în jurul domului și am urcat pe Belvedere, dar, cât a durat plimbarea, ți-am scris în gând nesfârșite scrisori...”⁴². Epistola este cu atât mai ramificată cu cât plimbarea e mai lungă; ca să se aștearnă pe hârtie, slovele lui Kafka se desfășoară, „se întind” mai întâi în spațiu. „Scriind” astfel se îndreaptă spre celălalt, îl caută și apoi renunță; preferă să se închidă în cameră, să-l aștepte la el acasă. Mușeniile⁴³ lui erau niște travestiuri ale singurătății lui, una mai mult alegorizată decât dictată. Iar tăcerea nu era o condiție a puținței de a scrie; dimpotrivă, scrisul lui era un avatar al solitudinii, un mijloc de a și-o apăra; retragerea din lume nu îl ajuta prea mult, el rămânând în compania propriei persoane numai atunci când lucra într-o anumită manieră, ca și cum și-ar fi suspendat existența: „Relația mea cu scrisul și cea cu oamenii sunt imuabile; ele țin de felul meu de a fi și nu-și au temeiul în niște circumstanțe de moment. Pentru scrierile mele am nevoie de solitudine, *nu «ca un pustnic», asta n-ar fi de-ajuns, ci ca un mort*. În acest sens, scrisul este un somn mai profund, deci înseamnă moarte și, așa cum nu vei scoate un mort din mormântul lui, tot astfel nu poți să mă iei nici pe mine de la masa de scris în cursul nopții (s.n.A.M.)”⁴⁴. Își reiterează această convingere după ce primea o carte poștală de la Max Brod, aflat pe Côte d’Azur; drept reacție, își ruga prietenul să îi găsească și lui „un loc unde este foarte cald, unde oamenii pot mânca vegetarian și sunt permanent sănătoși, unde *nu se simt părăsiți chiar dacă sunt singuri și nu vorbesc cu nimeni...* (s.n.A.M.)”⁴⁵. Cu doar câteva zile înainte, 7-8 februarie 1913, se definise extrem de succint, luând ca exemplu raporturile cu membrii familiei sale: „Uneori, iubito, *cred într-adevăr că sunt pierdut pentru relațiile cu oamenii*. Desigur, mi-e dragă sora mea [Ottla], în momentul invitației chiar m-am bucurat în mod sincer că voia să mergă cu mine la Leimeritz, că pot

⁴⁰ Kafka, II, 2006, 84. Scrisoare către Felice Bauer din 10/11 februarie 1913.

⁴¹ Suntem tentați să vedem Praga „din perspectivă kafkiană, nu autorul din perspectivă pragheză”; este o lume mai mult decât autonomă, chiar autarhică, credea Radu Enescu (Enescu, 2007, 34-35). Dar gândindu-ne la Franz Kafka – evreu, german și totodată burghez –, imaginea lui se complică rău, rupându-se între o insulă din el însuși și o altă, dimprejurul său.

⁴² Kafka, II, 2006, 94. Scrisoare către Felice Bauer din 16-17 februarie 1913.

⁴³ Tăcerea, insomnia, înșingurarea și morbiditatea erau, fiecare în felul ei, niște *de-situări* benevole din cursul tern și „firesc” al biografiei lui; păreau niște autoevacuări din egoul în care se simțea clausturat. Se retrăgea zilnic dintr-o viață căreia nu el, ci alții îi dădeau cadența. Vezi și Enescu, 2007, 16-24.

⁴⁴ Kafka, II, 2006, 221-222. Scrisoare către Felice Bauer din 26 iunie 1913.

⁴⁵ Kafka, II, 2006, 94. Scrisoare către Felice Bauer din 16 februarie 1913.

să-i fac o plăcere cu această călătorie și să mă ocup de ea cum trebuie, deoarece posibilitatea de a avea grijă de cineva este veșnica mea dorință tainică, pe care poate că n-o cunoaște sau n-o crede nimeni din jurul meu – însă când *m-am despărțit de ea la Leimeritz, ca să mă duc la tribunal*, după trei sau patru ore de călătorie comună, după ce am mers cu trenul și cu trăsura și am luat împreună micul dejun, am fost fericit, mi-am tras sufletul pur și simplu, *singur mi-era mai bine, așa cum nu-mi fusese niciodată alături de sora mea* (s.n.A.M.)”⁴⁶. A fi singur era pentru el un tabiet, rutina tribunalului, la care se întoarce după ce scapă de Ottla, arătându-ne că redundanța comportamentelor de zi cu zi era cel mai bun ascunziș al lui. Franz era reticent, timid, prudent, retractil, sceptic: nicicând, însă, toate deodată. În situația lui Kafka e vorba de singurătate, nu de izolare. Ultima este resimțită ca o sancțiune, prima ca o problemă de opțiune. Singurătatea ți-o construiești chiar tu, izolarea ți-o impun alții.

Însinguratul

Scrisul lui Kafka transportă timp, însă nu unul pe care l-am putea periodiza, nici măcar dacă ne luăm după problemele lui de sănătate. Nemulțumit că scrisorile expediate și recepționate nu se completau prompt, ca într-o discuție *face to face*, își descărca atacurile de panică în telegrame ce trebuiau să grăbească oarecum succesiunea întrebare, răspuns, întrebare din nou. „Dragă Felice, astăzi doar câteva rânduri; în plus, *o carte poștală ajunge mai sigur*, iar capul îmi arde din nou (s.n.A.M.)”, își anunța el iubita pe 21 decembrie 1915⁴⁷. Scriitura kafkiană fiind o „prelungire” a unui organism atât de capricios, Felice știa, încă de pe 5 decembrie 1915, că nu trebuia să aibă cine știe ce iluzii: „[...] din cauza insomniei și a durerilor de cap, am ajuns diform”, se plângea Franz la începutul lunii⁴⁸. Or, malformarea temporară a trupului schimonosea și subtextul mesajelor. Anunțând-o pe Felice că nu-i găsea o piesă pe care ea s-o pună în scenă de Hanuca⁴⁹, alături de fetele din Căminul evreiesc, îi reproșa subiacent grija prea mare pentru alții și atenția scăzută pentru el.

Practicile religioase îl ostensesc numai când se gândește la ele. De aceea, când Felice se arăta prea ocupată cu povestea legendarei Ruth, el o avertizează:

⁴⁶ Kafka, II, 2006, 81. Scrisoare către Felice Bauer din 7/8 februarie 1913.

⁴⁷ Kafka, III, 2008, 176.

⁴⁸ Kafka, III, 2008, 175.

⁴⁹ Kafka, III, 2008, 338. Este o scrisoare către Felice Bauer din 1 noiembrie 1916. Hanuca este o sărbătoare ce rememorează un mare miracol: un ulcior cu ulei, pe care grecii nu reușiseră să-l profaneze, a întreținut lumina din Templu timp de opt zile; deși, în mod normal, lichidul din el nu ar fi ajuns decât pentru una singură. De unde și obiceiul de a aprinde o lumânare în prima seară de celebrare a Hanucăi, a doua zi două, și tot așa, până la opt: după câte brațe are *menora* ori candelabru numit *hahhukiya* (Solomon, 2003, 64).

„Iubito, te rog, menajează-te! Ai stat iarăși trează până la trei. Adevăratul sens al sărbătorii de Hanuca nu poate fi acela de a te obosi de moarte”⁵⁰. Privitor la aceeași veselă sărbătoare, la 14 decembrie 1916, îi ura Feliciei „mult noroc la sărbătorirea Hanucăi! Atunci (*habar n-am care-i data*) vor fi făcute, probabil, și niște poze, la care am și eu dreptul (s.n.A.M.)”⁵¹. În mintea lui Kafka, vigurosul trecut comunitar cerea prea mult firavului prezent individual; se arăta însă indulgent cu străvechile obiceiuri dacă ele colaborau la fortificarea subiectivității moderne, incluzându-se în albumele de familie. „Cum stai cu evlavia?, o întreba el pe Felice, în epistola din 7/8 februarie 1913. Mergi la templu, dar în ultima vreme nu te-ai mai dus, probabil. Și ce te ține, gândul la evreime sau la Dumnezeu? Simți – asta-i esențial că ai legături permanente cu ceva înalt sau profund, liniștitor de îndepărtat și, pe cât posibil, infinit? Oricine simte asta nu trebuie să vagabondeze ca un câine abandonat și *să se uite-n jur rugător, dar mut*, nu trebuie să aibă *dorința de a se furișa-n mormânt ca-ntr-un cald sac de dormit*, iar viața să-i fie precum o noapte rece, de iarnă, nu trebuie ca, atunci *când urcă scările spre biroul lui, să aibă impresia că se vede tot pe sine, de sus*, pâlpâind în lumina nesigură, cum se răsuțește în graba mișcării, scutură din cap de nerăbdare și se prăbușește prin toată casa scărilor (s.n.A.M.)”⁵². Sunt destule indicii că scriitorul nu se adăpostea sub evreitate, nerăzboindu-se însă cu Dumnezeul ei. Adresându-se Felicie, se descria de fapt pe sine, proiectând în mintea ei toate frământările lui; ale celui care credea că nu „urcă”; dar nu înceta totuși să se vadă cu alți ochi, De Sus; care îl asistau din Ceruri – ceea ce nu îl lăsa deloc indiferent – cu toate că, rațional și declarativ, el ar fi vrut să nu trăiască sub privirea Divinității⁵³. Mai încerca să-i inducă parteneriei agnosticismul său, ca și cum angoasa înstrăinării de tradiție ar fi fost mai ușor de dus dacă era împărțită la doi. Totodată, atracția neantului și incertitudinea subsecventă acesteia îl devorau minut cu minut; îl forțau deci să încerce o rugăciune măcar prin delegație, cu mijlocirea apropiaților care nu ocoleau încă

⁵⁰ Kafka, I, 2005, 310. Scrisoare către Felice Bauer din 7/8 decembrie 1912.

⁵¹ Kafka, III, 2008, 348.

⁵² Kafka, II, 2006, 81.

⁵³ Sunt multe discuții despre raporturile scriitorului cu Divinitatea, de obicei suprapunându-se mai multe perspective și registre discursive. Deși bănuir de simpatii anarhiste, Kafka este mereu proiectat pe un fundal ideatic pestriț, în care *iudaismul* și *evreitatea* – plus *trecutul* amândurora – fac casă bună cu noțiunea de *identitate*. Negându-i pe ai săi la un moment, apoi revendicându-și-i într-altul, Kafka nu dă o sentință definitivă asupra religiozității sale: inexistentă, formală, sentimentală, superstițioasă, folclorică ș.a.m.d. Pentru a ne explica totuși imposibilitatea de a clarifica definitiv acest aspect, luăm în calcul cel puțin două opțiuni pe care Cristianne Millerni le sugerează: intelectuali evrei aparent iconoclaști, care ironizează atât stereotipurile iudaismului, cât și ale creștinismului; sau confrăți evrei care preferă să își sublimeze rănilor identitare în creațiile lor artistice, poetice, literare (Miller, 2005, 172).

spațiul sacru. În tot acest amalgam de șovăieli și frământări, confuzia dintre religie, credință, ritual, tradiție și etnie sporește complexitatea textului kafkian. În accepția lui Kafka, sacrul nu putea să aibă vreo naționalitate. În centrul neliștărilor sale era concilierea cu Yahve și nu armonizarea cu practicantii cultului Său. Adeptul mozaismului era, după Kafka, un om ca oricare altul, o particulă socială; și nu fanionul unei etnicități. Cu toate că epistolele lui abundă în sentințe, Kafka dă impresia că toate sunt revocabile; sigur nu este decât faptul că își anulează, rând pe rând, toate identitățile la care aspiră, mai mult ori mai puțin explicit. De altfel, ne-o reamintește, tranșant, Gilles Zenou: „Kafka nu corespunde niciodată imaginii pe care comentatorii vor s-o dea despre el. El e și evreu sionist, «credincios» și filosemit, dar e și antisionist, ateu și antisemit. Chiar dacă nu uită niciodată că e evreu, își trăiește evreitatea la modul vinovat”⁵⁴. În optica noastră, Kafka nu se simte totdeauna așa de culpabil, mult mai intens frământându-l *ideea* de culpabilitate; pe care nu știe când să și-o aplice și când nu; ca pe o penitență de care corpul său se bucură mai mult în varianta ei de eventualitate decât în aceea de îndatorire.

Evreul din el știa că cea mai bună rememorare a sinelui era aceea trăită dimpreună cu alții. Este însă „evreu prin felul în care nu poate să ființeze niciunde, prin felul în care scapă din toate locurile care l-ar putea circumscrie”⁵⁵. De aceea, poziția lui față de sociabilitățile militante⁵⁶ din mediile evreiești părea indecisă, mai degrabă condescendentă decât mefientă: „Am dat peste o cunoștință, un student sionist [Hans Kohn], care este foarte rezonabil, plin de zel, activ, amabil și, în plus, de o liniște de-a dreptul derutantă pentru mine. El m-a oprit și m-a invitat la o foarte importantă serată a asociației (câte astfel de

⁵⁴ Zenou, 2008, 240.

⁵⁵ Zenou, 2008, 220.

⁵⁶ „Paradoxul sionismului (termenul a fost patentat abia în 1892) constă din originile sale îngemănate, religioase și laice. În sens religios, reîntoarcerea în Sion e la fel de veche ca și făgăduința făcută de Dumnezeu lui Avraam în legătură cu țara în care sălășluia, iar aceasta a fost reîntărită pe parcursul epocilor prin Scriptură, rugăciune și dorința pioasă de a îndeplini poruncile Domnului în Țara Sfântă. În 1782, Elijah din Vilnius a trăit o «viziune», care îndemna la o reîntoarcere în Sion, însoțită de un program concret de regenerare a țării, în vreme ce, în anii 1840, un rabin sârb, Yehuda Alkalai, influențat, fără îndoială, de naționalismul din Balcani, a reformulat vechiul vis al reîntoarcerii în Sion într-un mod apropiat termenilor politici contemporani [...]. Principala reacție politică, totuși, s-a produs la sfârșitul secolului al XIX-lea din partea unor evrei socialiști nerezoluiți, cum ar fi Moses Hess și, în final, Theodor Herzl, «părintele sionismului modern», care respingeau, cu toții, convingerile religioase tradiționale. Acești oameni descoperiseră că iluminarea și universalismul erodau identitatea evreiască, fără să reușească, nu încape îndoială, să elimine antisemitismul. Insatisfacția lor legată de universalism o repeta pe aceea a filozofilor și politicienilor naționaliști din secolul al XIX-lea, dar ei au descoperit că era imposibil să se implice în naționalismul european local fără a-și abandona iudaitatea. Au rezolvat dilema cultivând un naționalism specific evreiesc – sionismul”. (Solomon, 2003, 13-14).

invitații a irosit el cu mine de-a lungul timpului!); indiferența mea față de persoana lui și față de orice formă de sionism era nemărginită și inexprimabilă în momentul acela, dar [...] n-am mai găsit nici o posibilitate realizabilă social de a-mi lua rămas bun, deși ar fi fost de-ajuns, firește, o mută strângere de mână, și numai din această cauză m-am oferit să-l însoțesc și l-am condus efectiv până la ușa cafenelei, unde eu însumi intenționasem să merg mai devreme. Însă nu m-am mai lăsat tras înăuntru, ci am găsit în mod surprinzător că este nostim și ușor să mă eliberez strângându-i mâna”⁵⁷. Se observă că prefera varianta lui *eu* travestit în *tu*, fugind însă de relaționarea cu persoana întâi plural, cu tiranicul *noi*⁵⁸. Nu îi era chiar ușor să se țină de-o parte, refuzul integrării într-o grupare sionistă fiind descris tot în termeni corporali, ca o smulgere a mâinii sale din mâna mereu întinsă a acelui student; făptura firavă a lui Kafka se rupea, metaforic, din strânsoarea unui organism colectiv, poate protector, poate constrângător. Era oare un sociopat? În ciuda tuturor aparențelor, nu credem asta. Se străduia din răputeri să evadeze din tăcerile politicoase ce-l izolau; deși subconștientul îi îngreuna „eliberarea”, încărcându-l cu indicii obsedante ale declinului său implacabil: „*Când vorbeam cu cineva despre indiferent ce lucruri, iar respectivul se uita un pic într-o parte, eu mă simțeam deja respins și nu vedeam nici o modalitate să trag fața celui alt spre mine și s-o rețin. Odată, am reușit să-l conving aproape de tot pe Max [Brod], care altminteri este complet inabordabil în astfel de situații, că mi se întâmplă lucruri tot mai grave și că nimeni, chiar dacă mă mai iubește, nu s-ar așeza foarte aproape de mine, să mă privească-n ochi spre a mă îmbărbăta, să mă ia chiar și-n brațe (mai mult din disperare decât din dragoste) și să fie cumva în stare să mă salveze (s.n. A.M.)*”⁵⁹. Punând atât de mult preț pe tactilitate sau chiar pe contactul fizic spontan, prin care el verifica intensitatea afectelor, super-timidul Kafka rata mereu schimburile de identități; își sărăcea egoul, renunțând ba la un anturaj, ba la altul. Nu respingea însă pe nimeni, capitula în fața lui însuși: „[...] nu cred că tristețea despărțirii se datorează faptului că ne luăm rămas bun de la ceea ce ne-a fost drag. Poate că tristețea provine, mai degrabă, dintr-un sentiment contrar. Simțim că ne despărțim prea ușor, că ne luăm prea ușor rămas-bun și că

⁵⁷ Kafka, II, 2006, 112-113. Este o scrisoare către Felice Bauer din 27/28 februarie 1913.

⁵⁸ Kafka s-a apropiat cu greu de preceptele sionismului, aprecieri favorabile la adresa acestei ideologii apărând în însemnările sale prin 1916. Credem însă că indulgența și apoi relativa atracție față de sionism veneau din dragostea față de Felice Bauer. Chiar se pare că au discutat subiectul încă de la prima lor întâlnire, scriitorul prezentându-i Feliciei o publicație sionistă din Viena, *Palästina*. Plănuiau chiar o excursie în legendarele regiuni vetero-testamentare. Și cu toate că nu se simțea capabil de militantism, încuraja activitatea iubitei sale, care îi ajuta pe evreii estici refugiați în Berlin ca urmare a Primului Război Mondial (Spector, 2000, 143-144).

⁵⁹ Kafka, II, 2006, 67-68. Scrisoare către Felice Bauer din 29-20 ianuarie 1913.

legăturile exterioare, care s-au stabilit în decursul timpului și păreau să reprezinte niște legături aproape lăuntrice, când sunt lăsate în pace și nu sunt verificate, se dovedesc a fi în realitate niște fleacuri. Ne amintim cu tristețe de aparentele legături ce au rezultat și prevedem cu tristețe aparentele legături care vor rezulta”⁶⁰. Nu existau deci sentimente inevitabil perene, ci relaționări în continuu exersate.

Scrisoare după scrisoare, Kafka se întoarce mereu într-o aceeași zi. Și totuși, în acest *continuum*, zărim un dram de istoricitate, un *înainte* și un *după* identificarea tuberculozei. Respectiva maladie îi explică retrospectiv insomniile, migrenele, apatiile. Survenirea bolii nu îl șoca, Kafka o aștepta oarecum. De altminteri, prinsă într-o scrisoare, metafora scării – și a vieții lui terne de funcționar fără griji, dar și fără speranțe – îi sintetiza pornirile contrarii: scriitorul se vedea urcând spre un Înalt de unde ar fi vrut să cadă; dorea, totuși, să se simtă privit când făcea acest lucru.

Scriptofilul

Arta epistolară kafkiană pendulează între *textualizare* și *narativizare*. Prima este mai sintetică și mai predispusă la sinoptizări, prescurtând sentimente, atitudini, întâmplări. Mizează pe acele fapte care izbucnesc pur și simplu de sub penița scriitorului, amprentându-i, pe loc, memoria imediată. Cea de-a doua este mai arborescentă în timp și spațiu, selectând de pretutindeni multe cauze și tot atâtea efecte; are, cum altfel, ambiții cronologizante, găsind impresiei de moment niște aspecte care îi premere și altele care îi urmează. Unele scrisori sunt lungi și descriptive din cauză că expeditorul înțelegea această formă de exprimare nu atât ca pe o confesiune, cât mai mult ca pe o modalitate de a ține pe cineva de vorbă. Efortul epistolar este singura variantă de convivialitate cu adevărat accesibilă: „După-amiază. Așa, iubita mea Felice, acum sunt din nou cu tine”⁶¹. Scriind cuiva însemna să discute cât mai mult cu destinatarul, să se insereze în timpul acestuia; și să-l părăsească astfel pe al său: un timp neorientat către ceva și sacadat de incidente medicale zilnice. „Când vorbim unul cu altul – îi mărturisește istoricului de artă Oskar Pollack, la 4 februarie 1902 –, ne împiedicăm de lucrurile pe care vrem să le spunem și nu putem, ci le exprimăm altfel încât le înțelegem greșit, ba chiar nu ne ascultăm și râdem unul de altul [...]; fiindcă încercăm să facem asta în continuu și nu reușim niciodată, astfel încât obosim, devenim nemulțumiți și răi de gură. *Dacă am încerca să scriem, ne-ar veni mai ușor decât atunci când vorbim unul cu altul...*”⁶². Acesta-i unul

⁶⁰ Kafka, III, 2008, 51. Scrisoare către Grete Bloch din 26 aprilie 1914.

⁶¹ Kafka, I, 2005, 350. Scrisoare către Felice Bauer din 22 decembrie 1912.

⁶² Kafka, I, 2005, 11. Scrisoare către Oskar Pollack din 4 februarie 1902.

din paradoxurile lui Kafka: scriind cuiva, ținea acea persoană lângă el; și totodată o păstra la o anume depărtare, care să-i facă suportabile relaționările lui intermitente; pentru că, atunci când se simțea prea deschis către ceilalți, resimțea acest lucru ca pe o vulnerabilitate, ca pe o împuținare de sine. Tânjește după noi contacte, dar mediate de „vitrina” scrisului⁶³. De exemplu, cu Felice Bauer s-a întâlnit prima oară în seara zilei de 13 august 1912, la Praga; și apoi, încă de patru ori, la Berlin; fiecare întrevedere fiind scurtă⁶⁴. Se explica tot printr-o scrisoare, din 25 martie 1914: „Am fost puțin împreună, e-adevărat, însă, chiar dacă am fi fost împreună mult timp, ți-aș fi cerut un lucru – ce-i drept, irealizabil atunci –, și anume *să mă judeci după scrisori, și nu după experiența directă*. Ce e posibil în scrisori există ca posibilitate și-n mine, atât în sens bun, cât și-n rău”⁶⁵. Nici un corespondent câștigat ori recuperat nu îi stă alături, fiecare prieten fiind ceva de neatins, o fascinație pe etajeră. Eul scriptural și acela corporal nu se resping reciproc ci se asimilează, realitatea textualizându-se, iar textul instalându-se în realitate. O și mai mare putere de probare o are scrisoarea către Felice din 16 noiembrie 1912, când o ceartă că nu i-a trimis nici un rând, că nu i-a trimis măcar un bilet cu numele ei; și aceasta, *nota bene*, în condițiile în care cei doi ar fi putut vorbi oricând la telefon: „[...] fii liniștită, n-am să telefonez în nici un caz, să n-o faci nici tu, n-aș suporta una ca asta”⁶⁶. Apoi, cumva contrariant, își toarnă sare pe rană: „Poate nu s-a întâmplat nimic – se minte el și își calmează astfel anxietățile –, numai că n-ai avut timp, repetițiile la teatru sau niște discuții preliminare te-au reținut, dar spune-mi măcar cine te poate opri să te duci la o măsură lăaturalnică, să scrii cu creionul pe un petec de hârtie «Felice» și să mi-l trimiți. Iar pentru mine, asta ar fi însemnat deja foarte mult! Un semn al existenței tale, un cuvânt de mângâiere în acțiunea temerară de a mă fi agățat de ceva viu. Măine va sosi o scrisoare, trebuie negreșit să vină, altfel nu știu ce mă fac; atunci totul are să fie iarăși bine și nu te voi mai necăji cu rugămințile de a-mi scrie atât de des”⁶⁷. În 1917, Kafka angaja o nouă

⁶³ „[...] tone de scrisori; el nu poate niciodată să «vină». [...] Corespondența cu Felice mustește de această imposibilitate de a veni. Fluxul scrisorilor înlocuiește vederea, venirea. [...] Pentru amândoi, problema care se pune este aceea de a evita, prin scrisori, proximitatea specifică ce caracterizează relația conjugală și care constă în situația de a vedea și de a fi văzut (cf. teroarea lui Kafka atunci când Felice îi spune că ar vrea să fie lângă el când lucrează). [...] Kafka menține și întreține distanța spațială, poziția îndepărtată a ființei iubite: tocmai de aceea se și instituie pe sine ca *prizonier* (prizonier al propriului trup, al propriei camere, al propriei familii, al propriei opere), multiplicând obstacolele care-l împiedică să vadă sau să fie aproape de ființa iubită” (Deleuze, Guattari, 2007, 54, 60).

⁶⁴ Notă a traducătorului Radu Gabriel Pârnu, în Kafka, II, 2006, 372.

⁶⁵ Kafka, II, 2006, 372. Scrisoare către Felice Bauer din 25 martie 1914.

⁶⁶ Kafka, I, 2005, 240. Scrisoare către Felice Bauer din 17 noiembrie 1912.

⁶⁷ Kafka, I, 2005, 236. Scrisoare către Felice Bauer din 16 noiembrie 1912.

logodnă cu aceeași Felice, dar o suspenda, disperat, din cauza bolii: „[...] descoperă tot mai mult că nu știe să trăiască singur și că nu poate trăi cu alții”⁶⁸, conchide Maurice Blanchot. Viața nu locuiește într-însul; îi vine din afara lui și de la mulți kilometri, prin poștă. Ține însă morțiș ca ființele dragi să i dedice lui, dar sub formă scripturală, periodică, previzibilă, suportabilă; mai pe scurt, terapeutică. În imaginarul său, o scrisoare îi parvine dimpreună cu expeditorul ei; și îi este destul, pentru că se teme că nu are ce să-i răspundă. Scrisul îi diminuează treptat ființa; prin urmare, atunci când se adresează cuiva cere, tacit, ajutor. Ca și cum o scrisoare de răspuns ar fi fost o transfuzie cu ceea ce avea mai puțin: viitor.

Deși Kafka nu își încredințează interioritatea decât scrisului, se lasă totuși terorizat de acesta. Bunăoară, în ianuarie 1913, începea romanul *America*; dar simțind că vocabularul său nu făcea față gândurilor ce zideau acel univers fictiv, își abandona lucrarea până în august 1914⁶⁹: „Romanul meu! Alaltăieri seară m-am declarat complet înfrânt de el. Îmi scapă printre degete, nu-l mai pot cuprinde, *nu mai reușesc să scriu nimic din ceea ce n-are legătură cu mine*; în ultima vreme, totul și-a pierdut prea mult din consistență, apar erori și nu vor să mai dispară; continuând să lucrez la roman, riscul este mai mare decât dacă-l abandonez deocamdată. În afară de asta, de o săptămână dorm ca și cum aș fi de strajă, mă trezesc speriat în fiecare clipă. Durerile de cap se instalează cu regularitate, iar alternanța iritărilor mai mărunte nu contenește nici ea să mă piseze (s.n.A.M.)”⁷⁰. Franz este învins de propriul scris, de parcă abilitatea intelectuală care avea să-i aducă celebritatea s-ar fi comportat ca o carență a felului său de a fi. Lumea lui Kafka se reducea treptat, restrângându-se la o sumă de replieri sau efluvii autoreferențiale. Corespondența lui nu e un schimb de știri, ci o fuziune caritabilă de euri; scrisorile fetișizate fac parte din el în modul cel mai organic; de parcă nu ar fi scrise pe hârtie, ci arhivate pe firavul său trup, ca să-i prelungească viața. De aceea, pare că nu contemplă fotografiile primite odată cu scrisorile, plonjează efectiv în ele: „Dar n-ajung deloc să continui scrisoarea, așa de tare mă adâncesc în poza ta. Poate că nu asta ai avut în vedere, iubito, când mi-ai dăruit fotografia.[...] Dacă treci pe la fotograf, spune-i că nici una dintre pozele pe care le-a făcut nu este sărutată așa de mult ca aceasta”⁷¹. Kafka îndrăgostit! Sau cel puțin așa pare, căci odată pus în fața persoanei din imagine tinde să fac un pas înapoi. Cele două logodne și, totodată, cele două despărțiri de Felice Bauer probează verosimilitatea spuselor noastre.

⁶⁸ Blanchot, 2007, 83.

⁶⁹ Notă a traducătorului Radu Gabriel Pârveu, în Kafka, III, 2008, 61. De această dată este vorba de o scrisoare către Grete Bloch din 7 mai 1914.

⁷⁰ Kafka, II, 2006, 61. Scrisoare către Felice Bauer din 26 ianuarie 1913.

⁷¹ Kafka, I, 2005, 362. Scrisoare către Felice Bauer din 26/27 decembrie 1912.

În plus, relațiile din casă i se păreau prea corporalizate; de parcă orice gest de autonomizare (haine, hrană, căsătorie) venit din partea lui ar fi produs fie o amputare sentimentală, fie o periclitare a ierarhiilor familiale. Cum însuși trecutul său infantil, închis într-o imagine, nu putea să aparțină decât părinților, Kafka se simțea pentru totdeauna confiscat. Prin urmare, respinge orice angelizare a copilului care fusese și orice idealizare a copilului în general. O ajută însă pe Felice să încropească o bibliotecă pentru copiii de care ea se îngrijea la un cămin evreiesc, recomandându-i „o carte care mă impresionează, de parcă acolo a fi vorba despre mine; e ca și cum mi-ar prescrie viața, de ale cărei reglementări am totuși deseori impresia că scap sau am scăpat; cartea se numește *Baronul zahărului* [de Oskar Weber] și ultimul ei capitol este esențial. De altfel, este așa de greu să alegi între cărțile pentru copii.[...] *Ce frumoase ni se vor părea pe lumea cealaltă cărțile pe care le citim acum!* (s.n.A.M.)”⁷². Kafka nu ar fi fost Kafka dacă îndepărtatul lui început nu ar fi rimat cu apropiatul lui sfârșit. Soarta sa descindea, spera el, dintr-o cârtică pentru cei mici, dintr-o poveste pentru imaginația lor. Doar închipuirea unui copil putea să amenajeze lumea de dincolo în așa fel încât, ajunși inevitabil acolo, să ne bucurăm de ceea ce am trăit pe lumea asta. Realitatea adultului evadase din ficțiunile copilului, o povestioară pentru prichindei conținând, în imaginarul ei, un soi de prorocie a închipuirilor lui de om mare. Ca aliat vremelnic al copilăriei sale, Kafka se auto-născocea, la rândul-i, ca virtual „autor” al copilăriei altora. Încântat de primirea simultană a două scrisori, din 21 și 22 septembrie 1916, pe 24 exulta: „Nu știu cum să te fac să înțelegi bucuria pe care mi-ai prilejuit-o. Este ca și cum fetele acelea [de la Căminul evreiesc] *ar fi copiii mei și ar dobândi o mamă (mai târziu?) sau tu ai fi copilul meu...* (s.n.A.M.)”⁷³. Mai scăpa astfel, măcar în scris, de marele lui disconfort: acela de a fi odrasla „necorespunzătoare” a unui tată veșnic nemulțumit. Dar încerca totuși să nu calchiece cumva destinul severului Hermann Kafka și al umilei lui soții, Julie. Problematicul lor fiu intuia însă cât de minunat era să-și așeze părinții în ideea lui de viitor; căci, din reflex, le conjuga viețile la imperfect („mama spunea”, „tata făcea” etc.) doar din teama de a nu le împărtăși soarta. În consecință, și-i apropia numai din condei, reșezându-i, oarecum timorat, în același prezent cu el.

Pe 1 noiembrie 1916, comenta o fotografie pe care Felice o făcuse împreună cu elevele ei de la Căminul evreiesc: „Frumoasă poza de grup din pădure! Deci ele sunt cele nouă fete ale tale [...]. Poza este puțin stricăută de așezarea în formă

⁷² Kafka, III, 2008, 336-337. Scrisoare către Felice Bauer din 31 octombrie 1916.

⁷³ Kafka, 2008, III, 285. „Ultim bărbat din familia sa, Kafka n-a avut nici măcar bucuria să știe de existența unui copil al său nelegitim, decedat înainte de moartea tatălui său, fapt confirmat de Brod fără să specifice numele mamei. Ceea ce a dorit ardent toată viața, perpetuarea sa biologică, nu a reușit” (Enescu, 2007, 13).

de melc a celor aflate în prim-plan. De altfel, fetele sunt înalte și, cu excepția a două-trei, par să aibă figuri tipice. Totuși, chipul cuiva poate fi prins abia după vreo mie de fotografii”⁷⁴. Kafka „scormonește”, ca de obicei, în acel carton, chinuindu-se să facă și el parte din viața celor prinși în cadru. După el, pozele nu multiplicau placid fizionomiile, fiecare fiind o încercare de a dezgropa faciesul autentic; acel caracter ascuns sub stereotipia fețelor de uz curent și a rictusului sub care ne ascundem, chinuindu-ne să semănăm cu toți ceilalți. În gândirea epistolară a lui Kafka, fotografia facilita o arheologie a chipului nostru; cu alte cuvinte, captarea expresiei care ne definește, dar care numai ne traversează; nu ne stă prea mult pe figură, neîntârziindu-ne prea des pe față. „Exegezele” lui se repetă atât de des, încât e limpede că Franz se ascundea de interlocutorii reali: „[...] oamenii sunt suportabili, căci, dacă exersezi puțin, nici nu trebuie să-i văd”, spunea el despre vecinii săi prin februarie 1917⁷⁵. Se simțea în largul său doar cu pozele acestora; ca și cum figurile lor îi garantau o interacțiune suficient de agreabilă și deloc solicitantă; cel mai adesea prezumtivă și rareori concretizată, de teamă că aceste *alter ego*-uri ideale să nu iasă din strânsoarea imaginarului său.

Spectatorul

La 21 noiembrie 1912 surprindea complicatul mecanism afectiv de care nu izbutea să se desprindă, mai ales că în centrul tuturor slăbiciunilor stătea mama: „Dragostea ei pentru mine e la fel de mare ca neînțelegerea pe care mi-o arată, iar brutalitatea cu care transformă această neînțelegere în iubire este, dacă se poate, și mai mare, ceea ce pentru mine e câteodată imposibil de-nțeles”⁷⁶. Explicația acestei deprimări a lui Kafka stă în ceea ce el însuși recunoștea despre „contiguizarea” corespondentului său preferat, Felice: „[...] am obiceiul să port cu mine scrisorile tale...”⁷⁷. Este, metaforic, o *în-corporare* a scrisului, un fel de imprimare a epistolei pe propriul lui trup; ca și cum acele scrisori, adresate numai lui, ar fi devenit părți integrante ale organismului său. Iată de ce recepta indiscreția mamei într-un registru fizic, ca pe o veritabilă agresiune; ca o reiterare ostentativă a raporturilor dominator-marsupiale din familia Kafka.

Correspondența lui Kafka reușește să fie un adevărat jurnal zilnic, dar în care și trecutul și închipuirea sprijină cât pot deconstrucția prezentului: „[...] am cules ceva de prin toate părțile, am urmărit amintirile, iar pe alocuri scrisoarea a fost străbătută chiar de mici neadevăruri consolatoare”⁷⁸. Scrisorile se precipită,

⁷⁴ Kafka, III, 2008, 337.

⁷⁵ Kafka, III, 2008, 359. Scrisoare către Felice Bauer din februarie 1917.

⁷⁶ Kafka, I, 2005, 250. Scrisoare către Felice Bauer din 21 noiembrie 1912.

⁷⁷ Kafka, I, 2005, 250. Scrisoare către Felice Bauer din 21 noiembrie 1912.

⁷⁸ Kafka, I, 2005, 230. Scrisoare către Felice Bauer din 14 noiembrie 1912.

apar de la o oră la alta. Dar cum răspunsurile destinatarului calmau cu greu întrebările expeditorului, Kafka urgenta totul, suplimentându-și scrisorile cu telegrame. Pe 18 noiembrie 1912, îi scria din Praga Feliciei Bauer, aflată la Berlin: „Am expediat o telegramă urgentă la două și jumătate, iar răspunsul a venit abia la unsprezece și un sfert noaptea, deci după nouă ore, un drum până la Berlin nu durează atâta...”⁷⁹. Scrisorile se nasc ușor, din înșiruirea mai îngăduită a zilelor. Telegramele bruschează însă, îl sperie sau îi-l „procură” mai repede pe celălalt⁸⁰. Scrisorile cheltuie multă vreme pe drum, ba se mai și rătăcesc. Telegramele au ceva de „trăsnet”, sparg ușa tihnelor noastre. Scrisorile doar recapitulează cotidianul, telegramele îi rup șira spinării. Dar nici hârtia epistolei și nici fotografiile care o însoțesc mereu nu-imetonimizează pe Franz și pe Felice. Magia *contiguității* – adică a iluziei de a fi împreună cu cineva grație unor obiecte care s-au bucurat de atingerea amândurora – nu transpune aici aspirația de a-l fetișiza pe celălalt; ci ambiția *instantaneității*, a co-prezenței celor doi în actul spunerii scrise: „[...] în ultima dumneavoastră scrisoare sunteți atât de nervoasă, încât simt nevoia să vă rețin mâna preț de o clipă”⁸¹. Peste o lună, la 10/11 noiembrie, își continuă ideea, cerând Feliciei să se vizualizeze mai pregnant: „Ce fel de medalion și ce inel porți?”⁸². Kafka își dorea ca schimbul de mesaje să fie o conversație, epistolierii putând să-și vadă gesturile, încruntările, nedumeririle, înseninările: „[...] în scrisoarea de ieri noapte ți-am cerut fotografia și azi o am, însă nu ne putem mulțumi doar cu atât, iubito. Trebuie să aranjăm lucrurile în așa fel încât poștașul să apară imediat, în momentul în care unul îi cere ceva celuilalt, indiferent la ce oră din zi sau din noapte”⁸³. Pasiunii kafkiene pentru *immediateness*, cum îi spun englezii, noi i-am spune inter-subiectivitate: aderarea cât mai ferventă la felul de a fi al interlocutorului, mai ales dacă el alege să folosească acel „cuvânt magic”: TU⁸⁴. Mai concludiv în direcția imediateții, în noaptea de 15 spre 16 decembrie 1912 îi scria Feliciei: „Așa iubito, ușile-s închise, e liniște, sunt iarăși cu tine”⁸⁵. Fiecare scrisoare este un episod dintr-o lungă cronică a sensibilităților sale de fiecă clipă, „incizate” în hârtie și transmise neapărat altcuiva. Din păcate, vocabularul lui Kafka acoperă

⁷⁹ Kafka, I, 2005, 242. Scrisoare către Felice Bauer din 18 noiembrie 1912.

⁸⁰ „[...] trebuia să-ți telegrafiez dintr-o prea mare grijă față de tine și din dorința nestăvilă de a avea în acel moment o veste de la tine, iar această dorință mă smulgea, desigur, din pat” (Kafka, I, 2005, 307. Scrisoare către Felice Bauer din 7/8 decembrie 1912).

⁸¹ Kafka, I, 2005, 213. Scrisoare către Felice Bauer din 6 noiembrie 1912; sau despre propriile enervări și ulterioare calmări: „[...] iubito, noroc că nu ți-am scris în urmă cu două ore...” (Kafka, I, 2005, 250. Scrisoare către Felice Bauer din 21 noiembrie 1912).

⁸² Kafka, I, 2005, 316. Scrisoare către Felice Bauer din 10/11 decembrie 1912.

⁸³ Kafka, I, 2005, 317. Scrisoare către Felice Bauer din 10/11 decembrie 1912.

⁸⁴ Kafka, I, 2005, 212. Scrisoare către Felice Bauer din 5 noiembrie 1912.

⁸⁵ Kafka, I, 2005, 334.

suprafețe minimale de real, prea puține dintre aspectele invocate într-o scrisoare derivând, în mod necesar, din precedentul său în ordinea enumerării. Nu ne miră, așadar, că îi este foarte greu să construiască un referent comun cu „interlocutorul”⁸⁶. De unde și încercările – demult abandonate – de a-l înfățișa ca un critic al alienării individului în capitalism⁸⁷.

Scritura lui Kafka este dependentă de convența trupului cu lucrurile care îl asistă ori îl hărțuiesc: „[...] încerc să fac acest birou ceva mai prietenos – zice el în epistola către Hedwig Weiler, din 29 august 1907. Și tot ce-i în jurul meu ți se supune. Masa se lipește, aproape îndrăgostită, de hârtie, condeiul stă în adâncitura dintre arătător și degetul mare, aidoma unui copil ascultător, iar bătaia ceasului seamănă cu aceea a unor aripi de pasăre”⁸⁸. Dar cum subterfugiul nu-i prea iese, Kafka vrea să fie cât mai puțin prezent în corpul său; altfel spus, anatomia lui suferindă încearcă întruna să se dezobișnuiască de propria-i actualitate. În vara lui 1907 îi scria, aparent entuziasat, prietenului său Max Brod: „Deocamdată mai pot rămâne aici până pe 25 august. Merg mult cu motocicleta, mă scald mereu, dorm ore întregi dezbrăcat⁸⁹ în iarbă, pe malul iazului, iar până

⁸⁶ Ca și cum adevărul din biografie ar fi generat ficțiunea din romane. Exemplificăm prin romanul *Procesul*, unde, „în rare – privilegiate – momente, povestitorul își privește în ochi partenerul de dialog într-un efort de confruntare și dominare a opozantului.[...] Dialogul nu se poate încheia, toate cuvintele au fost spuse...” (Bălănescu, 1988, 94). Și invers: la fel ca în textele ficționale, epistolele lui Kafka marșează pe *aceeași tehnică de atenuare retorică* relevată de Sorina Bălănescu; mai exact, valoarea de adevăr semantic a relatărilor este conferită de succesiunea aceluiași acțiuni, care „confirmă” indirect afirmațiile lui Franz (Bălănescu, 1988, 98, 103). Analogic, reiterarea imperturbabilă a unor gesturi omologhează, corporal, intenția acestora: adevărea unora stări de spirit pe care trupul le aduce la iveală.

⁸⁷ Perez, 1966, 265-282. Anumite constatări din articolul Herthei Perez își mențin totuși valabilitatea. Bunăoară, credem și noi că Franz Kafka nu își ocrotea dinadins singurătatea; mai curând avea nostalgia ei. Căci atunci când era, în sfârșit, singur, ar fi dat orice să-și recupereze încredința.

⁸⁸ Kafka, I, 2005, 57-58.

⁸⁹ Costache, 2010, 110-112. Ideologia nudismului (coroborată cu vegetarianism, gimnastică, excursii în natură) a apărut în Germania și în Anglia, la începutul secolului XX. Se promova o re-autentificare a ființei umane pervertite de industrializare. Există un nudism de stângă, egalitar, antiburghez, boem și, poate, exhibiționist, marcat de aspirația de a reîntâlni natura într-o manieră nemediată; dar și unul de dreapta, preocupat să exalte superioritatea rasială și regenerarea națiunii inclusiv pe temeuri corporal-estetice. Un detaliu aparent minor al cotidianului kafkian, exercițiile fizice, ne trimite la amplele dezbateri din preajma Jocurilor Olimpice de la începutul secolului XX. Ele puneau în conflict *gimnastul* (cu o viziune „mecanicistă” asupra efortului său, destinat să antreneze, foarte specializat, numai anumite părți ale organismului) și *sportivul* (cu o concepție „energetică” și „globală” asupra mișcărilor solicitate corpului). Sportivul amator credea în ideea că antrenamentele de plăcere nu ar dezvolta doar mâinile și picioarele, repercutându-se, mult mai profund, asupra formei toracelui și a activității plămânilor). Polemica avea și un substrat ideologic: gimnastica era asociată cu disciplina socială, cu autoritarismuletatist și cu supravegherea instituționalizată, pe când sportul practicat aleatoriu era „independent”, boem, elitist,

la miezul nopții zăbovesc în parc cu o fată supărător de îndrăgostită”⁹⁰. Plănuiește deci felurite evadări din el însuși sau, mai curând, imitații de viață juvenilă prin care își criptează o boală ori alta.

Obiectofobul

Pe Kafka nici îmbrăcămintea nu îl remarcă, ci îl camuflează, de parcă viața lui cotidiană ar lua „culoarea” contextului; decât să se împiedice de ceilalți preferă să se ascundă de ei: „Folosesc același costum la birou, pe stradă sau acasă, la masa de scris, fie vară, fie iarnă”⁹¹. Extrem de fragil și descumpănit de orice schimbare, își conserva aparențele fizice încredințându-le unui vechi înveliș textil. În imaginarul kafkian, veșmintele nu sunt accesoriale ci epiteliale, niște „secreții” ale pielii. Hainele lui nu se învechesc, mai degrabă îmbătrânesc⁹², odată cu trupul pe care îl apără cum pot, făcând, până la urmă, parte din el.

Odată cu scrisorile, Felice îi trimite lui Franz câteva fotografii; sunt unele cu decoruri interioare, în care el caută „amprente” felului de a fi al locatarei. Și-ar fi dorit însă ca obiectele din poze să dea mai multă veridicitate femeii pe care ele o acompaniază, de parcă numai prezența lor ar fi făcut-o verosimilă: „Aceasta este camera ta? – o întreabă Franz pe 15 decembrie 1912. Sau nu-i a ta? Pentru ambele variante pledează câte ceva. Măsuța pare să fie locul unde se află și a ta, iar în față ar fi patul. Însă pereții ăștia foarte încărcăți mă derutează la rândul lor; nici nu i-ai amintit când mi-ai descris camera ta. De ce ai fi atârnat niște câni de bere pe un perete foarte înalt, de altminteri? De ce ar sta în fața unui baston a cărui mâner este la vedere? [...] Ținuta ta este splendidă, te strig pe nume și nu te întorci spre mine, deși am așteptat. În pozele de pe perete (în afară de cea care înfățișează un bărbat cu tocă) te caut și deocamdată te-am găsit în trei dintre ele. Dacă e-așa, confirmă-mi; dacă greșesc, lasă-mă să cred că-i așa”⁹³. Lucrurile adunate în cadru ar fi confirmat-o pe Felice Bauer dacă și numai dacă ar fi trezit empatia privitorului-destinatar. Dar nu se întâmplă așa, pentru că acestea nu sunt suficient de personalizate, putând fi ale oricui; nu-i „restituie” deci iubita, declinând funcția supleantă pe care îndrăgostitul Kafka le-ar fi încredințat-o. Supărat că Felice nu îi înțelegea uneori mesajele, Franz se supăra tot într-un limbaj vizualo-corporal: „[...] sunt al tău în mai mare măsură decât poza mea pe

neînregimentat, „privat”, liberal (Corbin, Courtine, Vigarello, 2008, 425-426; 428-429). În zona acestei mici mitologii a emancipării corporale îl vom afla și pe Kafka.

⁹⁰ Kafka, I, 2005, 56. Scrisoare către Max Brod din 7 august 1912.

⁹¹ Kafka, I, 2005, 216. Scrisoare către Felice Bauer din 7 noiembrie 1912.

⁹² „[...] costumul acest îmbătrânește cu mine”, adăuga el la începutul lui decembrie același an” (Kafka, I, 2005, 290). Scrisoare către Felice Bauer din 2/3 decembrie 1912.

⁹³ Kafka, I, 2005, 331-332. Scrisoare către Felice Bauer din 14/15 decembrie 1912.

care o porți la gât. Cum ai putut citi lucruri de felul ăsta în scrisoarea mea, cu ce ochi le-ai citit?”⁹⁴.

Alegoria casei-cavou⁹⁵ revine deseori în proza epistolară kafkiană, exacerbând fobia lui față de extra-spațiile supra-semnificate, ce beneficiau de o codificare culturală prea rigidă: „[...] întreaga familie își reunea forțele să mă scoată din casă, firește, cu toată dragostea”⁹⁶. Dacă este forțat totuși să frecventeze perimetre tranzitorii, cu granițe ambigui, își alege niște mici decupaje „de trecere”, scoase de sub tirania etalărilor sociale: „[...] eu mă simt foarte confortabil într-o cameră de hotel. [...] A avea pentru mine spațiul unei camere de hotel, unde să mă-nchid între patru pereți pe care să-i pot cuprinde dintr-o privire [...], mă face să simt permanent adierea unei existențe noi, neconsumate, care are o destinație mai bună”⁹⁷. Spațiile nefamiliare îl absorb într-o manieră anume, reinventându-l. Dar numai pentru câteva ore. La 17 decembrie 1910, îi destăinuia lui Max Brod că nu reușește deloc să ajungă la propria-i interioritate; o aspirație de altfel irealizabilă fără un minim atașament față de un domiciliu numai al său, unde ideea de *locuire* să se asimileze cu aceea de *identitate*: „[...] în mod evident nu sunt capabil să păstrez timp de câteva zile un sentiment de tristețe pe deplin demonstrabil. Nu, nu sunt în stare de așa ceva. Acum, după ce au trecut opt zile de când mă ocup de mine, sentimentele mele se grăbesc de parcă zboară. Sunt de-a dreptul beat de mine, ceea ce în această perioadă nici nu-i de mirare, chiar de-aș bea vinul cel mai subțire. De două zile lucrurile s-au mai schimbat, iar ce s-a schimbat s-a înrăutățit. Tatăl meu nu se simte foarte bine; este acasă. Când încetează în stânga zarva de la micul dejun, începe în dreapta zarva prânzului; acum ușile se deschid peste tot, ca și cum s-ar sparge pereții. Dar înainte de orice, rămâne miezul întregii nenorociri: nu pot să scriu; n-am produs nici un rând pe care să-l admit; în schimb, am șters tot ce am scris după întoarcerea de la Paris – nu era mult. *Tot corpul meu mă pune în*

⁹⁴ Kafka, II, 2006, 96. Scrisoare către Felice Bauer din 17/18 februarie 1913.

⁹⁵ Potrivit lui Kafka, scrisul era un fel transfuzie sinucigașă, viața trecând din trupul lui chinuit în corpul ideatic al textelor sale. Iar scena acestei „sinucideri” nu putea fi decât domiciliul-carceră: el întruchipa persoana locatarului mult mai bine decât o reușea locatarul prin el însuși. „Pentru scrierile mele am nevoie de solitudine, nu «ca un pustnic», asta n-ar fi de ajuns, ci ca un mort. În acest sens, scrisul este un somn mai profund, deci înseamnă moarte și, așa cum nu vei scoate un mort din mormântul lui, tot astfel nu poți să mă iei nici pe mine de la masa de scris în timpul nopții” (Kafka, II, 2006, 221-222). Scrisoare către Felice Bauer din 26 iunie 1913.

⁹⁶ Kafka, I, 2005, 191. Este scrisoarea către Felice Bauer, din 27 octombrie 1912. Gilles Zenou identifică aici o constantă a corespondenței kafkiene, Franz auto-înhamându-se mereu în ipostaza de „locuitor al peșterii”. După părerea lui Zenou, tendința logodnicului de a-și anula prezența fizică și de a-și construi neîncetat absența, nu putea decât să o sperie pe Felice (Zenou, 2008, 231-232).

⁹⁷ Kafka, I, 2005, 207. Scrisoare către Felice Bauer din 3 noiembrie 1912.

gardă în fața oricărui cuvânt; înainte de a se lăsa scris de mine, fiecare cuvânt se uită atent în toate părțile, frazele mi se sparg pur și simplu, iar eu văd înăuntrul lor și-atunci trebuie să încetez numaidecât (s.n.A.M.)”⁹⁸. Reticent față de mitologiile locuirii, Kafka preferă austeritatea domicilierei, valorizată și ea negativ, ca vremelnică înhumare. Bunăoară, când părăsea apartamentul din palatul Schönbrun, mutându-se din nou cu părinții în Altstädter Ring⁹⁹, se plângea surorii sale Ottla, într-o scurtă scrisoare din 2 septembrie 1917: „Am închis pentru ultima oară fereastra de la palat și am încuiat ușa. Cam așa trebuie să fie când mori”¹⁰⁰. Mult mai explicit era într-o scrisoare către Felice, din februarie 1916, în care obiectele de uz casnic îi apăreau lui Kafka mai degrabă ca o constelație de fetișuri ale stabilității domestice și de mărci ale respectabilității sociale. Lucrurile acelea nu acceptau nimic din ceea ce le-ar fi impregnat cu felul de a fi, irepetabil, al stăpânilor. „Felice, dacă ai vreo vină pentru nefericirea noastră comună [...], atunci este aceea că ai vrut să mă pironesti la Praga, deși aveai obligația să înțelegi că tocmai serviciul și Praga înseamnă distrugerea mea tot mai pronunțată, iar odată cu aceasta, pieirea noastră. E-adevărat, n-ai avut intenția să mă fixezi aici, nu cred deloc asta; reprezentarea ta în legătură cu posibilitățile de a ne câștiga existența este mai curajoasă și mai mobilă decât a mea (eu fiind vărât, cel puțin până la brâu, în funcționăria austriacă, iar dincolo de asta, și-n inhibițiile personale); de aceea, tu nici n-ai simțit nevoia imperioasă de a cântări mai exact șansele viitoare. Cu toate acestea, ai fi fost obligată să evaluezi sau să bănuiești cum stau lucrurile și-n cazul meu, și anume chiar împotriva mea și a vorbelor mele. În fond, n-aș fi fost nici o clipă împotriva ta. Ce s-a întâmplat, în loc de asta? În loc de asta, *ne-am dus să cumpărăm mobilă la Berlin pentru instalarea unui funcționar la Praga. Mobilă masivă, care, odată montată, greu ar mai putea fi scoasă de acolo. Tu apreciezi cel mai mult tocmai această soliditate. Servanta îmi strivea pieptul, un monument funerar perfect sau monumentul unei vieți de funcționar praghez. Dacă, atunci când am vizitat depozitul de mobilă, s-ar fi auzit bătând undeva, departe, un clopot de înmormântare, n-ar fi fost nepotrivit. Cum să fiu cu tine, Felice, cu tine, firește, însă liber, și să dau de lucru forțelor mele, pe care tu n-ai fost în stare să le prețuiești – cel puțin așa am eu impresia –, când tu le-ai zidit între mobilele alea (s.n. A.M.)?”¹⁰¹ Franz nu se lăsa cu una cu două și, într-o nouă scrisoare, de la începutul lui martie 1916, critica aceeași reificare a vieții, aceeași atracție pentru monotonia pedantă a căminului burghez: „[...] n-ar trebui să negi importanța pe care o acorzi mobilelor, nu unora anume și nu mobilierului*

⁹⁸ Kafka, I, 2005, 134. Scrisoare către Max Brod din 17 decembrie 1910.

⁹⁹ Notă a traducătorului Radu Gabriel Pârvu.

¹⁰⁰ Kafka, III, 2008, 386.

¹⁰¹ Kafka, III, 2008, 181-182. Scrisoare către Felice Bauer din februarie 1916.

în sine, ci a ceea ce este în jurul lui, importanța lucrurilor aflate între balul și tihna de-acasă”¹⁰². Ce nu-i convenea lui Kafka? Mortificarea simțurilor îmbrăcate în lemn lăcuit implica o anume obiectualizare a existenței și, odată cu ea, sedentarizarea trăirilor, sleirea imaginației. În opinia lui, lucrurile de uz curent nu erau altceva decât carcasele ființelor vii. Nu noi le posedăm ci, dimpotrivă, ele ne încap, ne închid, ne înghit.

Crepuscularul

Scrisorile celor doi sunt pline de mușenii autonome, prin care Felice și Franz se intuiesc, se ocolesc, se menajează. După cum se va vedea din fragmentul pe care îl vom reproduce mai jos, tăcerea unuia nu creștea dintr-a celuilalt; o să deducem, în schimb, o grijă anxioasă față de semenii, capacitatea sărmanului Kafka de a amuți în locul celuilalt, pentru a-i proteja astfel cuvintele. La 7 septembrie 1917, motivul era, din păcate altul; căci una este să-ți economisești cuvintele și alta este să rămâi fără ele: „Iubito, tocmai față de tine nu vreau să mă eschivez și să fac dezvăluiri treptate. Singurul subterfugiu este că-ți scriu de-abia azi. *N-am tăcut din pricina tăcerii tale*. Ea a fost firească; uimitor a fost pentru mine răspunsul tău binevoitor. Deși caracteristice, ultimele două epistole au fost revoltătoare și la ele nu se putea răspunde nici direct, nici pe de lături, ceea ce știam bine, numai că atunci când scriu ațipesc; apoi mă trezesc destul de repede, dar, desigur, prea târziu. De altfel, aceasta nu este cea mai proastă însușire a mea. Motivul tăcerii mele a fost însă următorul: la două zile după ultima mea epistolă, deci exact acum patru săptămâni, am avut într-o noapte, cam pe la ora 5, o hemoptizie. Suficient de puternică, zece minute sau mai mult mi-a gâlgâit gâtlejul, mă gândeam că izvorul n-are să mai înceteze. A doua zi am fost la doctor [Gustav Mühlstein, medicul familiei]; atunci și ulterior am fost consultat de mai multe ori și examinat radiologic; după aceea, la insistențele lui Max [Brod] m-am dus la un profesor [Gottfried Pick]. Fără a intra acum în numeroasele detalii medicale, rezultatul este că am tuberculoză la extremitățile superioare ale ambilor plămâni. Nu mă miră că s-a declanșat o boală și nici că a ieșit sângele, fiindcă de ani de zile, prin insomniile și durerile mele de cap, am atras o boală importantă, iar sângele maltratat a țâșnit afară, însă mă surprinde, firește, că e vorba tocmai despre tuberculoză; apare acum, peste noapte, la treizeci și patru de ani, fără să fi avut nici cea mai mărunță predecesoare de-a lungul și de-a latul familiei mele. [...] Deși, altminteri, firește, nu tratez toată chestiunea drept un secret, o trec totuși sub tăcere în fața părinților mei. Inițial nici nu m-am gândit la asta. Când însă i-am spus mamei în treacăt, ca s-o încerc, că mă simt nervos și voi cere un concediu lung, iar ea, fără a avea cea mai mică

¹⁰² Kafka, III, 2008, 183.

bănuială, a socotit extrem de credibilă întreaga situație (*în ceea ce o privește, mama este mereu înfinit de dispusă să-mi acorde, la cea mai mică aluzie, concediu pe vecie*), am lăsat lucrurile așa cum sunt și deocamdată vor rămâne la fel și față de tata (s.n.A.M.)”¹⁰³. Deficiențele organismului sunt constatele supraviețuirii sale, ca și cum Franz s-ar fi străduit să reziste doar pentru ca trupul lui să le poată pune în scenă. Eul lui Kafka este tot mai mult substituit de simptomele bolilor ce-l macină; de parcă sângele hemoragic ar fi scos la lumină nu un adevăr biologic, ci unul ontologic; o insuficiență lăuntrică, un neajuns primordial, un defect instaurator. I se năzărea, de altfel, că își ademenise boala, iar pauza de lucru pe care și-o lua nu îi surprindea deloc părinții. Erau obișnuiți cu impasurile lui medicale, aparent trecătoare, dar atât de recurente, încât deveniseră, cumva, permanente. În aceste scrisori, descrierea de sine este o continuă anamneză, textualizarea indispoziției fizice având, în cazul lui Kafka, un consistent substrat psihic.

„Măhnit din convingere”, tristețea lui Kafka este una metodologică, o modalitate de a ocoli anumite iluzii. Din acest motiv, prin sinuozitatea opiniilor, evită coliziunea cu ceea ce susținuse de curând. Vinovat este mereu fizicul său, reprezentările apăsate despre trup legitimându-i instabilele imagini despre sine; și dacă nu putea acuza sănătatea, culpabil era corpul colectiv al familiei, care îl anexa formal, dar fără să-l includă realmente. În aceste scrisori, dacă începem un paragraf și vrem să vedem încotro o ia fraza, „scrutarea” ei nu ajunge prea departe pentru că afirmațiile lui Kafka o cotesc brusc în direcții contradictorii; lăsând să scape sensuri neașteptate, unele imprevizibile, altele redundante. De altminteri, vocabularul său se învechea repede. Kafka își pierdea interlocutorul din cauză că aspectele pe care le denumea ajungeau să fie mult prea personale; ele se schimbau continuu sub presiunea imaginației prin care scriitorul le tot filtra. De obicei, pentru fiecare realitate pe care o delimităm, găsim un cuvânt care s-o acopere. La Kafka, situația este exact inversă, pentru fiecare vocabulă de care se simte atașat – deoarece i se pare că ea îl conține – el descoperind niște amănunte empirice care s-o reprezintă. Doar un detaliu îi scapă de sub control, în august 1917 el începând să scuie sânge; trupul, un instrument de scris, se defectează încet-încet și rătăcește, până la final, prin spațiile tranzitorii și delocalizate ale sanatoriilor. Scrisorile se sting treptat, pâlpâind abia-abia în câteva bilete de conversație cu vizitatorii¹⁰⁴. Și aici mai intervine o crudă coincidență. S-a menționat mereu prețuirea lui Thomas Mann pentru literatura pragheză, din care Kafka făcea parte¹⁰⁵. *Muntele vrăjit*, un sinonim etern pentru

¹⁰³ Kafka, III, 2008, 394-395. Scrisoare către Felice Bauer din 7 septembrie 1917.

¹⁰⁴ Băicuș, 2006, 24.

¹⁰⁵ Băicuș, 2006, 27; Enescu, 2007, 35.

ideea de *sanatoriu-refugiu*, primea un „răspuns” chiar din mult admiratul oraș ceh. Kafka voia parcă să illustreze cartea germanului cât mai convingător, realul omologând aici fictivul; Franz aducea acel *Munte vrăjit* puțin mai încoace, devenind, fără voie, unul din noile personaje ale marelui roman.

Kafka nu sare deloc peste granițele alienării sale; se atașează de o legendă a tuturor evadărilor posibile, pe care o ține în viață, reiterând-o neîncetat oricărui destinatar. Și cu cât o repetă, cu atât se închide în ea, vorbele ce descriu realitatea înlocuind realitatea însăși. Trăirile lui se retrag deci din viața concretă: egoul său nu o cuprinde și nu o colonizează. Scriitorul subzistă doar la nivel textual, într-un *nici-nici* unde cuvântul se interpune între om și lumea ce-l cuprinde. Până și în lunga-i agonie, el reușește să-și rezerve un rol secundar, de figurație; nu este un erou nici măcar în epopeea neîncetatei suferințe, rămânând și aici un spectator din ultimul rând. Și își comentează sfârșitul ca pe o piesă de teatru ce i-a fost povestită de atâtea ori încât i se pare că a văzut-o el însuși. Se dovedește a fi una din acele *ființe intermediare* despre care psihiatrul Mircea Lăzărescu spune: „[...] locuind în poveste, ele sunt găzduite de limbaj”¹⁰⁶. Ideea este expusă laborios de Gilles Zenou: „Kafka se refugiază în limba germană ca într-un spațiu original, un pământ în care poate prinde rădăcini. I se pare că îi poate sluji drept patrie, drept prezent și trecut. Dragostea sa pentru limba germană e expresia aspirației sale de a fi ca ceilalți. Dar «germanismul» lui Kafka e, înainte de toate, un fapt de iubire și o renegare. Fapt de iubire pentru că, înstăpânindu-se pe limba scriitorilor pe care îi admiră, își mărturisește fragilitatea, dorința de a fi iubit, de a fi recunoscut nu ca evreu, ci ca german. Renegare deoarece Kafka a fost uneori tentat să renunțe la iudaism. Exilat printre evrei, el cere Germaniei o viză care să-i permită să locuiască într-o țară nouă. *De fapt, ceea ce vrea e ca limba lui Goethe să-i dea un corp*, o substanță, vrea ca literatura să-l *întrezeze*. [...] El nu se poate adapta ordinii lumii, e întotdeauna judecat pentru ceea ce nu e și nu e niciodată recunoscut drept ceea ce ar vrea să fie. Kafka gândește, scrie ca un german, dar ceilalți nu obosesc să-i aducă aminte că nu este ca ei. Chiar dacă e fascinat de limba lui Goethe și prea puțin interesat de Ierusalim, e mereu trimis înspre alteritatea lui, i se dă de înțeles că nu poate scăpa de el însuși. [...] Dușman sieși, Kafka se convinge că e un fel de monstru [...] și se identifică cu personaje cu dublă identitate, fiind în același timp: miel și pisică (*Încrucișare*), om și gândac (*Metamorfoza*), om și șoarece (*Iosefina și cântărețea*), om și maimuță (*Raport pentru o academie*), bobină și stea (*Grijile tatălui de familie*). [...] Kafka simte că propria personalitate îi scapă. El își obiectivează eurile multiple, creând personaje hibride pentru a pune stăpânire pe sine. [...] Personajele sale hibride,

¹⁰⁶ Lăzărescu, 1994, 16.

monstruoase, care nu pot avea nici corp, nici identitate, nu sunt decât metafora rătăcirilor sale (s.n. A.M.; cu bold, s.a.)”¹⁰⁷.

Kafka își notează mereu un alt gând ca să citească mereu un același corp. Își somatizează bolile și le depune apoi pe figură; ca să le semantizeze cum vrea el. Își construiește astfel o lume mai suportabilă, unde exersează o biografie mai ușor de dus. Scrisorile lui aduc a „dări de seamă” medicale, din cauză că Franz nu vrea să piardă contactul cu propriul său trup. Chit că îl putem acuza oricând de o ipohondrie acută; riscul este asumat. În arealul epistolar kafkian, totul se consumă la condițional: multe ar fi putut să fie, întârziate fiind de o impaciență sau de o nehotărâre de ultimă oră. Neajungându-i timpul de trăit, fervoarea epistolară explică multe; mai ales că, deseori, vorbește foarte mult despre destinatar și nu, cum ne-am aștepta, despre expeditor. Adaugă vieții lui cotidiene felurite amănunte dintr-aceea a destinatarului de circumstanță; un truc narativ simplu, prin care scrisul lui zilnic devenea un supliment de viață. Scrisorile lui Kafka compun un jurnal ce-i recapitulează viitorul. Multe din neplăceri i se întâmplă în realitate din cauză că le prezisese, insistent, în corespondență.

¹⁰⁷ Zenou, 2008, 226-228, 240.

Bibliografie

- Afloroaei, Ș., *Trupul privit de departe*, în George Bondor (ed.), *Sensuri ale corpului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011.
- Băicuș, I., *Esența înfricoșătoare a lui Franz Kafka*, Editura Universității București, București, 2006.
- Bălănescu, S., „Procesul” de Franz Kafka – logica ilogicului în dialog, în Sorin Chițanu & Andrei Corbea (coord.), *Interferențe lingvistice și literare: Franz Kafka (1883-1924), Contribuții ieșene de germanistică*, III, Iași, 1988.
- Blanchot, M., *Spațiul literar*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Minerva, București, 2007.
- Corbin, A.; Courtine, J.J.; Vigarello, G. (coord.), *Istoria corpului*, vol. II, *De la Revoluția Franceză la Primul Război Mondial*, traducere de Simona Manolache et alii, Editura Art, București, 2008.
- Costache, I., *Sociologia corpului gol: istorii și ideologii ale nudismului*, în Laura Grünberg (coord.), *Introducere în sociologia corpului. Teme, perspective și experiențe intrupate*, Polirom, Iași, 2010.
- Deleuze, G.; Guattari, F., *Kafka. Pentru o literatură minoră*, traducere de Bogdan Ghiu, Editura Art, București, 2007.
- Dobson, M., *Letters*, în M. Dobson & B. Ziemann (eds.), *Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History*, Routledge, London & New York, 2009.
- Kafka, F., *Correspondență*, vol. 1, traducere și note de Radu Gabriel Pârvu, Editura RAO, București, 2005.
- Kafka, F., *Correspondență*, vol. 2, traducere și note Radu Gabriel Pârvu, Editura RAO, București, 2006.
- Kafka, F., *Correspondență*, vol. 3, traducere și note de Radu Gabriel Pârvu, Editura RAO, București, 2008.
- Jovicic, J., *L'Intime épistolaire (1850-1900): genre et pratique culturelle*, Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Miller, C., *Cultures of Modernism. Gender and Literary Community in New York and Berlin*, The University of Michigan Press, 2005.
- Lăzărescu, M., *Eseu despre ființele intermediare. Schiță pentru o fenomenologie a logosului*, Editura de Vest, Timișoara, 1994.
- Perez, H., *Motive literare și procedee de artă în opera kafkiană*, extras din culegerea *Studii de literatură universală*, vol. VIII, București, 1966.
- Petrescu, L., *Romanul condiției umane. Studiu critic*, Editura Minerva, București, 1979.
- Robertson, R., *Kafka. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Sândulescu, Al., *Literatură epistolară*, Editura Minerva, București, 1972.
- Solomon, N., *Iudaismul. Foarte scurtă introducere*, traducere de Florin Sicoie, Editura Allfa, București, 2003.
- Spector, S., *Prague Territories. National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle*, University of California, Berkeley & Los Angeles & London, 2000.
- Woolf, V., *Eseuri alese*, vol. I, *Arta lecturii*, traducere de Monica Pillat, Editura RAO, București, 2005.
- Zenou, G., *Priviri asupra condiției evreiești*, traducere de Liviu Ornea, EST-Samuel Tastet Éditeur, București, 2008.

**UNS IST DIE ZUKUNFT DER MONARCHIE EIN
GLAUBENSBEKENNTNIS.
DAS BILD DER HABSBURGERMONARCHIE AM
VORABEND DES ERSTEN WELTKRIEGES AM
FALLBEISPIEL DES CZERNOWITZER TAGBLATTES***

Francisca SOLOMON

Zusammenfassung: Die Herausgabe der im Jahre 1903 in der Bukowiner Landeshauptstadt erschienenen Tageszeitung *Czernowitzer Tagblatt* markiert einen wesentlichen Wendepunkt für das deutschsprachige Pressewesen im östlichen Teil der Habsburgermonarchie. Gegründet von jüdischen Czernowitzer Intellektuellen, wie Philipp Menczel, Leon König und Josef Horowitz, kristallisierte sich das *Czernowitzer Tagblatt* als Ausdruck langjähriger kultureller und politischer Bemühungen von Seiten bukowinischer Juden heraus. Obwohl die Tageszeitung vorwiegend aus „jüdischen“ Schreibfedern stammenden Artikeln bestand, zeichnet sich das Blatt durch einen neutralen, „entnationalisierten“ und apolitischen Ton der Autoren aus. Das *Czernowitzer Tagblatt* stellte ein Pendant zu der so genannten deutschsprachigen jüdischen Parteipresse dar, die nationale oder zionistische Auffassungen vertrat. Im Mittelpunkt des Beitrages steht die Untersuchung des Bildes der Habsburgermonarchie – insbesondere der Bukowina zwischen den Jahren 1903 und 1919, so wie es aus verschiedenen Zeitungsartikeln hervorgeht.

Schlüsselwörter: *Czernowitzer Tagblatt*, deutschsprachige Presse, jüdische Presse, Bukowina, Habsburgermonarchie.

Ziel des Beitrages ist es, sich mit der Entstehung und Entwicklung des jüdischen Pressewesens in der habsburgischen Bukowina, sowie sein identitätsstiftendes Potential mit Bezug auf die jüdische Leserschaft am Vorabend des Ersten Weltkrieges auseinanderzusetzen. Ohne das Thema hier erschöpfend behandeln zu wollen, sollen in diesem Rahmen einige wichtige Punkte angeschnitten werden, die für diese Problematik von aufschlussreicher

* Der vorliegende Beitrag stützt sich auf die von der Autorin erzielten Untersuchungsergebnisse im Rahmen des an der Universität „Alexandru Ioan Cuza“ in Iași angesiedelten Forschungsprojektes „Lexikon der deutschsprachigen Presse in der historischen Bukowina (1848-1940)“ unter der Betreuung von Professor Dr. Andrei Corbea-Hoișie. Der Beitrag setzt die Beschäftigung der Autorin mit dieser Thematik fort und ergänzt die von ihr in diesem Forschungsbereich bereits erzielten Ergebnisse. Mehr dazu in: Solomon, 2012a, 45-54 [Deutsche Fassung: Solomon, 2014, 53-67] und Solomon, 2012, 236-246 [monographische Studie].

Bedeutung sind. Als Fallbeispiel wird im vorliegenden Beitrag die in Czernowitz herausgegebene deutschsprachige Tageszeitung *Czernowitzer Tagblatt* (1903-1914) berücksichtigt. Obwohl die hier zu besprechende Zeitung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges erschienen ist und erst im Jahre 1919 für eine kurze Zeit wieder herausgegeben wurde, konstruiert sie an dessen Vorabend ein aufschlussreiches Bild bezüglich der Lage der Monarchie und generiert somit ein interpretatorisches Modell, das die Wahrnehmung sozialer, politischer und kultureller Aspekte innerhalb der bukowinischen Bevölkerung vor dem Untergang der österreichischen Monarchie ermöglicht. Zugleich wird es im vorliegenden Beitrag auf die *Gemeinsame Kriegsausgabe der Czernowitzer Allgemeine Zeitung und des Czernowitzer Tagblatts* aus den Jahren 1917 und 1918 kursorisch eingegangen.

Das jüdische Pressewesen¹ in der Bukowina kennzeichnet sich durch zwei markante Besonderheiten, die von einem komplexen politischen und kulturellen Kontext geprägt wurden. Auf der einen Seite kristallisierte sich in der Bukowina eine sogenannte unabhängige deutschsprachige Presselandschaft mit bürgerlich-liberaler Orientierung heraus, die eine ansehnliche Zahl von jüdischen Presseleuten und Lesern in den Mechanismus der journalistischen Produktion und Rezeption mit einbezogen hat. Czernowitz und die Bukowina als Vorposten „deutscher Kultur“ im tiefen „Osten“ wurden von Seiten des städtischen jüdischen Bildungsbürgertums oft als Entwurf eines „erfolgreichen Kulturtransfers“ vom „Zentrum“ in die „Peripherie“ wahrgenommen. Erinnert sei hier nur an Karl Emil Franzos, einen der bekanntesten und eifrigsten Anhänger dieser ideologischen Positionierung der Akkulturation und Anpassung an der deutschen Kultur. Auf der anderen Seite fungierte das bukowinische jüdisch-nationale Zeitungswesen in deutscher, hebräischer und jiddischer Sprache ab den 1880er Jahren als wesentliches Pendant zur deutsch-jüdischen liberalen Presse. Diese Presseorgane setzten sich zum Ziel, die nationalen, sozialen, politischen, kulturellen und religiösen Interessen sowohl der jüdisch-nationalen Bewegung, der Zionisten, Sozialdemokraten, Bundisten und Poale-Zionisten als auch der internen Angelegenheiten im Rahmen der jüdischen Gemeinden zu vertreten. Das Wochenblatt *Jüdische Nachrichten*² (1901-1902)

¹ Im breiten Sinne weist der Begriff der „jüdischen Presse“ auf einen umfangreichen publizistischen Textkorpus hin, der sowohl Zeitschriften als auch Zeitungen mit einer ausgeprägten jüdischen Thematik umfasst. In diesem Zusammenhang sollen das Profil der Leserschaft, die sprachlichen Aspekte und das Funktionieren bzw. die Intentionen der Presseorgane als wesentliche Komponenten in das Begriffsapparat der „jüdischen Presse“ eingebettet werden.

² Das in den *Jüdischen Nachrichten* benutzte Schriftsystem – Deutsch in hebräischen Lettern – illustriert eine singuläre publizistische Erscheinung in der bukowinischen jüdischen

sollte zum Beispiel als Sprachrohr einiger Mitglieder der Czernowitzer jüdischen Gemeinde fungiert haben, die eine traditionalistische und konservative Anschauung vertraten und sich als Opponenten von Benno Straucher (1854-1940) – dem jüdisch-nationalen Abgeordneten im Wiener Reichsrat – bekannten. Darüber hinaus stellte Benno Strauchers Blatt *Die Volkswehr* (1909-1935) das Presseorgan der jüdischen Nationalpartei dar, während Carl Schorrs, Philipp Menczels und Mayer Ebners *Jüdisches Echo* (1894-1895) die Interessen der Zionisten verkörperte. In diesem Kontext kann das im Jahre 1911 von Leon Kellner und Mayer Ebner herausgegebene Wochenblatt *Jüdisches Volksrat* (1911-1913) eingerahmt werden, das gleichfalls einen ausgeprägten zionistischen Schwerpunkt hatte.

Das *Czernowitzer Tagblatt* (1903-1914) schrieb sich in die Reihe der bekanntesten und modernsten deutschsprachigen Tageszeitungen in der Bukowina ein. Das Blatt erschien aus der Initiative von Philipp Menczel, einem zionistischen Journalist, aber auch von Leon König und Josef Horowitz. Die erste Nummer ist am 28. Januar 1903 gedruckt worden. Das Blatt setzte die Tradition der in der Bukowina bereits existierenden deutschsprachigen Tageszeitungen fort; erwähnenswert sind in diesem Zusammenhang das bereits im Jahre 1868 gegründete amtliche Tagesblatt *Czernowitzer Zeitung*, die *Bukowiner Rundschau*, die im Jahre 1882 von Hermann Czopp herausgegeben wurde und die *Bukowiner Nachrichten*, erschienen im Jahre 1888 als Presseorgan der deutsch-liberalen Partei. Nachdem Philipp Menczel die Leitung des *Czernowitzer Tagblattes* verlassen hat, indem er im Jahre 1904 ein weiteres wichtiges Bukowiner Tagesblatt gründete – es handelt sich um die *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* –, übernahm Karl Klüger die Leitung des *Czernowitzer Tagblattes* und blieb sein Chefredakteur bis 1916. Das *Czernowitzer Tagblatt* widerspiegelte eine freiheitliche Gesinnung und profilierte sich vor allem als unabhängiges Presseorgan, die die Interessen der Bukowiner Bevölkerung vertreten sollte, abgesehen von Nationalität, Religion, politischer Positionierung und sozialem Status.

Presselandschaft, die von klaren und gut definierten Absichten markiert war. Dieses einzigartige Schriftsystem soll als sprachliches Konstrukt im Kontext der Bildung einer neuen jüdisch-bukowinischen Identität erfasst werden. Von Seiten der Herausgeber wurde es zweifelsohne erwartet, dass die angesprochene Leserschaft eine gewisse Öffnung und Disponibilität für die Wahrnehmung und Akzeptanz des „deutschen Kulturangebotes“ aufzeigt.

Die zentralen Absichten der Herausgeber wurden bereits in der ersten Nummer der Zeitung wie folgt zusammengefasst:

Da aber diese Sehnsucht unabhängig ist von politischer Parteizugehörigkeit, von Stamm und Religion, so wendet sich das ‚Cernowitzer Tagblatt‘ an alle Intellektuellen des Landes mit der Bitte: fördert das neue Blatt, denn es ist euer. Fördert es, denn es will euren Wünschen und Träumen, euren Hoffnungen und Erwartungen Ausdruck verleihen, es will eure Ideen hinaustragen in Stadt und Land, in die Wohnung des Landmannes, des Lehrers und Beamten, des Kaufmannes und Gewerbetreibenden; es will und wird anregend und befruchtend, aneifernd und ermutigend wirken. Es will und soll Handel und Landwirtschaft, Gewerbe und Industrie fördern, allem Guten und Nützlichen ein beredter Anwalt sein³.

In Anlehnung an die Wiener Presse übernahmen die Bukowiner Tageszeitungen zahlreiche formale und inhaltliche Elemente, somit wird auf einen wesentlichen Kulturtransfer hingedeutet, der ein identitätsstiftendes Potential in sich birgt. Obwohl die Zeitung keine jüdisch-nationale oder zionistische Auffassung auf eine eindeutige Weise reflektierte, waren ihre Herausgeber und Chefredakteure innerhalb des jüdischen Gemeindelebens und auf dem Gebiet der jüdischen Politik gleichfalls tätig. Sehr oft bot das *Cernowitzer Tagblatt* den Bukowiner Juden eine Plattform zur Informationsgewinnung einerseits – es wurde zum Beispiel über die Tätigkeiten verschiedener jüdischer Vereine berichtet. Die Lage der Juden in der Bukowina, Rumänien, Russland und die Auseinandersetzung mit den zeitgenössischen antisemitischen Diskursen stellen rekurrente Thema dar. Andererseits diente die Zeitung als Plattform für diverse Kundmachungen von Seiten jüdischer Politiker und Aktivisten, unter denen Nathan Birnbaum, Benno Straucher, Mayer Ebner und Leon Kellner.

Die Frage, inwieweit das *Cernowitzer Tagblatt* als „deutsch-jüdische“ Zeitung betrachtet werden kann, soll hier jedoch als diskussionsbedürftig formuliert werden.

³ CT, Nr. 1/28.01.1903.

Das Interesse für die soziale und politische Modernisierung, die Abneigung gegen die zeitgenössischen Nationalismen, die Loyalität der Monarchie gegenüber als Garant des politischen Gleichgewichtes und der Stabilität kollidierten vor allem mit den Vorstellungen eines großen Teils des Czernowitzer Bürgertums, deren Vertreter den Reihen des jüdischen assimilierten und deutschsprachigen Bildungsbürgertums entstammten⁴. In diesem Zusammenhang wurden in den Seiten des *Czernowitzer Tagblattes* sowohl die politische Organisation der Rumänen im bukowinischen Landtag als auch ihre ideologische Positionierung innerhalb der Monarchie zum geläufigen Diskussionsgegenstand. Die Abneigung der Redakteure gegen die Radikalisierung des rumänischen Nationaldiskurses zeigte sich in zahlreichen Artikeln der Zeitung auf. Somit wurden der Gesichtspunkt und die politischen Unternehmungen des rumänischen Abgeordneten Aurel Onciul, des Parteichefs der rumänischen Fraktion der „Demokraten“, einer heftigen Kritik ausgesetzt. Seine antijüdischen und antisemitischen Diskurse veranlassten die Redakteure zur bissigen Rezensionen⁵. Dazu wurde die politische Tätigkeit Iancu Flondors als Chef der Rumänischen Nationalpartei in der Bukowina oftmals unter die Lupe genommen, indem die Autoren in ihren zahlreichen Artikeln die häufigen konjunkturellen und kurzlebigen Koalitionen mit anderen rumänischen Parteien persiflierten⁶. Seine politischen Aktionen wurden oft von den Redakteuren des *Czernowitzer Tagblattes* als subversive Initiativen wahrgenommen, die die innere Ordnung des Staatswesens auf diese Weise destabilisierten und die „friedlichen Beziehungen“ zwischen den in der Bukowina lebenden Nationalitäten gefährdeten. Flondors Positionierung als eifriger Anhänger und Verteidiger der ethnischen Segregation der Bukowina widerspiegelte jedoch die Einstellungen eines geringen Teils der Bukowiner. Die politische und nationale Vision einer ansehnlichen Zahl des bukowinischen Bürgertums, das vor allem der urbanen jüdischen Bevölkerung entstammte und das sich zum großen Teil zum Gedankengut des österreichischen Liberalismus bekannte, stütze sich auf ein breiteres Verständnis der Nationalitätenproblematik in der Bukowina.

⁴ In diesem Interpretationsrahmen ist die Erschließung der Publizität und des Annoncentails von großer Bedeutung, indem sie weitere Indizien über die Herkunft einer großen Zahl der Leser bietet. In der Nummer 38 des *Czernowitzer Tagblattes*, erschienen am 13. März 1903, kann eine Werbung für „Franck-Kaffee“, eine gewisse Kaffeesorte, dokumentiert werden. Der Text wurde allerdings auf Deutsch mit hebräischen Lettern gedruckt. In der Nummer 1975 vom 16. September 1909 wurden zahlreiche Glückwünsche anlässlich des jüdischen Neujahres, Rosch ha-Schana, veröffentlicht.

⁵ *Die Scheidung*. In CT, Nr. 1547/5.04.1908.

⁶ *Verbrüderung*. In CT, Nr. 1688/27.09.1908.

Die „jüdische Komponente“ bleibt im *Czernowitzer Tagblatt* allerdings im Hintergrund, die Tageszeitung bediente sich einer breitgefächerten Palette von Informationen und Themen, indem sie eine umfassende Berichterstattung bot und dadurch ein allgemeines Publikum erreichen wollte.

Das *Czernowitzer Tagblatt* verfügte über eine moderne Verlagsgruppe und eine fortschrittliche Drucktechnik, wie zum Beispiel die Rotationspresse und die Zeilensetzmaschine, die zur Kostensparung und Erhöhung der Seiten- und Auflagenzahl führte⁷. Der Mechanismus der Beschaffung und Verbreitung von Informationen im *Czernowitzer Tagblatt* zeigt ein weiteres aufschlussreiches Element im Kontext der rasanten Entwicklung des deutschsprachigen Pressewesens in der Bukowina auf. Die Zeitung erwies sich als eine der ersten bukowinischen Presseorgane, die über eigene Berichtersteller und Sonderberichtersteller verfügte, so dass die Redakteure die Informationen meist aus erster Hand erhielten, indem sie etwa vor Ort oder sogar am Telefon Nachforschungen anstellten; sehr oft bediente sich man dem Telegraphen, um den Informationsverkehr zu ermöglichen:

Ganz besondere Pflege werden wir den telegraphischen Nachrichtendienste angedeihen lassen. Außer dem k.k. Korrespondenzbureau, welches für unser Blatt täglich einen erschöpfenden Weltbericht liefern wird, sind unsere Wiener und Provinzkorrespondenten beauftragt, alle wichtigen Ereignisse telegraphisch zu berichten⁸.

Die Sitzungen des Bukowiner Landtages wurden zum Beispiel stenographisch aufgenommen und im Blatt ausführlich wiedergegeben. Im Kontext der Balkankriege aus den Jahren 1912 und 1913 sollte das *Czernowitzer Tagblatt* eigene Sonderberichtersteller eingesetzt haben. Die wichtigsten Ereignisse wurden regelmäßig in einer separaten Beilage mit Illustrationen versehen.

Obwohl das *Czernowitzer Tagblatt* eine deutliche „pro-monarchische“ Sympathie aufzeigte, wurde die Zukunft der habsburgischen Monarchie am Vorabend des Ersten Weltkrieges von Seiten ihrer Redakteure oft als fragwürdig und düster wahrgenommen. Bereits mit der sogenannten „bosnischen Krise“ aus dem Jahre 1908, dann mit den Balkankriegen aus den Jahren 1912 und 1913 spitzte sich die politische Lage innerhalb der österreichischen Monarchie zu. Die Entwicklung der politischen Ereignisse sowohl im Lande – erinnert sei hier nur an die ständigen Auseinandersetzungen um den Österreichisch-Ungarischen Ausgleich, die Nationalisierung und Radikalisierung der öffentlichen Diskurse und die Nationalitätenprobleme – als auch im Ausland (der Krieg in Ostasien

⁷ Lihaciu, 2008, 61.

⁸ CT, Nr. 1/28.01.1903, 2.

aus den Jahren 1904-1905, die Bauernunruhen in Rumänien aus dem Jahre 1907, die Balkankriege und das Attentat von Sarajewo vom 28. Juni 1914, als der Thronfolger Österreich-Ungarns, Erzherzog Franz Ferdinand, und seine Gemahlin Sophie Chotek ermordet wurden), stellen nur einige der Momente dar, die einen gravierenden Wendepunkt in der Geschichte des gesamten 20. Jahrhunderts markierten.

Untersucht man die Beiträge des *Czernowitzer Tagblattes* aus einer inhaltlich-statistischen Perspektive, bemerkt man jedoch folgendes: die Texte, die jüdische Angelegenheiten anschneiden, sind viel präsenter in der Zeitung während der sich verschärfenden weltweiten Ereignisse und überschreiten quantitativ die gleichartigen Artikel, die in einer „friedlichen“ Zeitspanne publiziert wurden. Die Pogrome in Russland und die antisemitischen Ausschreitungen im Kontext des Bauernaufstandes aus dem Jahre 1907 in Rumänien werden zum Beispiel mehrmals in der Zeitung erörtert. Zudem ein Zitat aus der Ausgabe vom 20. März 1907:

Erschreckende Allarmstufe bringen aus dem Nachbarlande herüber. An allen Ecken und Enden züngeln die Flammen einer furchtbaren Revolte empor. Tausende von Existenzen werden vernichtet, zahlreiche Familien auf den Bettelstak gebracht und von der heimatlichen Scholle verjagt. (...) Es ist also kein Märchen aus grauen, alten Zeiten sondern ernste rauhe Wirklichkeit. Und all dies in einer Generation, die sich brüstet, die höchste Stufe menschlicher Kultur erreicht zu haben, in einer Zeit der Friedensströmung und des Fortschrittes! (...) Das sind keine Agrarunruhen, die sich stets abspielen; es ist ein eruptiv zum Ausdruck gekommener Judenhaß; es ist die Flamme des bisher latent gewesenen Antisemitismus, die sich an dem Vorwande einer gezüchteten Agrarbewegung emporschlingelt⁹.

Nach dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges wurden die Bukowina und Czernowitz zweimal von den Russen besetzt: 1914/1915 und 1916/1917. Die k.u.k. Armee benötigte deutsche Unterstützung, um die russischen Truppen wieder aus dem Land zu treiben. Somit ist auch die Herausgabe der Bukowiner Tageszeitungen, einschließlich des *Czernowitzer Tagblattes* sowie der *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* eingestellt worden. Die politischen, kulturellen und insbesondere die publizistischen Aktivitäten wurden streng verboten, zahlreiche bukowinische politische Aktivisten und Intellektuellen wurden festgenommen und nach Sibirien verschleppt¹⁰. Nach den Aussagen von Elias Weinstein, einem der Chefredakteure des *Czernowitzer Morgenblattes*, sei Karl Klüger, der Chefredakteur des *Czernowitzer Tagblattes* während der

⁹ Die Judenexzesse in Rumänien. In CT, Nr. 1235/20.03.1907.

¹⁰ Weinstein.

Ausschreitungen in Czernowitz nach Wien geflüchtet worden¹¹. Die letzte Ausgabe des *Czernowitzer Tagblattes*, die in den Beständen der Österreichischen Nationalbibliothek dokumentiert werden konnte, trägt daher das Datum vom 19. August 1914. Die wenigen Beiträge der Tageszeitung, die auf die Ereignisse des Ersten Weltkrieges einen direkten Bezug nahmen, enthalten Berichte zu den Umständen, in denen das Attentat in Sarajewo verlaufen ist und schildern die Mobilisierungsmaßnahmen und die Konfiguration des Krieges. Trotz der besorgniserregenden Vorfälle wird die Zukunft der Monarchie in diesen Artikeln positiv erfasst, indem eine unbedingte Unterstützung von Seiten eines großen Teils der Bukowiner Bevölkerung artikuliert wird:

[...] Wer zweifelt an der Zukunft Oesterreich-Ungarns? Diese Monarchie hat unverwüstliche Lebenskraft. Sie umfaßt die schönsten Lande der Welt, sie gehört zu den reichsten Kornkammern Europas. Unermeßlich sind ihre Bodenschätze, und eine fleißige und hochentwickelte Industrie kämpft mutig gegen die Ungunst der Verhältnisse an. Ihre Bevölkerung leuchtet geistig, künstlerisch und kulturell seit Jahrhunderten in der Welt und die Massen sind von einem Reichsgedanke erfüllt, der ihnen Riesenkräfte verleiht. Wahrlich, die Zukunft dieses Reiches ist gesichert, sie wird von unverwüstlichen Selbsterhaltungstrieben getragen. Freilich hat uns das entsetzliche Unglück namenloses Leid angetan und eine mächtige Lücke gerissen. Wie für den einzelnen Menschen gibt es auch für Völker Augenblicke, unerbittlicher, unergründlicher Tragik, Augenblicke, wo auch die stärksten Grundfesten zu wanken scheinen. [...] Vielleicht wird früher als man erwartet hätte, die Garantie für die Zukunft Oesterreichs gegeben werden. Für jene, die ihrer bedürfen. Wir bedürfen der Beweise nicht. Uns ist die Zukunft der Monarchie ein Glaubensbekenntnis¹².

Aus wirtschaftlichen und logistischen Gründen konnte während des Ersten Weltkrieges unter Führung von Philipp Menczel und Karl Klüger ausschließlich eine *Gemeinsame Kriegsausgabe der Czernowitzer Allgemeinen Zeitung und des Czernowitzer Tagblatts* herausgegeben werden. Diese Sonderausgaben sind zwischen dem 9. Oktober 1917 und dem 24. November 1918 erschienen und weisen einen stark ausgeprägten informativen Charakter auf, indem die wichtigsten Kriegsereignisse neutral und nüchtern präsentiert sind. Oft wurde es auf die Veröffentlichung der Leitartikel und Feuilletons als meinungsorientierte Darstellungsform völlig verzichtet, eine Entscheidung, die man mit der Verschärfung der Zensurmaßnahmen gegen die Presse verknüpfen werden kann¹³.

¹¹ Ebd.

¹² *Die Zukunft der Monarchie*. In CT, Nr. 3487/5.07.1914.

¹³ Mehr dazu: Winkler, 2012, 79-97.

Am Vorabend des Ersten Weltkrieges wurden die Gefährdung der alten Fundamente und die Zerrüttung des sozialen und kulturellen Bezugssystems von zahlreichen österreichischen Intellektuellen als äußerst schmerzlich empfunden. Infolgedessen kristallisierte sich die Tendenz der Idealisierung und Verklärung des „Goldenen Zeitalters“ der Habsburger Monarchie heraus. Diese Positionierung kommt in den letzten regulären Ausgaben des *Czernowitzer Tagblattes* am markantesten zum Ausdruck und artikuliert zugleich die tiefe Ergebnislosigkeit und das weit verbreitete bürgerschaftliche Engagement von Seiten einer gewissen Schicht der bukowinischen Bevölkerung für die monarchischen Werte.

Untersucht man die diskursive Ebene der Zeitung, bemerkt man das „zivilisatorische“ Vorhaben des *Czernowitzer Tagblattes*. Die elenden Zustände in der Bukowina, insbesondere diejenigen im ländlichen Teil der Provinz, werden in der Zeitung oft zur Diskussion gestellt und scharf kritisiert. Zahlreiche Zeitungsbeiträge enthalten ein reiches interpretatorisches Potential; somit wird es gestattet, die Grenzen einer traditionellen Untersuchung zu überschreiten und sich auf dem Gebiet der Kulturwissenschaften, einschließlich der *Postcolonial Studies*, zu positionieren. Eine bestimmte Anzahl von Artikeln bietet einen Ausgangspunkt für mögliche Interpretationen, die im Rahmen der Zentrum-Peripherie-Theorien¹⁴ platziert werden können. Allerdings soll eine solche Untersuchung aus diesem Gesichtspunkt kritisch und mit Vorbehalt durchgeführt werden, indem die Grenzen und Mängel dieser interpretatorischen Unternehmung gleichfalls erblickt. Die Idee, dass die deutsche Kultur die ausschlaggebende zivilisatorische Rolle innerhalb des habsburgischen Vielvölkerstaates spielen sollte, markierte insbesondere bei zahlreichen österreichischen jüdischen Intellektuellen letztlich eine verbreitete Position. Die

¹⁴ Raúl Prebisch (1901-1986), ein argentinischer Ökonom, war einer der ersten Theoretiker vom Zentrum-Peripheriemodell. Prebisch setzte sich mit diesem Zentrum-Peripheriemodell vorwiegend aus einer wirtschaftlichen Perspektive auseinander.

Bukowina und insbesondere der ländliche Teil der Provinz werden in zahlreichen Artikeln des *Czernowitzer Tagblattes* mit Massenelend, Rückständigkeit und Desorganisation assoziiert. Diese sind historische, jedoch vor allem diskursive Eigenschaften, von denen zahlreiche „westliche“ oder „westlich orientierte“ Betrachter der Bukowina und Galiziens Gebrauch machten, um ihren „zivilisatorischen“ Gestus – oft in tendenziöser Weise – legitimieren zu können. Die Zentrum-Peripherie-Theorien, die insbesondere im Zusammenhang mit der Auslegung sozialer, politischer, wirtschaftlicher und kultureller Prozesse innerhalb der Habsburgermonarchie auf dem Gebiet der Kulturwissenschaften zu einer weit verbreiteten interpretatorischen Praxis wurden, widerspiegeln in der Tat ein vorthoretisches konzeptuelles Bewusstsein. Diese Anschauungen lassen spezifische Funktionen eines Emanzipations- und Reformdiskurses erahnen, indem sich zahlreiche Erzeuger solcher Diskurse vornahmen, eine zivilisatorisch-kulturelle Mission zu predigen oder eine Bekehrung der in der Tradition verankerten Mitmenschen zu einem „westlichen“ Denkmodell zu erzwingen.

Im Folgenden werden zwei aufschlussreiche Textabschnitte aus einem im März 1903 veröffentlichten Artikel präsentiert:

Soziales und kulturelles Niveau eines Volkes decken sich gegenseitig. Die Kulturstufe ist das untrüglichste Kennzeichen für die soziale Lage und vice versa. Völker, die auf der Höhe der Kultur stehen, bekämpfen erfolgreich den wirtschaftlichen Niedergang, indem sie durch erhöhte Intelligenz den erhöhten Anforderungen gerecht werden. Andererseits ist das tiefe Bildungsniveau einer Bevölkerung oft des sozialen Elends eigentliche Quelle.

[...] An allen Enden der Bukowina tritt das Jammerbild wirtschaftlichen Verfalls entgegen. Krisen und nichts als Krisen. An den Grenzen der Monarchie begegnet man immer neuen Schaaen unserer Landeskinder, die die heimatliche Scholle verlassen um sich in fernen Zonen ein menschenwürdigeres Dasein zu erringen. Das Geschäftsleben ist in völlige Stockung geraten und jeder Tag bringt eine neue Zahl vernichteter Existenzen. In der Industrie und im Gewerbe herrscht verhängnisvolle Stagnation. Überall verzweifelter Händeringen und völlige Aussichtslosigkeit¹⁵.

Die beiden zitierten Abschnitte frappieren durch die Ähnlichkeiten der diskursiven Textinhalte zum Beispiel mit den Schriften eines bereits oben erwähnten Karl Emil Franzos'. Dieser Gestus, der in der Epoche vor allem bei zahlreichen jüdischen Sympathisanten der Assimilationsidee einen resonanten Anklang fand, stützt sich in der Tat auf ein vereinfachendes dichotomisches Schema vom „zivilisierten Westen“ und „rückständigen Osten“, das den Rezipienten ein übersichtliches Füllen von Urteilen vorschreibt und keine

¹⁵ *Das Land (II)*. In CT, Nr. 36/11.03.1903.

Schattierungen gestattet. Die „halb-asiatischen“ Städte sind bei Franzos arm, schmutzig, beherrscht von einer unordentlichen architektonischen Verwirrung. Im Gegensatz dazu wird Czernowitz – die Hauptstadt der Bukowina – folgendermaßen geschildert:

Aber ich denke, jeder, der unbefangen diese Stadt besieht und kennen lernt, wird ihrer freundlich gedenken. Auch die Erfahrung bestätigt dies. Nun muß man freilich die Verhältnisse des Ostens kennen. [...] Aber wer langsam die umliegenden Landschaften durchzieht, hierher zu gelangen; wer Stanislaw oder Jassy, Mohilew oder Bistritz gesehen, wird freudig erstaunt diese Cultur-Oase betreten. Er sieht wieder einmal eine Stadt, nicht mehr einen wirren Knäuel von Häusern und Hütten; er sieht Straßen, nicht mehr im Zickzack laufende Zwischenräume, auf denen der Unrath der umliegenden Häuser abgelagert wird; er sieht schöne, wohnliche Häuser, ihn grüßt mancher neue, stylvolle Prachtbau; er sieht wieder gepflasterte Straßen und Plätze, und die Straßen werden beleuchtet und gekehrt. Und vor Allem: wieder einmal kann man in den Straßen wandeln, ohne sich das Sacktuch vor die Nase halten zu müssen¹⁶.

Seinen Lesern will Franzos vermitteln und beweisen, dass die deutsche „Kulturmission“ in einem Gebiet des „rückständigen Ostens“ durchaus von Erfolg gekrönt sein kann. Die Bukowina und insbesondere Czernowitz werden bei Karl Emil Franzos zum Modell für ein sowohl friedliches und harmonisches Zusammenleben verschiedener Nationalitäten als auch für eine effektive und segensreiche Lösung des Nationalitätenproblems in der Monarchie unter der „Obhut“ der deutschen Kultur¹⁷. Eine gleichartige ideologische Auffassung lässt sich in einigen programmatischen Artikeln des *Czernowitzer Tagblattes* gleichfalls durchschauen, die offensichtlich eine meinungsformende Positionierung vertraten, indem die Leser mit Vorbedacht in den „performativen“ Akt des Diskurses miteinbezogen und zur bewussten Teilnahme an diesem „zivilisatorischen“ Vorhaben geleitet werden. Als Paradebeispiel kann in diesem Kontext der erste Leitartikel des *Czernowitzer Tagblattes* vom 28. Januar 1903 erwähnt werden:

[...] Das Land ist rückständig, das geistige, wirtschaftliche und politische Leben stagniert, aber groß genug ist die Gemeinde derjenigen, welche ihrer Heimat in tiefer Seele zugetan, die engen Bande sprengen, aus den kleinlichen, vierteuropäischen Verhältnissen heraus wollen – hinaus in die belebende Frische westeuropäischer Kultur.

[...] Das ‚Czernowitzer Tagblatt‘ [...] will ein geistiges Zentrum schaffen, um das sich alle scharen sollen, die den Wunsch hegen, sich emporzuheben aus der trostlosen sarmatischen Oede, aus kleinen und kleinlichen Verhältnissen¹⁸.

¹⁶ Franzos, 2008, 114-115.

¹⁷ Mehr dazu: Corbea-Hoișie, 2003, 43-88.

¹⁸ Siehe dazu den Leitartikel. In *CT*, Nr. 1/28.01.1903.

In Anlehnung an die neuen kulturwissenschaftlichen Theorien erweist sich diese binäre Einstufung des Zentrum-Peripherie-Deutungsmodells jedoch als starr und stark reduktionistisch, indem es die Interpretationsmöglichkeiten auf markante Weise beeinträchtigt und zugleich einschränkt. Moritz Csáky gehört zu denjenigen Theoretikern, der für eine vielseitige Lektüre eintritt, indem er die Konstellation der zentral-europäischen Region als ein „dichtes System“ interpretiert. Seiner Ansicht nach soll „Zentraleuropa“ als „einen komplexen Kommunikationsraum“ erfasst werden, in dem die Auseinandersetzung mit seinem regionalen Polyzentrismus als aufschlussreicher Interpretationsschlüssel fungieren kann¹⁹. Diese Herangehensweise gestattet eine komplexe Auseinandersetzung mit der Problematik einer pluralistischen Kulturlandschaft so wie derjenigen der Bukowina und generiert gleichzeitig einen aufschlussreichen Interpretationsmechanismus, der eine breitgefächerte Palette von „Begegnungen, Überschneidungen, Wechselwirkungen und Ausgrenzungen“²⁰ aufdecken kann. Insofern soll eine solche Annäherung an das Thema zu tiefen Einblicken und damit zum profunden Verständnis identitärer Konstruktionen im Spannungsfeld von Vielvölkertum, Nationalismus/Nationalismen und politischem Macht führen.

Der vorliegende Beitrag setzte sich zum Ziel, die identitären Funktionsmechanismen der deutschsprachig-jüdischen Tagesperiodika in der Bukowina am Fallbeispiel des *Czernowitzer Tagblatt* zu untersuchen, indem die Zeitung den alten und zum Teil bereits anachronistisch gewordenen Grundsatz der österreichischen liberalen Doktrin widerspiegelt. Ein weiteres Anliegen des Beitrages war es, sich mit den wichtigsten thematischen Inhalten des oben erwähnten Tagesblattes auseinanderzusetzen. In diesem Zusammenhang erwies sich der kulturwissenschaftliche Begriffsapparat mit Konzepten wie „Kommunikationsräume“ und „Kulturtransfer“ als wesentlich. Dieser interpretatorische Rahmen sollte das Verständnis der Entwicklung des deutschsprachig-jüdischen Pressewesens in der österreichischen Bukowina um die Jahrhundertwende und vor dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs ermöglichen.

Der Leitfaden der Interpretation stellte das Bild der Habsburgermonarchie – insbesondere der Bukowina – zwischen den Jahren 1903 und 1919 dar, so wie es aus verschiedenen Zeitungsartikeln hervorgeht.

¹⁹ Vgl. Csáky, *Zentraleuropa*.

²⁰ Csáky, 1996, 9-10.

Literatur

CT, Nr. 1/28.01.1903.

Das Land (II), in CT, Nr. 36/11.03.1903.

Die Judenexzesse in Rumänien, in CT, Nr. 1235/20.03.1907.

Die Scheidung, in CT, Nr. 1547/5.04.1908.

Verbrüderung, in CT, Nr. 1688/27.09.1908.

Die Zukunft der Monarchie, in C.T., Nr. 3487/5.07.1914.

Corbea-Hoișie, A., *Bürger Franzos. Glossen zu einem Manuskript aus dem Jahre 1868*, in *Czernowitzer Geschichten*, Böhlau, Wien, 2003, S. 43-88.

Csáky, M., *Pluralität. Bemerkungen zum «dichten System» der zentraleuropäischen Region*, in *Neohelicon* 1996, Bd. 23/1 (Budapest-Amsterdam), S. 9-30.

Csáky, M., *Zentraleuropa – ein komplexer Kommunikationsraum (Festrede)*. Auf: http://www.schroubek-fonds.volkskunde.uni-muenchen.de/foerderprogramme/preise/preis_2011/csaky/index.html, am: 27.08.2016.

Franzos, K.E., *Ein Culturfest*, in Ludwig, A.-D., Schoeps, J.H. (Hrsg.): *Karl Emil Franzos. Eine Auswahl aus den Werken*, Georg Olms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York, 2008, S. 105-136.

Lihaciu, I.-C., *Kunst und Kultur im alten Czernowitz*, in Afsari, A., *Mythos Czernowitz. Eine Stadt im Spiegel ihrer Nationalitäten*, Deutsches Kulturforum östliches Europa, Potsdam, 2008, S. 48-64.

Solomon, F., *Limbă și identitate. Dimensiuni teoretice și tipologice ale conceptului de „presă evreiască” din Bucovina și Galiția austriacă*, in Corbea-Hoișie, A., Lihaciu, I., Winkler, M. (Hrsg.), 2012a, 45-54.

Solomon, F., *Czernowitzer Tagblatt (1903-1914)*, in Corbea-Hoișie, A., Lihaciu, I., Winkler, M. (Hrsg.), 2012b, 236-246.

Solomon, F., *Sprache und Identität. Zu den theoretischen und typologischen Dimensionen der „jüdischen Presse” in Galizien und in der Bukowina während der Habsburger Zeit*, in Corbea-Hoișie, A., Lihaciu, I., Winkler, M. (Hrsg.), 2014, 53-67.

Weinstein, E.: *The Jewish Press in Bukovina*. Auf: <http://www.museumoffamilyhistory.com/mfh-jewish-press-bukovina.htm>, am: 10.02.2017.

Winkler, M., *Legea presei și cenzura în Monarhia habsburgică și în România. Studiu de caz: Bucovina*, in Corbea-Hoișie, A., Lihaciu, I., Winkler, M., *Prolegomene la un dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848-1940)*, 2012, S. 79-97.

Abkürzungen

CT – Czernowitzer Tagblatt

THE JEWISH THEATRE IN INTERWAR ROMANIA

Felicia WALDMAN

Abstract: The article reviews the evolution of the Jewish theatre in interwar Romania and its relations with the Romanian milieu. It shows that among the small “neighborhood theatres” and “summer gardens” that popped up throughout Bucharest after World War I, those owned or dominated by Jewish artists were the most successful. Jews contributed particularly to the development of the musical genre, in which many Jewish actors, stage directors, composers and playwrights thrived, but also to the international recognition of the high quality of Romanian drama, through names like Ronetti Roman, Mihail Sebastian or Maria Ventura. Whether they played in Jewish troupes or in Romanian companies, many Jewish artists enjoyed the appreciation of important Romanian cultural personalities of the time. Their names and their shows are still remembered today as part of the national heritage.

Keywords: Jewish theatre, Yiddish theatre, Abraham Goldfaden, Barascheum, Jignița Garden.

A thorough review will reveal that among the small “neighborhood theatres” and “summer gardens” that popped up throughout Bucharest after World War I, those owned or dominated by Jewish artists were the most successful. This was the case of the by now famous “Jignița” Garden, but also of the “New Theatre” and “Victory”, both located in the Jewish quarter. As Vera Molea remarks:

The Jewish troupes were extremely important in the history of Romanian theatre. They brought on the stages of the Jignița, “New Theatre” and “Victory” artful performances, imposing, through the acting skills of their actors, the vision of their stage directors and their synthetic settings, the new means of theatrical expression that were circulating in Europe. Special mention should be made, in this sense, of the Vilna Troupe and of the troupes coordinated by Jacob Sternberg¹.

Jacob Sternberg was a Bessarabian Jew. In 1918 he set up his own garden theatre in Bucharest, the “Cultural Community Center”, together with Jacob Botoschanski, a Bessarabian coreligionist. Despite the fact that the theatre only lasted for one summer, during which just three plays were staged: one in Yiddish, *Times*, with Alfred and Mordechai Segalescu, Berger, Smilovici, Barbu Lăzăreanu, the Berger sisters, and Kresler, under Sternberg’s own directing, and

¹ Molea, 2011, 20.

two in Romanian, *Here I come with Aunt Lina*, and *Green Leaf*², it was enough to establish Jacob Sternberg as a name in the Romanian Jewish theatre. In an attempt to follow the post World War I trend, his shows were meant to entertain, and therefore he promoted the variety genre, but he gave it educational undertones, in keeping with Abraham Goldfaden's tradition, which he strived to recover and maintain.

Indeed, if the end of the 19th century and the first years of the 20th century were an age of (melo)dramas and vaudevilles, the interwar period saw the emergence and exponential flourishing of variety shows and musicals, and the Jewish artists could not miss the opportunity to excel in the new current. Worth mentioning in this context is the extremely prolific Ion Pribeagu [Isac Lazarovici, 1887-1971, whose very penname is a pun: "pribeagu" is "wanderer" in Romanian; and even this was the last of a series of choices, as in the early stages of his career he also used other pennames, such as Sachi Disperatu (Saki the Desperate), or Mititelu (Shorty)]. His first variety show, *Here Today, Tomorrow in Focsani*, signed Shorty, was staged in 1918 at the "Colos" Garden³, while the second, *The Tale of the Red Rooster*, followed shortly thereafter, in 1919, at the "Astoria"⁴. His 1933 revue *Ghetto Lacht*, staged at the "New Theatre", was yet another hit⁵. His name was a constant presence in Bucharest entertainment, particularly once he had accepted to be Constantin Tănase's script writer. (Pribeagu also published numerous volumes of satirical poetry. He decided to immigrate to Israel in the 1950's).

Another name that needs to be remembered here is that of Nicu Kanner (189?-1976), aka Nican, who set up his own companies ("The Elf", "The Quail"), devoted exclusively to revues. His shows featured important actors of the time, like Niculescu Buzau, and scored incredible successes, which gave their author a very high artistic profile. Let us only recall Kanner's musical *Not to Mention... But to Say*, written together with Nicușor Constantinescu in 1926, whose political allusions made it an instant hit. How appreciated he was can be seen in his employment records. In 1911 he could be found among the actors of Alexander Davila's theatre troupe (two years before Davila attempted to stage Ronetti Roman's *Manasse* at the National Theatre)⁶. And in 1975, under the communist regime, he could still be found among the script writers of variety shows at the "Constantin Tănase" Theatre.

² Molea, 2011, 131.

³ Molea, 2011, 104.

⁴ Molea, 2011, 129.

⁵ Kuller, 2000, 120.

⁶ The 1911 "High-Life Almanac of *L'Indépendance Roumaine*".

Yet another example worth recalling is that of Jean Feder (1869-1941), a very prolific composer, musical editor and manager, whose plays were constantly staged at various garden theatres in the capital, and whose Theatrical and Musical Agency, opened in 1922, was one of the most important in interwar Bucharest. By 1911 we also find Feder as director of the “Leon Popescu” Theatre (the former Lyrical Theatre, located in the Valter Mărăcineanu Square), which featured both local and foreign troupes. His contribution to the development of Romanian music is recognized until today⁷. Other Theatrical Agencies of the early 20th century included that of M. Cohen, located in the hall of the newspaper *L'Indépendance Roumaine*, which represented, in its turn, both local and foreign troupes (incidentally, Cohen also owned the “Modern” Theatre, located near the National Bank), and that of N. Mischnozniky, the main supplier of musical instruments to the Royal Court.

But musicals were, of course, not the only Jewish contribution to Romanian interwar theatre. One should not forget in this context the overwhelming impact of writer and playwright Mihail Sebastian (1907-1945), whose play *The Star without a Name* was so appreciated that it was eventually made into a French movie starring Marina Vlady in the 1960's.

Another important ambassador of Romanian theatre on the international stage worth mentioning (though by no means the only one⁸) was Maria Ventura (1886-1954), the daughter of Lea Franchette Vermont (sister of famous painter Nicolae Vermont and astronomer B.V. Vermont), herself an important actress, employed by the National Theatre at the end of the 19th century, and playwright Grigore Ventura, the author, among other things, of a successful play about the Jewish participation in the Independence War of 1877 (*The Turkeys*). Maria Ventura made a fabulous career in French theatre. Following a very successful debut in Paris in 1905, at the age of 19, with the help (and trust) of her teacher and colleague, Sarah Bernard, she was particularly remarked for her interpretation of the main part in Andre Dumas and Sebastien-Charles Leconte's

⁷ After opening, in 1899, a music store at 44, Calea Victoriei, the main commercial thoroughfare of Bucharest at the time, and setting up a music publishing house bearing his name, which became the main provider of books for Music Schools and Conservatories, and a member of the Romanian Composers' Society, in 1904 Feder founded “The Musical and Theatrical Review”. In 1906 he set up several national prizes in an effort to encourage Romanian musical creation. One year later he organized professional trips to the Wagner Festival in Munich and the Mozart Festival in Salzburg. In April 1941 his entire business was taken over by the “Orfeu” company, which was owned by two Romanians, in order to avoid its confiscation under the “Romanianization” law.

⁸ For a list of Romanian Jewish actors, musicians and directors who made it to the international stage see Stelian Tănase's blog at <http://www.stelian-tanase.ro/romani-care-au-reusit-la-hollywood/>.

play *Esther, Princess of Israel*, staged in 1912, first in Monte Carlo and immediately afterwards in Paris, at the “Odeon”, to mark the Purim festival. Later on she was invited to open a theatre in Romania. The “Maria Ventura” Company functioned between 1929 and 1934 at the “Comedy” Theatre on Calea Victoriei (today the “Odeon”) and featured both Romanian and Jewish shows and actors. Banned from the French theatres during World War II due to her Jewish origin, Ventura joined the French resistance⁹.

Various foreign troupes also came to Romania in the aftermath of the Great War, such as the one set up by Mischa Fishzon (1884-1949) in 1919 or the Viennese based “Jewish Free Popular Theatre” Company led by Paul Baratov (1873-1951) and Itzhak Deutsch, which arrived in Bucharest in 1921, and staged Ion Pribeagu’s play *Here in Bucharest*, in Yiddish¹⁰, but for various technical reasons none survived for long. A Yiddish theatre troupe was also set up in Transylvania, in 1919, by Solomon Stramer, who called it “The Habimah Jewish National Theatre” and obtained from the authorities not only approval for its functioning, but also exclusivity for the Ardeal. Other successful Romanian Jewish troupes worth mentioning here were those headed by Alfred Segalescu, Isidor Ashkenazi, Sara Kanner, or Moris Siegler, most of which included their family members (spouses as well as children)¹¹. The shows staged by Mischa Fishzon in 1922 at the “Eforie” Theatre were so appreciated that they prompted Victor Eftimiu, director of the National Theatre at the time, to invite the troupe to give an exclusive matinee for the Romanian actors¹².

And that was not all. We know from Chayele Ash, the daughter of Avraham Ash, another Yiddish actor of the time, that in the early 1920’s, Mischa Fishzon and Viera Zaslavska went to Kishinev as guest performers, along with a splendid repertory, and created there a theatre called “Yevreyski Experimental Theatre”¹³. A Jewish Theatre Society called “Our Theatre” was also set up in Bucharest, in January 1923, under writer I. Peltz’s chairmanship, with the stated aim to help open a proper Jewish theatre in Romania¹⁴.

It was against this vivid background that Isidor Goldenberg brought the Vilna Troupe to Bucharest in July 1923. During the next two years, the troupe, which already enjoyed a well-deserved international fame, gave no less than 35 performances. The quality of its artists’ acting skills convinced not only the

⁹ More about Maria Ventura in Waldman, Ciuciu, 2011, 59.

¹⁰ Kuller, 2000, 22.

¹¹ Bercovici, 1982, 124-129.

¹² Bercovici, 1982, 164.

¹³ See <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/A/ash-avraham.htm>, accessed July 30, 2013.

¹⁴ Kuller, 2000, 31.

Jewish audiences, but also the Romanian public, as well as many cultural personalities and magazines of the time, as their numerous positive reviews show. Yet, despite the obvious appreciation it received from everyone, and despite Goldenberg's efforts, first to turn it into a local company under the name "Drama and Comedy", then to return to its original name again, the troupe eventually dissipated not much later due to financial problems¹⁵.

In 1926, a meeting was organized at the "Jignița" Garden to celebrate 50 years of Jewish theatre in Romania, which was attended by many artists and various public personalities. The event took place under the logo "Do your duty to Goldfaden, the founder of the Jewish theatre! Build a theatre bearing his name!". An appeal was launched to all theatre lovers to contribute to the establishment of a fund for the construction of a cultural edifice for the Jewish population. Among the first signatures put down on the donations list were those of Romanian actors Constantin Tănase (1880-1945) and Velimir Maximilian (1882-1959), who saluted this initiative and expressed their love and respect for the founder of the Jewish theatre and for their Jewish fellow actors. Many people, Jews and non-Jews, answered the appeal and made donations. But it would eventually take a long time until their dream came true¹⁶. Speeches were given at the event by Constantin Nottara (1859-1935), whose former wife, Amelia Wellner, was one of the first Jewish actresses employed by the National Theatre, at the end of the 19th century, on behalf of the National Theatre, Velimir Maximilian, on behalf of both the Artists' Union and the "Bulandra" Company, Constantin Tănase, who confessed he had started his career on the stage of Mordechai Segalescu's Jewish theatre, on behalf of the "Cărăbuș" Company, Isidor Goldenberg, on behalf of the "Lieblich-Jignița" Theatre, Ion Călugăru (Ștrul Leiba Croitoru, 1902-1956, another well-known Jewish playwright), and Jacob Sternberg¹⁷.

Indeed, a "Goldfaden" Society for the revival of the Jewish theatre was set up under the auspices of the Union of Mutual Aid Societies in April 1927¹⁸. Moreover, in August of the same year, another Jewish theatre, "I.L. Caragiale," popped up, with Dida Solomon Callimachi (1898-1974), an appreciated Jewish actress of the time, as manager and Jacob Sternberg and Sandu Eliad (1899-1979) as stage directors¹⁹. By that time, Goldenberg decided to leave Romania, accepting a contract in America, where he starred, among many other parts, in

¹⁵ Bercovici, 1982, 137-144.

¹⁶ A Jewish theatre bearing Goldfaden's name was eventually opened by the communist regime in Iasi in 1949. Auerbach, 1956, 6.

¹⁷ Bercovici, 1982, 146.

¹⁸ Kuller, 2000, 64.

¹⁹ Kuller, 2000, 66.

the leading role of... Ronetti Roman's play *Manasse*, staged in New York in 1928, a standing proof of its international value²⁰. (Paradoxically, just as he was playing *Manasse* in New York, Paul Baratov was playing *Manasse* at the "Jignița" in Bucharest)²¹.

By contrast, Jacob Sternberg renounced a secure career in America or Germany in order to set up and run a "Bucharest Yiddish Theatre Studio", an initiative that materialized in 1930 with the help of several devoted Jewish actors. Once again his efforts enjoyed the appreciation of important cultural personalities of the time, as was the case with Tudor Arghezi (1880-1967), who wrote a very positive review of the new theatre's first play, *A Night in the Old Marketplace*, after I.L. Peretz, in Sternberg's own staging.

A Jewish theatre festival organized in Bucharest in 1931, to celebrate Isidor Goldenberg's 60th anniversary, brought together Jewish actors, writers and composers (Jacob Sternberg, Leny Caler (1904-1992), Sevilla Pastor (1906-1982), Barbu Lăzăreanu (1881-1957), Erna Siegler, Ion Pribeagu, Ion Manolescu, Haim Schwartzman [1897-1982]) and Romanian ones (including Tudor Mușatescu who gave a speech at the festival) in an unforgettable cultural event²².

Independent Jewish companies also continued to flourish. By 1931 one could find Moris Siegler's operetta troupe, which included his daughters Sevilla Pastor and Erna Siegler, scoring box offices at the "Free Theatre" with their play *The Black Girl*²³. During the same year and at the same theatre, the "Nathan Kamen" Company, born from the remains of the Vilna Troupe, featured for the first time Dina König (1907-1964), who was to become an important name in the Romanian Jewish theatre, in their adaptation of the comedy *Herschele Ostropoler*²⁴.

In fact, most of the entertainment in interwar Bucharest was provided by private theatres and companies. Many of them employed artists based on their talent, success, and, of course, financial demands, rather than their ethnic, religious or political background. Thus, besides the Jewish troupes, many Jewish actors, stage directors, and musicians could be seen on top variety stages such as the "Alhambra", the "Savoy", or the "Cărăbuș", where, however, the shows would not have anything to do with the Jewish tradition. Under the circumstances, one can see that there were Jewish actors who only played in Jewish troupes (like the Segalescus or the Sieglers), Jewish actors who played in

²⁰ Bercovici, 1982, 151.

²¹ Kuller, 2000, 77.

²² Bercovici, 1982, 160.

²³ Bercovici, 1982, 161.

²⁴ Bercovici, 1982, 162.

both Jewish and Romanian troupes (like Agnia Bogoslava) and Jewish actors who only played in Romanian troupes (like Leny Caler). But one should recall that even the Jewish troupes would often perform in Romanian. Though still present, Yiddish plays were rarer than before World War I. Agnia Bogoslava (1916-2009), one of the most important names of Romanian Jewish theatre, recalls in her memoirs that few young actors would choose the Yiddish stage, and as a result interwar Yiddish actors were generally older people whose rare opportunities to act forced them to work all year round as tailors, carpenters, or electricians. They would play mostly in summers, when foreign troupes came to Bucharest and needed their assistance as extras, or in smaller parts²⁵.

On the other hand, one should not think that the life of Jewish actors was easy, including those who played in Romanian troupes. As it gained momentum, cultural and political anti-Semitism did not miss the chance to target them, too. Nor was *Manasse* the only play that raised the anti-Semites anger: in January 1925 Alexander Davila had to defend the staging at the National Theatre of Shakespeare's *Merchant of Venice*, no less!²⁶

Furthermore, the December 26, 1929 entry in the *Journal* of writer and playwright Liviu Rebreanu, director of the Bucharest National Theatre at the time, informs us that:

in the meantime, last Friday, [there was] another scandal, at the opening night of *Love Watches Over*, with Leny Caler. I casted her in the play [...]. In the evening, after [Horia] Furtună's conference, when Leny came in, someone on the groundfloor stood up [and shouted]: «Out with the kikes from the National [Theatre]». A small tumble. Five guys were thrown out. Tear gas was used. A few other guys came in. They, too, were eliminated²⁷.

Nevertheless, this did not deter Jewish theatre from its ascending path, nor did it prevent cooperation between the Jewish artistic world and the Romanian one, as the more or less successful overnight initiatives of moneyed businessmen who suddenly felt the urge to sponsor art showed. Thus, a famous comic couple, Stroe and Vasilache, a Jewish Romanian joint venture (Nacht Stroe, 1906-1990, was Jewish, and Vasile Vasilache, 1907-1944, was Romanian), both of them actors as well as stage directors and playwrights, managed to organize, in the same 1931, a very successful Romanian theatre "festival", which was kindly sponsored by Max Auschnitt, one of the richest and most important Jewish businessmen of interwar Romania²⁸. Similar initiatives, but on a smaller scale,

²⁵ Bogoslava, 2006, 34-35.

²⁶ Kuller, 2000, 49.

²⁷ Quoted in Kuller, 2004, 535-536.

²⁸ Stroe, Stroe-Nacht, 2011, 17.

could be found in the Jewish world, too. We know, for instance, that during the same year, 1931, a Jewish accountant decided to put all his savings into staging a Yiddish operetta, *Surica the Skillful Doctoress*, with Jewish actors and singers. The play was meant for a Jewish audience and was therefore performed, apparently with some success, at the “Painters’ Mutual Support House” in Dudești, one of Bucharest’s Jewish quarters²⁹. However, not all such private enterprises ended up well. Solomon Friedman (1889-1980), who wanted to shoot at fame with his Yiddish theatre company in Galați one year later, had a terrible flop³⁰.

It should also be remembered here that even in written theatre criticism Jews were pioneers. The only daily devoted to theatre art that was ever published in Romania, *Rampa*, was initiated by Scarlat Froda.

In 1933 Mischa Fishzon returned to Bucharest to celebrate there 30 years of theatrical activity. The four shows staged at the “Barascheum” confirmed once again his well known talent, while the one given at the “New Theatre”, similarly successful, featured Agnia Bogoslava³¹.

Under the influence of the Romanian theatres, the “Jignița”, too, started promoting variety shows. After *Welcomed Guests*, written by Jacob Sternberg, together with Moshe Altman (1890-1981), and staged by the Siegler troupe in cooperation with M.H. Maxy (Max Herman, 1895-1971, particularly famous for his avant-garde paintings), Floria Capsali (1900-1982, actress but especially ballet dancer, founder of the Bucharest High-school of Choreography) and Max Halm in 1933, in 1934 one could see there the famous American actor Benny Adler, first in *A Useless Man* by Zalmon Libin and then in *Lift Boy*, staged together with the Austrian comic Leo S. Strassberg. *Lift Boy* featured 12 year old Seidy Gluck (1922-1997), yet another future Romanian Jewish star³². A new Sternberg-Altman variety show, *Raisins and Almonds* (based on the name of a lullaby composed by Goldfaden), turned the music pieces written by Max Halm and Elly Roman (1905-1996) into as many instant hits. It was also about that time that Sternberg launched and consecrated Sidy Thal (1912-1983), in his outstanding staging of Leib Maleh’s *Yellow Shadow*, which was highly appreciated and positively reviewed by important Romanian cultural personalities like Geo Bogza (1908-1993), but also in *Yoshe Kalb*, his adaptation of I.I. Singer’s novel³³.

²⁹ Bogoslava, 2006, 33.

³⁰ Bogoslava, 2006, 45.

³¹ Bercovici, 1982, 164.

³² Bercovici, 1982, 165.

³³ Bercovici, 1982, 175.

After a successful tour of Poland and Austria, in 1936 the Siegler returned to Bucharest and staged a series of Jewish operettas at the “Roxy” Hall. Foreign actors (Paul Baratov, Chayele Grober, Herman Yablokov, Leib Maleh, Hellene Weissman) came and went. Meanwhile, an Yiddish choir functioned more or less regularly at the the “Iuliu Barasch” House (the “Barascheum”), under the coordination of conductor and composer Haim Schwartzman³⁴, one of the most important Jewish music teachers of the 20th century (his 60 year career, which had started as early as 1913, with the “Segalescu-Berger” Troupe, and included an extensive cooperation with the famous operetta singer Nicolae Leonard, continued long into the communist regime). It was also at the “Barascheum” that Isidor Ashkenazi celebrated, in 1937, 30 years of activity on stage³⁵. In 1938 it was the turn of Jacob Sternberg to celebrate at the “Barascheum” his 20 year career in Romania³⁶.

It should be underlined that despite the growing anti-Semitism of the late '20s and '30s, many Jewish artists (actors, playwrights, composers, stage directors) continued to enjoy the love of the Romanian public, whether they played in small troupes, in Yiddish, at the garden theatres, or in big companies, in Romanian, at the well established theatre halls of the capital. Actors like Jacob Sternberg, Moris Siegler, Sevilla Pastor, Erna Siegler, Dina Konig, Seidy Gluck, Sidy Thal, benefited from the appreciation and positive reviews of many important Romanian cultural personalities, who recognized their contribution to both the dramatic and the revue genres, which they served with equal talent and enthusiasm, particularly in Yiddish (though not exclusively, as they all played in Romanian as well). In its turn, dramatic interwar Romanian theatre would not have been the same in the absence of names like Leny Caler, Willy Ronea, Beate Fredanov, Lisette Vereas, Alexander Fintî, Maria Sandu, Henriette and Fedora Gamberto, and many others. However, not without reason, it was in the revue genre that the Jewish impact was the strongest, with Nicu Kanner, Nacht Stroe, Elly Roman, Sandu Eliad, Max Halm, as some of its main exponents. Not without reason because humor has always been a deadly weapon and Jews have always been experts at handling it. Much has been written about Jewish humor and we shall come back to it later. For the moment suffice it to say that in Romania, like everywhere else, humor was a reaction to the limits imposed by the majority society, and its anti-Semitism. Not only did Jewish actors find refuge in the small private companies that staged variety shows where they were free to express themselves, but they were also able to defy the political

³⁴ Bogoslava, 2006, 46.

³⁵ Kuller, 2000, 143.

³⁶ Kuller, 2000, 145.

establishment with their jokes, to the entertainment of both their coreligionists and the Romanian audiences.

By 1938, however, theatre life began to change, together with everything else. The political evolution brought with it a change in the genres preferred by the Jewish troupes and actors. As Israil Bercovici remarked, in tune with the times, most of them returned to the melodramas they used to play before the spreading of variety shows³⁷. In 1939, Dina Konig set up her own company, "Thalia", which staged no less than five plays at the "Barascheum." Seidy Gluck chose to play at the "Aurora". Sevilla Pastor starred in several plays staged by a new "Siegler" Troupe, set up by Solomon Friedman and Lia Sterling. Sidy Thal too set up her own company, the "Art Ensemble," with Adolf Teffner, and restaged six of her older melodramas, four of which were hosted by the "Barascheum" in January 1939³⁸. All these troupes had to have their repertoire approved by the authorities, and if they wanted to tour the country they needed special permits. By 1940 even the permits had become useless...³⁹

³⁷ Bercovici, 1982, 180.

³⁸ Kuller, 2000, 159.

³⁹ Bercovici, 1982, 180-181.

Bibliography

- Auerbach, F., *Înfăptuirea unui vis de generații*, în *Optzeci de ani de Teatru Evreiesc în România*, Teatrul Evreiesc de Stat, Bucharest, 1956.
- Bercovici, I., *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, Kriterion, Bucharest, 1982.
- Bogoslava, A., *Și s-au dus ca vântul*, Fundația Culturală Libra, Bucharest, 2006.
- Kuller, H., *Contribuția evreilor din România la cultura și civilizație*, Hasefer, Bucharest, 2004.
- Kuller, H., *O istorie a evreilor în date*, vol.2, *De la 1920 la 1944*, Hasefer, Bucharest, 2000.
- Molea, V., *Teatrele din grădinile de vară ale Bucureștilor de altădată*, Biblioteca Bucureștilor, Bucharest, 2011.
- Stroe, N., Stroe-Nacht, E., *Stroe&Vasilache, Aplauze*, 24 ore, Iași, 2011.
- Waldman, F., Ciuciu, A., *Stories and Images of Jewish Bucharest*, Noi Media Print, Bucharest, 2011.
- The 1911 "High-Life Almanac of L'Independence Roumaine."
- www.stelian-tanase.ro/romani-care-au-reusit-la-hollywood/.
- <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/A/ash-avraham.htm>_accessed July 30, 2013.

DIN NOU DESPRE *TRENUL MORȚII* LA TÂRGU FRUMOS. CRONOLOGIE, FAPTE, PERSONAJE

Sergiu-Constantin ENEA

Abstract: In the present study we aim to analyze the chronology of an event in the history of the town Târgu Frumos, namely the hours spent by *The Death Train* in its railway station. We intend to research the reactions of the civilian and military authorities during the approximately 22 hours, the attitudes towards and the decisions about the situation of the Jews in the train. Our study relies especially on the declarations discovered in the files investigating the Iassy Pogrom, cross-referenced with data from scientific literature and columns from the *Moldova Liberă* newspaper of Iassy.

Keywords: Târgu Frumos, The Iassy Pogrom, The Death Trains, investigation files, antisemitism.

Introducere

Pogromul de la Iași din 1941 este un eveniment tragic din istoria recentă a românilor și a fost bine documentat, astfel încât, până în prezent, s-a dezvoltat o literatură însemnată care permite cunoașterea detaliată a momentului¹. Prin prezentul articol, ne propunem să urmărim cronologia evenimentelor desfășurate în Târgu Frumos în cele 22 de ore cât *Trenul morții* Iași-Călărași a staționat în această gară din perspectiva principalilor actori, a personalităților civile, dar și a celor militare care se aflau în acel moment în oraș, la câteva zile de la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial².

¹ Amintim aici doar: Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, Ed. Socec, București, 3 volume, 1946-1948, ediția a doua Ed. Diogene, București, 1996; Curzio Malaparte, *Kaput*, Ed. Gallimard, Paris, 1972; Aurel Kerecki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Ed. Politică, București, 1978; I.C. Butnaru, *The Silent Holocaust: Romania and Its Jews*, Greenwood Press, Westport, 1992; *Raport final, Comisia internațională pentru studierea Holocaustului în România* (eds. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu), Ed. Polirom, Iași, 2004; Jean Ancel, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași*, Ed. Polirom, Iași, 2005; Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Iași Pogrom of June 1941*, în *Contemporary European History*, 1, 1993, 2, p. 119-148; Idem, *Pogromul de la Iași*, Ed. Curtea Veche/Ed. Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2014; Carol Iancu, Al.-F. Platon (coord.), *Pogromul de la Iași și Holocaustul în România*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.

² Acest articol se înscrie în preocupările noastre din ultimii ani de a cerceta documente de arhivă referitoare la istoria orașului Târgu Frumos.

Desfășurarea evenimentelor din 28 iunie-6 iulie 1941 este binecunoscută și documentată, din acest motiv nu ne propunem să reluăm datele și studiile existente³, ci dorim să aducem informații noi din fondul de arhivă⁴ despre personajele care au jucat diverse roluri în cadrul acestui moment.

Obiective

Încercăm să reconstituim filmul evenimentelor din cele 22 de ore cât a staționat trenul în Târgu Frumos, urmărind acțiunile principalelor oficialități ale orașului, civile și militare, așa cum reiese din propriile declarații sau din declarațiile martorilor, date în perioada 1945-1947.

Declarațiile sunt reunite în: R.P.R., dosar 108233, vol. 31, Ministerul Afacerilor Interne, Arhiva operativă, dosar anchetă Adam Gheorghe și alții, Dosar nr. 7/1946, vol. 15, 458 file: *Rebeliunea de la Iași din iunie 1941* cu transportul de la Târgu Frumos, dosar nr. 101/1945, vol. XV⁵.

Dosarele cuprind, printre altele, și documente despre aceste personaje, iar prin studierea lor încercăm să aducem noi date despre desfășurarea evenimentelor generată de prezența *Trenului morții* la Târgu Frumos și creionarea faptelor personajelor noastre.

Pe fondul tulburărilor provocate de începutul războiului, a prezenței soldaților români și germani, micuțul târg din județul Iași a trebuit să facă față unei probleme extrem de spinoase, anume să administreze prezența unui tren încărcat cu evrei, care venea de la Iași și despre care nu se știa cât trebuie să staționeze, cum să se procedeze cu cei aflați în vagoane, ce atitudine să adopte autoritatea locală din moment ce ordinele venite de la Iași erau extrem de vagi și nimeni nu părea să își asume responsabilitatea deciziei.

Personaje

Personajele noastre vin din medii diferite, dar toate au avut un rol important în viața comunității care era înaintea războiului un exemplu de mozaic etnic⁶.

³ Carp, 1996, 84 și urm; Karetki, Covaci, 1978, 93-105; *Raport final*, 123-124; Ioanid, 1993, 137-143; Ioanid, 2014, 22-27.

⁴ Mulțumirile noastre călduroase se îndreaptă și pe această cale spre domnii Radu Ioanid de la Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA și Zoltán Tibori-Szabó, conferențiar la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, care cu multă amabilitate ne-au pus la dispoziție documente din Arhiva US Holocaust Memorial Museum, Washington și ne-au permis publicarea lor.

⁵ De la început, arătăm că în dosarul Transportului de la Târgu Frumos îi regăsim printre acuzați pe lt.col. Marinescu Danubiu, sub.lt. rez. Dan Ghițescu, comisar Botez Ioan și lt. rez. Dumitru Atudorei, învățător.

⁶ De exemplu, în 1912 populația orașului era de 4989 locuitori, iar după o statistică făcută de profesorii de la școala evreiască, în 1913 numărul evreilor trece de două mii de locuitori sau 518

Considerăm că este important să arătăm cum au reacționat unele personaje aparent anonime în fața unor evenimente grave și ce impact asupra istoriei au avut faptele lor, cu atât mai mult cu cât în acest mic târg înainte de 30 iunie 1941 nu s-au documentat cazuri de xenofobie, rasism, antisemitism⁷.

Personaje ale vieții cotidiene din Târgu Frumos, care au avut un oarecare rol în desfășurarea evenimentelor din iunie-iulie 1941:

a. **Persoane civile:**

- Aurel Totoescu, primar; născut în 1910, avocat și agricultor, creștin ortodox⁸;
- Grițic Grosu Dumitru, pretorul comunei Târgu Frumos; născut în 1905⁹;
- Constantin Gheorghiu, medicul orașului; născut 1897¹⁰;
- Dumitru Atudorii, învățător, directorul școlii primare în acel moment și subinspector școlar; născut 1900¹¹;
- C.V. Galeriu, învățător, fost la Fălești-Bălți, în 1945 refugiat;
- Solomon Freitag, președintele comunității evreiești; născut 1876¹²;
- Ghiță Petrea, născut 1895; șef de gară¹³.

b. **Militari:**

- colonel Perju, comandantul garnizoanei, dar în timpul evenimentelor era plecat în concediu;
- lt. col. Marinescu Danubiu, comandantul garnizoanei în lipsa lui Perju și a batalionului 2 Construcție din Regimentul I Căi ferate; născut 1901¹⁴; pe 1 iulie 1941 a plecat la Ungheni.
- colonel Dumitru Captaru¹⁵, prefectul de Iași;
- sublt. Aurel Triandaf, jandarm, a sosit în dimineața zilei de 1 iulie 1941 de la Iași și a preluat conducerea trenului până la Călărași; era secondat de plutonierul Anastase Bratu;

capi de familii. La aceștia se adaugă peste o sută de familii de lipoveni, câteva familii de țigani, apoi puțini turci, armeni, germani și italieni. Evreii din Târgu Frumos aveau la 1913 cinci sinagogi, cea mai veche fiind Sinagoga Mare, care a fost înființată în septembrie 1813. Dărbângă, 1916, 35 și urm.

⁷ Detalii despre buna conviețuire dintre români și evrei și vedem și în *Jurnal de față din Târgu Frumos*, manuscris descoperit și editat de Dan Petre Popa, Ed. Albatros, București, 2007.

⁸ Prima declarație identificată în dosar 16.08.1945, calitatea avută: martor.

⁹ Prima declarație identificată în dosar 29.08.1945, calitatea avută: martor.

¹⁰ Prima declarație identificată în dosar 21.08.1945, ultima dată la 15.05.1947, calitatea avută: martor.

¹¹ Arestat la 1.03.1945. Ultima declarație dată la 28.05.1947, calitatea avută: învinuit.

¹² Prima declarație identificată în dosar 24.07.1945, calitatea avută: martor.

¹³ Declarație dată la 21.07.1945.

¹⁴ Audiata, în calitate de învinuit, declarație 3.06.1947.

¹⁵ Despre acest personaj s-a scris suficient, el este cel care l-a sunat pe primarul Totoescu și l-a anunțat de venirea trenului.

- sublt. Dan Ghițescu, născut 1914; inginer, sublt. de rezervă la Compania 11, Regim. 1 C.F.R.;
- c. **Polițiști:**
 - Virgil Ionescu, comisar, șeful Poliției; născut 1892¹⁶; a părăsit serviciul din Târgu Frumos la 5.07.1941;
 - Ioan Botez, comisar; născut 1904¹⁷ (pl. IV); este detașat la poliția Târgu Frumos în luna februarie 1941 ca agent și a fost destituit la scurt timp după 1 iulie 1941 ca urmare a comportamentului din tipul pogromului, dar și alte abuzuri, luare de mită de la populația din oraș, purtare ireverențioasă față de alte autorități și poate împușcarea unor oameni¹⁸;
 - Ion Vătăjanu¹⁹, agent de poliție/gardian public, creștin ortodox, născut 24.02.1909;
 - Vasile Făină, agent de poliție;
 - Ion Leucea, polițist, comanda trenul care a ajuns în gară venind de la Iași.

Cronologie, evenimente, fapte:

Luni, 30 iunie 1941

Primul *tren al morții* plecase din Iași între 3.30 și 4.15 dimineța și a trecut prin Târgu Frumos la ora 7 dimineța, dar nu a oprit și s-a îndreptat spre Pașcani²⁰, apoi Lespezi, după care se întoarce la Pașcani și de aici la Roman. La ora 16 a plecat din Roman spre Târgu Frumos unde a sosit spre seară²¹.

Ora 11. Primarul Totoescu este sunat de prefectul județului Captaru și a fost informat că un tren încărcat 1700 de evrei va sosi la Târgu Frumos²².

Ora 18¹⁰. Ajunge trenul la gară²³, care, deși era anunțat că vine de la Iași, venea dinspre Roman. Stă câteva minute în fața gării, după care a fost tras mai

¹⁶ Prima declarație identificată în dosar 24.04.1945, ultima dată la 3.06.1947, calitatea avută: martor.

¹⁷ Numeroase declarații, cereri, plângeri date între 1945-1947.

¹⁸ Declarație primar A. Totoescu, 29.08.1945.

¹⁹ Ion/Ioan Vatajanu/Vătăjanu, chiar dacă a fost un simplu agent de Poliție și a avut un rol secundar în viața orașului, este un personaj special și a avut un rol important în maltratarea și omorârea evreilor la Târgu Frumos în iunie-iulie 1941. Am descoperit printre documentele noastre de arhivă dosarul lui de cercetare penală, motiv pentru care îi vom dedica un studiu special.

²⁰ A. Karețki și M. Covaci consideră că trenul, care conținea 2530 evrei, a plecat direct spre Roman și nu în direcția Pașcani, iar dimineța este puțin întârziat la Târgu Frumos din cauza întâlnirii cu un tren sanitar; Karețki, Covaci, 1978, 93.

²¹ Ioanid, 2014, 22-23. Vezi harta de la pag. 236.

²² Carp, 1996, 127.

²³ Declarațiile sunt contradictorii în ceea ce privește ora sosirii trenului, dar cele mai multe indică ora 18.

departe, pe linia rampei și a morii Fortuna, în apropierea Sinagogii²⁴. În gară, trenul era așteptat de șeful poliției Ionescu, primarul Totoescu, medicul Gheorghiu, învățătorul Atudorii și șeful stației Ghiță Petrea. În fața gării erau mulți soldați aflați sub comanda unui plutonier și imediat după sosire a început evacuarea (pl. III). Deoarece era îndreptat cu locomotiva spre Iași, evacuarea vagoanelor a început cu ultimul²⁵. După cum arătau ordinele, toți evreii trebuiau debarcați și duși la Sinagoga Mare unde urmau să fie înregistrați în tabele și de aici fiind preluați în grija autorităților locale și a comunității evreiești din localitate.

Primarul Totoescu, în depozitia din 16.08.1945, relatează un moment important ce s-a petrecut la gară, cu puțin timp înainte de sosirea trenului. Pe peron s-a întâlnit cu ofițerul Marinescu Danubiu, iar acesta a spus că nu îi poate lăsa pe evrei să intre în Târgu Frumos, că debarcarea nu se va putea face pe întuneric și să îi lase (pe evrei) pe seama lui până dimineață și el îi va scoate pe dealul din față și îi va executa, deoarece cei din tren erau *hoșii de comuniști, care au omorât în strada Socola pe maiorul lui*. Primarul mai amintește și de o discuție telefonică avută cu prefectul, la receptor aflându-se și Marinescu și în care prefectul spune că garnizoana nu are de ce să se amestece și că oamenii trebuie protejați²⁶.

Medicul Gheorghiu a fost anunțat de primarul orașului de sosirea trenului și a primit din partea acestuia sarcina de a verifica starea de sănătate a celor care urmau să fie debarcați. Medicul declară că în primul vagon erau 40-50 de oameni și nu era niciun mort, în al doilea²⁷ sau al treilea s-a găsit un bătrân, în vagonul al treilea un copil în stare de comă, dar debarcarea s-a încheiat repede în seara zilei de 30 iunie²⁸. Gheorghiu era însoțit de agentul sanitar Constantin Bozaru și declară că atunci când s-a inserat patrulele militare au evacuat pe toți civilii din gară, iar vagoanele au rămas așa cum au venit.

²⁴ De fapt, evreii au fost duși la două sinagogi care se aflau în același corp de clădire, una dintre ele fiind Sinagoga Mare. Există mai multe declarații care susțin acest lucru și faptul că evreii erau reținuți în două camere ale sinagogilor.

²⁵ Problema numărului vagoanelor este discutabilă, de asemenea și numărul evreilor din acest tren. Comisarul V. Ionescu declară la 24.04.1945 că trenul avea 20-25 de vagoane, dar în literatură se opinează că trenul avea între 33 și 39 de vagoane în care se aflau între 2430 și 2590 de pasageri. Karetki, Covaci, 1978, 97; Ioanid, 2014, 22.

²⁶ Declarație primar A. Totoescu, 16.08.1945, Arhiva US Holocaust Memorial Museum, RG-25004M, reel_0041_p1, 20, 22; Carp, 1996, 127-128.

²⁷ În al doilea vagon a fost găsit și un creștin: Eugen Bongard.

²⁸ Declarație medic C. Gheorghiu, 22.08.2016; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 15-16. După alte surse, au fost deschise 5 vagoane în care s-au găsit 240 de supraviețuitori și 100 de morți. Karetki, Covaci, 1978, 97.

Primarul declară că un căpitan neamț (Walter Kosak) a interzis debarcarea evreilor și deschiderea celui de-al patrulea vagon și a cerut luarea de măsuri pentru paza lor²⁹.

Așadar, evacuarea a început imediat după sosirea trenului și până la ora 19 au fost deschise două vagoane, iar supraviețuitorii au fost duși la Sinagogă³⁰. Verificarea stării de sănătate a evreilor din primele trei vagoane și trimiterea lor la Sinagogă s-a făcut până la orele 22. Din cauza ordinului ofițerului german, secondat de ofițerul român Marinescu Danubiu, dar și a întinericului, până la 5 dimineața nu s-a mai desfăcut niciun vagon. Paza s-a făcut peste noapte de aproximativ 100 de soldați, iar acest număr foarte mare se explică prin încercarea de a împiedica evadările sau eventualele atacuri din partea populației civile din oraș³¹.

La Sinagogă au ajuns 100-120 de evrei³², debarcați din cele trei vagoane³³. Pe drumul de la gară până la Sinagoga Mare, evreii au fost încolonați și păziți de poliție și armată. Există mărturii că I. Botez direct sau alți agenți din ordinul lui au maltratată evrei sau chiar îi împușcau pe cei care ieșeau din coloană și încercau să bea apă din bălțile de lângă drum³⁴. Evreii trebuiau înscrși în niște tabele, care fuseseră linate în prealabil la poliție și care conțineau rubricile: *nume și prenume, ocupația, strada, ce valori depune la înscriere*³⁵. Sarcina de a face această înscriere au primit-o învățătorii Dumitru Atudorii și C.V. Galeriu, precum și agentul de poliție Eugen Ghiurț/Ghiurtz³⁶, iar această sarcină a fost realizată între orele 21 și 24.

Învățătorul Atudorii a fost rugat de primar să treacă în tabel pe evreii ajunși la Sinagogă și asta a și făcut, menționând în numeroase declarații că a trecut 120

²⁹ Declarație primar A. Totoescu, 16.08.1945, Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 26. Informația apare și în declarația lui Ionescu de la 17.08.1945. Totoescu mai afirmă că dimineața evreii dintr-un vagon au spart un perete și au sărit în apa Bahluiețului, dar soldații au tras asupra lor și trei au fost împușcați. În mărturia din 16.08.1945, apare informația că Marinescu dorea să îi execute pe „hoții de comuniști” pe dealul din fața gării, însă prefectul i-a spus să nu se amestece.

³⁰ Mărturie D. Atudorei, Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 186.

³¹ Declarație Dan Ghițescu, 21.04.1945, Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 37-42.

³² După alte informații, până la 200 de evrei. Ioanid, 2014, 23.

³³ Și aici informațiile diferă, în unele declarații precizându-se că s-au deschis patru vagoane.

³⁴ Aceste lucruri sunt desigur credibile, dacă avem în vedere condițiile în care au fost transportați evreii din trenuri. Declarații de martori date de: Iancu Naftule la 28.07.1945, Anuța Schwartz la 10.04.1945, Hună Schwartz la 19.07.1945, Rubin Damsker la 15.09.1945. Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 77.

³⁵ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 133.

³⁶ Declarații I. Botez la 22.08.1945 și 15.09.1945, Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 44-47.

de nume. Mai declară că după ce a terminat de redactat tabelul, în jurul *orei 24*, a fost chemat afară de primar și comisarul Ionescu și i s-a spus că ofițerul neamț cere ca evreii din Sinagogă să se întoarcă în tren. Între timp, evreii au fost obligați să își lase banii și obiectele de valoare, dar Atudorii susține că în momentul în care a aflat că evreii trebuie să se întoarcă în tren, a primit ordin din partea celor doi oficiali români ca toate bunurile (bani, bijuterii etc.) să fie returnate.

Operațiunea de returnare s-a făcut pe baza tabelului, a început în jur de 1 și s-a terminat pe la 3.30 dimineața. După asta, la 4 dimineața a depus tabelul și puținii bani rămași și obiecte la Comisariatul de Poliție (230 de lei, un lanț cu briceag, o brățară, o verigă cu două chei, un stilou defect), iar dimineață la 7.30 a plecat la Iași, fiind convocat la o ședință la Inspectoratul Școlar Iași³⁷.

Acest moment al înregistrării în tabele este unul extrem de controversat, deoarece Atudorii susține că banii, bijuteriile și obiectele de valoare au fost strânse la sugestia autorităților locale și în beneficiul Comunității evreiești din Târgu Frumos care trebuia să găzduiască și să întrețină pe toți evreii³⁸ ce urmau să fie debarcați din trenul ce a devenit „al morții”, în timp ce unii martori susțin că învățătorul și-ar fi însușit sumele mari de bani, obiectele de valoare și bijuteriile strânse³⁹. Important de menționat este că primarul declară că în dimineața zilei de 1 iulie a văzut listele cu semnăturile care i-au confirmat că s-au restituit banii, deși ulterior spune că a auzit că unii nu au primit sumele întregi⁴⁰. Chiar Virgil Ionescu, șeful Poliției, declară la o nouă audiere la 3.06.1947 că pe la 2-3 dimineața s-au depus la Poliție câteva bunuri de către un agent (300 lei, un ceas, o brățară de damă)⁴¹.

Legat de acest moment al prezenței evreilor la Sinagogă, credem că este necesar să discutăm puțin și despre un alt moment controversat, anume

³⁷ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 99.

³⁸ D. Atudorii declară că i s-a spus că cei 3000 de evrei din tren vor fi încartiruiți la Târgu Frumos în interes militar. Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 145. Informația apare și în ultima audiere a lui Virgil Ionescu, care la 3.06.1947 spune că avea ca sarcină debarcarea evreilor și cartiruirea lor în oraș. În acest sens, a contactat comunitatea evreiască locală căreia i-a cerut să pregătească masă și casă, dar i s-a răspuns că nu există locuințe disponibile, iar comunitatea poate pune la dispoziție Sinagoga. Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 174-176.

³⁹ În rechizitoriu există declarația lui Mendel David, care precizează că Atudorii a strâns o grămadă mare de bani, inele, ceasuri. Susține că cei doi fii ai lui au refuzat să predea inelul și ceasul și au fost împușcați de un plutonier, care era ajutorul învățătorului.

⁴⁰ Declarație A. Totoescu, 16.08.1945; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 24; Carp, 1996, 129.

⁴¹ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 174-176.

activitatea din acea seară a lui Solomon Freitag, șeful comunității evreiești, așa cum rezultă din declarațiile proprii, dar și ale unor martori.

Astfel, într-o declarație dată la 24.07.1945 în calitate de martor, în fața acuzatorului public Dumitru Săracu și în confruntare cu Atudorii, Freitag declară că la sinagogă au fost aduși aproximativ 120 de evrei⁴², în două grupuri, iar acolo se găsea învățătorul Atudorii, care *era îmbrăcat civil*⁴³ și i-a percheziționat pe toți cei din sinagogă și a confiscat tuturor bani, ceasuri, obiecte de valoare. Freitag a încercat să dea apă celor din sinagogă, motiv pentru care a fost trântit de soldați și bătut; Atudorii râdea și nu a făcut niciun gest pentru a-l salva. A fost dus acasă, dar nu își amintește de către cine⁴⁴. Învățătorul se apără și spune că la 8 seara Freitag nu mai era la sinagogă pentru că nu l-a văzut, dar i-a găsit pălăria pe jos, pe care a ridicat-o și i-a pus-o pe geam.

Mărți, 1 iulie 1941

La ora 5 dimineață s-a prezentat sublt. Triandaf, care era însoțit de 20 de soldați și a preluat paza și conducerea trenului⁴⁵. Datorită condițiilor extrem de grele din tren, numeroși evrei au înnebunit sau au murit⁴⁶. Triandaf a ordonat deschiderea vagoanelor și coborârea cadavrelor.

Evacuarea morților a început în dimineața zilei de marți, 1 iulie 1941, după ce au sosit la gară camioanele și autoritățile. Primarul și șeful poliției au luat decizia să aducă la gară țigani care locuiau în apropiere ca să ajute la descărcarea morților, aceștia fiind coordonați de cizmarul Vasile Botez (pl. I, V).

Operațiunea de scoatere a morților din vagoane era programată să dureze două ore, dar era foarte dificilă și a durat până la 4 după-amiaza din cauza numărului mare de morți, după care trenul a fost dus la o rampă unde s-a continuat debarcarea. Primarul Totoiescu declară că în unele vagoane erau 140-145 de oameni, din care 80-90 erau morți, cadavrele erau foarte multe, în unele vagoane erau până la jumătarea vagonului în înălțime⁴⁷.

Deoarece erau foarte murdare, unele vagoane s-au schimbat⁴⁸.

⁴² Se confirmă astfel numărul dat de Atudorii.

⁴³ Freitag contrazice aici declarația lui Mendel David din 3.08.1945, care declară că Atudorii era îmbrăcat militar, el fiind locotenent în rezervă. De altfel, Atudorii se apără și spune că în acea zi era îmbrăcat civil, în haine albe. Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 98.

⁴⁴ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 99.

⁴⁵ Declarație Dan Ghițescu, 30.08.1945.

⁴⁶ Vezi mărturiile supraviețuitorilor celor două trenuri; *Mărturia lui Leizer Finchelstein, supraviețuitor al celui de-al doilea tren*, http://www.idee.ro/jewish_heritage/history_ro.html#C02, accesat 30.08.2016.

⁴⁷ Declarație A. Totoiescu, 16.08.1945; Carp, 1996, 130.

⁴⁸ Declarație C. Gheorghiu, 21.08.2016; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 17.

Țigani au acceptat această misiune cu condiția de a jefui sau de a lua orice bun doreau de la cei decedați. Acest lucru este arătat în numeroase declarații⁴⁹, dar și fotografiile păstrate (pl. VI).

Între Târgu Frumos și Ruginoasa a avut loc un accident, un vagon a deraiat, iar șeful gării, Ghiță Petrea, a trebuit să plece pe teren, să verifice și să rezolve situația, motiv pentru care plecarea trenului s-a întârziat și debarcarea morților a putut continua⁵⁰. Comandantul gării a reținut trenul cât de mult a putut, aproximativ două ore peste ordin pentru a se putea evacua toți morții⁵¹.

La cimitir au fost și primarul, șeful poliției și unii membri ai comunității evreiești. Asupra cadavrelor nu s-au găsit acte de identitate, însă s-au găsit în două haine câte un bilețel cu mențiune scrisă de mână „LIBER” și ștampila Chesturii Iași⁵². În total, în groapa de 25 m lungime, adâncă de 2,5 m și tot atât de lată au fost depuse 650-654 de cadavre⁵³.

Printre cei care au fost înhumați în gropile comune s-a aflat și un evreu viu, care a fost salvat de preotul din Războieni, Paul Teodorescu.

Trenul a plecat în după-amiaza zilei de 1 iulie 1941, între 15.45 și 16 spre Roman; a doua zi dimineață a ajuns la Mircești, unde au fost descărcate 327 de cadavre, care au fost înmormântate la marginea satului Iugani, la Săbăoani 300, la Roman 53, la Mărășești 50, la Călărași 25⁵⁴.

Am încercat să vedem care era starea de spirit a populației, așa cum reiese din declarațiile aflate în dosarele studiate de noi, însă informațiile sunt foarte puține. Totuși, într-o comunitate cu aprox. 40% evrei, sosirea acestui tren cu certitudine a bulversat liniștea comunității. Indiferent de etnie, situația era foarte agitată și era determinată de intrarea țării în război și de prezența numeroasă a soldaților români și germani, uneori aflați în stare de ebrietate⁵⁵. Populația era demoralizată și în oraș se auzeau focuri de armă.

Scurte biografii

Din cronologia expusă mai sus se disting două personaje asupra cărora insistăm puțin pe baza declarațiilor proprii sau a martorilor: Ioan Botez și

⁴⁹ Declarație I. Botez 15.09.1945; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 46.

⁵⁰ Declarație Ghiță Petrea, 21.07.1945; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 19-20.

⁵¹ Declarație pretor Grițic Grosu Dumitru 29.08.1948; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 15-16.

⁵² Declarație V. Ionescu 17.08.1945; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 31-33.

⁵³ Karețki, Covaci, 1978, 104; Ioanid, 2014, 24.; Jean Ancel susține că în acest tren s-au aflat peste 5000 de oameni, iar la Târgu Frumos au fost debarcați și înhumați 1258 de evrei. Ancel, 2005, 237-238, 320-328.

⁵⁴ Carp, 1996, 142; Karețki, Covaci, 1978, 104; Ioanid, 2014, 25.

⁵⁵ Declarație pretor Grițic Grosu Dumitru 29.08.1948; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 16.

Dumitru Atudorii.

Ioan Botez

Principalele caracterizări profesionale ale acestui personaj le avem din declarațiile fostului lui șef, comisarul Virgil Ionescu. Acesta spune despre Ioan Botez că era o fire violentă și crudă, avea de multe ori ieșiri grosolane, deși foarte priceput și foarte muncitor⁵⁶. Comisarul Ionescu este audiat ca martor de mai multe ori, iar în august 1945 oferă depoziții pe care noi le considerăm decisive pentru reținerea lui Botez, dar și a lui Atudorii. Printre altele, spune că l-a avut subaltern pe Botez circa trei luni, iar agentul a fost însărcinat cu supravegherea debarcării morților din vagoane și cu supravegherea echipelor de transportat morții la cimitir.

Botez a fost acuzat că a săvârșit crime de război, a jefuit cadavre, a împușcat evacuați. Este cercetat încă din 1945 când la dosar îi regăsim și declarațiile, fiind arestat pe 20.08.1945, când a fost ridicat de jandarmi de la domiciliu; la 20.09.1945 îl găsim în arestul C.M.C., secția criminali de război, la dispoziția Tribunalului poporului⁵⁷ (pl. VII-VIII).

Comisarul Botez neagă acuzațiile și spune că a plecat din poliție din 1941 și cere să fie judecat în libertate și/sau în arest la domiciliu. Nu a activat în politică, dar s-a înscris în organizația „Frontul plugarilor”⁵⁸.

Cere să fie eliberat (15.11.1945), spunând că este un om sărac și că familia i-a fost aruncată în drum fără niciun sprijin (30.11.1945) și solicită să i se spună motivele arestării, deoarece în cele patru luni cât a fost reținut acestea nu i-au fost comunicate și este reținut fără mandat de arestare (13.12.1945). Probabil află motivele reținerii și depune un memoriu de patru pagini (23.12.1945) privind acuzațiile și în care se apără. Acest memoriu este important deoarece se precizează numărul morților coborâți din tren – 654, dar cifrele au fost modificate⁵⁹.

Scrie mai multe memorii în care cere să se facă o confruntare cu învățătorul Atudorii (care era și el reținut), comisarul Ionescu și primarul Totoescu, pentru a dovedi că acuzațiile sunt de fapt înscenări. Important de precizat este că ultimii doi au fost și ei reținuți, dar au fost eliberați și apar în dosar numai cu calitatea de martor. Confruntările cerute nu au avut niciodată loc⁶⁰, iar împotriva lui au

⁵⁶ Declarație V. Ionescu 17.08.1945; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 31-33.

⁵⁷ Mandatul de arestare preventivă a fost eliberat la 8.02.1946 și a fost ridicat de la domiciliu la 20.02.1946. Îl găsim în arestul C.M.C. și la 27.03.1946.

⁵⁸ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 85-86.

⁵⁹ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 89.

⁶⁰ Pe ultima cerere, cea din 30.03.1946, D. Săracu scrie: „Are și așa destule acuzațiuni nu trebuie apăsate mai mult pe noi cercetări”; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 152.

fost aduse numeroase declarații ale martorilor, cei mai mulți evrei care au fost debarcați din tren și duși la Sinagogă.

Conform rechizitoriului, *prima grijă a acestuia a fost din momentul sosirii trenului în gară, să interzică, sub pedeapsa împușcării, oricine a da ajutor celor din tren. Tot el este cel care a dat dispoziții ca să se arunce în groapă, odată cu cadavrele și un om viu care țipa „apă” și care a fost salvat de preotul Paul Teodorescu. Șapte martori arată că Botez lovea cu revolverul în cap pe unii evrei până îi omora. Alți nouă martori susțin cele spuse de precedenții. După ce a sosit trenul, comisarul Ioan Botez a comis următoarele fapte:*

- *A încărcat și jefuit cadavrele duse la cimitir;*
- *A împușcat un număr de evrei coborâți din tren;*
- *A supus pe evreii debarcați din tren la tratamente barbare, oprindu-i să dea apă, maltratându-i și amenințându-i cu moartea*⁶¹.

Aproape toate declarațiile martorilor merg pe aceeași linie a faptelor și arată că Botez a condus convoiul de la gară spre oraș și a fost văzut când bătea evreii care se duceau spre marginea drumului să bea apă din șanț și că trăgea în evrei⁶², însă există și evrei din convoi care spun că nu l-au văzut pe Botez să tragă cu arma în evrei⁶³.

Botez susține că s-a cerut Comunității evreiești să îngroape morții, însă aceasta a refuzat din lipsă de fonduri și recunoaște că țiganii au jefuit pe unii evrei⁶⁴. Încearcă să se apere împotriva acuzațiilor de jaf și spune că s-a creat o confuzie nefericită, deoarece țiganii erau conduși de un oarecare Vasile Botez, cizmar din Târgu Frumos⁶⁵.

O altă acuzație era că a instalat pe un camion o mitralieră și că în timpul transportului cadavrelor de la gară la cimitir a tras în evrei; în declarația din 15.09.1945 recunoaște existența mitralierei și faptul că țiganii au jefuit cadavrele, dar neagă că a tras în evrei, după cum neagă și că a tras cu pistolul în evreii debarcați în seara zilei de 30 iunie⁶⁶ (pl. II, VI).

Dumitru Atudorii

Învățătorul Dumitru Atudorii era un personaj central în viața orașului și a locuit în Târgu Frumos între 1932-1944; în 1941 ocupa funcția de director de

⁶¹ Rechizitoriul nr. 20 la *Procesul lotului masacrelor de la Iași*; Arhiva USHMM, RG-25004M-Reel 47, Dosar 108233, vol. I, p. I, 41.

⁶² Depoziție martor Iancu Naftule, 28.07.1945; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 77; Audiare 14.05.1947, Nathan Goldstein de 29 de ani, în care declară că și trăgea în evrei; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 188. Alt martor: Labensasohn Heinrich.

⁶³ Audiare 14.05.1947, Pavlovici Osiás, Solomon Polach, Mayer Simon; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 192-193.

⁶⁴ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 152.

⁶⁵ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 152.

⁶⁶ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 51.

școală și era și ajutor de primar. Era subinspector din 1938, iar în săptămâna 23-30 iunie 1941 a fost în inspecție în școlile din Plasa Târgu Frumos, prezidând comisiile de examinare la clasa a VII-a⁶⁷.

Dosarul de cercetare a învățătorului are 38 de file și acesta a fost calificat de la început drept criminal de război. Este reținut la Roman la 1.03.1945, dar mandatul de arestare cu nr. 88/28.07.1945 a fost eliberat mai târziu; acuzatorul public din partea Tribunalului poporului era Dumitru Săracu, același împotriva tuturor acuzațiilor din dosarul Pogromului de la Iași⁶⁸. La 3.08.1945, administratorul Penitenciarului Iași eliberează o adeverință prin care se observă că Atudorii a fost adus la Penitenciar și a fost înmatriculat la nr. 212/1945.

A primit din partea primarului sarcina de a trece în tabele evreii debarcați și trimiși la Sinagogă. Dosarul lui de cercetare se bazează exclusiv pe depozițiile unor martori. A fost acuzat (în unele locuri se precizează 15, 17 sau 19 persoane) că a strâns/a jefuit evreii debarcați⁶⁹.

Imaginea lui este neclară și pentru că mărturiile în privința lui sunt diametral opuse. Astfel, Solomon Strul, de 66 de ani, evreu din Târgu Frumos, într-o audiere din 28.05.1947 (pl. IX-XII), declară că a fost la Sinagoga unde erau evreii de la gară și l-a văzut pe D. Atudorii, pe care îl cunoștea dinainte, stând la o masă și scria un tabel, iar pe masă se depuneau actele, banii și bijuteriile pe care acesta le pune într-o căldare. Nu știe ce s-a întâmplat cu banii și bijuteriile, deoarece a fost alungat acasă de soldați și nici nu a văzut pe Atudorii să bată sau să maltrateze pe evreii din sinagogă. Spune că învățătorul nu a promovat ura sau manifestări antisemite în Târgu Frumos⁷⁰.

Se întoarce de la Iași în seara zilei de 2.07.1941 și nu a știut ce s-a întâmplat în Târgu Frumos în lipsa lui. La întoarcere, în tren a aflat că unitatea lui era chemată pe front. Între 3-6 iulie s-a pregătit de plecare, iar la 5.07. a primit chemarea telegrafică la Regimetul 16 Inf. Fălțiceni, la 7.07. a luat comanda companiei a 3-a din Batalionul de Marș și pe 17.07 a plecat pe front și trece în Basarabia la 23.07.1941⁷¹.

Într-o declarație dată la 5.03.1946 cere aducerea tabelului scris de el la sinagogă și precizează că înscrierea în tabele s-a făcut în trei camere: în prima înscrierea a făcut-o el, în a doua colegul V. Galeriu, dar pe el nu îl menționează nimeni în nicio reclamație, iar în a treia cameră bunurile și banii au fost luați de

⁶⁷ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 145.

⁶⁸ Dumitru Săracu este un personaj asupra căruia vom stărui cu altă ocazie și a fost acuzatorul împotriva tuturor acuzațiilor din dosarul Pogromului de la Iași, dar și în alte cazuri celebre.

⁶⁹ Printre alții: Chitaru Iosub, Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 123; evrei din Târgu Frumos, Șaier și Kaufman; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 133.

⁷⁰ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 188-189.

⁷¹ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 145-147.

un agent polițienesc. Cu aceeași ocazie declară că reclamațiile sunt făcute din interesul foștilor conducători ai Comunității izraelite din Târgu Frumos: Froim. N. Saier, Solomon Freitag, B. Kaufman și Wolf care s-au opus la încartiruirea și întreținerea evreilor în casa lor⁷².

* * *

Începerea cercetării masacrului din 29 iunie 1941 a fost anunțată în presa ieșeană încă din 21 martie 1945. Populația este anunțată că Tribunalul Poporului din București a delegat la Iași pe avocatul M. Marcovici și prim-procurorul Veronica Zosin în calitate de acuzator public. Ancheta a început pe 20.03.1945 și se face apel în ziar ca persoanele care pot da informații cu privire la vinovații de aceste crime și, în special, supraviețuitorii de la Chestură, din trenuri și lagărele Podu Iloaiei și Ialomița să vină să depună declarații la Primăria Municipiului Iași, Secția Financiară⁷³. Pentru aducere aminte și sensibilizarea martorilor, este publicat în ziua următoare un articol în care, mai mult sau mai puțin literar, au fost înșirate câteva detalii despre pogrom⁷⁴.

În același ziar, pe 13.07.1945 este anunțată începerea anchetei de către un alt personaj: acuzatorul public Dumitru Săracu. Acesta precizează că ancheta a fost începută la București unde au fost strânse acte, la care se adaugă materialele adunate până în acel moment de acuzatorul public Veronica Zosin⁷⁵. Ancheta este prezentată în mai multe articole, dar activitatea la Iași a lui D. Săracu este diversă și, în calitatea lui de președinte al Uniunii muncitorilor din Alimentație, ține o conferință în fața Sindicatului Alimentar Iași⁷⁶.

Pogromul de la Iași a fost cercetat în Dosarul nr. 7/1946, vol. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 31, iar din cele patru faze diferite a masacrelor de la Iași⁷⁷, evenimentele cercetate de noi se încadrează în faza a II-a: *Activitatea autorităților civile și militare din garnizoana Târgu Frumos la sosirea trenului cu evacuați evrei*.

⁷² Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 149-150.

⁷³ *Masacrul din 29 iunie 1941 în cercetarea Tribunalului Poporului*, în *Moldova liberă*, 21.03.1945.

⁷⁴ *Noi nu l-am uitat pe 29 iunie*, în *Moldova liberă*, 22.03.1945.

⁷⁵ *Dl. acuzator public D. Săracu a început instrucția vinovaților de masacrul de la 29 iunie 1941*, în *Moldova liberă*, 13.07.1945.

⁷⁶ A se vedea articolul din *Moldova Liberă*, 20.07.1945.

⁷⁷ Celelalte trei faze erau: I *Activitatea SSI în legătură cu masacrul*, III *Activitatea ziarului „Moldova” ca autor moral și instigator al masacrului*, IV *Trei cazuri diferite de crime săvârșite cu ocazia masacrului de 3 persoane diferite*; Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 158-159.

În dosarul vol. 15 privind faza a II-a s-au emis mandate de aducere pentru: lt. col. Marinescu Danubiu, *comandantul garnizoanei care în calitate sa, a interzis debarcarea evreilor în Târgu Frumos conform Prefecturii Iași, iar în legătură cu un ofițer german, a oprit autoritățile civile din oraș de a da ajutor bolnavilor din tren și a reîmbarcat evreii ce fuseseră debarcați, Botez și Atudorii au jefuit, schingiuit pe evrei*⁷⁸, iar acuzarea a citat în total 27 de martori pentru dovedirea faptelor de mai sus⁷⁹.

Personajele nu se află în primul eșalon al agresorilor, criminalilor și al vinovaților, dar faptele lor au fost încadrate încă de la început sub o acuzație gravă: crime de război, iar pedepsele lor au fost foarte mari⁸⁰:

- Lt.-col. Marinescu Danubiu, comisarul Ioan Botez, slt. Aurel Triandaf au fost condamnați la muncă silnică pe viață, 100 milioane de lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani⁸¹;

- învățătorul Dumitru Atudorei și agentul Ion Vatajanu au primit 15 ani de muncă silnică, 100 milioane de lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani⁸²;

- polițistul Ion Leucea: 5 ani de muncă silnică, 100 milioane de lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani⁸³;

Documentația noastră s-a bazat în special pe documente de arhivă, așa încât nu a fost în intenția noastră să facem judecăți de valoare sau să acordăm vinovații, ci să prezentăm evenimentele așa cum rezultă din declarațiile, multe contradictorii, ale personajelor principale. Rămâne un tărâm de cercetat ce s-a întâmplat în Târgu Frumos după 1.07.1941, cum s-a repercutat în mentalul colectiv acest moment, cum au evoluat personajele amintite în acest material⁸⁴.

⁷⁸ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 159.

⁷⁹ Arhiva USHMM, RG-25004M, reel_0041_p1, 159.

⁸⁰ Condamnările fac parte din decizia numărul 2.628 din 26 Iunie 1948 a Curții București, Secțiunea I penală (Dos. Nr. 2.946/1948), în baza art. 3 din legea Nr. 291/1947, de urmărire și sancționarea celor vinovați de crime de război sau împotriva păcii ori umanității. Carp, 1996, 163-164; *Raport final*, 336.

⁸¹ Carp, 1996, 163-164; *Raport final*, 336.

⁸² Carp, 1996, 163-164; *Raport final*, 336.

⁸³ Carp, 1996, 163-164; *Raport final*, 336.

⁸⁴ Fotografiile referitoare la prezența *Trenului morții* la Târgu Frumos sunt cunoscute, așa încât nu dorim să încărcăm articolul prea mult și reluăm în anexe doar câteva dintre cele care ni se par nouă mai sugestive. Pentru detalii vezi: Carp, 1996, pl. III-V, e; Ioanid, 2014, 92-130; <http://www.pogromuldelaiasi.ro/galerii-foto/galerie-trenurile-mortii/>, accesat 14.09.2016.

Bibliografie

- Ancel, J., *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- Butnaru, I.C., *The Silent Holocaust: Romania and Its Jews*, Greenwood Press, Westport, 1992.
- Carp, M., *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, Editura Socec, București, 3 volume, 1946-1948, ediția a doua, Editura Diogene, București, 1996.
- Dăringă, N., *Monografia comunei Târgu Frumos*, 1916.
- Iancu, C., Platon Al.-F. (coord.), *Pogromul de la Iași și Holocaustul în România*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.
- Ioanid, R., *The Holocaust in Romania: The Iași Pogrom of June 1941*, în *Contemporary European History*, 1, 1993, 2, p. 119-148.
- Ioanid, R., *Pogromul de la Iași*, Editura Curtea Veche/ Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2014.
- Karejki, A., Covaci, M., *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978.
- Malaparte, C., *Kaput*, Editura Gallimard, Paris, 1972.
- Popa, D.P., *Jurnal de fată din Târgu Frumos*, Editura Albatros, București, 2007.
- Ziarul *Moldova liberă*, 1945, numerele: 21.03, 22.03, 24.03, 13.07, 20.07.
- *** Arhiva US Holocaust Memorial Museum, RG-25004M, reel_0041_p1
- *** *Raport final, Comisia internațională pentru studierea Holocaustului în România* (eds. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu), Editura Polirom, Iași, 2004.
- *** <http://www.pogromuldelaiasi.ro/galerii-foto/galerie-trenurile-mortii/>, accesat 14.09.2016.
- *** http://isurvived.org/2Postings/Iasi_death_train.html, accesat 20.09.2016.
- *** <http://digitalassets.ushmm.org/photoarchives/detail.aspx?id=1087960>, accesat 20.09.2016.
- *** *Mărturia lui Leizer Finchelstein, supraviețuitor al celui de-al doilea tren*, http://www.idee.ro/jewish_heritage/history_ro.html#C02, accesat 30.08.2016.

Pl. I. 1 iulie 1941, Târgu Frumos. Descărcarea cadavrelor
(după: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087829>)

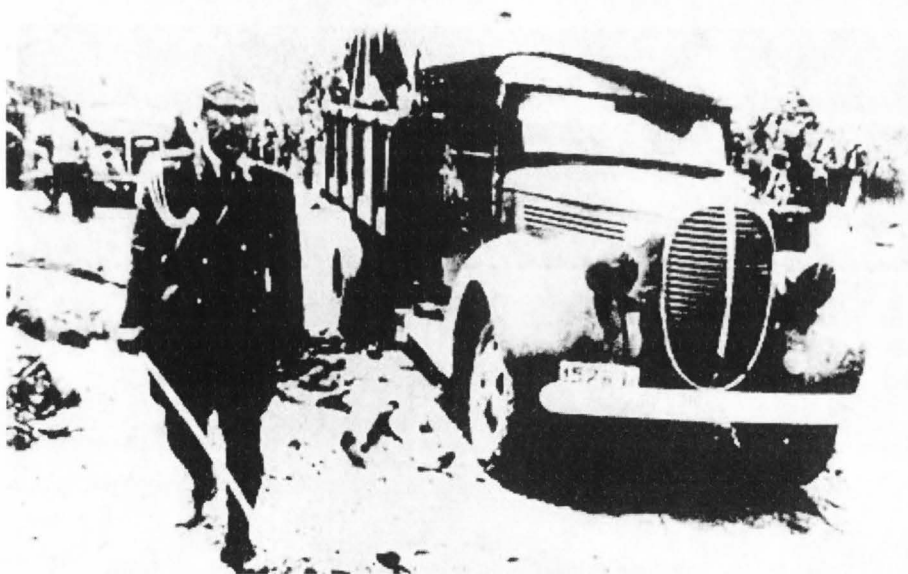

Pl. II. 1 iulie 1941, Târgu Frumos. Transportarea cadavrelor cu camionul de la gară la cimitir

(după: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087910>)

Pl. III. 1 iulie 1941, Târgu Frumos. Poliția sosește la gară odată cu venirea trenului
(după: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087913>)

Pl. IV. 1 iulie 1941, Târgu Frumos. Comisarul Ioan Botez printre cadavre
(după Carp, 1996, pl. e)

Pl. V. 1 iulie 1941, Târgu Frumos. Țiganii ajută la descărcarea corpurilor
(după: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087824>)

Pl. VI. 1 iulie 1941, Târgu Frumos. Un Țigan scotocește în hainele unui cadavru
(după: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087893>)

ACUZATORUL PUBLIC DE PE LÂNGA TRIBUNALUL POPORULUI

Cabinetul Nr. *142* VII *44***MANDAT DE ARESTARE Nr. 159**

În numele legii și al Majestații Sale Regelui Mihai I.

Noi Dumitru Gracu

Acuzatorul Public al Tribunalului Poporului

Cabinetul VII asistat de d-l Greber al cabinetului.

Având în vedere și cercetările întreprinse până în prezent aflate în dosarul cabinetului nostru Nr. 151/1944 încheiat contra lui Botez Ioan de ani 41 de profesie agronom cu domiciliul în Comuna Balotesti Jud. Ilfov. Nr. acuzat că a săvârșit crime de războiu, prin acela că în luna Iunie 1941, în calitate de comisar ajutor, la Politia orasului TG. Promos, la sosirea trenului cu evacuații evrei din țesi, au luat parte la descărcarea cadavrelor din tren, cari încercate în camioane, în drum spre cimitir, au fost însoțite de numitul înarmat cu o pușcă mitralieră, cadavre pe cari le-a jefuit, impunând parte din evacuați.-

Având în vedere că din cercetările făcute și din actele dosarului rezultă sarcini și învinuiri grave și culpabilizate contra acuzatului;

Văzând și interogatoriul luat acuzatului, care s'a atașat la dosar.

Având în vedere că faptele de mai sus expuse sunt prevăzute de art. 2 lit. e și o din Legea Nr. 412/1945 și sancționate de art. 3 al. 1, 2, 4 și ultim din aceeași lege cu aplicatiunea art. 101 cod penal. și se pedepsește cu moartea sau munca silnică pe viață și cu detențiunea grea pe viață, sau detențiunea grea dela 5-20 ani.-

Având în vedere că aceste fapte sunt grave iar detinerea acuzatului este necesară în interesul ordinii și siguranței publice iar faptul este crimă.

Având în vedere că arestarea acuzatului este necesară instrucției care este în curs fiind ce audiat martorii cum și pentru faptul că acuzatul dacă ar fi liber, ar putea comunica cu martorii și influența depozițiunile lor, fapt ce poate compromite mersul normal al cercetărilor și mai existând și temere de dispariție.

Pl. VII. Mandatul de arestare al comisariului Ioan Botez, 8.02.1946, față
(după: Arhiva USHMM, RG-25004M, reel 0041 pl. 48)

Văzând și disp. art. 7 din Legea Nr. 312 publicată în Monitorul Oficial Nr. 94 partea I-a din 24 Aprilie 1945.

Având în vedere că în cauză arestarea susnumitului acuzat a fost încuviințată de d-l
Judec. Șef, prin adresa Nr. 285 din 12 februarie 1946.

Pentru aceste motive

DISPUNEM :

ca preventivă a acuzatului Botez Ioan, d.n. comuna Balotesti, judetul

în tuturor agenților forței publice ca în conformitate cu legea Nr. 312/1945 să-l
-l conducă la Tribunalul Poporului cabinetul Nr. VII

lăvăm pe toți depozitarii forței publice să dea concursul cuvenit pentru executarea
acestui mandat, care s'a semnat de noi și s'a investit cu sigiliul cabinetului nostru.

Dat în cabinetul de instrucție Nr. VII al Tribunalului Poporului din București. B-dul
Ferdinand Nr. 92, astăzi 8 Februarie 1946.

ACUZAȚOR PUBLIC.

D. Șeracu

Grefier,

Dosar Nr. _____

Pl. VIII. Mandatul de arestare al comisarului Ioan Botez, 8.02.1946, spate
(după: Arhiva USHMM, RG-25004M, reel 0041 p1, 49)

REGATUL ROMÂNIEI

Tribunalul Militar

al

C. 2. 0.

Judecătoria de Instrucție

Cabinetul No 2

III. — Jurisdicția de Instrucție,
Formular No. 4: Proces verbal,
Interogator al invinutului.
(Art. 184 C. J. M., Cap. II-104*)

202

Proces Verbal

(interogatoriu invinutului) (¹) *Atudorei Dumitru*

Astăzi, anul _____ luna _____ ziua _____

Înaintea noastră (²) _____, Judecător de instrucție
al Cabinetului No. _____ de pe lângă Tribunalul Militar al (³) _____
_____, asistat fiind și de (²) _____, grefier al
cabinetului nostru de instrucție;

În virtutea (¹) _____ No. _____ din (⁴) _____
_____ s'a prezentat (²) _____, în
scopul de a fi interogat ca invinut pentru (⁵) _____

prevăzut și pedepsit de art. _____
pentru care, i s'a deschis acțiune penală, prin ordinul de urmărire No. _____
din (⁴) _____, emis de Domnul General Comandant al (¹) _____

întrebându-l de nume, prenume, gradul, corpul sau serviciul din care face parte,
vârsta, locuința, locul nașterii, profesia, domiciliul ce a avut înainte de a intra
în armată, precum și despre faptele comise și toate împrejurările în care el s'a comis,
ne-a dat următoarele răspunsuri:

Întrebări

Răspunsuri

- Numele de familie: *Atudorei*
- Numele de botez: *Dumitru*
- Poreclă sau pseudonim: _____
- Ce grad ai, sau ai avut? *Cpt. rez.*
- Poziția militară: Activ (sub armă sau în completare)-Rezervă, Mi-
liții-Rezervă-Disponibilitate: _____
- Corpul sau serviciul din care faci parte: *C. T. Baia*
- Vârsta (ziua, luna și anul): *47 ani*
- Localitatea de naștere: *Pascani-Baia*
- Numele și prenumele tatălui și al mamei: *+ Ștefan și Elena*
- Naționalitatea: *Român*
- Profesiunea: *Învățător*
- Cu cine e căsătorit (numele și prenumele): *da: Elena*
- Numărul copiilor: *da: 2 copii*

-2-

7. Te. ai prezentat la
ora 19 în juria te 30 iunie
1941 în gara Tg. Roman.

8. Ce ai făcut tu în gara?

9/ Ce cântă la n. muzică?

6) Cu cine ai întâlnit tu
fi na gaga?

11. Cui a zăcut pe
sineii d-lui V. K. G. G.

12). Ce ai făcut în
sinagoga?

17/ Ce s'a făcut cu
tunul de foc ce s'a
găsit aproape lor și
s'a arde și s'a cat de 200?

8. Se am prezentat și am
găsit în gara pe Mikhael
Kameli, soțului meu
Păstăruș Kameli. După ce
așezat de pe la Botez
a murit la...

8. Am scris cu Brucard si
Paltanul spre toamna cu
Lucea ca s-o trona in afara
de statie. Am scris la tunc
si mi s-a dat la 2 vase
cu lichid. Am reprimat
sau dupa la vinogaga in
vase.

Am lăsat pe Prinear și
pe Pelister la gară și eu
am mers cu o gară cu 6
militari la vinagosa.

Şi acum sunt ca în ocrina
tăbălită de boala cântecului.

10) Cu cei 6 statori romani
fi cu agentul de politie

14. Nu a plecat nimeni

12). Cum din trat în vizagoga
i-au găsit pe fete de mei
adese, în număr de 100-150
de copii de băcătă, în
Cantona i-au dus, eu
am făcut futelele le tot
iar când am văzut că
solista perdisi în tîm au
pe de mei i-au aprit.

13/ I am rest & hunt crows
also care of a piglet

W. B. D. B.

Pl. XI. Interogatoriu Dumitru Atudorii, 28.05.1947, pag. 3

(după: Arhiva USHMM, RG-25004M, reel 0041 p1, 186)

14. Ce ai făcut după ce ai terminat tahebul? 14. M-am dus la Comisarariat de poliție să dăruiesc tahebul de 1200 lei și am depus tabelul în cu suma de 300 lei și câteva fișele fiind valabile de 300 lei și au rămas din nou pe răspunderea propriu.
15. După aceea ce ai făcut? 15. Am plecat acasă și în același timp m-am dus să dau un plecat la casa lui... și m-am dus să dau un plecat la casa lui...
16. Altfel nu ai ști? 16. În mai știu și eu.
17. După activitatea Cpl. murire cu 2 amurii? 17. În mai știu și eu.
18. După agentul Botoc? 18. El este agent de poliție dar nu știu ce a făcut.
19. După ce știu? 19. El este agent de poliție dar nu știu ce a făcut.

Pl. XII. Interogatoriu Dumitru Atudorii, 28.05.1947, pag. 4
(după: Arhiva USHMM, RG-25004M, reel 0041 pl, 187)

RELATĂRI DIN ISRAEL

TREI ZILE ÎN ISRAEL. NOTE DE PARCURS

Alexandru ZUB

La o vreme când nu mai speram să se întâmple un asemenea eveniment, mi-a fost dat să fac un scurt, dar substanțial „voiaj” în Israel, țară pe care (nu numai) creștinii o numesc și azi „sfântă”, pe linia unei tradiții multimilenare. Datorz acest fapt împrejurării că o revistă de profil, *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (SAHIR), scoasă sub egida institutelor ieșene de istorie și arheologie, împlinea tocmai două decenii de la întemeiere, ultimul tom (XII, 2015) aflându-se chiar în situația de a fi dezbătut public. Un atare eveniment a fost plănuisit să aibă loc la Institutul Cultural Român din Tel-Aviv, în ziua de 7 iulie a.c., cu participarea unor specialiști din Israel și România.

Am avut în acest context bucuria să fiu invitat de profesorii Jean Askenasy (savantul neurolog de prestigiu mondial) și Silviu Sanie (arheolog și istoric al ideilor religioase), fiind găzduit amical de primul, acompaniat colegial de al doilea, astfel că am putut profita la maximum de sejurul plănuisit. Profesorul Askenasy, medic și erudit umanist, unul din cei mai bine situați în umanioarele de azi, m-a inițiat, mai tot timpul, în complexele probleme ale Orientului Mijlociu și ale lumii iudaice. Lui și distinsei sale soții, doamna Rita Askenasy, le datorz numeroase date și observații privind istoria Israelului, trecută și prezentă, nu fără unele nuanțe critice, în sensul unui criticism pozitiv și benefic.

Reședința politică și administrativă a statului Israel din 1948, *Tel-Aviv* (în traducere: *Dealul Primăverii*) a fost întâiul obiectiv al inițierii mele, scurtă, dar intensă, cu lămuriri istorico-culturale oferite de doamna Rita Askenasy, specialistă în istoria artelor, competentă însă și în dificila problematică a zonei. Muzeul „Independenței”, între altele, oferă destule mărturii ce invită la meditație, ca și Muzeul Eretz Israel, Piața Carmel sau Muzeul Diasporei, pentru a aminti numai câteva repere de bază. Numărul lor sporește considerabil în vechea și mereu noua *Jaffa*, care e parte integrantă din *Tel-Aviv* și o țintă continuă a terorismului mondial. Mai tot ce a produs, de-a lungul timpului, acest binecuvântat țărm al Mediteranei, s-a bucurat de atenția, adesea contondentă, a lumii, cum se întâmplă a fi chiar în zilele noastre.

Sub acest unghi, orașul *Ierusalim* comportă desigur cel mai înalt rang simbolic, dublat anume de unul administrativ, centru religios și cultural de excepție. Trei religii monoteiste îl revendică în același timp, creștinii ocupând

două cartiere, unul fiind cel armean. Aproape două milenii, diaspora evreiască a revenit aici, cu obstinație, pentru a se reculege și evoca la „Zidul Plângerii” distrugerea Templului și nevoia continuă de a reface unitatea pierdută.

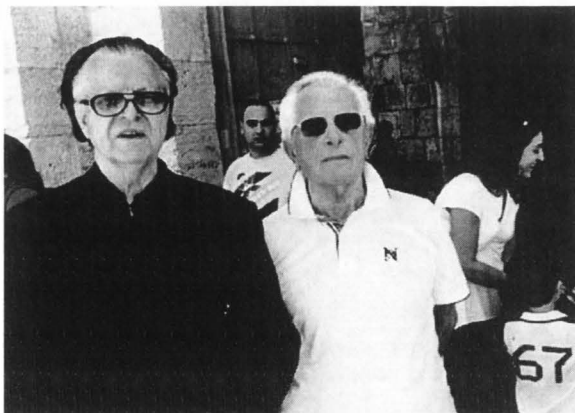
Partea finală a călătoriei, cea de care se lega însăși invitația primită, a avut loc pe 7 iulie, la Institutul Cultural Român (Bd. Shaul HaMelech 8), motivată de lansarea volumului XII al revistei *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, scoasă la Iași, sub egida institutelor de istorie și arheologie, cu două decenii în urmă. Evenimentul merita desigur să suscite interesul unei comunități care avea puternice legături în spațiul etnocultural românesc și mai cu seamă în cel moldav, din care se trăgeau efectiv unii din participanții la eveniment. Misiunea de moderator i-a revenit profesorului Andrei Strihan, critic și publicist bine-cunoscut în lumea carpato-danubiană. Personal, a trebuit să rostesc o „introducere”, conform programului, așa că mi-am luat libertatea de a contextualiza, istoriografic și cultural, geneza și semnificația revistei *SAHIR*. De „cultură și religie în paginile revistei” s-a ocupat, cu obișnuitul său aplomb în domeniu, eruditul specialist în studii iudaice, Moshe Idel, cel care, după schimbarea de regim politic în România, a fost desemnat ca membru de onoare al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, pentru a rămâne apoi în excelente relații cu lumea românească. De ultimul număr al revistei, mai analitic, s-a ocupat dr. Lucian Zeev Herșcovici, iar publicația însăși, ca geneză și evoluție, a prezentat-o metodic profesorul Silviu Sanie, eminent specialist în arheologie și istoria vechilor religii. Inițiator și redactor-șef al revistei, împreună cu istoricul modernist Dumitru Vitcu, proaspătul octogenar (născut la 2 iulie 1936) a fost omagiat astfel într-un cadru destul de solemn.

O surpriză plăcută a momentului a fost, cel puțin pentru mine, semnalarea unui opuscul literar, *Duelul umoriștilor* (Tel-Aviv, iunie 2016), cu o secvență datorată unui membru al familiei sărbătoritului, Andi (Andy) Ceaușu (n. 1964). Sărbătoritul însuși a fost prezentat cumva și ca poet de către moderator, cu unele fragmente ilustrative din volumul *Soarele se face Lună*, Iași, 2004.

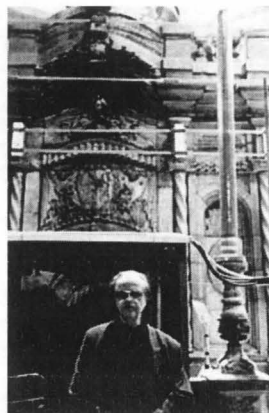
Momentul omagial s-a prelungit, firesc, la inițiativa familiei respective, într-un local adecvat din proximitate. Am avut astfel ocazia de a continua dialogul început dimineața, la *Jaffa* și *Caesarea*, sporind oarecum motivele de colaborare științifică și culturală în condițiile, deloc simple, de azi.

Tensiunile și conflictele existente în Orientul Mijlociu, pe țărmul estic al Mediteranei, nu sunt deloc străine de geopolitica lumii postbelice. Se poate sesiza și acum fragilitatea liniei ce separă antisemitismul de antisionism. Istoria și memoria se intersectează aici mereu, după cum am putut sesiza eu însumi în acest periplu academic și amical totodată. Asumarea trecutului, mai ales a celui imediat și încă generator de efecte insesizabile, e un imperativ pentru toți, unul

în care istoriografia se întâlnește firesc cu celelalte discipline umaniste, nuanțându-și mereu discursul.

Alexandru Zub împreună cu Jean Askenasy

Alexandru Zub

CENTRUL DE STUDIERE A ISTORIEI EVREILOR DIN ROMÂNIA

Ditza GOSHEN

*„A ști să moștenești, iată ce este la urma urmelor cultura.”
– Thomas Mann*

Centrul de Studiere a Istoriei Evreilor din România de la Universitatea Ebraică din Ierusalim a funcționat în primii săi ani – 1971-1973 cu numele Iacov Niemirower, inițiat și condus de dr. Theodor Löwenstein-Lavi cu ajutorul unui grup de intelectuali și politicieni originari din România, stabiliți în Israel de-a lungul anilor.

Citez din apelul lansat de „Asociația Prietenilor Universității Ebraice de la Ierusalim – Amicii Centrului Pentru Studierea Iudaismului din România”:

„Universitatea de la Ierusalim a creat în cadrul ei o instituție importantă pentru întreaga alia din România: Centrul pentru studierea iudaismului din România. Rolul acestuia este de a cerceta trecutul evreimii din România, patrimoniul ei cultural și spiritual, cunoașterea de către publicul larg israelian a grupului nostru evreiesc – în toate cele patru provincii: Regatul, Basarabia, Bucovina și Transilvania.”

Semnatarii acestui apel care cerea ajutorul efectiv al originarilor din România pentru crearea unei baze financiare și a unui fond de cărți și de documente pentru funcționarea centrului erau Zwi Rozen și Theodor Löwenstein-Lavi.

Zwi Rozen era președintele organizației originarilor din România „HOR” Ierusalim, om politic în cadrul Partidului Muncii și mai târziu, vice-primar al Ierusalimului. Dr. Theodor Löwenstein-Lavi, inițiatorul și întemeietorul acestui centru este personalitatea cea mai dinamică, istoric eminent, fost deținut politic și victimă a prigoanei antisioniste în România. Însuflețit de posibilitatea de a porni de la zero în tânăra stat Israel, Lavi a antrenat cu el un grup de intelectuali, oameni de știință și fruntași ai vieții publice, conștienți de importanța creării unei asemenea instituții.

În cadrul noului Institut Niemirower, creat la începutul anului 1971, apare în luna mai a aceluiași an primul număr al buletinului *Toladot*. Publicația va concentra timp de 7 ani (și din pacate numai 17 numere) principalele condeie aflate în Israel: Dr. Theodor Lavi, Michael Landau, Itzhak Artzi, Prof. Bela Vago, soții Mella și Cornel Iancu, Idov Cohen, Meir Rudich, Simon Schaffermann. Profilul acestei publicații bilingve reflectă imaginea fidelă a aspirațiilor și obiectivelor propuse de întemeietori: studii privind prezența evreilor pe teritoriul României, traducerea lor inedită în ebraică, cu scopul de a începe misiunea introducerii „narativului” românesc în conștiința israeliană modernă.

Acest pionierat temerar se încadra perfect în atmosfera Israelului din anii aceia: un stat nou, în care valurile de imigrare aduceau evrei de pe tot globul, când diversele grupuri etnice încercau să se contopească într-un timp și spațiu minim în ceea ce noi numim „kibuț galuiot”, dar și cu intuiția că, pe undeva, specificul etnic și conservarea lui sunt vitale.

Institutul Iacov Niemirower a pornit deci la drum cu buletinul *Toladot* și cu entuziasmul începuturilor. Continuarea a fost înglobarea acestui centru în cadrul Institutului de Studii Iudaice al Universității Ebraice din Ierusalim în 1973. De aici mai departe, Centrul de Studiere a Istoriei Evreilor din România a funcționat tot sub bagheta dr.-ului Lavi, dar de data aceasta, încadrat în parametrii universitari: comisie academică, program, cercetare științifică, bibliotecă etc.

Biblioteca centrului, instalată cu o primă donație de 500 cărți de la Moshe Löwenstein, are astăzi circa 13000 de volume, care cuprind: literatură și istorie română, literatură română din Israel, o mica secție de scrieri în limba ebraică și idiș și o secție importantă de iudaistică în limba română. Aceasta, deși centrul nu a avut și nu are nici azi un buget de achiziționare.

De asemeni, Centrul posedă azi o colecție variată de periodice, tăieturi din ziare, acte, documente și arhive personale ale unor cunoscuți oameni de litere, printre care: Jean Ancel, Dora Littman-Litani, Emanuel Aczél, Raul Siniol, Theodor Löwenstein-Lavi, Eliezer Ilan (Lazăr Rozenbaum), Moshe Maur-Săveneanu, Simon Păstorescu-Schaffermann, Marius Mircu, David Șaari și încă mulți alții. În toți acești 35 de ani de la înființare și, în special, în cei 20 de ani ai activității mele la centru, toate aceste materiale enumerate mai sus, care fac parte din dotarea Centrului, au fost adunate și rânduie pe rafturile Universității. Fie prin donații „cu mâna caldă” de către posesori înșiși, fie cu ajutorul moștenitorilor îndreptați de persoane bine-intenționate. Fapt este că însoțită de Dr. Lucian Herșcovici, și mai târziu de Dr. Miriam Caloianu, sau la recomandarea lui Leon Volovici, am reușit să adunăm din multe case, comori aduse cu efort și prețuire.

În cadrul Institutului Dinur, Centrul a sprijinit financiar, integral sau parțial, apariția a numeroase lucrări, printre care cele mai cunoscute ar fi: lucrarea monumentală *Transnistria* a lui Jean Ancel, volumul 2 al *Dicționarului Neconvențional* de A.Mirodan, sau *Publicațiile Periodice Evreiești din România* ale regretatului Emanuel Aczél. De asemenea, printre lucrările mai puțin cunoscute, mai ales în România, un număr de publicații-memorii în română sau ebraică și monografiile ale orașelor, orașelelor sau târgurilor, care au fost înainte de război scena vieții comunitare evreiești (cum ar fi Vatra-Dornei, Câmpulung, Focșani, Bivolari, Hârlau, Bârlad, Gura-Humorului etc.) și separat, memorii la persoana întâi ale supraviețuitorilor holocaustului din zecile de lagăre din Transnistria și Polonia.

Conferințele cu public, organizate de centru de 6-7 ori într-un an academic au cuprins în acești 35 de ani o gamă largă de subiecte legate direct sau tangențial de evreimea română în Israel sau în țara lor natală. Subiectele acestor conferințe trec în revistă de exemplu: Transnistria, familia Aronson printre primii coloniști ai Palestinei secolului al XIX-lea, Transilvania, teatrul idiș în România, pogromul de la Iași, simpozionul „Iașul de altădată”, vasul Struma, organizațiile sioniste de tineret din România, procesele antisioniste din anii '50, mesele rotunde având ca subiect prezentarea de traduceri în română și ebraică. Toate acestea, pe lângă programul obișnuit, pe care am încercat să-l schițez mai sus, și în continuare: Centrul a inițiat un ciclu intitulat „Creatori israelieni în limba română”, la care participau prozatori și poeți de limbă română care trăiesc (sau care trăiau la data respectivă) în Israel: Andrei Fischhoff, Virgil Duda, Shaul Carmel, Eugen Campus, Marius Mircu etc. În cadrul acestui ciclu prezentam publicului trei sau patru autori într-un an academic.

Lista invitaților Centrului numără peste 500 de nume, din lumea academică ierusalimiteană și din restul țării, dar și numeroși alți participanți de tradiție, care așteaptă cu sete orice eveniment cu un subiect legat de patrimoniul lor cultural. Printre principalele colaborări ale Centrului se pot enumera: Cercul Cultural din Ierusalim (Cinemateca Ierusalimului), Editura Hasefer, Universitatea Ramat-Aviv, Universitatea Bar-Ilan, Universitatea Ben-Gurion din Beer Sheva, Universitatea din București, Universitatea Babes-Bolyai din Cluj, Ambasada României prin atașații culturali, iar azi direct cu Excelența Sa, Ambasadoarea Andreea Păstârnac, fostă studentă și veche prietenă a Centrului, Institutul Cultural Român din Tel-Aviv etc.

Odată cu înființarea Institutului Cultural la Tel-Aviv, Centrul si-a găsit un partener serios și eficient. Ulterior, această instituție a continuat colaborarea cu Centrul, în măsura în care bugetul i-a permis.

Astfel, am reușit să realizăm o serie de proiecte mai complexe, cum a fost conferința de trei zile „Moses Gaster” în 2006, simpozionul-centenar „Mihail

Sebastian” de două zile în 2008; conferința internațională cu subiectul „Evreii români în avangarda europeană” a avut loc în 2009, iar în anul 2012 simpozionul „Lumea evreiască în literatura română”; toate cu un panel și participanți din linia întâi a lumii academice din est și din vest, alături de reprezentanți omologi din Israel.

Începând din anul 2014, organizația A.M.I.R. a devenit partenerul solid și eficace de care Centrul avea o nevoie acută în ultimul deceniu. Cunoscând de aproape situația financiară a Centrului Dinur, deci și a Centrului nostru, am înțeles că singura posibilitate de ajutor rămâne – din nou – ajutorul unei organizații serioase și dezinteresate.

Și trebuie să mărturisesc că de la prima expunere a situației Centrului și până la semnarea acordului cu Universitatea Ebraică, organizația A.M.I.R. condusă de MK Miha Hariș și activată de un colectiv de oameni competenți și inimoși a acordat Centrului de Studiere a Istoriei Evreilor din România sprijinul și ajutorul ei generos și efectiv.

De aici înainte, Centrul a revenit la organizarea a două conferințe-simpozion într-un an academic, la nivelul pe care l-am instituit, la depistarea noilor cadre care să continue cu noi speranțe cercetarea materialului imens pe care-l posedă.

Și acum, despre *viitorul trecutului nostru*: astăzi, obiectivul principal al Centrului este depistarea și îndrumarea tinerilor cercetători către studiul istoriei și culturii grupului nostru etnic, în România și aici.

În ultimii ani am observat cu satisfacție o continuă creștere în interesul studenților noștri față de ramura „românească” a istoriei poporului nostru și aceasta, paralel cu interesul crescând al studentului român pentru același subiect. Un rol hotărâtor în îndrumarea acestor două grupe de tinere speranțe l-au avut profesorii Leon Volovici și Moshe Idel, (amândoi din comisia academică a centrului), care-i îndreptau înspre diverse domenii de specializare, cât și spre cursurile de limba română, pe care Centrul le oferă.

În sfârșit, dar nu mai puțin important, Centrul acordă burse de studii pentru doctoranzi, premii anuale pentru lucrări speciale și un premiu mai substanțial din fundația M. Rudich odată la trei ani. Cu doctorul Reuben Rudich din Statele Unite (fiul mult regretatului Meir Rudich) am avut toți anii o relație foarte pozitivă, datorită fundației generoase pe care a instituit-o Centrului în memoria tatălui său, cât și interesului și devotamentului cu care participă la fiecare decernare a premiului.

Cu timpul care trece, apropierea câtor mai mulți cercetători tineri de studierea istoriei evreilor din România devine tot mai importantă. Timpul

presează. Biblioteca Centrului, arhiva impresionantă și fondul de acte și documente în continuă creștere sunt în așteptare, pregătite să-și expună comorile tuturor doritorilor, de aici și de pretutindeni.

Trebuie făcut tot posibilul ca generațiile ce ne vor urma să se poată mândri cu strămoșii lor, cu moștenirea lor culturală. Iar eu am făcut tot ce a fost posibil...

MISCELLANEA

În cuprinsul ultimului număr al revistei *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (XII, 2015) a fost publicată, sub semnătura lui Dumitru Vitcu, *Catagrafia evreilor din Mihăileni, ținutul Dorohoi, la anul 1836*. Dintr-o regretabilă neatenție colectivă, consumată, succesiv și diferențiat, pe relația autor-redactor-editor, comentariul ce însoțea textul catagrafiei, purtând titlul și identitatea *comentatorului* (nicidecum al *autorului* documentului, cum s-ar putea înțelege), a fost omis! Exprimând scuzele de rigoare, pentru asemenea omisiune, cititorilor interesați de conținutul și semnificația documentului statistic respectiv, revenim, în numărul de față al revistei, cu reproducerea integrală a comentariului și a titlului inițial al contribuției autorului, ce se cuvin alăturate textului deja publicat, în numărul ei anterior, la paginile 265-320.

Redacția

OBȘTEA EVREIASCĂ DIN TÂRGUL MIHĂILENI ÎN ANUL 1836

Dumitru VITCU

Înscrise ca preocupări cu periodicitate regulată și obligatorie în cea dintâi legiuire cu caracter constituțional a Principatelor Române, lucrările statistice și, îndeosebi, catagrafiile sau recensămintele fiscale efectuate după intrarea în vigoare a *Regulamentului Organic* constituie izvoare documentare de primă mână – nu doar sub raport demografic ori administrativ-fiscal, ci și din varii perspective adiacente – pentru optimizarea cunoașterii și dimensionarea procesului evolutiv al societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Fără a mai stărui asupra antecedentelor în materie, deplin lămurite istoriografic în cuprinsul unui recent *studiu introductiv* datorat venerabilului Corneliu Istrati¹, reamintim doar că măsura legislativă adoptată și consacrată

¹ Istrati, 2009, 7-12.

prin Regulament, într-un capitol special (capitolul III, rezervat Finanțelor publice), era menită să pună capăt haosului instituțional preexistent (și) în domeniul fiscalității, creând acele pârghii organizatorice necesare unui mai riguros control, fundamentat pe o cât mai exactă evidență a tuturor categoriilor fiscale, începând, evident, cu contribuabilii și încheind cu cei scutiți de plata dărilor.

Nu poate fi ignorată, desigur, și o altă motivație pentru regularizarea și, uneori, suplimentarea acelor documente „catagraficești” – dincolo de periodicitatea lor de șapte ani consfințită prin lege – din partea factorilor politici decizionali. Asemenea măsuri ori inițiative erau dictate de conjuncturi politice, dar și de interese cumulate cu implicații sociale, economice și demografice desprinse din dezvoltarea tot mai accentuată a fenomenului migrator în orientul european în prima jumătate a aceluiași secol, când valuri succesive de populație evreiască, emigrând din pricina persecuțiilor suportate în provinciile marginale ale Imperiilor țarist și habsburgic, și-au găsit sălașul mai ales în Moldova, sporind astfel nu doar cifra absolută a locuitorilor țării, ci și peisajul urbanistic al acesteia. Evoluția fără precedent, în același interval de timp, a orașelor și târgurilor din Principat, concretizată prin creșterea lor numerică de la 25 la 81, concomitent cu saltul demografic de la circa 50000 de etnici evrei, existenți în țară la început de veac, până la 288162 înregistrați în preajma Unirii Principatelor² a motivat suita de măsuri administrative și acțiuni legislative menite a pune în acord interesele sau obiectivele politico-naționale românești cu realitățile faptice din teren, potrivit criteriilor specifice momentelor sau etapelor istorice traversate³.

Elaborată mai devreme decât ar fi fost de așteptat potrivit noilor norme juridice, la distanță de numai cinci ani față de cea considerată, îndeobște, ca fiind prima catagrafie „reglementară”⁴, din rațiuni pe care le putem doar presupune, catagrafia evreilor din ținutul Dorohoi, incluzând și segmentul ei focalizat în paginile de față pentru târgul Mihăileni (fost Târgul Nou, până în anul 1835), a fost încheiată – tehnic – la 25 septembrie 1836, după cum atestă și data înscrisă pe ultima pagină din condica ce se păstrează la Arhivele Statului din Iași⁵. Rubricarea mult mai complexă și, evident, diferențiată a acestui document, comparativ cu cel realizat anterior, prezentat și comentat într-un recent studiu de

² Negruți, 1975, 1187; Negruți, 1996, 139; Platon, 1998, 160-176.

³ Platon, 1997, 28-47.

⁴ Este vorba de *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, deși aceasta fusese realizată înainte de intrarea în vigoare (1 ianuarie 1832) a Regulamentului Organic moldovenesc.

⁵ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (SJIAN), Departamentul Trebilor din Lăuntru, Tr. 696, op. 772, dosar 1546/ 1836, f. 74 v – 119.

istoricul Petronel Zahariuc⁶, îndreptățește bănuiala că obiectivul urmărit al lucrării – de nu va fi constituit o treaptă preliminară necesară pentru noua catagrafie regulamentară – devansa interesul strict economic, respectiv fiscal, al autorităților, spre a se cantona în cel socio-demografic, generat de fenomenul imigraționist și afirmat ca preocupare constantă în vremea domniei lui Vodă Mihail Sturdza.

Fără a exclude potențiale și chiar frecvente erori numerice (săvârșite cu sau fără intenție) de recenzare a populației unei localități în cuprinsul documentelor de acest tip, valoarea absolută a cifrelor vehiculate reflectă, cu suficientă capacitate de sugestie, dinamica unui proces amplu și continuu de modificare a elementelor constitutive structurii demografice a orașelor, târgurilor și satelor moldovenesti în deceniile premergătoare constituirii statului național român modern. Astfel, bunăoară, dacă în anul 1831, Târgul Nou⁷ avea o populație majoritar evreiască, alcătuită dintr-un număr de 153 familii de „evrei hrisovoliți” și doar 79 de creștini, birnici ori scutiți, alături de cei cuprinși în categorii fiscale să le spunem reziduale (din perspectivă contabilă), precum: nevolnici, iertați, văduve, orfani sau burlaci, peste numai cinci ani, după ce târgul cu noua identitate, Mihăileni, preluase și funcția de reședință a ținutului Dorohoi, numărul capilor de familii evreiești – reprodus, nominal, în tabelul de mai jos⁸ – a sporit cu încă 40, ajungând la cifra de 193, pentru ca în următorul deceniu, să urce la cota 258, din totalul populației de 399 familii⁹, iar în vremea Unirii Principatelor, aproape să se dubleze: 518 familii evreiești, reprezentând laolaltă 2194 suflete din totalul celor 3653 existente, conform celui dintâi recensământ al populației din Moldova realizat imediat după constituirea statului național român modern¹⁰.

Ceea ce particularizează documentul de față – generând posibile nedumeriri, dar și substanță analitică mult mai consistentă – ar putea fi identificat în caracterul aparent exclusivist al subiecților, focalizat pe un singur segment etnic al populației târgului Mihăileni, cel evreiesc. Dacă în cuprinsul celorlalte documente statistice cu profil demografic, anterioare ori posterioare anului 1836, informațiile furnizate privesc, de obicei, întreaga structură a populației unui ținut

⁶ Zahariuc, 2014, 383-412.

⁷ Înființat, prin hrisovul lui Alexandru vodă Moruzi, în anul 1792, pe moșia Vlădeni din ținutul Suceava, aparținând lui Constantin Mareș, fiind destinat meșterilor și negustorilor evrei veniți acolo „de peste hotar” (*apud* Schwarzfeld, 1914, 101-103; Negruți, 1997; Zahacinschi, 2002, 51-53; Zahariuc, 2014, 392).

⁸ SIAN, Departamentul Trebilor din Lăuntru, Tr. 696, op. 772, dosar 1546/ 1836, f. 74 v – 119.

⁹ Platon, 1998, 169.

¹⁰ *Din lucrările statistice a<le> Moldovei*, 1862, 108-109; vezi și *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la Est de Carpați în secolele XIX-XX*, 2011, 118-119.

sau localități, indiferent de credință, obârșie ori statut social, de astă dată ele sunt cantonate doar în sfera etniei și a obștei evreiești, e drept, majoritară în acel târg de graniță. Ipoteza poate constitui un argument suplimentar pentru atenția deosebită de care „beneficiari” etnicii evrei din partea noilor autorități politico-administrative instaurate în Moldova, sub regimul reprezentat de M. Sturdza și, desigur, în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic.

Față de toate celelalte anchete demografice cunoscute pentru perioada de referință, acest document-chestionar, prin numărul, forma și fondul informațiilor apelate¹¹, pare menit a epuiza elementele de structură identitară a fiecărui etnic evreu cap de familie din localitate, utilizate îndeobște de Secretariatul de Stat și, ulterior, de Ministerul de Interne în operațiunile specifice eliberării legitimațiilor de călătorie (pașapoarte), ori pentru alcătuirea așa-numitelor „dosare de personal” de mai târziu. Pentru că, în afara rubricilor obișnuite, des întâlnite, în cuprinsul celorlalte catagrafii, precum: nume-prenume, naționalitate, rasă, ocupație, statut social sau treaptă, obligații fiscale și, rareori, numărul membrilor familiei, de această dată autoritățile statului au inclus în anchetă repere speciale menite a realiza o completă „radiografie” fizico-morală și socio-economică a indivizilor înregistrați, adăugând: vârsta, fizionomia și eventuale semne particulare, locul nașterii și vechimea șederii în țară, dacă era evreu pământean (raia) ori sudit, ținuta morală, averea personală, locuința și adresa, starea civilă (când și cu cine s-a căsătorit), numărul, numele și vârsta copiilor, ba chiar și „neprevăzute întâmplări”, pentru ipoteza că ar mai fi fost ceva de interes și de notat suplimentar, de recenzor, la fața locului.

O privire de ansamblu asupra documentului alăturat îngăduie, desigur, câteva observații menite a evidenția particularitățile acestei obști, pe cât de numeroasă în zonă, pe atât de activă prin raportare la îndeletnicirile mărturisite și la vârsta biologică a membrilor ei. Astfel, din totalul celor 193 de familii înregistrate, cuprinzând și trei capi de familie neidentificați nominal, cele mai multe își aveau asigurată existența din practicarea unui meșteșug sau îndeletnicire desprinsă dintr-un registru foarte larg de ocupațiuni ori „prestări servicii” curente, precum: croitorie (pentru bărbați și/sau femei) efectuată atât în târg, cât și în afară, la sate; cizmărie sau ciubotărie; cojocărie; cușmărie; săidăcărie; stolerie sau dulgherie; lumânărie; căldărărie sau alămărie; brutărie; pitărie sau covrigărie; căsăpie (măcelărie); frizerie; vopsitorie (boiangerie); meșteri de întreținere la velnițe, harabagii, cantaragii ș.a. La fel de numeros și variat, dacă nu chiar precumpănind, era numărul celor care și-au declarat ca sursă existențială practicarea comerțului cu mărunțișul sau „dughenăria”, în

¹¹ Asemănătoare întrucâtva cu cele cuprinse în Catagrafia sudișilor din Moldova, dictată de domnitorul Ioniță Sandu Sturdza și realizată în anii 1824-1825 (vezi Mărieș, 1996, 91-138).

cadru al căreia crăsmăritul sau vânzarea băuturilor alcoolice s-a impus cu autoritate. Nu mai puțin decât 69 capi de familie erau antrenați în această îndeletnicire, cu predilecție pentru vânzarea „horilcei”, adică a rachiului preparat din cereale, fapt de natură să genereze și să motiveze măsurile legislative adoptate de autorități – atunci, ca și mai târziu – pentru prevenirea sau combaterea alcoolismului și a efectelor sale antisociale din comunitățile (mai ales) rurale din Moldova. Apoi, felurile servicii desprinse din largul evantai al preocupărilor consemnate în majoritatea cataografiilor cunoscute¹², incluzând pe cele de barâșnic, vechil, haham, dascâl (învățător), cântăreț (cititor la sinagogă), cioclu, ceauș, dar și zilieri, „nevolnici” ori cerșători – aceștia din urmă puțin la număr – completează statutul ocupațional al obștei evreilor din Mihăileni la data efectuării recensământului.

Demnă de remarcat este tinerețea obștei, vădită atât prin vârsta biologică a capilor de familie, cât și prin numărul mare de copii rezultați: 428. Pe segmente de vârstă, cei mai mulți, 77, reprezentând un coeficient de circa 40% din total, se încadrează etapei deplinei maturități, adică între 31 și 40 de ani. Urmează, în ordine, tinerii familiști, în număr de 50, având vârsta situată între 21 și 30 de ani, reprezentând 26 % din total, apoi bătrânii de peste 61 de ani (13) și cei situați între 51 și 60 de ani (12), pentru ca tabloul să fie încheiat de familiile foarte tinere, de până în 20 de ani, în număr de 6.

Nu lipsit de interes este și faptul că majorității covârșitoare a familiilor evreiești, indiferent de obârșie sau proveniență, ocupație ori statut social, le era recunoscută ținuta morală adecvată, prin consemnarea calificativului firesc la rubrica de *bună* purtare, special adăugată acestei catagrafii. Unui număr de 14 capi de familie – probabil, aprecierea viza doar pe acesta – li se consemna un comportament moral rezervat (*de mijloc*), în timp ce pentru alții patru recenzorul a reținut *reaua* lor purtare. Aceștia din urmă, prin specificul îndeletnicirilor practicate (croitor, meșter la velnițe, ori intermediar de vânzări/arendări), vor fi fost expuși mai lesne stărilor conflictuale cu potențialii clienți, de natură să le afecteze imaginea.

În sfârșit, ar mai fi de observat că, pentru cel mai consistent segment din totalul etnicilor evrei, capul de familie indica locul nașterii sale în spațiul galițian, de unde emigrase pentru a se stabili în Moldova, dobândind ulterior și „împământenirea” din partea autorităților politico-administrative; doar 66 dintre subiecții cuprinși în catagrafie erau nativi din Mihăileni. Mult mai puțini dintre cei înscrși proveneau din Rusia și Bucovina habsburgică (Cernăuți, Herța, Suceava și Siret), ori din alte localități moldovene (Fălticeni, Pașcani, Dorohoi,

¹² Pentru o ilustrativă listă a îndeletnicirilor practicate de negustorii și meșterii evrei în târgurile moldovenești, a se vedea Platon, 1998, 173-176.

Botoșani ș.a.). Dintre toți, doar cinci aveau statutul de „supus austriesc”, ceea ce este de presupus că beneficiau de privilegiile și imunitățile specifice categoriei socio-fiscale, în detrimentul celorlalți contribuabili¹³.

Cu siguranță, noul regim *reglamentar*, personificat prin Vodă Mihail Sturdza, din porunca ori la solicitarea căruia fusese realizată catagrafia, se va fi folosit ulterior de mulțimea informațiilor cuprinse și în acest document pentru adoptarea unei conduite politice marcată îndeobște de inevitabile consecvențe și exprimată prin măsurile administrative corespunzătoare intereselor de moment, dar și de perspectivă, ale autorităților centrale și locale față de cea mai importantă comunitate etnică, minoritară la scara întregii țări, dar majoritară în multe dintre orașele și târgurile Moldovei către mijlocul secolului al XIX-lea.

¹³ Pentru detalii, vezi Mărieș, 1985, *passim*.

Bibliografie

- *** *Din lucrările statistice ale Moldovei, capitoul II, Populațiunea pe 1859 și 1860*, Tipografia lui Adolf Bermann, Iași, 1862.
- Istrati, C. (ed.), *Catagrafii și statistici anterioare anului 1831*, în vol. *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 7-12.
- Izvoare statistice privind mutațiile demografice la Est de Carpați în secolele XIX-XX*, ediție de Cătălin Turliuc, Mihai-Ștefan Ceaușu, Dumitru Vitcu, Editura Junimea, Iași, 2011.
- Mărieș, S., *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1985.
- Mărieș, S., *Importanța catagrafiei din anii 1824-1825 pentru problema sudiților evrei din Moldova*, în *SAHIR*, I, 1996, p. 91-138.
- Negruți, E., *Factorul demografic urban și dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Revista de istorie*, XXVIII, 1975, 8, p. 1187.
- Negruți, E., *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae (SAHIR)*, I, 1996, p. 139.
- Negruți, E., *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova, 1800-1859 (Contribuții)*, Iași, 1997.
- Platon, Gh., *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea*, în *SAHIR*, II, 1997, p. 28-47.
- Platon, Gh., *Populația evreiască din târgurile și orașele Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *SAHIR*, III, Editura Hasefer, București, 1998, p. 160-176.
- Schwarzfeld, E., *Din istoria evreilor: împopularea, reîmpopularea și întemeierea târgurilor și a târgușoarelor în Moldova*, București, 1914.
- Zahacinschi, N., *Mihăilenii de altădată*, Editura Fundației „AXIS”, Iași, 2002.
- Zahariuc, P., *Orașe vechi, orașe noi, în ținutul Dorohoi. Catagrafia locuitorilor din târgurile Dorohoi, Târgul Nou (Mihăileni) și Săveni din 1831*, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Istorie*, s.n., LX, 2014, p. 383-412.

ARHEOLOGUL și... POEZIA

Martha EȘANU

Mulți intelectuali marcanți din toate timpurile au avut, pe lângă preocupările strict științifice legate de profesiunea lor de bază, și „hobby-uri” literare diverse.

Scriam acum câțva timp despre poeziile cunoscutului istoric de la Montpellier, prof. dr. Carol Iancu, cel ce semnează cu pseudonimul literar Tristan Janco.

De această dată vreau să vă prezint poeziile unui alt istoric, ale profesorului ieșean–israelian Silviu Sanie.

Pe lângă pasiunea pentru istorie, pe cei doi îi leagă „harul versificării”, venit din filonul originilor lor evreiești, dar în egală măsură și moldovenești. Învățătura moștenită din cele două universuri spirituale și îmbogățită sub atenta îndrumare a unor dascăli valoroși a condus la conturarea unor personalități de excepție, care fac cinste comunității evreilor români.

Succintele informații despre activitatea lui Silviu Sanie, intelectualul dedicat întru totul cercetării științifice, sunt încadrate în datele biografice redată mai jos.

Arheologul Silviu Sanie s-a născut în anul 1936 la Pungești, în județul Vaslui. Este licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În anul 1977 și-a susținut teza de doctorat obținând titlul de doctor în istorie la Universitatea din București.

A fost cercetător științific principal și șeful Colectivului de Istorie veche al Institutului de Arheologie Iași al Academiei Române. A făcut parte din colectivele de cercetători care au efectuat săpături arheologice la Barboși-Galați, Bâta Doamnei-Piatra Neamț și Dumbrava-Iași.

A condus doctorate în Istorie universală veche, a fost director de studii la Centrul de istorie a evreilor și ebraistică din Iași și membru în colegiul redacțional al revistei *Arheologia Moldovei*.

Împreună cu soția sa, Șeiva Sanie (z.l.), a proiectat și realizat Muzeul Obștii Evreiești ieșene, muzeu ce a fost inaugurat la 2 iulie 1986. Silviu Sanie a lucrat și la reamenajarea acestui muzeu, reinaugurat la 26 iunie 2011.

Dr. Silviu Sanie împreună cu dr. Dumitru Vitcu sunt coordonatorii revistei *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, fondată la Iași în anul 1996 sub egida Filialei Iași a Academiei Române și a Centrului pentru Studiarea Istoriei

Evreilor din România din cadrul Federației Comunităților Evreiești din România.

Pentru laborioasa sa activitate de cercetare în domeniul orientalisticii, profesorul S. Sanie a primit, în anul 1998, Premiul „Emil Dorian” al FCER iar în anul 2004 Ordinul „Meritul Cultural” în grad de Comandor, „Cercetare Științifică”.

Dintre lucrările sale reprezentative menționăm: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n.–II e.n.* (Iași, 1981), distinsă cu Premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române; *Culte orientale în Dacia Romană* (București, 1981); *Enciclopedia civilizației romane* (1982, coautor); *Die syrischen und palmyrenischen Kulte im römischen Dakien* în ANRW (Berlin–New York, 1989); *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (Iași, 1995, ed.a II-a, 1999); *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret* (București, 2000); *Scriere și imagini în spațiul carpato-nistrian (secolele VI a.Chr.–IV .Chr.)* (Iași, 2003) etc.

În anul 2004 i-a apărut la Editura „Timpul” din Iași volumul de versuri *Soarele se face Lună*, ce preia titlul uneia dintre poeziile din cuprins.

„Bântuit” din plin de talent, Silviu Sanie ne vorbește mereu în versurile sale (*Arheologul și timpul*) de trecerea implacabilă a timpului, subliniind că arheologul este un „prbeag scormonitor în tainele vremii ce aleargă sprinten prin secole și milenii”:

„Târziu / când / timpul / ce se adună / doare / și / simți / că de picioare / s-agață / bolovani /
îți / amintești / că vremea / se măsoară / cândva / cu anii”.

Și tot despre trecute vremi ne vorbește în poezia *Anomalie*:

„Privesc / ecranul, / ecranul minții invadat / de vagi realități / și clare umbre. / E dereglat? / E
programat / Să văd doar / Evul depărtat?”

Hoinarele gânduri ale autorului au poposit în poezia *Vedenii*:

„Pe marea de zăpadă ce-o privesc / Hoinare rătăcesc fantome negre / Raze scripi
și-ntunecate jerbe / Conturul lor încep să-l deslușesc / Goale aleargă Dor, Chin și Durere / Se
depărtează de Plăcere, Joc, Sublim / Culeg tristeți și nedorită vrere. / E darul lor ca să rămân
senin!”

În poezia *Vis*, ce deschide acest volum, autorul ne mărturisește că pentru a crea o poezie „sculptează de zor un trunchi de gând”, dar „e tot mai rar câte un vis frumos” ce merită a fi cântat în vers, transpus în rime”.

Despre Zidul Plângerii, zid sfânt pentru evrei, poezia *Un gând de Țișa be Av* spune:

„Zidul / care de milenii / schimbă / vorbe de ocară / în / balsam / și mirodenii. / El / Ce-a zămislit / O Țară / A păstrat / Pământul sfânt / și-a chemat / din risipire / cei legați / prin Jurământ / dominat / e de un gând / și / când nopțile / se lasă / mândrul Zid / se vede / Casă.”

Într-o trecută toamnă, în întâlnirea noastră ieșeană, Silviu Sanie mi-a dat să citesc câteva dintre poeziile sale mai noi, încă nepublicate în volum.

Poezia *Norii* vorbește despre „nămeți de nori cu chip întunecat, născuți din amețite de căldură ape și care adună tunete, fulgere și acuze de delict” și se încheie cu un avertisment al autorului, avertisment ce trebuie să dea de gândit tuturor:

„Unde-i / curgere / și / zbugium / nu pot lipsi / conflicte!”

Pline de tristețe, dar și de o deosebită sensibilitate sunt versurile poeziei *Atâția au plecat* scrisă la 23 octombrie 2009, la Iași.

„Atâția / au plecat / și / nu mai vin / De / cerul parcă / nu / mai e senin. / Atâția / au plecat / pe alt tărâm / De mă întreb / Aici / Cât mai rămân?”

Preocupat mereu de gândul trecerii în lumea altor tărâmurii eterne, în poezia *Relații dilematice*, scrisă la 5 ianuarie 2010, autorul ne avertizează:

„Ai grijă / ești / Ființă / și / Măine / Nu e veșnic!”

Aceleași gânduri le găsim și-n poezia *Vechiul silogism*:

„Cu speranțe / că prin ștanțe / vei săpa în timp ungher / uiți silabe sacadate / Timpul bate și / rămâi tot mai stingher. / Omule , ești Efemer!”

Crezul poetic al autorului, respectul său pentru cuvântul scris sunt prezentate în poezia *Decret?*:

„Nu osândi / Cuvântul / scăpat / în pribegie! / De-i mărghiaș / sau amețit / așa a fost / să vie”.

Aceste rânduri ale mele nu se vor a fi o cronică literară, ele reprezintă doar gândurile unui nespecialist, exprimate după lectura unor poezii scrise cu mult suflet de un împătimit al cuvântului, nu doar al istoriei.

CARTEA UNEI VIEȚI, FILE DE ISTORIE, FILE DE POVESTE

Martha EȘANU

Apărut de curând la Editura HASEFER, volumul *Privind spre Ierusalim* scris de Baruch Tercatin, este o carte-mărturie a unei vieți, o carte alcătuită din file de istorie, o istorie trăită de autor de-a lungul celor 88 ani de viață, și din file de poveste, o poveste a unei vieți călăuzită în permanență de credința în Dumnezeu cel Atotputernic.

Alături de cele treisprezece capitole, cartea conține numeroase fotografii și documente despre familie, amintiri din copilăria, adolescența și tinerețea petrecute în România, apoi din primii ani trăiți în Israel și viața de familie pe pământul străbunilor.

În *Cuvântul Introductiv*, deputat dr. Aurel Vainer, președinte al F.C.E.R. subliniază: „Domnul Baruch Tercatin este, cu certitudine, un bun cunoscător al Torei și al învățăturilor adunate de-a lungul timpului de marii rabini și cărturari evrei, a căror înțelepciune a studiat-o și la care a meditat cu mare dedicație și profunzime. Aceste calități i-au permis să pună, din nou, la dispoziția cititorilor din România, o carte foarte reușită, în paginile căreia se regăsește felul în care a știut să-și trăiască viața la intensitate maximă cel care se află acum pe cale de a deveni nonagenar, prag pe care îi dorim să îl atingă în deplină sănătate fizică și mentală.(...) Demn de laudă este și felul în care se dedică în mod continuu, profund și curat țării sale natale, meleagurilor unde a copilărit, fără a uita multiplele momente de bucurie și de durere trăite într-o perioadă istorică nu tocmai de invidiat.” (p. 9-10)

Cuvântul-înainte intitulat *El este Baruch (Binecuvântat) și Baruch (Binecuvântat) este numele lui*, semnat de Rabinul Menachem Hacohen, rabinul Așezărilor Agricole Muncitorești din Israel, fost Mare Rabin al României, arată: „Baruch Tercatin este «un om-mensch» (menci-lb. idiș), dar nu un simplu mensch, un om oarecare, ci în primul rând un «om evreu» adevărat, în sensul deplin al cuvântului, care conduce grupul din care provine și care aude, iartă, ascultă, cu inimă caldă și cu suflet fremătător [...]. (p.12)

Baruch Tercatin este inginer mecanic, scriitor, activist, activ în viața socială, om de lume, hasid care șade și învață în Beit-Midraș, casa de studiu a Torei.

Baruch Tercatin îndeplinește toate aceste ocupații și astăzi, neobosit. Nu s-a dezis de ele niciodată. Astăzi, ca și în trecut, continuă să pună umărul, să se

în hame la jugul activității publice și să se angajeze la orice sarcină pentru binele obștesc și pentru binele cuiva. El este atât scriitor, cât și redactor, atât om de lume, cât și hasid, într-un fel special. Atunci când șade la mesele admorilor, rabini care conduc curțile hasidice, el știe să facă diferența între principal și secundar; el alege, din conținut și din elementele principale, nu din aspectele marginale, rămășițele mesei [...]” (p. 13)

Baruch Tercatin s-a născut la 1 mai 1928, în Iași, „mein šteitle, Ios”, „un oraș mirific, desprins parcă dintr-o poveste de demult...”, așa cum îl definește în capitolul dedicat *Anilor copilăriei într-un Iași de poveste*. (p. 27-36)

Marele Rabin Menachem Hacohen spune că Baruch Tercatin este „un fiu al comunității evreiești din Iași, din România, una dintre cele mai înfloritoare obști ale lui Israel din țările răspândirii. Încă din prima copilărie, el a supt dorul pentru Ereț Israel împreună cu laptele de mamă, în casa părinților lui, care erau sioniști. Ca adolescent, membru în mișcarea sionistă de tineret, a fost absorbit de spiritul practicii haluțiene împreună cu frații și prietenii lui, căpătând o dorință puternică de a pune în practică acest spirit în țara visurilor lor. [...]” (p. 12)

După zilele negre ale suferinței și groazei, Baruch, supraviețuitor al pogromului cel groaznic de la Iași, al deportării și închiderii în lagărele de muncă forțată înființate de Garda de Fier, cunoscută aliată a blestematului diavol nazist, a avut un singur scop în viață: acela de a-și pune în aplicare visul tinereții sale, de a face Alia în Ereț Israel [...]. (p. 12)

El a sperat într-o minune și în cele din urmă minunea a avut loc. În anul 1950, Baruch a primit aprobarea de plecare în Statul Israel, care fusese întemeiat în țara visurilor sale.”

Părinții săi, Iacov Copel Tercatin și Malca Tercatin (Machles), născuți în Iași, s-au căsătorit tot aici, în anul 1913, de Tu Be Av, sărbătoarea iudaică a iubirii. Tatăl lui Baruch era hasid, foarte apropiat de dinastia țadik-ului din Buhuși, de fiul acestuia, Rabi Moșe Iehuda Leib Friedman. În Iașul acelor timpuri erau multe grădinițe și școli evreiești la care au învățat și copiii familiei Tercatin, doi băieți și două fete.

Cartea reproduce un capitol din volumul *Evreii ieșeni în documente și fapte* semnat de H. Gherner și B. Wachtel, capitol referitor la Școala Primară „Junimea” nr. 1-„Moritz și Betty Wachtel” la care a învățat Baruch Tercatin între anii 1934-1938. Apoi a învățat la Liceul „Mihail Kogălniceanu”, care era favorabil evreilor.

În continuare autorul vorbește despre anul 1940, când legile antisemite, rasiale și-au arătat colții și redă edificatoarele amintiri ale dr. Alexandru Șafran, șef Rabin al României în acea perioadă.

Baruch Tercatin vorbește și de sărbători și tradiții evreiești în Iașul cunoscut de el unde locuiau circa 45.000 de evrei și funcționau 150 de sinagogi și case de

rugăciuni, organizate pe bresle. În aceste lăcașuri de cult au slujit în decursul anilor 162 de rabini. În Iașul de odinioară existau mulți evrei religioși care se rugau în lăcașurile de cult ale admorilor. Cele mai cunoscute dintre acestea erau: Sinagoga „Ștefăneșter Kloiz”, Sinagoga „Sadagura”, Sinagoga „Tversky-Rișișer Kloiz”, Sinagoga „Călărășer Rebe”, Sinagoga „Buhușer Kloiz”. Familia Tercatin era binecunoscută în Iașul copilăriei lui Baruch. Era considerată o familie tradiționalistă, cu concepții sioniste, o familie legată de cunoscutul curent hasidic, creat cu sute de ani în urmă de Rabi Israel Bal Șem Tov, mai ales de acea ramură care-și revendica rădăcinile de la Rabi Israel din Rudjin, înmormântat la Sadagura-Cernăuți, de la Rabi Ițhac Friedman din Buhuși și, la timpul său, de la admorul Moșe Iehuda Leib Friedman din Pașcani.

Capitolul al doilea al cărții prezintă anii negri ai Holocaustului. și Pogromul de la Iași văzut prin ochii supraviețuitorului.

„Iașul meu drag“, spune autorul, „în care, odinioară, evreii mergeau îmbrăcați în caftane, în care Avram Goldfaden a ridicat primul teatru evreiesc de limbă idiș din întreaga lume, devenise în acele zile de nerecunoscut, o adevărată vale a morții. Pogromul din 1941 este o rușine care a marcat pe veci Iașul.

Cu toate că a trecut prin acei ani negri ai persecuțiilor antisemite, inginerul Baruch Tercatin se gândește cu nostalgie la „mein šteitle Ios”, după cum spune și în mărturia publicată în volumul *Pogromul de la Iași și Holocaustul în România*, editat în anul 2015, sub coordonarea prof. dr. Carol Iancu și prof. dr. Alexandru-Florin Platon.

Autorul a încercat, ani la rând, să uite persecuțiile rasiale prin care a trecut în tinerețea sa, dar consideră că „fața întunecată din istoria civilizației, când noțiunea de «om» și cea de «omenie» dispăruseră, trebuie să rămână mărturie pentru generațiile viitoare”.

În acest context, Baruch Tercatin apreciază înființarea Institutului Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel” și activitatea laborioasă a cercetătorilor acestui institut, „care fac studii, scriu articole și cărți, sprijină amplasarea de plăci comemorative, amenajarea muzeelor și organizarea de simpozioane, workshop-uri și cursuri legate de ceea ce a fost Holocaustul la Iași și în România”.

Ca tânăr evreu, trăitor în Bucureștiul de demult, și totodată ca actual președinte al Memorialului Holocaustului din Israel, ce funcționează în cadrul Centrului Comunitar „Rav Zvi Guttman” din Tel Aviv, domnul Baruch Tercatin își amintește cu enormă durere cele auzite despre noaptea de 21 ianuarie 1941, când „bande de legionari au devastat magazinele evreiești, au ars sinagogile, au distrus Sulurile de Tora, au avariat altarele și, mai mult, au răpit evrei care se găseau în sinagogi sau pe stradă, i-au maltratată și i-au ucis la abator sau în pădurea Jilava [...]” (p. 87)

În memoria acelor tragice zile pentru evreii din București, dar și pentru întreaga populație a capitalei României, inginerul B. Tercatin a inițiat amplasarea unei plăci comemorative în curtea Templului Coral din București și a participat la dezvelirea ei în ziua de 2 noiembrie 1997. La ceremonia comemorativă de atunci acad. Răzvan Theodorescu a spus: „Sunt aici pentru a depune, în numele Asociației Culturale de Prietenie România – Israel, în numele meu personal, mărturia solidarității noastre cu suferințele și cu speranțele prietenilor, fraților noștri evrei de aici, din România, și din Israel. (p. 90) [...] România, ai cărei fii suntem, trebuie să-și asume, privind în față, această crimă care a fost comisă. Nu mai trebuie să încercăm să ascundem, să găsim cuvinte acoperitoare, scuze, subterfugii pentru a ieși din această imensă rușine pe care România trebuie să și-o asume, crima din ianuarie 1941. [...] Măcar în fața acestei plăci, dar nu numai, să ne solidarizăm, creștini și evrei, fii ai aceluiași pământ, și să spunem că așa ceva nu se va mai repeta, iar gândul nostru astăzi să meargă pios spre victimele celei mai teribile tragedii din istoria modernă a României”. (p. 91)

Cuvinte deosebite consacră autorul anilor de școală petrecuți la Liceul „Cultura-Max Azriel” din București, colegilor și profesorilor de acolo.

Peste ani, Baruch Tercatin a fost unul dintre inițiatorii și organizatorii sărbătoririi celei de-a 51-a aniversări a promoției 1946 a Liceului „Cultura A-Max Azriel”-România, sărbătorire ce a avut loc în saloanele Hotelului Hilton din Tel Aviv în zilele de 25-26 mai 1997 cu participarea majorității colegilor, veniți, împreună cu soțiile, din aproape toate colțurile lumii.

Gândurile autorului se îndreaptă și spre colegii de la Universitatea Politehnică din Bucureștiul de odinioară. Cu aceștia s-a reîntâlnit în dimineața zilei de 5 iunie 2000, tot în saloanele Hotelului Hilton.

Cu multă emoție am citit că la întâlnirea de atunci a participat și Niuma Goldemberg, reputatul inginer chimist cu care am colaborat ani de zile în domeniul cercetării sintezei materialelor plastice și a prelucrării lor. Amintirile m-au dus și la ing. Theodor Wexler, alt cunoscut și reputat specialist cu care am colaborat în domeniul cercetării și asimilării auxiliarelor pentru prelucrarea polimerilor. O plecăciune de gând, fie memoria lor binecuvântată!

Un capitol special este dedicat valurilor de durere stărnite de tragedia vasului Struma. Cu durerea, niciodată ostoită, a pierderii fratelui său, Ițhac Tercatin, un tânăr de 26 de ani, cu o cultură extraordinară, absolvent al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, autorul notează în acest volum autobiografic: „La data de 24 februarie 1942, 7 Adar după calendarul ebraic, vasul Struma, cu 769 de pasageri, femei, bărbați și copii, călătorea din Constanța, România, spre Eretz Israel. După o așteptare zadarnică, în rada portului Istanbul, de a primi aprobarea să-și continue drumul spre țara străbună,

a fost torpilat de un vas sovietic, iar acele suflete care doreau să ajungă în Eretz Israel și să clădească Țara Promisă au pierit în valuri. În ziua de 7 Adar, cu mii de ani în urmă, s-a găsit o prințesă care să-l salveze pe Moșe Rabeinu. La 7 Adar 5702, nici un popor din lume n-a auzit plânsul a 769 de suflete care se rugaseră să li se dea voie să-și continue drumul spre Eretz Israel.

În cazul Strumei, ca de altfel în multe cazuri ale luptei pentru a face Alia, principalele vinovate de aceste nenorociri au fost trei guverne, care încercau să împiedice evreii să ajungă în țara lor strămoșească: cel englez, cel sovietic și cel turcesc. Parlamentul englez a recunoscut ulterior că s-a comis o greșală în cazul Struma". (p. 152)

După tragedia vasului Struma, la 2 august 1944, după miezul nopții, o torpilă a lovit vasul Mefkure. Memoria celor circa 330 de victime de atunci nu trebuie uitată. Ca prin minune, cinci pasageri și șase marinari au reușit să se salveze, înotând spre alte două vase aflate în zonă.

Interesante pagini sunt dedicate activității sioniste și culturale la Iași și în România, înainte și în timpul Holocaustului. Organizațiile sioniste promovau „idealul național evreiesc și anume înființarea și dezvoltarea unui stat național evreu în granițele sale istorice, în Israelul de astăzi, regiune unde strămoșii noștri au dezvoltat cândva o cultură vastă și înfloritoare, dar care, de pe vremea romanilor și până la mandatul britanic, a trecut prin diverse stăpâniri succesive, fără să mai aparțină, cum era de drept, evreilor”.

Familia Tercatin, după cum relatează autorul, a fost dintotdeauna una religios-sionistă, având o casă tradițională, dar nutrind un mare dor pentru Eretz Israel. După sosirea în Israel, familia a fost recunoscută, de către Agenția Evreiască și de celelalte autorități oficiale, ca o familie de sioniști veterani.

Viața leagă destine și așa a fost și-n cazul lui Rosy-Șoșana și a lui Baruch ale căror destine s-au legat trainic începând din anul 1958, într-o frumoasă și unită familie.

Privind spre Ierusalim este o carte ce merge la inima cititorului. Este cartea unei vieți dar, în bună parte și cartea unei comunități evreiești, comunitate care în România sau în Israel a dat personalități de prestigiu ce și-au adus din plin aportul la dezvoltarea iudaismului în întreaga lume.

„Baruh Tercatin, un intelectual erudit, un om al credinței” cum îl caracterizează profesorul Carol Iancu este „un evreu autentic, un om de o credință profundă, care aplică prescripțiile Torei în viața cotidiană, un erudit marcat de pasiunea transmiterii prin scris a valorilor iudaismului.” (p. 20)

Îi urăm ca privind, în continuare mulți ani spre Sion, cu gândul și inima la obștea evreilor români pe care cu cinste o reprezintă, să ne dăruiască noi și noi scrieri interesante și atrăgătoare.

L'ENFANT ET LE GENOCIDE: TEMOIGNAGES SUR L'ENFANCE PENDANT LA SHOAH

Textes choisis et présentés par Catherine Coquio et Aurélia Kalisky. Paris, coll.
«Bouquin», 2007, Robert Laffont, 2007, 1264 pages.

Dana IONESCU

Catherine Coquio est professeure de littérature comparée à l'Université de Poitiers. Aurélia Kalisky est doctorante en littérature comparée à Paris III et au Zentrum für Literaturforschung (ZfL) de Berlin. Elles sont respectivement présidente et vice-présidente de l'Association internationale de recherches sur les crimes contre l'humanité et les génocides.

Ce livre s'ajoute à la pratique sociale actuelle pour la récupération et la mise en perspective de l'expérience de l'enfant qui a vécu et survécu à la Shoah. C'est «l'ère du témoin», dit Annette Wieviorka et «le témoignage s'adresse au cœur, et non à la raison»¹.

Avec cet ouvrage, Catherine Coquio et Aurélia Kalisky proposent un recueil de textes écrits pendant et après les événements de la Shoah ; ils témoignent de l'enfance, mais pas de n'importe quelle enfance. Il s'agit d'une enfance qui a connu quatre types de situations : le ghetto, le camp, la cachette et l'errance. Les textes sont écrits par des enfants témoins devenus adultes et qui ont vécu les horreurs de la Shoah, ou par des adultes qui ont décidé d'écrire sur la vie des enfants ayant grandi dans les ghettos nazis ; ce sont donc des textes «témoins».

Les auteures nous donnent dès le début la clé de lecture en nous disant que l'objectif de ce livre est de «faire réfléchir sur l'enfance et le génocide tout en restituant, tel qu'il se manifestait en différents points de l'Europe nazie, l'ensemble du «spectre» de la destruction génocidaire : persécution, exclusion, déshumanisation, extermination»². Le choix des textes (70) est assez hétérogène ; ce recueil rassemble des journaux, chroniques, essais, récits, poèmes, nouvelles, romans, fictions, mémoires, récits de déportation et d'errance, etc.

Le livre débute avec un long avant-propos qui nous fait faire un voyage historique et analytique et découvrir le contexte de la Shoah ainsi que la place de

¹ A. Wieviorka, *L'ère du témoin*, Pluriel, 2013, 179.

² *Ibidem*, LXXXIX.

l'enfant dans ce contexte. La question qui guide la lecture de l'avant-propos et de ce livre est : «Quelles furent leurs manières à eux de survivre, de mourir, de résister, de parler, de penser, d'oublier?».

Catherine Coquin et Aurélia Kalisky, sans être des spécialistes de la Seconde Guerre mondiale ou de la Shoah, nous assurent que le livre et surtout la partie historique ont été relus par des historiens et spécialistes, tels que Florent Brayard, Annette Wiewiorka, Henriette Asséo, Georges Bensoussan, etc.

De plus, l'ouvrage contient plusieurs chapitres dont chacun désigne un pays (l'Allemagne et l'Autriche, la Tchécoslovaquie, la Pologne, la Lituanie, l'URSS, la Roumanie, la Yougoslavie, la Hongrie, la Transylvanie du Nord, la France, les Pays-Bas et la Belgique, l'Italie) tout en suivant une logique chronologique du génocide (la Catastrophe) et non pas celle de la guerre. Les chapitres commencent avec une contextualisation historique des témoignages sans laquelle la lecture aurait pu constituer une certaine difficulté pour ceux qui ne sont pas nécessairement des spécialistes de la Shoah.

Le témoignage de Serge Moscovici sur le pogrom de Bucarest fait partie des témoignages tardifs. En 1997, dans *Chroniques des années égarées*, il raconte son vécu d'enfant de la Shoah, mais il dit lui-même qu'il a oublié beaucoup de choses. Le témoignage de Ruth Glasberg-Gold (née en 1930 en Bucovine), lui aussi est un témoignage tardif. Il date de 1988.

Quant au deuxième témoignage du chapitre consacré à la Roumanie il appartient à Miriam Korber, née en 1923 à Câmpulung-Moldovenesc. Son témoignage est un témoignage-journal commencé quand elle avait dix-huit ans.

Ainsi, le thème de l'enfance et de l'adolescence surgit nostalgiquement dans presque tous les textes. Nostalgiquement parce que dans les premières années de leur vie, ces témoins ont connu une enfance heureuse. Mais, très vite ou trop vite, ils vont se rendre compte qu'ils ont perdu cette enfance et, alors, leur histoire est narrée dans une logique de la perte: la perte de la famille, celle des ami(e)s et de l'école. Si pour l'enfant en bas âge comprendre le drame dans lequel la vie l'avait poussé était presque impossible, l'adolescent, lui, est conscient du mal qu'il subit, mais ce mal reste tout de même un mal incompréhensible.

Pour terminer, la force de cet ouvrage repose sur la richesse et la multitude des textes réunis dans le même recueil. Ce sont des témoignages révélateurs d'un passé lointain et parfois oublié liés par un même fil conducteur: l'enfance vécue à l'époque de la Shoah et la mise en texte de cette expérience.

AUTORI

(date biografice)

Radu Florian BRUJA, lector universitar dr. Absolvent al Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2001 și doctor în istorie al aceleiași Universități (2006); a efectuat stagii de documentare în Ucraina (2005, 2006) și Slovacia (2014, 2016). Preocupări de istorie modernă și contemporană, cu predilecție de istoria partidelor politice și fenomenul totalitarismului. Peste 60 de studii și articole publicate în țară și străinătate (Austria, Franța, Polonia, Slovacia, Ucraina).

A publicat volumele *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale*, Iași, 2006 și *Extrema dreaptă în Bucovina*, Târgoviște, 2012 și a coordonat edițiile Gheorghe N. Rădășanu, *Viața mea*, Iași, 2008; Traian Brăileanu. *Studii, documente. Încercări literare*, Iași, 2011, Vasile Andricioaei, *Însemnări din viața politică interbelică*, Iași, 2013. Studii în reviste de specialitate și volume colective, între care: *Evreii din România și Frontul Renașterii Naționale în Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, vol. XI, Iași, 2009; *Paradigms of Totalitarianism in Romania: the Case of Education under the National Legionary Government (September 1940 – January 1941)* în *Acta Historica Neosoliensia* 13/2010, Banská Bystrica; *Din istoria Partidului Național Creștin în Bucovina (1935-1937)* în *Anuarul Institutului de Istorie Gh. Barițiu*, Cluj Napoca, XLVIII, 2010; *Obraz wspólnot etnicznych z Bukowiny w twórczości Traiana Brăileanu, în Bukowina. Integracja Społeczno-kulturowa na pograniczu*, Warszawa, Wrocław, Zielona Góra, Piła, 2010; *Conflicte antisemite în Universitatea din Cernăuți în primii ani interbelici*, în *Hauka i Ocbita. Krok у Майъths, Чернівці – Вижниця*, 2011; *The Reorganization of Iron Guard, between Outlawry to Re-establishment (1933-1935)* în *Bukovinian Journal of History and Cultural Anthropology*, Chernivti National University, 2012; *Establishment of Romanian-Slovakian Diplomatic Relations in 1939 în Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. Section History*, Arhipelag XXI, 2014; *Fond arhivistique Maximilian Hacman în Codrul Cosminului*, serie nouă, XX, Suceava, 2014, *The „Romanianization” of the University of Chernivtsi in Universities and Elite Formation in Central, Eastern and South Eastern Europe*, Graz, 2015, *Conflictele antisemite din Bucovina, în vara anului 1930*, în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, vol. XI, Iași, 2015; *La participation de l'armée slovaque à la campagne contre l'Union Soviétique en 1941. Perceptions roumaines* în *Codrul Cosminului*, XX, 1, iulie 2016.

Sergiu-Constantin ENEA, doctor în istorie, este profesor la Liceul Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos, jud. Iași. Domeniul de expertiză îl reprezintă arheologia preistorică (teorie arheologică, antropologie culturală, arheologie funerară), domeniu în care a publicat două volume, unul de autor la Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, altul, în colaborare, la Ed. Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2014, peste 30 de studii și articole în țară și străinătate și a participat la peste 50 de conferințe naționale și internaționale.

Cunoscător al istoriei moderne și contemporane a orașului Târgu Frumos, calitate în care a publicat câteva studii, în prezent este membru al unei echipe de cercetători care redactează monografia localității. Profesor și formator național, a participat la numeroase cursuri de formare în problema Holocaustului în țară și în străinătate (Mémorial de la Shoah, Paris).

Violeta-Anca EPURE este lector universitar dr. la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. A absolvit în anul 2002 specializarea Istorie-Limba franceză la aceeași instituție, iar ulterior a urmat studii aprofundate la Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Din noiembrie 2011 este doctor în istorie, după susținerea tezei de doctorat cu titlul *Societatea românească prepașoptistă în viziunea străinilor: consuli și călători francezi*, coordonator științific prof. univ. dr. Dumitru Vitcu.

Martha EȘANU (născută în 1947 la Iași), absolventă a Facultății de Chimie Industrială din cadrul Institutului Politehnic Iași, secția Chimia și Tehnologia Compușilor Macromoleculari (promoția 1971). Titlul științific: inginer chimist, cercetător științific principal gr. I. Din 1972 și până la pensionare, în anul 2000, a lucrat în domeniul cercetării și prelucrării materialelor plastice, la Întreprinderea de Prelucrare Mase Plastice Iași și la Institutul de Cercetare Prelucrare Cauciuc și Mase Plastice București-Laborator Cercetare Iași. În perioada 1993-2000 a fost Director la S.C.CEPROPLAST S.A, Iași iar apoi director adj. științific, inginer șef al Departamentului de cercetare din cadrul aceleiași societăți.

Din iulie 2002 este consilier cultural la Comunitatea Evreilor din Iași, (funcție eligibilă prin alegeri comunitare). Colaborează la revista *Realitatea Evreiască* (București), *Semnalul* (Canada), *Viața noastră*, *Revista mea* și, din 2014, și la *Jurnalul săptămânii* din Israel, unde este membră a Colectivului de redacție. În octombrie 2011 a fondat revista *PRIETENIA* a Comunității Evreilor din Iași și este redactor-șef al acestei reviste.

Mircea-Cristian GHENGHEA este CS III în cadrul Departamentului de Cercetare al Facultății de Istorie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Doctor în istorie (2009). Bursier al Fundației „Eugen Lozovan” din Copenhaga, Danemarca (2005). Cercetător postdoctoral (2011-2012). Redactor-șef al publicației *The Romanian Journal of Modern History* (Iași) și secretar general de redacție al publicației *Revista română* (Iași). Editor și coeditor al unor volume din seria *Români din afara granițelor țării: Evoluție istorică și situație prezentă în perspectiva integrării României în Uniunea Europeană* (în colaborare cu Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, 2006); *Coordonate istorice și naționale în cadrul european* (în colaborare cu Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, 2007); *Europa de lângă noi. Identitate și multiculturalitate în Bucovina istorică. Familia Hurmuzachi – emblemă a istoriei naționale* (Iași, 2009). Autor și coeditor al unor lucrări dedicate istoriei ASTREI, istoriei presei românești și mișcării naționale a românilor din Transilvania, Basarabia și Bucovina în veacurile XIX-XXI, minorităților și identităților naționale în Europa: *Pro Basarabia – repere istorice și naționale* (în colaborare cu Mihai-Bogdan Atanasiu, Iași, 2007); *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale* (în

colaborare cu Mihai-Bogdan Atanasiu, Iași, 2010); *Cu și despre români. Reflecții publicistice astriste*, Iași, 2011; *O istorie vie. Cartea ASTREI ieșene* (în colaborare cu Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, 2013); *Presă și națiune. Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1859-1865) reflectată în presa românească a vremii* (Iași, 2014); *ASTRA și românii. Memorie istorică și realități contemporane* (în colaborare cu Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, 2015); *Minorități și identități naționale în spațiul central și est-european* (în colaborare cu Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, 2016), precum și al unor studii și articole de specialitate și de popularizare în publicații din România, Republica Moldova, Ucraina și Ungaria.

Ditza GOSHEN (născută la Iași), absolventă a Liceului „Oltea Doamna”. Ajunge la Ierusalim în 1961. Licențiată a Universității Ebraice din Ierusalim. După absolvirea facultății, timp de 15 ani lucrează la postul de radio „Kol Israel”, în cadrul departamentului de muzică clasică, ulterior conduce Școala Externă „Masad” (5 ani) și biroul „Festivalului Ierusalim de Arte” (5 ani). Din 1993 se află în fruntea Centrului de Studiere a Istoriei Evreilor din România al Universității Ebraice. Este voluntar al Muzeului de Istorie al orașului Ierusalim „Cetatea lui David” de la inaugurarea lui în anul 1989. Este căsătorită cu ziaristul Smaia Goshen.

Lucian-Zeev HERȘCOVICI (născut în 1947 la Galați), licențiat al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1969). Doctor în istorie, obținut în anul 2009 la Universitatea „Paul Valéry” din Montpellier cu o lucrare intitulată *Le mouvement de la Haskala parmi les Juifs de Roumanie* sub coordonarea prof. Carol Iancu. Laureat al Premiului „Eudoxiu Hurmuzaki”, acordat de Academia Română în 2010. Bibliotecar specialist la Biblioteca Națională a Israelului (Ierusalim). Lector de limba ebraică la Universitatea „Paul Valéry” din Montpellier (2004-2007). Lector asociat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, predând cursuri despre istoria evreilor. Coautor (împreună cu Baruch Tercatin) al lucrărilor intitulate *Prezențe rabinice în perimetrul românesc, secolele XVI-XXI* (București, 2008) și *Entziqlopediyah leyahaduth Romaniyah*, 3 volume (Ierusalim, 2012). Coeditor (împreună cu Danielle Delmaire și Felicia Waldman): *Roumanie, Israël, France: parcours juifs; hommage au professeur Carol Iancu* (Paris, 2014), *Romania, Israel, France: Jewish trails; hommage to Prof. Carol Iancu* (București, 2014). Coordonator (împreună cu Yves Chevalier): *ESSACHES: Journal for Communications Studies (Commemoration et mémoire – Commemoration de la mémoire)*, nr. 2 (10), volum 5 (2012). A tradus din ebraică în română, alcătuiind prefața și notele de subsol pentru textul lui Moise Cordovero, *Palmierul Deborei* (București, 2015). Colaborator la *Encyclopaedia Judaica*, ediția a II-a (Ierusalim/Detroit, 2007) și la *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* (New Haven/London, 2008). A publicat numeroase studii despre istoria evreilor din România.

Dana IONESCU este absolventă a Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a unui master în comunicații internaționale la Université du Québec à Montréal. În prezent este doctorandă la Departamentul de Sociologie din cadrul Université du Québec à Montréal. Teza de doctorat (și cercetarea mai vastă actuală) are

ca subiect emigrația evreilor din România înainte, în timpul și după Holocaust și imigrarea evreilor de origine română în Canada. A fost secretar de redacție la *Revista de Istorie Socială*, a publicat în reviste de specialitate din țară și a participat la conferințe naționale și internaționale la Iași, București, Cluj, Montréal, Laval etc.

Andrei MELINTE (născut în 1985 la București), absolvent al Facultății de Istorie din Iași (promoția 2008) și al unui masterat în Istoria Evreilor și Ebraistică (promoția 2012). Din octombrie 2014 lucrează ca tehnician demonstrator în cadrul Facultății de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa” Iași, specializarea Ortodonție și Ortopedie dento-facială. În prezent, este doctorand al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o temă de cercetare intitulată *Târguri și târgușoare din ținutul Iași între cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII și prima parte a secolului al XIX-lea*. A publicat diferite studii referitoare la apariția și evoluția vieții urbane din Moldova și rolul comunității evreiești în acest fenomen.

Andi MIHALACHE (n. 1972) este cercetător în cadrul departamentului de istoria culturii al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași și redactor-șef adjunct al *Anuarului* aceleiași instituții. Domenii de interes: istoria istoriografiei și a culturilor istorice; istoria comunismului; istoria conștiinței patrimoniale; antropologia obiectelor și a imaginii; memoria autobiografică. În 2001 și-a susținut teza de doctorat *Discurs istoric și ideologie în România „democrației populare” (1948–1965)*, publicată doi mai târziu, sub titlul *Istorie și practici discursive în România «democrației populare», 1948–1965*. În 2005, lucrarea este premiată de Academia Română. Valorificând două burse Fritz Thyssen ale Fundației Alexander von Humboldt, a mai publicat alte trei cărți: *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism și consecințele sale* (2005), *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern* (2007) și *Contribuții la istoria ideii de patrimoniu. Surse, evoluții, interpretări* (2014). Din volumele editate amintim cele realizate în colaborare cu Adrian Cioflâncă (*In medias res. Studii de istorie culturală*, 2008 și *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, 2013), cu Alexandru Istrate (*Romantism și modernitatea. Atitudini, reevaluări, polemici*, 2009) și cu Silvia Marin-Barutchieff (*De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*, 2010).

LIVIU NEAGOE a absolvit Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și a urmat un MA în istorie modernă la CEU Budapesta. Din 2013 este doctor în istorie la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române. A fost redactor la revista *Cuvântul*, secretar editorial al periodicului *Istorie, cultură, societate* al Institutului de Istorie „G. Barițiu” și este membru în board-ul editorial al publicației *The Journal for Democracy and Electoral Studies*. A publicat eseuri și studii în reviste precum *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*, *Anuarul Institutului de Științe Socio-umane „Gh. Șincai”*, *Cuvântul*, *Holocaust. Studii și cercetări*, *Revista Arhivelor* și în volume colective. A coordonat volumul *Elite, națiune și societate în România modernă* (Presa Universitară Clujeană, 2012) și a publicat volumele *Cetățenie, națiune și etnicitate. O perspectivă comparată* (Avalon, 2014) și *Români și evrei în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale* (Hasefer, 2016).

Silviu SANIE (născut la 2 iulie 1936 în com. Pungești, jud. Vaslui), arheolog și istoric. Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și doctor în științe istorice al Universității din București.

Cercetător științific la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din 1963. Cercetător științific principal I și Șef secție Istorie veche (1986-2007). Săpături arheologice la Galați-Barboși, Piatra Neamț, Dumbrava etc. Contribuții la cunoașterea societății geto-dacice, îndeosebi a religiei, culturii, a populației și a religiei Daciei romane, precum și a romanității est carpatice. Contribuții la cunoașterea simbolismului funerar iudaic și a istoriei evreilor. Împreună cu Șeiva Sanie a realizat în anul 1986 Muzeul obștii evreiești ieșene.

Activitate didactică: conducător de doctorat în istorie universală veche, la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”; cursuri predate: epigrafie latină (Facultatea de Litere); istoria religiilor și istorie universală veche (Universitatea „Mihail Kogălniceanu”). Profesor de istorie a iudaismului și Director de studii la Centrul de cercetare a Istoriei evreilor și ebraistică „Alexandru Șafran” al Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Publicații: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n – III e.n)* (Iași, 1981); *Culte orientale în Dacia romană (I). Cultele siriene și palmiriene* (București, 1981); *Din istoria culturii și religiei geto-dacice* (Iași, 1995); *Scriere și imagini în spațiul carpato-nistriean (secolele VI a. Chr.-IV p. Chr)* (Iași, 2003); *Untersuchungen über Religionsgeschichte und Kultur der Geto-Daker* (Amsterdam, 2009); *Dăinuire prin piatră, Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret* (București, 2000).

Coordonare și editare: *Geto-Dacii dintre Carpați și Nistru, Secolele II a.Chr.-II p.Chr.* (Iași, 2011); Coautor: *Enciclopedia civilizației romane* (coord. D. Tudor) (București, 1982); *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (București, I, 1996 – XI, 2010) (colab. D. Vitcu).

A publicat peste 200 de studii, note, recenzii în reviste de specialitate din țară și din străinătate.

Premii: premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române pentru *Civilizația romană...* (1981); premiul „Emil Dorian” al FCER pentru orientalistică; premiul ARTECOM-onlus per la Cultura 2012, Roma.

Francisca SOLOMON este lector universitar dr. la Facultatea de Litere, Catedra de Limba și Literatură Germană a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Absolventă a Facultății de Litere a aceleiași Universități, secția Germană – Franceză (2003) și a programelor de masterat *Cultura germană în context european* (2005) și *Istoria Evreilor și Ebraistică* (2006) la aceeași Universitate. Beneficiară a mai multor burse de cercetare și de studiu în domeniul literaturii germane și al studiilor iudaice la Universitatea Tehnică din Dresda, Universitatea Humboldt din Berlin și la Universitatea din Tel Aviv. A obținut titlul de doctor în filosofie, specializarea Istorie/Studii culturale, în anul 2011 la Universitatea din Viena cu o lucrare intitulată *Blicke auf das galizische Judentum. Haskala, Assimilation und Zionismus bei Nathan Samuely, Karl Emil Franzos und Saul*

Raphael Landau sub coordonarea prof. dr. Klaus Davidowicz și prof. dr. Johann Sonnleitner. Premiul Dr. Maria Schaumayer-Stiftungspreis (Viena, Austria) acordat în anul 2011 pentru teza de doctorat.

Între anii 2012-2015 a lucrat ca asistent de cercetare și postdoctorandă la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul proiectului intitulat *Dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848-1940)*, coordonat de prof. dr. Andrei Hoișie. A fost director al proiectului postdoctoral *Heimatverlust, Deportation und Überleben. Literarische Erinnerungs- und Identitätskonstruktionen „österreichisch-bukowinischer“ Juden*, finanțat de CNCIS, perioada de derulare: 2013-2015.

A publicat studii și articole despre literatura și presa de limbă germană din Bucovina și Galiția, literatura germano-evreiască din Bucovina și Galiția, literaturizarea Holocaustului în textele unor autori de expresie germană, idiș și română în volume din țară și străinătate (Austria, Cehia, Franța, Germania, Spania).

Dumitru VITCU (n. 1940, Ibănești-Botoșani). Licențiat al Facultății de Istorie-Filologie-Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (1962). Cercetător științific (1962–2010) și șeful colectivului de istorie modernă al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” – Iași (1985–2004); doctor în istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” (1974); Visiting Fulbright Scholar la Emerson College (1983) și Boston College (1984); profesor al Universității „Ștefan cel Mare” – Suceava (1995–2010); conducător de doctorat (din 1999). Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (București, 1979); *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (Iași, 1987); *George Enescu în spațiul artistic american* (Iași, 1994); *Relațiile româno-americane timpurii: Convergențe – divergențe* (2000); *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război, 1877–1878* (2007); *George Enescu în spațiul artistic americano-canadian* (2010); *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalic de Hodocin* (2015). Distincții: premiul „N. Bălcescu” al Academiei Române (1980); premiul revistei *Cronica* (1994); „cetățean de onoare” al localității Ibănești-Botoșani (1996); ordinul „Meritul pentru Învățămant” în Grad de Cavaler (2004); membru în colegiile de redacție ale *Anuarului Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”* (Iași) și *Codrul Cosminului* (Suceava); membru în Comitetul Național al Istoricilor (din 1999).

Felicia WALDMAN (PhD 2001) este conferențiar universitar la Centrul de Studii Ebraice, Facultatea de Litere, Universitatea din București, coordonator al Centrului și al programului de master în Cultură și Civilizație Ebraică și editor al revistei academice *Studia Hebraica*. Este, de asemenea, membru fondator al Centrului de Studii Israeliene „Goldstein Goren” de la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București și membru în câteva asociații academice internaționale (ASN, AIS, SJAS, EAJ, SBL, EABS). Este Profesor Afiliat la Universitatea din Haifa, visiting professor la Universitatea de Stat din Milano, Universitatea „Paul Valéry” din Montpellier, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, și profesor invitat la Institutul Diplomatic Român din București. Domeniile ei de expertiză includ misticismul evreiesc, educația despre Holocaust și patrimoniul evreiesc din România. A publicat 4 cărți și peste 30 de articole și a co-editat 3 volume pe aceste teme. Pe parcursul ultimilor 18 ani a coordonat

12 proiecte internaționale de cercetare a istoriei evreilor români și patrimoniului evreiesc din România și a fost invitată să prezinte materiale la peste 70 de conferințe internaționale. Este Adjunct al Șefului Delegației României la Internațional Holocaust Remembrance Alliance și câștigător al Premiului „Al. Safran” 2014 pentru cartea *Romania, Israel, France: Jewish Trails, Volume in Honor of Professor Carol Iancu*, Editura Universității din București, 2014 (22 contribuții în română și engleză) și *Roumanie, Israel, France: parcours juifs. Hommage au professeur Carol Iancu*, Honoré Champion, Paris, 2014 (34 contribuții în franceză) (ambele co-editate cu Danielle Delmaire și Lucian Zeev Herșcovici).

Alexandru ZUB (născut în 1934), licențiat (1957) și doctor în istorie (1973), profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1990), director al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” (1990), membru corespondent al Academiei Române (1991), membru titular al Academiei Române (2004), membru al Comisiei Internaționale de Istoriografie, al Asociației Istoricilor Europeni etc. Scrieri mai importante: *M. Kogălniceanu – istoric*, Iași, 1974; *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981; *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A.D. Xenopol*, Bucurest, 1983; *Les dilemmes d'un historien: Vasile Pârvan*, Bucurest, 1985; *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, București, 1985; *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989; *Istorie și finalitate*, București, 1991; *În orizontul istoriei*, Iași, 1994; *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1989; *Reflections on the Impact of the French Revolution. 1789, de Tocqueville, and the Romanian Culture*, Iași/Oxford/Portland, 2000; *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000; *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri*, Iași, 2005; *Romanogermanica. Secvențe istorico-culturale*, Iași, 2005 etc.

**TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI**

700109 Iași, Pinului 1A, tel./fax 0232 314947

Apărut: 2017
Comanda: 634

Informații și comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

STUDIA & ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

Tomul XIII | 2016

S E M N E A Z Ă

- RADU FLORIAN BRUJA
- SERGIU-CONSTANTIN ENEA
- VIOLETA-ANCA EPURE
- MARTHA EȘANU
- MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA
- DITZA GOSHEN
- LUCIAN-ZEEV HERȘCOVICI
- DANA IONESCU
- ANDREI MELINTE
- ANDI MIHALACHE
- LIVIU NEAGOE
- SILVIU SANIE
- FRANCISCA SOLOMON
- DUMITRU VITCU
- FELICIA WALDMAN
- ALEXANDRU ZUB

ISSN: 1224-8789

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI